

FELIKS GORNISCHEFF

Venemaa suhted Preisimaaga
Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu
diplomaatide tegevuse näitel (1806–1812)

FELIKS GORNISCHEFF

Venemaa suhted Preisimaaga
Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu
diplomaatide tegevuse näitel (1806–1812)

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, Tartu Ülikool

Käesolev väitekirj on lubatud kaitsmisele 18. veebruaril 2020 toimunud Humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu koosoleku otsusega.

Juhendaja: professor Tõnu Tannberg

Oponent: PhD Bradley Woodworth

Kaitsmine: 16. aprill 2020, kell 16:15, TÜ senati saal Ülikooli 18–204.

Doktoritöö valmimist toetas Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Tartu Ülikooli ASTRA projekt PER ASPERA).

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISSN 1406-443X

ISBN 978-9949-03-314-0 (trükis)

ISBN 978-9949-03-315-7 (pdf)

Autoriõigus: Feliks Gornischeff, 2020

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

TÄNUSÕNAD

Minu huvi ajaloo vastu sai alguse, kui koolis hakati õpetama Vana-Egiptuse ajalugu. Siis ei osanud ma veel arvata, et minust saab ajaloolane. Veel vähem oskasin arvata, et hakkam süvitsi tegelema Napoleoni ajastuga. Astudes 2006. aastal Inglismaale Bradfordi Ülikooli kaasaegset Euroopa ajalugu õppima, oli suur osa sealset õppekavast seotud just Prantsusmaa ja Napoleoni ajalooga. Kuulates oma esimese juhendaja professor Munro Price'i kütkestavaid loenguid Prantsuse revolutsioonist ja Napoleoni sõdadest, otsustasin oma bakalaureusetöö kirjutada Napoleoni sõjakäigust Venemaale 1812. aastal, täpsemalt selle põhjustest. Sellest hetkest alates pole ma enam tagasi vaadanud. Seega kuuluvad minu esimesed tänusõnad just oma esimesele juhendajale Munro Price'le, kelle kirk Napoleoni kui isiku ja kõige temaga kaasneva vastu oli äärmiselt nakatav.

Tartu Ülikooli magistriõppesse astudes tundus mulle loogiline edasi uurida sama perioodi, kuid eriti huvitav tundus just Preisimaa. Mind võttis oma tiiva alla professor Tõnu Tannberg, kes juhendas minu magistritööd Preisimaa välispoliitikast aastatel 1807–1813. Sealt edasi tundus seega loomulik, et temast saab ka minu doktoritöö juhendaja. Koos otsisime vastust küsimusele, kuidas siduda just Preisimaa ajalugu Napoleoni sõdade ajal Eesti ajalooga. Neid seoseid oli mitmeid, kuid puhtjuhuslikult leidsin Rahvusarhiivist Tartus baltisaksa päritolu diplomaadi Gustav Ernst von Stackelbergi dokumendid, kes teenis aastatel 1806–1809 Vene saadikuna Preisimaal. Niisiis oligi doktoritöö peaesmärk paigas – vaadelda baltisaksa päritolu diplomaatide tegevust Vene-Preisi suhetes Napoleoni sõdade ajal aastatel 1806–1812. Just professor Tannberg on olnud see, kes on suunanud mind välisarhiividesse, konverentsidele ning innustanud mind selle teemaga tegelema, aidates mul samas otsida ja leida tohutul hulgal asjakohast kirjandust ja allikaid. Olgugi, et teietame temaga tänase päevani, ei ole Tõnu mulle öelnud kunagi ka „ei“, kui olen tema poole pöördunud mõne küsimusega, mis pole olnud seotud minu doktoritööga. Tõnule olen alatiseks tänulik, kuna ta on uskunud minusse kui ajaloolasesse, aga ka minu uurimisteema potentsiaali.

Minu arhiivikülastust Preisi Salaarhiivi Berliinis rahastas Saksamaa Nordrhein-Westfaleni Liidumaa Tööandjate Liidu Academica stipendium, Moskvasse Vene Impeeriumi Välispoliitika Arhiivi aga The Association for the Advancement of Baltic Studies doktoritöö stipendium.

Käesolevat doktoritööd kirjutasin suuresti oma pere ja sõprade arvelt. Nemad mõistsid, miks olin tihti eemalolev. Ilma sellise vaikiva nõusolekuta poleks selle töö kirjutamine olnud võimalik. Ka minu tööandja Eesti Meremuuseum ning sealsed kolleegid olid selle pika protsessi käigus alati vastutulelikud. Samuti tahan hea sõnaga meeles pidada kolleege ja kaasdoktorante Tartu Ülikoolist.

Kõige erilisem tänu kuulub aga Kristinale, kes sundis mind kriitilistel hetkedel hoidma pead selgena ja seisma kahe jalaga maa peal. Ilma tema toetuse ja oskusliku pingemaandamiseta oleks ma lugematutel hetkedel ilmselt käega lõõnud. Just tema oli see, kes sisendas mulle jõudu ja motivatsiooni ning uskus minusse isiklikul tasemel. Selle eest võlgnen talle igavese tänu.

SISUKORD

LÜHENDID	8
SISSEJUHATUS	9
Probleemiseade ja töö ülesehitus	10
Venemaa ja Preisimaa välispoliitika teoreetiline raamistik	12
Allikad ja historiograafia	16
VE NE KEISRIRIIGI VALITSEMISE REFORMIMINE, VÄLIS- MINISTEERIUMI LOOMINE JA BALTISAKSLASED SELLES SÜSTEEMIS	31
Vene keisririigi reformimine Aleksander I valitsemisajal	31
Ministeeriumite loomine Vene keisririigis (1802–1810)	38
Vene keisririigi välisministeeriumi loomine ja struktuur (1802–1811)	43
Vene keisririigi välisesindused Napoleoni sõdade ajal (1805–1815)	50
Baltisakslased Vene keisririigi teenistuses	53
Baltisakslased Vene keisririigi välisteenistuses	63
GUSTAV ERNST VON STACKELBERG, ANDREAS EBERHARD VON BUDBERG JA GOTTHARD LUDWIG VON KRÜDENER.	
VE NE-PREISI SUHTED (1806–1808)	73
Venemaa ja Preisimaa välispoliitika põhijooni sajandivahtetisel	73
Stackelbergi teenistuse algus Preisimaal. Vene-Preisi läbirääkimised	82
Lauenburgi kriis Preisimaa ja Rootsi vahel	92
Andreas Eberhard von Budberg tegevus välisministrina ja Vene-Preisi salajaste liidulepingute sõlmimine	97
Preisimaa kuulutab Prantsusmaale sõja	104
Jenast Tilsitini: Stackelberg, Krüdener, Budberg	107
Bartensteini konventsioon ja Tilsiti rahulepingud	112
Venemaa ja Preisimaa välispoliitika pärast Tilsitit	120
Vene-Rootsi sõda ja Preisimaa	136
Stackelbergi teenistuse lõpp Preisimaal ja hinnangud Stackelbergi tegevusele	139
CHRISTOPH HEINRICH VON LIEVEN. VENE-PREISI SUHTED (1809–1812)	143
Poliitilised olud Preisimaal 1809. aastal	143
Lieveni ametiaja algus Preisimaal ja Preisimaa seisukohad	147
Ekskurss: Poola küsimus	154
Prantsuse-Vene suhete halvenemine	157
Kontinentaalblokaadi mõju Vene-Prantsuse suhetele	163
Lieven ja võimalused Vene-Preisi liiduks	166
Lieveni ametiaja lõpp ja Balti kubermangude küsimus	174
Tauroggeni konventsioon ja selle mõju Preisimaa välispoliitikale, Napoleoni allakäigule ning rahvusvahelistele suhetele Euroopas	177

Napoleoni allakäik: Venemaa ja Preisimaa pärast Tauroggeni konventsiooni	182
KOKKUVÕTE	185
SUMMARY	189
ALLIKAD JA KIRJANDUS	194
Arhiiviallikad	194
Publitseeritud allikad	194
Kirjandus	195
Internetiallikad	205
LISAD	206
LISA 1. Baltisaksa diplomaadid Aleksander I valitsemisajal	206
LISA 2. Venemaa esindajad Euroopa suurriikides 1805–1815	213
ELULOOKIRJELDUS	221
CURRICULUM VITAE	222

LÜHENDID

RA	Rahvusarhiiv
AVPRI	Архив внешней политики Российской империи
GStA PK	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz
SRA	Svenska Riksarkivet
VPR	Внешняя Политика России
SIRIO	Сборник Императорского Русского Исторического Общества
BBLD	Baltisches Biographisches Lexikon Digital
STK	Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами
PSZRI	Полное собрание законов Российской империи

SISSEJUHATUS

Napoleoni sõdade ja Aleksander I valitsemisaeg oli 19. sajandi Euroopa ja Venemaa ajaloos üks olulisemaid perioode, mille tulemusel toimusid suured muutused kogu Euroopas. Napoleoni sõdade lõppedes läksid Euroopa ühiskondades käima mitmed protsessid, mis kujundasid terve sajandi vältel Euroopa tulevikku. Napoleoni sõdade ajal hakati Euroopa riikides aru saama, et nii mõnigi institutsioon ja riigivalitsemise korraldus oli vananenud, mistõttu tekkis vajadus neid reformida. Kui Venemaal alustati riigivalitsemise ümberkorraldamist 1802. aastal ministeeriumide süsteemi loomisega, siis reformimiseni jõuti alates 1807. aastast ka Preisimaal, kus viidi pärast hävitavaid lüüasaamisi Napoleonile läbi valitsus-, haridus- ja sõjareform ning kaotati pärisorjus. Läbiviidud reformid Preisimaal, aga ka Venemaal, olid üheks eelduseks, mis aitasid hiljem Napoleoni ülemvõimu murda. Mõneti paradoksaalselt võeti Venemaal ja Preisimaal reformimisel eeskuju just Prantsusmaalt. Napoleoni sõdade lõppu tähistanud Viini Kongress aastatel 1814–1815 pani aluse uuele riikidevahelisele süsteemile Euroopas ning hoidis vähemalt esialgu ära suured konfliktid Euroopa riikide vahel. Sealsamas kinnitati ka ühtne Euroopa diplomaatiliste teenistustmete struktuur, mille alusel lõppdokumendile allakirjutanud riigid omavahel esindajaid vahetama hakkasid. Seega võib Napoleoni sõdade ja sellele vahetult järgnevat perioodi pidada ka kaasaegse diplomaatia kujunemise ajaks. Sõdade lõpuaastad märgivad samuti rahvusluse tõusu, eriti just Saksa riikides, mis kandus pärast sõdade lõppu üle ka mujale Euroopasse, pannes aluse liikumistele, mis tipnesid mitmel pool Kesk- ja Lääne-Euroopas ülestõusudega 1848. aastal.

Vene keisririigi koosseisu kuulunud Balti kubermangudele oli Napoleoni sõdade periood ja sellele vahetult järgnenud aastad olulised mitmes mõttes. 19. sajandi alguses kehtestatud talurahvaseadustega suurendati talupoegade õigusi ja kohustusi. Seoses Napoleoni-vastase sõjategevusega hakati Balti kubermangudes 1806. aasta lõpus moodustama maamiilitsat, mille tõttu said sõdadest otseselt mõjutatud paljud talupojad. Selle üheks eelduseks oli nekrutikohustuse laiendamine 1796. aastal. Lisaks talurahva olukorra mõnetisele paranemisele taasavati 1802. aastal ka Tartu Ülikool, millest sai siinse baltisaksa eliidi kultuuriline keskus. Mitmed Tartu Ülikooli lõpetajad astusid edasi riigi- või sõjaväeteenistusse, seega oli ülikoolil Balti kubermangude tähtsuse hoidmisel impeeriumi kontekstis suur roll. Tuleb arvesse võtta ka seda, et Tartu Ülikooli taasasutamise ajal oli Venemaa kõrgharidus veel lapsekingades, ülikoolid asusid veel vaid Moskvas ja Peterburis ning alates 1804. aastast ka Kaasanis. Valgustusaja ja Napoleoni sõdade mõjul jätkus ka eestikeelse kirjasõna levitamine, kui 1806. aastal hakati välja andma esimest eestikeelset ajalehte *Tartu maa rahwa Näddali-Leht*. Sellised eripalgelised ühiskondlikud arengud teevad Napoleoni sõdade ajast ühe huvitavama perioodi Eesti ajaloos, mida on võimalik uurida läbi erinevate sotsiaal-, militaar- ja poliitajaloo aspektide.

Kuigi Vene keisririigi Balti kubermangudele ei avaldanud Napoleoni sõjad olulist mõju otsese sõjategevuse näol (1812. aasta Riia piiramine ja Tallinna all

toimunud merelahingud Venemaa ja Inglismaa vahel olid ainsad sõjalised operatsioonid), oli siiski mitmeid valdkondi, mille läbi Balti kubermangud Napoleoni sõdadega otseselt seotud olid. Kõige paremini tuleb see välja baltisakslaste tegevusest Vene riigi teenistuses, olgu siis riigiametnike, sõjaväelaste või diplomaatidena. Laiemalt teatakse, et baltisakslased olid väärt sõjaväelased kogu Vene keisririigi eksisteerimise vältel ning mitmed sündmused ja isikud on seeläbi ka ajalookirjutuses esile tõstetud. Napoleoni sõdadest võttis osa märkimisväärne arv baltisaksa päritolu ohvitseri, kellest mitmed teenisid sõjaväe ladvikus. Sama saab öelda ka mitmete teiste baltisakslaste kohta, kes olid Vene keisririigi valitsemissüsteemis kõrgetel ametikohtadel. On üldteada, et baltisakslastel oli ka Vene riigi tsiviileenistuses kõrgelthinnatud roll. Seda teemat on ka uuritud, kuid oluliselt vähem diplomaatilise teenistuse vaatevinklist. Süviti pole aga ühegi baltisaksa päritolu diplomaadi tegevust 19. sajandi alguse Venemaal ja Euroopas uuritud. On märkimisväärne, et baltisaksa päritolu diplomaadid olid Napoleoni sõdade ajal Vene keisririigi teenistuses arvukalt esindatud ning osalesid aktiivselt Euroopa välispoliitikas. Kuigi on teada isikud, kes teenisid kõrgetel diplomaatilistel ametikohtadel, ei ole nende kohta kaas-aegses teaduskirjanduses informatsiooni, milliste sündmuste juures nad viibisid või milliste diplomaatiliste küsimustega nad tegelesid. Seetõttu on oluline analüüsida, mil moel baltisaksa päritolu isikud Vene keisririiki Euroopa poliitikas esindasid, kuna nende suhtarv oli diplomaatide üldarvu arvesse võttes üpriski kõrge. Nende osavõtul aset leidnud diplomaatiliste sündmuste tähtsus tekitab muude küsimuste kõrval juurde olulise välispoliitilise mõõtme, mis on Napoleoni sõdade perioodi silmas pidades otseseks seoseks Balti kubermangude, Venemaa ja Euroopa vahel.

Probleemiseade ja töö ülesehitus

Käesolev doktoritöö analüüsib Vene-Preisi suhteid Napoleoni sõdade perioodil ja käsitleb seda teemat lähemalt Vene keisririigi teenistuses olnud baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse kaudu rõhuasetusega aastatele 1806–1812.

Venemaa osalus Napoleoni sõdades mõjutas oluliselt Aleksander I valitsemis-aega. Kuigi Venemaa ei olnud Prantsusmaaga pidevalt sõjajalal, oli poliitiline olukord siiski ärev ja välispoliitikat prooviti ellu viia mitmel erineval rindel, sest Venemaa kui suurriigi rahvusvahelised huvid olid laiad. Et mõista seni vähetuntud baltisaksa päritolu diplomaatide rolli Vene keisririigi välispoliitikas Preisimaa suunal, tuleb kõigepealt anda tervikpilt olulisematest diplomaatilistest sündmustest, millest nad osa võtsid. See on oluline, et mõista ka laiema tolleaegset Euroopa diplomaatiat. Kuigi Vene riigi esindajatel teistes riikides oli veel mitmeid erineva tähtsusega ülesandeid (näiteks passide organiseerimine välismaistele isikutele, kes soovisid Venemaale reisida, keiserlike perekonnaliikmete vastuvõtmine ja saatmine nende reisidel või majanduslikud ja sõjavangidega seotud küsimused), siis siinkohal keskendutakse eelkõige olulistele diplomaatilistele sündmustele, mis mõjutasid otseselt riikidevahelisi suhteid

(liidulepingute sõlmimine jms.). Sellise diplomaatiliste sündmuste tervikpildi andmine on vajalik, kuna senises ajalookirjanduses on baltisaksa päritolu diplomaate mainitud vaid möödaminnes ning nende roll on pea täielikult tähelepanuta jäetud.

Väitekirja jaguneb kolmeks osaks. Esimeses osas analüüsitakse 19. sajandi alguse riigireforme Venemaal ja Preisimaal välispoliitilisest vaatevinklist. Ühtlasi oli eesmärgiks uurida ka Vene välispoliitika teostamise institutsionaalset raamistikku välisministeeriumi struktuuri ja välisesinduste näol, samuti vaadelda baltisakslaste rolli selles süsteemis ning Vene keisririigis tervikuna. Esimese peatüki eesmärk on seega luua uurimusele vajalik institutsionaalne taust ja asetada baltisakslased Vene välispoliitika süsteemi, vaadeldes selle funktsioneerimise erinevaid tahke läbi geopoliitilise, välispoliitika primaarsuse ja institutsionaalajaloolise prisma.

Teine ja kolmas osa on üles ehitatud kronoloogiliselt. Teine osa keskendub perioodile aastatel 1806–1809, mil Preisimaal olid aktiivsed mitu baltisaksa päritolu diplomaati. Isikud, kelle tegevus luubi alla võetakse, olid Eestimaalt pärit Gustav Ernst von Stackelberg (1766–1850), kes teenis Preisimaal mitteametliku asjuri ning erakorralise saadiku ja täievolilise ministrina aastatel 1806–1810, Liivimaalt pärit Andreas Eberhard von Budberg (1750–1812), kes teenis Venemaa välisministrina aastatel 1806–1807 ja Liivimaalt pärit Gotthard Ludwig von Krüdener (1772–1845), kes teenis Preisimaal asjurina aastatel 1806–1807. Läbi nende diplomaatide tegevuse analüüsin välispoliitilisi arenguid esijoones Venemaa, Preisimaa ja Prantsusmaa teljel, kuid vajadusel ka Rootsi ja Inglismaa positsioonidelt. Selle osa saab veel jagada väiksemateks alapeatükkideks. Esimene neist keskendub Venemaa ja Preisimaa välispoliitika põhijoontele 18. sajandil, teine periood Austerlitzi ja Jena lahingute vahelisele ajale, kolmas periood Tilsiti rahuni ning neljas periood aastatele enne Austria lüüasaamist ning Schönbrunni rahulepingut. Lisaks sellele analüüsin Poola küsimust, mida 19. sajandi alguses iseseisva riigina enam ei eksisteerinud. Nii selle kui ka järgmise uurimuse osa mõttes on oluline aru saada, mis toimus Venemaa ja Preisimaa diplomaatia kõrgemates ringkondades, kus baltisaksa päritolu diplomaadid tegevad olid.

Kolmandas osas on keskseks isikuks Liivimaalt pärit Christoph Heinrich von Lieven (1774–1839), kes teenis aastatel 1810–1812 Vene erakorralise saadiku ja täievolilise ministrina Berliinis. Periood, mis otsustas Napoleoni vägede sissetungi Venemaale, oli mitmes mõttes olulise tähtsusega ka Preisimaale, kes pidi laveerima Venemaa ja Prantsusmaa vahel. Lieven, kes määrati Berliini õukonda 1810. aasta alguses, lõi kiiresti sidemed kõrgete Preisimaa riigitegelastega, võitis kuningas Friedrich Wilhelm III usalduse ning asus tööle Preisi-Vene suhete edendamise nimel. Kui 1810. aasta lõpus said Vene-Prantsuse suhted esimese suurema tagasilöögi seoses kontinentaalblokaadiga, siis olulisteks küsimusteks olid veel ka Oldenburgi kuuluvuse küsimus ning Preisimaa meelitamine liitu Venemaaga. Nende peamiste teemade valguses vaadeldaksegi Lieveni tegevust Preisimaal, mis lõppes Napoleoni sissetungiga Venemaale. Samuti tuleb vaatluse alla Taurogeni konventsiooni laiem kontekst, sest siinse autori

hinnangul oli üheks selle konventsiooni sõlmimise eelduseks kindlasti Lieveni otsustav tegutsemine sellele eelnenud perioodil.

Doktoritöö eesmärk on niisiis asetada Vene diplomaatia Euroopa ajaloo ühe olulisema perioodi – Napoleoni sõdade ajastu – konteksti ning avada uusi aspekte Venemaa ja Preisimaa välispoliitikas baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse kaudu. Kuna nende tegevus Napoleoni sõdade aja diplomaatias on läbi uurimata, siis on töö eesmärgiks ka seni vähekasutatud või üldse kasutamata arhiiviallikate toomine teaduskäibesse, et selgitada välja baltisaksa päritolu diplomaatide roll ja tähtsus Vene diplomaatias sel perioodil.

Venemaa ja Preisimaa välispoliitika teoreetiline raamistik

Siinse töö kontekstis on autorile tuge pakkunud Brendan Simmsi uurimuses *The Impact of Napoleon* välja toodud lähtekohad välispoliitika ja diplomaatia ajaloo uurimisel. Nendeks on välispoliitika primaarsus (the primacy of foreign policy, Primat der Aussenpolitik), kõrgpoliitika (high politics) ja geopoliitika.¹ Kuigi tema uurimus käsitleb Preisimaa välispoliitika erinevaid tahke Napoleoni sõdade perioodil kuni Jena lahinguni 1806. aasta oktoobris, saab siiski Simmsi töös kasutatud lähtepunkte kasutada ka Venemaa välispoliitika ja diplomaatia iseloomustamiseks. Venemaa ja Preisimaa tegevus Napoleoni sõdade ajal lähtus suures osas sarnastest alustest, kuigi esimese puhul oli tegemist oma positsiooni kindlustamisega, teise puhul ellujäämisega. Sellegipoolest olid välispoliitilised eesmärgid mõlemal riigil samad – võidelda Napoleoni ülemvõimu vastu Euroopas.

Simmsi lähtekohad sobituvad kenasti Leopold von Ranke juurutatud ajaloo-uurimise meetodiga, mille peamiseks eesmärgiks oli ajalugu uurida nii, nagu see tegelikult oli (*wie es eigentlich gewesen*). Ranke, kes oli üks esimestest, kes hakkas Preisimaa välispoliitikat arhiiviallikatele tuginedes uurima, on seda põhimõtet järgides kirjutanud arvukalt uurimusi, mida on ka hilisematel aegades eeskujuks võetud. Samas on Ranke põhimõtet interpreteeritud ka sellisena, et ajalugu peabki uurima vaid faktipõhiselt ja hinnanguid andmata – ajaloolane peab jääma vaid tõese informatsiooni vahendajaks. Kuigi Ranke tsitaati „wie es eigentlich gewesen“ on erinevalt tõlgendatud, on Ranke ise kirjutanud ühe oma uurimuse sissejuhatuses, et „ajaloole on antud ülesanne hinnata minevikku, et juhendada olevikku tuleviku heaks. Nii kõrgete eesmärkideni see töö ei pürgi – see tahab vaid näidata, mis tegelikult juhtus“.² Richard Evansi järgi soovis Ranke, kes aitas ajalool areneda eraldiseisvaks distsipliiniks, edasi anda mineviku põhiõlemust: „saksakeelne fraas, mida Ranke kasutas – „nii nagu see tegelikult oli“ – on parem tõlkida kui „nii nagu see põhiõlemuselt oli“ (*how it*

¹ Vt B. Simms, *The Impact of Napoleon. Prussian high politics, foreign policy and the crisis of the executive, 1797–1806* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), lk 2–18.

² R. J. Evans, *In Defense of History* (New York: W. W. Norton & Company, 1999), lk 14.

essentially was) – sellega mõtles Ranke seda, et soovis kaevuda intuiitiivselt mineviku sisemisse mõistmisse“.³

Ranke postuleeritud välispoliitika primaarsus näitab et rahvusvahelist poliitikat viiakse läbi ideoloogilistest ja sotsiaalsetest kaalutlustest sõltumatult. Ajaloolane peab keskenduma rahvusvahelistes suhetes otsustamismomendile, samas ei ole sellest teoriast lähtudes ükski ajalooline olukord ettekirjutatud, vaid tulem on alati lahtine.⁴ Välispoliitika primaarsuse põhiline eeldus on, et välispoliitika oli riigis kõige olulisemaks ning et riigi ajaloolist arengut tuleb näha eelkõige tema rahvusvaheliste suhete tulemina.⁵ Kuigi seda lähenemist on kasutatud eelkõige Preisimaa välispoliitika iseloomustamisel (Napoleoni sõdadest tulenev oht), võib seda osalt üle kanda ka Venemaale.⁶ Kuigi see on Venemaa puhul paremini ülekantav 18. sajandi kontekstis, võib väita, et 19. sajandi alguse Euroopa rahvusvaheliste suhete raamistikus lähtus ka Venemaa tegevus mingil määral välispoliitika primaarusest, seda eelkõige oma rahvusvahelise positsiooni tagamisel. Vene rahvusliku ajalookirjanduse koolkonda esindav Nikolai Danilevski on aga pidanud Napoleoni sõdade aegset tegutsemist Venemaa huvidele vastukäivaks:

1799., 1805. ja 1807. aastal ei võidelnud Vene sõjavägi erineva eduga mitte Venemaa, vaid Euroopa huvide eest. Nendesamade huvide pärast, mis tegelikult olid talle võõrad, kutsus ta enda peale 1812. aasta hädaohu; kui ta aga pühkis maa pealt poolemiljonilise sõjaväe ja näib, et üksnes sellega tegi küllaldase teene Euroopa vabadusele, ei jäänud Venemaa selle juurde pidama, vaid oma huvide vastaselt – selline oli 1813. aastal Kutuzovi ja üldse kogu nn Vene erakonna arvamus – võitles kaks aastat Saksamaa ja Euroopa eest ning lõpetas võitluse Napoleoni kukutamisega, päästis Prantsusmaa Euroopa kättemaksust, niisamuti, nagu oli päästnud Euroopa Prantsusmaa rõhumisest.⁷

Kui vaadata näiteks Napoleoni sõdade aegseid reforme Preisimaal, siis on neid peetud välispoliitikast lähtuvaks, samuti võib ka Venemaa riigivalitsemisreformi Aleksandri valitsemisaja alguses pidada osaliselt välispoliitikast lähtuvaks. Aleksander, kes oli innustunud oma vanaema Katariina II valgustatud absolutismist, pidas reforme Venemaa rahvusvahelise positsiooni säilitamise koha pealt väga oluliseks. Saksa ajaloolane Wilhelm Dilthey on Friedrich Suure ja

³ Samas, lk 14.

⁴ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 2–4. Vt välispoliitika primaarsuse kohta B. Simms, 'The Return of the Primacy of Foreign Policy', *German History*, Vol. 21, Nr. 3 (2003), lk 275–291 ja L. von Ranke, *Das politische Gespräch und andere Schriften zu Wissenschaftslehre* (Halle: N. Niemeyer, 1925), lk 10–36.

⁵ B. Simms, 'The Road to Jena: Prussian High Politics 1804–06', *German History*, Vol. 12, Nr. 3 (Oktoober 1994), lk 376.

⁶ Idapoolsete suurriikide, sh Venemaa diplomaatilisest ajalugu 18. sajandil on käsitlenud Hamish Scott, kelle uurimus asetub välispoliitika primaaruse teoreetilisse raamistikku. Vt H. M. Scott, *The Emergence of the Eastern Powers, 1756–1775* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

⁷ N. Danilevski, *Venemaa ja Euroopa* (Tartu: Ilmamaa, 2013), lk 32–33.

valgustatud absolutismiajastu kohta kirjutanud järgmist: „ehk kõige võimsamaks motiiviks suurtele sisemistele reformidele valgustatud absolutismi ajal oli vajadus mobiliseerida ressursse välisele võitlusele läbi riigi vaimsete ja materiaalsete tugevuste“.⁸

Ranke meetodiga on otsapidi seotud ka üks Brendan Simmsi poolt kasutatud teoreetilistest lähtepunktidest, nimelt kõrgpoliitika.⁹ Ta kirjutab, et „kõrgpoliitika on kõrgeima tasandi kinnise poliitikamaailma uurimine“¹⁰ ning et „kõrgpoliitika keskendub individuaalsele poliitikule erinevalt traditsionaalsest „suurte meeste“ suunast, kuid siiski tegeleb see kollektiivsusega, mitte individiga“.¹¹ Seos Rankega on siin aga pigem see, et „kõrgpoliitika peamiseks huviks on alati olnud sidusa narratiivi konstrueerimine, mis keskenduks nendele peamistele küsimustele, milles tolleaegne isik tegutses“.¹² Kuigi Simms on kõrgpoliitika printsiipi kasutanud Preisimaa välispoliitikat analüüsides, saab kõrgpoliitilist aspekti kasutada ka Venemaa välispoliitika puhul.

Venemaa ja Preisimaa välispoliitika koha pealt Napoleoni sõdade ajal oli tõenäoliselt kõge olulisemaks märksõnaks geopolitika. Preisimaa puhul oli see veel eriti oluline, kuna tema geograafiline asend ümbritsetuna Euroopa suurvõimudest muutis tema olukorra välispoliitilisel tasandil keerukaks. Brendan Simms, tuginedes Otto Hintze, Hermann Onckeni, Gerhard Ritteri, Carl Schmitti jt töödele¹³, on võrrelnud Preisimaa ja Inglismaa geograafilisi positsioone:

Kui Inglismaa saareline asukoht võimaldas parlamentaarse poliitilise kultuuri arenemist, siis Preisimaa kontinentaalne asukoht sundis püüdlema sisemise sidususe poole, mis oli vajalik, et ellu jääda kiskjalikus rahvusvahelises süsteemis. Samuti, kui Inglismaa sai keskenduda tulusale merenduslikule välispoliitikale, oli Preisimaa täielikult keskendunud Mandri-Euroopale. Kui Inglismaa võis

⁸ W. Dilthey, *Studien zur Geschichte des deutschen Geistes. Gesammelte Werke, Band III* (Göttingen: B. G. Teubner, 1959), lk 179. Ka Otto Hintze on toonud selgelt välja välispoliitika ja riigi sisemise struktuuri seosed. Vt O. Hintze, 'Military Organization and the Organization of the State', in: F. Gilbert (toim.), *The Historical Essays of Otto Hinze* (New York: Oxford University Press, 1975), lk 178–215.

⁹ Nn kõrgpoliitika uurimise koolkond oli tugev Inglismaal, keskendudes Briti parlamentaarpoliitika uurimisele 19. ja 20. sajandil, kuid näiteks Saksamaal selline koolkond puudus. Simms on seda põhjendanud sellega, et saksa ajaloouurimises on kesksel kohal olnud kollektiivsuse, mitte indiviidi uurimine. Vt Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 14–15 ja Simms, 'The Road to Jena', lk 376.

¹⁰ Simms, 'The Road to Jena', lk 375.

¹¹ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 12.

¹² Samas, lk 13–14

¹³ Vt O. Hintze, 'Machtpolitik und Regierungsverfassung', in: O. Hintze (toim.), *Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte* (Göttingen, 1962), lk 424–456; H. Oncken, 'Über die Zusammenhänge zwischen äusserer und innerer Politik', in: *Vorträge der Gehe Stiftung zu Dresden* (Dresden ja Leipzig, 1918); G. Ritter, *Die Dämonie der Macht: Betrachtungen über Geschichte und Wesen des Machtproblems im politischen Denken der Neuzeit* (München, 1948); C. Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum* (Berliin, 1988).

endale lubada Euroopa jõudude vahekorra hoidmist distantilt, siis Preisimaal sellist võimalust ei olnud.¹⁴

Samas, kui jätta kõrvale, et Inglismaa oli merega Euroopast tulenevast ohust eraldatud, siis oli ka Venemaa võrreldes teiste suurriikidega Prantsusmaalt tulenevast ohust mõnevõrra eraldatud – seda just nimelt Preisimaa tõttu, mis täitis oma rolli puhverriigina. Samal põhjusel oli Venemaa välispoliitikas Napoleoni sõdade ajal olulisel kohal Poola. Kui Inglismaa rõhus ülemvõimule merel, siis Venemaa soovis saavutada ülemvõimu Ida-Euroopas, mis kaitsenuks teda läänest (aga ka lõunast) tuleneva ohu eest. Seetõttu pidas Venemaa häid suhteid Preisimaaga ülioluliseks – Venemaa jaoks oli Preisimaa omariikluse säilitamine riigi kaitsel sissetungi eest oluliseks välispoliitiliseks eesmärgiks. Tilsiti rahuga tuli aga oht otseselt Venemaa piirile, kui Napoleon lõi Varssavi hertsogiriigi. 1812. aasta Napoleoni sissetungi eest arvati end samuti oldud kaitstud, kuid Napoleon tegi seda, mida ta näiteks Inglismaa puhul ei suutnud. Samas jällegi, Venemaa tohutu geograafilise eelise tõttu kukkus Napoleoni üritus läbi, mistõttu võib siin siiski ülekantud tähenduses jääda Venemaa „saarelisuse“ teooria juurde. Venemaa geograafilist haavatavust on rõhutanud ka Paul Schroeder.¹⁵ Ameerika ajaloolane Patricia Kennedy Grimsted on aga väitnud, et Aleksander ei lähtunud kunagi oma välispoliitikas majanduslikest, geopoliitilistest või Venemaa territooriumi laiendavatest eesmärkidest ning rõhus pigem religiooni kaitsmisele, õiglu- sele ning õigusprintsipidele, millele inimühiskond tugineb.¹⁶ Siin võib aga Grimstedile vastu vaielda, sest Aleksander lähtus kindlasti ka Venemaa valduste ja piiride kaitsmisest. Sõda oli Aleksandri jaoks oluliseks diplomaatiliseks vahendi- ks, kuid ka sõtta astus Aleksander pea alati vastumeelselt ning vaid siis, kui oli vaja end kaitsta või kui rahu oli võimalik ainult läbi sõja saavutada.

Välispoliitika kordaminekute ja läbikukkumiste põhjuseid tuleb – nagu kir- jutab Grimsted – otsida Venemaa puhul valitseja iseloomuomadustest.¹⁷ Ja Aleksandri puhul tuleb see tema keerulise isiksuse tõttu eriti hästi välja. Ühelt poolt otsustusvõimetus, kuid teiselt poolt teiste kordaminekute eest tunnustuse nõudmine, kaldumine müstitsismi, keerulised suhted naistega ning usaldamatus ja kahtlustamine võtavad Aleksandri iseloomujooned, mis kandusid edasi ka diplomaatiasse, hästi kokku. Tema jaoks oli oluline, et tema lähikondlased oleksid talle lähedased sõbrad, kellele ta saab olulisi ülesandeid usaldada. Ta kirjutas Adam Czartoryskile: “Ma pean hindama inimesi, kellega koos töotan, ainult sel juhul saan ma neid täielikult usaldada.”¹⁸ Kuid sellel oli ka varjukülg, sest sõbrasuhted tähendasid Aleksandri puhul ka seda, et tema lähikondlased

¹⁴ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 9–12.

¹⁵ P. W. Schroeder, *The Transformation of European Politics, 1763–1848* (Oxford: Clarendon Press, 1994), lk 47.

¹⁶ Samas, lk 44.

¹⁷ P. K. Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969), lk 34.

¹⁸ Samas, lk 40.

nõustuksid tema vaadetega ja oleksid pühendunud tema ideaalide elluviimisele.¹⁹ Grimsted võtab kokku, kuidas Aleksander välispoliitikat läbi viis:

Aleksander tegeles – või lasi oma ministritel tegeleda – praktiliste diplomaatiliste probleemidega, lähtumata oma riigi riiklikest huvidest tulenevatest praktilistest ja realistlikest kaalutlustest. Ta lähenes välispoliitilistele küsimustele tihti peale samamoodi nagu sisepoliitilistele probleemidele – ebamääraselt ja teoreetiliselt. Ta andis enda valitsemisaegsele välispoliitikale idealistliku, kohati isegi utoopilise vormi, mis peegeldas pigem tema isiklikku ja mõneti tembutavat maailmanägemise viisi, kui kindlalt oma riigi huvidega seonduvaid formuleeritud eesmärgi. Venemaa rahvuslikud huvid oli tema jaoks ebaolulised, kuna tal oli tavaliselt raske isiklikel ja riiklikel huvidel vahet teha.²⁰

Samas ei tasu unustada, et tänu Aleksandri ebaselgetele poliitilistele huvidele ja nende segunemisele oli tolleaegsel Vene välispoliitikal vähe ühist sisepoliitikaga. Tihti tehti välispoliitilisi otsuseid, arvestamata nende sisepoliitilisi tagajärgi. Kennedy väidab, et välispoliitikal ei olnud palju tegemist rahvuslike huvidega ja et Venemaa jaoks oli võitlus Napoleoni vastu Euroopa ühiseks huviks.²¹

Selline teoreetiline raamistik iseloomustab üldisemalt Venemaa ja Preisimaa vahelisi suhteid ja diplomaatiat Napoleoni sõdade ajal. Seega kattuvad tihti ka nende riikide välispoliitilised eesmärgid ja huvid ning tegutsemisviis. Sellisesse konteksti püüab käesolev uurimistöö asetada ka baltisaksa päritolu diplomaatide rolli Vene-Preisi suhetes.

Allikad ja historiograafia

Arhiiviallikad. Käesolev doktoritöö tugineb suures osas Rahvusarhiivi (edaspidi RA), Vene Impeeriumi Välispoliitika Arhiivi (Архив внешней политики Российской империи, edaspidi AVPRI) ja Preisi Salaarhiivi (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, edaspidi GStA PK) dokumentidele. Kuna siinses uurimistöös käsitletud baltisaksa diplomaatide tegevust pole varem põhjalikult uuritud, oli algselt kõige suuremaks väljakutseks nende diplomaatilise tegevuse uurimise puhul süstematiseeritud materjali leidmine, kuid see probleem lahenes pärast arhiivikülastusi Moskvasse ja Berliini. Kuna arhiivide säilitamisreeglid on erinevad, oli algselt üpris keerukas teha selgeks vajalike säilikute asukohad. Seda protsessi raskendas AVPRI puhul ka elektroonilise kataloogi puudumine. Peamine probleem, mis selliste päringute puhul tõusetus, olid säilikute nimetused, kus vaid mõnel üksikul on pealkirjad, mis sisaldasid vajalike isikute nimesid. Suurimaks väärtuseks nende arhiiviallikate kasutamisel siinses uurimuses on see, et neid pole siinkirjutajale teadaolevalt Napoleoni sõdade aegse diplomaatia kontekstis seni veel kasutatud. Samuti leidub Chris-

¹⁹ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 40.

²⁰ Samas, lk 42.

²¹ Samas, lk 9.

toph Heinrich von Lieveni põhjalikke materjale Londonis Briti Raamatukogus, kuid siinse uurimuse jaoks ei olnud need olulised, sest need keskenduvad peamiselt Lieveni Londoni perioodile. Valdavalt olid kasutatud arhiiviallikad prantsuskeelsed.

Tulles tagasi arhiivides leiduva materjali juurde, siis siin on olulisemaks märksõnaks diplomaatiline korrespondents. Rahvusarhiivis Tartus on Stackelbergide perekonnafondis allsari, mille säilikud sisaldavad erinevat materjali, sealhulgas diplomaatilist korrespondentsi Gustav Ernst von Stackelbergi tegevusest Sardiinias, Hollandis, Šveitsis, Preisimaal, Austrias ja Mõlema Sitsiilia Kuningriigis aastatel 1794–1835.²² Arhiivis leidub ka isiklikke kirju ja dokumente²³ ning teenistuslehe koopia²⁴, mille põhjal saab ülevaate tema teenistuskäigust. Nendest materjalidest koorusid välja uued teemad ning isikud, kellele rohkem rõhku hakata panema – selle tulemusel jõudis siinkirjutaja arhiiviainiseni Berliinis ja Moskvast. Stackelbergi teenistuse kohta Preisimaal on Rahvusarhiivis säilinud ligikaudu 200-leheküljeline säilik, mis sisaldab ainult väljaminevate depešside ja kirjade koopiaid ajavahemikust 1806–1808. Sellest puudub 1806. aasta esimene pool ja terve 1809. aasta. Seega võis esialgu arvata, et materjalid tema tegevuse kohta Preisimaal on lünklikud, kuigi edasise uurimistöö käigus tuli välja, et 1809. aastal viibis Stackelberg puhkusel ning oli mõnda aega diplomaatilisest tegevusest eemal, kuniks 1810. aasta kevadel uuesti Viinis teenistusse asus. Stackelbergi teenistuse kohta pole nende paberite põhjal senimaani midagi ammendavat avaldatud. Vaid mõnel leheküljel on Gustav Ernst von Stackelbergi elulugu kirjas Stackelbergide perekonnaarhiivi tutvustavas raamatus *Archiv der Familie von Stackelberg*, milles tehakse ka ülevaade Rahvusarhiivis asuvatest materjalidest.²⁵ Kuigi Rahvusarhiivis leidub mitmete baltisaksa aadliperekondade genealoogilisi materjale, on nende konkreetse teenistuse kohta arhiivis infot vähem. Olulisemaks on siinkohal kindlasti krahv Gustav Ernst von Stackelbergi diplomaatilisest materjalist eraldiseisvad kirjad ja ülevaated läbi tema teenistusaastate.

Kuna Rahvusarhiivi dokumendid on Stackelbergi Preisimaa teenistuse koha pealt lünklikud, siis tuli leida uurimistöö jätkamiseks vajalikku ainest teistest arhiividest. Preisi Salaarhiivis on Preisimaa Välisministeeriumi fondis (III. HA MdA, Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten) hoiul toimik Stackelberg atesteerimise kohta Preisimaal²⁶ ning säilik Vene laevade võimaliku maabumise

²² RA, EAA.1862.2.56–63. Olulisim on siinkohal säilik RA, EAA.1862.2.60 pealkirjaga *Relationen und andere Dokumente über die diplomatische Tätigkeit in Preussen. Teils Konzepte und Kopien*, mis käsitleb Stackelbergi tegevust Preisimaal aastatel 1806–1808.

²³ RA, EAA.1862.2.47–55.

²⁴ *Dienstliste. Kopie.*, 1835, RA, EAA.1862.1.365.

²⁵ A. von Gernet (koost.), *Archiv der Familie von Stackelberg. I. Band. Quellen aus dem Majoratsarchiv zu Isenhof nebst einem Anhang* (Peterburi, 1898), lk 24–30.

²⁶ *Akkreditierung des Grafen Gustav von Stackelberg als russischer Gesandter in Preußen. Seine Urlaubsreise und die Vertretung durch den Etatsrat von Tunkel. Akkreditierung des Staatsrates Peter von Oubril als Geschäftsträger. Rappel des Grafen von Stackelberg. 1808–1811*, GStA PK.III. HA.MdA I.6329.

kohta Memeli sadamas 1808. aasta kevadel²⁷, kus Stackelbergil oli täita oluline roll. Mõlemad sisaldavad Stackelbergi kirjavahetust, mille põhjal saab ülevaate tema tegevusest nendes konkreetsetes sündmustes. Samuti leidub Stackelbergi kohta infot ka Preisimaa Peterburi saatkonna kirjavahetuses.²⁸ Kuid nii nagu RA-s leiduvaid säilikuid, peab ka GStA-s leiduvaid allikaid käsitlema teatava ettevaatusega, kuna need on tihtipeale fragmentaarsed ning asuvad erinevates säilikutes. Siinkohal tulevad appi materjalid Moskvast, kus Vene Impeeriumi Välispoliitika Arhiivis on olemas täielik Stackelbergi diplomaatiline korrespondents tema Preisimaa teenistuse ajast välisministrite Adam Czartoryski, Andreas Eberhard von Budbergi ja Nikolai Rumjantseviگا²⁹, millest tuligi välja asjaolu, et Stackelberg lahkus Preisimaalt juba 1808. aasta lõpus ning oli 1809. aastal aktiivsest diplomaatiast eemal. See aitas leida vastuseid mitmele küsimusele, mis enne nende materjalidega tutvumist segaseks olid jäänud. Mahukate Stackelbergi depešside kõrval leiab AVPRI-st ka temale antud juhiseid, mis annavad hea ülevaate, mida Peterburis temalt oodati. Samuti leidub AVPRI-s kirjavahetust teistegi Vene diplomaatidega, nagu Vene suursaadikuga Viinis, vürst Aleksander Kurakiniga ja Vene suursaadikuga Pariisis, krahv Pjotr Tolstoiga.³⁰ Need säilikud asuvad Välisministeeriumi kantselei (Канцелярия Министерства иностранных дел) fondis (f 133). See fond sisaldab kolme nimistut ligi 29000 säilikuga aastatest 1797–1917 ning selles leidub olulisi kirjavahetusi Venemaa diplomaatiliste esindajatega välisriikides, samuti ka juhiseid, määrusi ning olulisemaid diplomaatilisi dokumente, mis seotud ka Napoleoni sõdadega ja olulisemate välispoliitiliste küsimustega, nagu näiteks Viini Kongress või prantsuse armeega seotud kirjad.³¹

Ka Christoph Heinrich von Lieveni tegevust pole varasemalt põhjalikult käsitletud, kuid temaga seonduvaid materjale leidub koos teiste dokumentidega samuti nii Moskvast kui Berliinis, millest kasutasin materjale, mis hõlmasid Lieveni Preisimaa perioodi. Kuna Eestis Lieveni kohta materjale ei leidu, siis on käesolevas töös tuginetud Moskvast ja Berliinis leiduvale arhiiviainesele, kus on nii Lievenile antud juhiseid kui ka Lieveni kirjutatud regulaarseid depešše. Kui AVPRI-s leiduvad allikad on üldisemat laadi ja sisaldavad kõiksugu tee-

²⁷ *Einschiffung russischer Truppen im Hafen von Memel für eine Expedition gegen Schweden*, aprill 1808, GStA PK.III. HA.MdA I.6484.

²⁸ Preisimaa saadiku Peterburis August Friedrich von der Goltzi kirjavahetus 1806. aastal: GStA PK, I HA GR.Rep. 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015–7016. Preisimaa saadiku Peterburis Friedrich Heinrich von Schladeni kirjavahetus 1808.–1809. aastal: GStA PK.III. HA.MdA I.6361–6362.

²⁹ Gustav Ernst von Stackelbergi kirjavahetuse kohta välisministrite Adam Czartoryski, Andreas Eberhard von Budbergi ja Nikolai Rumjantseviگا aastatest 1806–1808 on AVPRI-s üheksa säilikut: AVPRI.133.468.706–709, 717–718, 720–722.

³⁰ AVPRI.133.468.722.

³¹ И. В. Будник (toim.), *Архив внешней политики Российской Империи. Путеводитель* (Minneapolis: East View Publications, 1995), lk 144–145. AVPRI fondidest on ülevaate teinud ka Patricia Kennedy Grimsted. Vt P. K. Grimsted (toim.), *Archives of Russia. A Directory and Bibliographic Guide to Holdings in Moscow and St. Petersburg* (Armonk ja London: M. E. Sharpe, 2000), lk 282–287.

masid, siis Preisi Salaaarhiivi dokumendid on selgelt kontsentreeritud konkreetsetele sündmustele, mis Vene-Preisi suhetes sel perioodil olulist rolli mängisid, kuid ka nendest leiab Lieveni kirjavahetust, näiteks Karl August von Hardenbergi ja Gerhard von Scharnhorstiga, kellega töötati tihedalt koos mitmetes küsimustes aastatel 1810–1812.³² Samuti leidub Lieveni tegevuse kohta informatsiooni kirjavahetusest Preisimaa esindusega Peterburis.³³ AVPRI-s olev materjal on enamjaolt otsene suhtlus välisminister Nikolai Rumjantseviiga ülevaadete ning temale saadetud juhiste näol ning seetõttu liigitub puhtalt diplomaatilise korrespondentsi alla, mis käesolevat teemat lahates on peamine.³⁴ Ilma AVPRI materjalideta poleks olnud võimalik anda ka adekvaatset ja objektiivset ülevaadet siinses töös käsitletavate baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse kohta Preisimaal.

Allikapublikatsioonid ja mälestused. Käesoleva doktoritöö teiseks oluliseks allikaliseks baasiks on avaldatud dokumentide kogumikud, kust võib leida baltisakslaste poolt saadetud või neile saadetud kirju erinevatelt Vene riigitegelastelt. Peamiselt nendele allikatele tugineb ka Andreas Eberhard von Budbergi ja Gotthard Ludwig von Krüdeneri tegevuse uurimine, kuigi nende materjale sisaldavad ka Stackelbergi kajastavad arhiiviallikad.

Parimaks publitseeritud allikakogumikuks on NSV Liidus 1960. ja 1970. aastatel välja antud 8-köiteline dokumendikogumik *Внешняя Политика России* (edaspidi VPR), millele annavad olulise lisaväärtuse konteksti selgitavad kommentaarid.³⁵ 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses andis Eesti päritolu rahvusvahelise õiguse professor Friedrich Fromhold Martens välja 15-köitelise kogumiku *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами* (edaspidi STK) milles on avaldatud Venemaa

³² Säilik Lieveni atesteerimise ja vabastamise kohta: *Akkreditierung des russischen Generalleutnants und Generaladjutanten Graf Christoph von Lieven als Gesandter in Preußen. Seine Abreise nach Russland und die Quittierung seines Gesandtschaftspostens, 1810–1812*, GStA PK.III. HA.MdA I.6330. Säilik Oldenburgi küsimuse kohta: *Russlands Protest gegen die Einverleibung des Herzogtums Oldenburg in Frankreich*, märts-aprill 1811, GStA PK, III. HA.MdA I.6492. Salaaarhiivis on ka säilik kõnelustest Lieveniga, mis sisaldab ka kuningas Friedrich Wilhelm III ja Hardenbergi kirjavahetust: *Verhandlungen mit dem Grafen Lieven, oktober-detsember 1811*, GStA PK, III. HA.MdA I.6493.

³³ Vt *Schriftwechsel mit der preußischen diplomatischen Vertretung in Petersburg*, Bd. 8, jaanuar-juuni 1810, GStA PK, III. HA.MdA I.6365 ja *Schriftwechsel mit der preußischen diplomatischen Vertretung in St Petersburg*, Bd. 13, juuni 1811–jaanuar 1812, GStA PK, III. HA.MdA I.6370.

³⁴ Christoph Heinrich von Lieveni ja Nikolai Rumjantsevi kirjavahetuse kohta aastatest 1810–1812 on AVPRI-s kümme säilikut: AVPRI.133.468.729–730, 732, 734–740.

³⁵ А. Л. Нарочницкий (toim.), *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел. Серия первая 1801–1815 гг.* (Moskva: Издательство Политической Литературы, 1960–1972).

poolt allakirjutatud rahvusvahelisi lepinguid koos nende saamislooga.³⁶ Eelkõige on siinses uurimistöös kasutatud Venemaa ja Saksa riikide vahelisi lepinguid käsitlevaid köiteid. See koguteos on samuti kommenteeritud väljaanne ja mis puudutab näiteks 1806. aasta 1. ja 24. juuli Vene-Preisi lepinguid, siis seal figureerib Stackelberg päris tihti ning on nende lepingute kohapealt üks olulisemaid allikaid. Need kogumikud aitavad lahti mõtestada Euroopa poliitika sündmuseid ning selle kujundamisel olulist rolli mänginud isikute tegevust. Mõlemas kogumikus on esindatud ka baltisaksa diplomaadid ning nende kirjad, mis on allikate laialipillatust arvesse võttes äärmiselt olulised. Nende kõrval on oluline ka Vene Keiserliku Ajalooühingu poolt välja antud dokumentide sari *Сборник Императорского Русского Исторического Общества* (edaspidi SIRIO), mis sisaldab lisaks esmastele allikatele ka ajaloolisi esseesid ja ülevaateid.³⁷ Selles sarjas käsitletakse Vene välispoliitikat alates 15. sajandist, kuid suurem rõhk on 18. ja 19. sajandil. Vene keisririigi seadusandlus aastatel 1649–1825 on välja antud 1830. aastal kogumikuna *Полное собрание законов Российской империи* (edaspidi PSZRI).³⁸ On huvitav, et Preisimaa kohta ei ole selliseid dokumentide üldkogumikke, nagu Venemaa ajaloo puhul, avaldatud.

Seda lünka aitavad aga täita arvukad kaasaegsete riigimeeste kirja pandud mälestused ja kirjavahetused, mis on suures osas avaldatud juba 19. sajandi teisel poolel. Leopold von Ranke toimetatud viieköitelises Preisi riigimehe vürst Karl August von Hardenbergi mälestustes³⁹ on nii Stackelbergi, Budbergi kui ka Lieveni tegevust korduvalt kajastatud. Sellele väljaandele annab lisaväärtust ka rahvusvaheliste suhete konteksti analüüs, mistõttu on see ainuke saksakeelne allikakogumik, mis on võrreldav Venemaal välja antud kogumikega. Samuti mainitakse baltisakslasi teatud sündmuste juures Paul Bailleu toimetatud Vene keisri Aleksander I ja Preisi kuninga Friedrich Wilhelm III kirjavahetuses.⁴⁰ Sealjuures on näiteks avaldatud kirjad nii Stackelbergi kui Lieveni saatmisest Preisimaale. Kuid kogu kahe valitseja vaheline kirjavahetus aitab paremini mõista Vene-Preisi suhteid tervikuna. Mis puudutab veel baltisaksa päritolu diplomaatide tegevust Euroopas, on oluline siinkohal välja selekteerida diplomaadid, kes teenisid samal ajal samas kohas.⁴¹ Näiteks mainib Vene diplomaat

³⁶ Ф. Ф. Мартенс (toim.), *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*, 15 том. (Peterburi: Типография Министерства Путей Сообщения, 1874–1909).

³⁷ Императорское Русское историческое общество (väljaandja), *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, 148 том. (Peterburi, 1867–1916).

³⁸ Н. Павлович (toim.), *Полное собрание законов Российской империи*, 48 том. (Peterburi: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830).

³⁹ L. von Ranke, *Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von Hardenberg*, 5 Bände (Leipzig: Duncker & Humblot, 1877).

⁴⁰ P. Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelm's III und Königin Luise mit Kaiser Alexander I* (Leipzig: S. Hirzel, 1900).

⁴¹ Vt näiteks Preisi diplomaadi Friedrich von Schladeni mälestusi aastatest 1806 ja 1807: Friedrich von Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807. Ein Tagebuch* (Mainz: Victor von Zabern, 1845).

ja hilisem välisminister krahv Karl Robert von Nesselrode oma mälestustes⁴² tihti Stackelbergi, kuna töötas temaga mitmel korral koos. Mis puudutab Vene riigi reforme ja välispoliitikat, siis on asendamatuks allikmaterjaliks Adam Czartoryski mälestused.⁴³ Need on vaid mõned näited ning kui leida ja uurida sama ajastu Euroopa diplomaatide kirju ja mälestusi erinevates arhiivides, on võimalik baltisaksa päritolu diplomaatide kohta omajagu informatsiooni leida. Mitmed allikakogumikud sisaldavad väiksemaid infokilde, mille alusel on võimalik konstrueerida adekvaatne pilt baltisaksa päritolu diplomaatidest ja nende tegutsemisest. Üllataval kombel ei ole sealset baltisakslaste kohta käivat infot laiemasse teaduskäibesse võetud, kuigi nii mõnigi sündmus nende osalusega on märgilise tähendusega.

Uurimused Venemaa ja Preisimaa välispoliitikast Napoleoni sõdade ajal.

Üldise rahvusvahelise poliitilise tausta saamiseks on hädavajalik Paul W. Schroederi uurimus Euroopa poliitikast aastatel 1763–1848⁴⁴, millele ei ole omas valdkonnas võrdväärset vastast. Napoleoni sõdade üleeuroopalist probleemiatikat on kõige paremini lahanud Charles Esdaile⁴⁵, David Gates⁴⁶ ja David Chandler⁴⁷, kellest viimane keskendub põhjalikult ka sõjaajaloole. Napoleoni biograafiatest, mis on suures osas samuti üles ehitatud välispoliitikale, on parimad Michael Broersi⁴⁸, Georges Lefebvre'i⁴⁹, Jean Tulard'i⁵⁰ ja Munro Price'i⁵¹ uurimused.

Eesti keeles on ilmunud üksikuid tõlkeid Napoleoni ajastust. Olulistemaks on siinkohal ka Tartu Ülikooli üldajaloo professorina töötanud vene ajaloolase Jevgeni Tarle uurimused⁵² Napoleonist ja prantsuse riigitegelasest Charles Maurice de Talleyrandist ning briti ajaloolase Frank McLynni uurimus Napoleonist.⁵³ Samuti on tõlgitud 1812. aasta isamaasõja 100. aastapäevaks eesti keelde

⁴² K. R. von Nesselrode, *Des russischen Reichskanzlers Grafen Nesselrode Selbstbiographie* (Berlin, 1866), A. de Nesselrode (toim.), *Lettres et Papiers du Chancelier Comte de Nesselrode* (1760–1850). Tome III, 1805–1811 (Pariis, 1904).

⁴³ A. Gielgud (toim.), *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and his Correspondance with Alexander I* (London, 1888).

⁴⁴ P. W. Schroeder, *The Transformation of European Politics, 1763–1848* (Oxford: Clarendon Press, 1994).

⁴⁵ C. J. Esdaile, *Napoleon's Wars: An International History, 1803–1815* (London: Penguin, 2008).

⁴⁶ D. Gates, *The Napoleonic Wars, 1803–1815* (London: Arnold, 1997).

⁴⁷ D. Chandler, *The Campaigns of Napoleon* (London: Weidenfeld & Nicolson Ltd, 1966).

⁴⁸ M. Broers, *Napoleon. Soldier of Destiny, 1769–1805* (London: Faber and Faber, 2014); M. Broers, *Napoleon. The Spirit of Age, 1805–1810* (London: Faber and Faber, 2018); M. Broers, *Europe under Napoleon 1799–1815* (London: Arnold, 1996).

⁴⁹ G. Lefebvre, *Napoleon* (London & New York: Routledge, 2010).

⁵⁰ J. Tulard, *Napoleon: the Myth of the Saviour* (London: Methuen & Co. Ltd., 1985).

⁵¹ M. Price, *Napoleon. The End of Glory* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

⁵² J. Tarle, *Napoleon* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964); J. Tarle, *Talleyrand* (Tallinn: Olion, 1993).

⁵³ F. McLynn, *Napoleon* (Tallinn: Varrak, 2002).

prantsuse sõduri Francois Bourgogne isiklikud sõjamälestused aastatest 1812–1813⁵⁴, millest käesolevas uurimustöös siiski suurt kasu pole.

Kui vaadata laiemalt uurimusi, mis käsitlevad Vene välispoliitikat Preisimaa ja Prantsusmaa suunal kitsamalt, siis siin on olulised Vene ajaloolaste tööd. Sergei Iskjuli uurimus Saksa-Vene suhetest Vene-Prantsuse liidu valguses Tilsiti rahu järgsel perioodil 1807–1808⁵⁵ kattub osaliselt käesoleva uurimistöö teemaga, kuid ei käsitle siinse uurimuse keskmes olevate diplomaatide rolli. Oma uurimuses väidab Iskjul, et Vene välispoliitika oli sel perioodil suunatud olukorra stabiliseerimisele Saksa aladel, püüdes vähendada Prantsusmaalt tulevat ohtu. Kui varem oli Napoleon lähtunud oma Saksa riikide poliitikas suures osas Venemaa tegevusest orientaalküsimuses, siis pärast Tilsitit õnnestus Venemaal need omavahel lahutada, mis andis Vene diplomaatiale suurema mänguruumi ja tugevama positsiooni Preisimaa ja teiste Saksa alade kaitsjana. Lisaks lahkab Iskjul Venemaa välispoliitikat Saksamaa suunal oma monograafias⁵⁶ ning artiklis, mis käsitleb Oldenburgi kriisi aastatel 1810–1811.⁵⁷ 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja kontekstis on Venemaa välispoliitikat lahanud Viktor Bezotosnoi.⁵⁸ 19. sajandi I poole Vene välispoliitikaga on põhjalikumalt tegelenud Oleg Airapetov⁵⁹ ja Olga Orlik.⁶⁰ 19. sajandi II pooles vaatles Venemaa suhteid teiste riikidega enne 1812. aasta sõda Aleksandr Popov, kus on eraldi peatükk pühendatud ka suhetele Preisimaaga.⁶¹ Veel on Venemaa välispoliitikast kirjutanud baltisaksa päritolu diplomaat Ernst Philip von Brunnow, kes käsitleb nii Katariina II, Paul I kui ka Aleksander I aegse Vene välispoliitika põhijooni.⁶² Eraldiseisvaks koollonnaks, kes on Venemaa välispoliitikat uurinud, võib pidada ka läände emigreerunud Vene ajaloolasi.⁶³ Järjest rohkem on

⁵⁴ F. Bourgogne, *Sõjamälestused 1812.–1813. a.* (Tartu: Postimees, 1912).

⁵⁵ S. Iskjul, 'Deutsch-russische Beziehungen und das französisch-russische Bündnis (1807–1808)', in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 40, Heft 2 (1992), lk 178–196.

⁵⁶ С. Н. Искюль, *Внешняя политика России и германские государства, 1801–1812* (Moskva: Indrik, 2007).

⁵⁷ S. Iskjul, 'Russland und die Oldenburger Krise, 1810–1811', in: *Oldenburger Jahrbuch*, Band 85 (1985), lk 89–110.

⁵⁸ В. М. Безотосный, *Россия в наполеоновских войнах, 1805–1815 гг.* (Moskva: Rosspen, 2014).

⁵⁹ О. Айрапетов, *История внешней политики Российской империи, 1801–1914. Т. 1: Внешняя политика императора Александра I, 1801–1825* (Moskva: Кучково поле, 2017).

⁶⁰ О. Орлик, *История внешней политики России: первая половина XIX века : от войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.* (Moskva: Международные отношения, 1995).

⁶¹ А. Попов, *Сношения России с европейскими державами перед войной 1812 г.* (Peterburi, 1876).

⁶² E. P. von Brunnow, 'Apercu des principales transactions du Cabinet de Russie sous le regnes de Catherine II, Paul I et Alexander I', in: *SIRIO* 31 (Peterburi: 1880), lk 197–416.

⁶³ Vt G. Vernadsky, *Political and Diplomatic History of Russia* (London: Williams and Norgate, 1937); A. A. Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1789–1825* (Durham: Duke University Press, 1947).

Venemaa ajalugu Napoleoni sõdade perioodil kajastamist leidnud ka ingliskeelses ajalookirjanduses.⁶⁴

Vene keisririigi välispoliitika ülesehitus ei ole leidnud rahvusvaheliselt väga laialdast kajastamist ning siin on esikohal venekeelsed uurimused. Ministeeriumide loomise 100. aastapäeval 1902. aastal ilmus ülevaade välisministeeriumi ajaloost, mis on aktuaalne veel tänagi.⁶⁵ Selles väljaandes avaldati esmakordselt ka Vene keisririiki kõrgematel positsioonidel esindanud diplomaatide nimekiri. Ministeeriumide loomise 205. aastapäeval 2007. aastal ilmus esimene täielik ülevaade erinevate ministeeriumide ajaloost ning oma osa on seal ka välisministeeriumil.⁶⁶ Välisministeeriumi ajalugu on kajastatud ka AVPRI arhiivijuhises.⁶⁷ Viimane välisministeeriumi esialgset struktuuri kajastav uurimus, mida käesoleva artikli autoril õnnestus lugeda, ilmus 2010. aastal.⁶⁸ Samuti on põhjalik ülevaade välisministeeriumi struktuurist Vene välisministeeriumi koduleheküljel, kus lisaks ajaloolisele ülevaatele on ka tabelitega edasi antud täpne struktuur.⁶⁹ Ilmunud on ka kogumik välismaalastest Vene keisririigi teenistuses⁷⁰, milles leidub siinse uurimistöö jaoks oluline artikkel sakslastest Vene keisririigi ministeeriumites ja ka diplomaatilises teenistuses, kus leidub eelkõige statistilist informatsiooni.⁷¹ Baltisaksa ajaloolane Erik Amburger on koostanud uurimuse Vene keisririigi valitsusaparaadist, kus leiab põgusalt käsitlemist ka Vene keisririigi välisministeeriumi struktuur.⁷²

Ingliskeelses ajalookirjutuses on siiani kõige sisukamaks uurimuseks ameerika ajaloolase Patricia Kennedy Grimstedi monograafia Aleksander I välisministritest⁷³, mis analüüsib Vene välispoliitika elluviimist kaheksa välisministri ajal nende individuaalsete eelistuste ning välispoliitika muutuste läbi 19. sajandi esimesel veerandil. Teos käsitleb ka välisministeeriumi struktuuri ning põhineb ulatuslikul arhiivmaterjalil. Samuti on selle uurimuse lisas sisutihe

⁶⁴ Vt näiteks J. Hartley, D. Lieven (toim.), *Russia and the Napoleonic Wars. Wars, Culture and Society, 1750–1850* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015) ja D. Lieven, *Russia against Napoleon* (London: Penguin, 2016).

⁶⁵ *Очерк истории Министерства иностранных дел, 1802–1902* (Peterburi, 1902).

⁶⁶ Д. И. Раскин, *Министерская система в Российской империи: К 200-летию министерств в России* (Moskva: Rosspen, 2007).

⁶⁷ Будник, *Архив внешней политики Российской Империи*, lk 3–25.

⁶⁸ М. А. Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел Российской империи в 1802–1832 гг.', in: *Lex Russica*, No 1 (2010), lk 75–95.

⁶⁹ Vt https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoy-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCsvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

⁷⁰ Н. И. Иванова (toim.), *Немцы в государственности России* (Peterburi, 2004).

⁷¹ Н. И. Иванова, 'Немцы в министерствах России XIX–нач. XX в.', in: *Немцы в государственности России* (Peterburi, 2004), lk. 48–56.

⁷² E. Amburger, *Geschichte der Behördeorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917* (Leiden: E. J. Brill, 1966).

⁷³ P. K. Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969)

bibliograafiline essee, kust leiab läänes avaldatud kirjanduse kõrval ka mitmeid viiteid Vene arhiiviallikatele. Vene keisririigi reformimist üldisemalt on kõige põhjalikumalt käsitlenud Marc Raeff.⁷⁴

Preisimaa ajalugu aastatel 1807–1813 on palju uuritud. Antud ajaperioodi kõiki aspekte on kajastatud laialdaselt üldisemates töödes, eriti Saksa ajalookirjanduses, kuid need panevad suuremat rõhku eelkõige reformide temaatikale kui kõige olulisemale probleemile Preisimaa ajaloos Napoleoni sõdade ajal. See temaatika on aga tihedalt seotud käesoleva töö põhiprobleemiga ja just nende kahe aspekti – välispoliitika ja sisepoliitiliste reformide – ühendamist kohtab ajalookirjanduses üsna palju. Rudolf Ibbekeni uurimus Preisimaast aastatel 1807–1813 hõlmab nii poliitilisi kui ka sotsiaalseid aspekte.⁷⁵ Uuematest Saksa ajaloolaste uurimustest peab nimetama Thomas Stamm-Kuhlmanni kirjutatud Preisi kuninga Friedrich Wilhelm III biograafiat, mis annab põhjaliku ülevaate Preisimaa välispoliitikast tema valitsemisajal.⁷⁶ Mõlemad käsitlused on välispoliitilise analüüsi kontekstis väga tugevad ning tuginevad laialtlevikulele arhiiviale ja publitseeritud allikatele, mida käesoleva töö autoril polnud võimalik kätte saada. Saksamaa ajaloo üldkäsitlustest on olulised veel ka Thomas Nipperdey⁷⁷ ja James J. Sheehan⁷⁸, kuna nende tööd panevad Preisimaa probleemid ülesaksamaalisse konteksti. 20. sajandi Saksa historiograafias on oluline ka Saksa Demokraatliku Vabariigi ajaloolase Percy Stulzi uurimus Preisimaa kabinetipoliitikast aastatel 1811–1813.⁷⁹

Preisimaa välispoliitika uurimises Napoleoni sõdade ajal on väga tähtsal kohal ka ingliskeelsed ajaloolased, nagu Cambridge'i ülikooli professor Brendan Simms⁸⁰ ning Austraalia Newcastle'i ülikooli professor Philip Dwyer⁸¹, kes on analüüsinud põhjalikult Preisimaa välispoliitikat mõjutanud faktoreid. Samas

⁷⁴ Vt M. Raeff, *Plans for Political Reform in Imperial Russia, 1730–1905* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1966); M. Raeff, *Michael Speransky. Statesman of Imperial Russia, 1772–1839* (Haag: Martinus Nijhoff, 1957).

⁷⁵ Rudolf Ibbeken, *Preussen 1807–1813: Staat und Volk als Idee und in Wirklichkeit. (Darstellung und Dokumentation.)* Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 5 (Köln/Berlin: Grote, 1970).

⁷⁶ Thomas Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit. Friedrich Wilhelm III, der Melancholiker auf dem Thron* (Berlin: Siedler, 1992).

⁷⁷ T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte, 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat* (München: C. H. Beck, 1998).

⁷⁸ J. J. Sheehan, *German History, 1770–1866* (Oxford: Clarendon Press, 1994).

⁷⁹ Percy Stulz, *Fremdherrschaft und Befreiungskampf: die preussische Kabinettspolitik und die Rolle der Volksmassen in den Jahren 1811 bis 1813* (Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1960).

⁸⁰ Vt B. Simms, *The Impact of Napoleon: Prussian High Politics, Foreign Policy and the Crisis of the Executive, 1797–1806* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); B. Simms, 'The Road to Jena: Prussian High Politics 1804–06', *German History*, Vol. 12, Nr. 3 (1994), lk. 374–394; B. Simms, *The Struggle for Mastery in Germany, 1779–1850* (London: Palgrave Macmillan, 1998).

⁸¹ Vt P. G. Dwyer (toim.), *The Rise of Prussia 1700–1830* (London: Longman, 2002); P. G. Dwyer, 'The Politics of Prussian Neutrality, 1795–1805', *German History*, Vol. 12, Nr. 3 (1994), lk 351–373.

piirduvad Simmsi ainult Preisimaad käsitlevad tööd aastaga 1806, kuid suurt väärtust omavad need just välispoliitiliste tegurite koha pealt. Simmsi teos Saksamaa ajaloost aastatel 1779–1850 on ülimalt oluline ülesaksamaalisest vaatevinklist. Philip Dwyeri toimetatud artiklite kogumik Preisimaa ajaloost aastatel 1700–1830 on väga sisukas teos just oma mitmekesisuse poolest, käsitledes välispoliitika kõrval ka muid faktoreid riigi ajaloos. Üks paremaid uuemaid uurimusi Preisimaa üldisemast ajaloost on Christopher Clarki teos, mis käsitleb perioodi 1600–1947.⁸² Väga kasulikud sinse uurimuse kontekstis on just osad, mis analüüsivad Napoleoni ajastu erinevaid tahke.

Saksa ajaloolaste seas oli 19. sajandi teisel poolel populaarne ajaloole lähenemine läbi nn “suurte meeste” elulugude. Kuigi 20. sajandi keskpaigaks oli selline paradigma Saksa ajalookirjutuses nihkunud ja ajalugu hakati rohkem vaadtlema läbi sotsiaalsete, majanduslike ja kultuuriliste aspektide, ei kadunud kuhugi ka suurmeeste elulugude uurimine. Selleta oleks käesoleva uurimuse kirjutamine äärmiselt raske. Juba mainitud T. Stamm-Kuhlmanni uurimus kuningas Friedrich Wilhelm III on asendamatu. Mitte vähem olulised on Gerhard Ritteri Karl vom und zum Steini ja Peter Thieleni Karl August von Hardenbergi biograafiad.⁸³ Erinevate aspektide nagu rahvusliku ülestõusu ja reformide puhul on väga olulised ka Preisi riigimeeste Gerhard von Scharnhorsti, Ludwig Yorck von Wartenburgi ja August von Gneisenau biograafiad.⁸⁴

Napoleoni sõdade olulisemaid üksiksündmusi Preisimaaga seoses on käsitletud peamiselt saksakeelses ajakirjanduses. Nii näiteks on Tilsiti rahu mõjudest kirjutanud Hans Hausherr,⁸⁵ Bartensteini konventsioonist on ülevaate teinud Julius Plew.⁸⁶ Laialdast käsitlemist on leidnud ka Tauroggeni konventsioon, mida käsitlevas saksakeelses saksakeelses ajalookirjanduses on tähtis koht 19. sajandi esimesel poolel ja keskel välja antud trükistel ja allikapublikatsioonidel. Memuaaridest on olulisemad preisi sõjaväelase ja sõjateoreetiku Carl von Clausewitzi mälestused 1812. aasta sõjakäigust⁸⁷ ja Ludwig Yorck von Wartenburgi adjutandi Seydlitzi päevaraamat Preisi korpuse sõjategevusest aastatel

⁸² C. Clark, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947* (London: Penguin, 2007).

⁸³ Vt G. Ritter, *Stein: Eine Politische Biographie* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1958); P. G. Thielen, P. G., *Karl August von Hardenberg, 1750–1822* (Köln: Grote, 1967).

⁸⁴ K. Hornung, *Scharnhorst: Soldat-Reformer-Staatsman: die Biographie* (München: Bechtle 1997); H. Stübiger, *Scharnhorst: die Reform des preussischen Heeres* (Göttingen: Muster-Schmidt, 1988); P. Paret, *Yorck and the Era of Prussian Reform, 1807–1815* (Princeton: Princeton University Press, 1966); F. von Cochenhausen, *Gneisenau, der Überwinder Napoleons* (Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1943).

⁸⁵ H. Hausherr, *Erfüllung und Befreiung. Der Kampf um die Durchführung des Tilsiter Friedens 1807/1808* (Hamburg, 1935).

⁸⁶ J. Plew, *Der Bartensteiner Vertrag zwischen Preussen und Russland vom 26. April 1807* (Bartenstein, 1894).

⁸⁷ C. von Clausewitz, *Der Feldzug von 1812 in Russland, der Feldzug von 1813 bis zum Waffenstillstand und der Feldzug von 1814 in Frankreich* (Berlin: Ferdinand Dümmler, 1835).

1812–1813⁸⁸ ning Julius von Hartwichi memuaarikogumik 1812. aasta sõjakäigust Kuramaale⁸⁹. Kõik need sisaldavad Tauroggeni konventsiooni sündmuste ülevaadet nende otseste tunnistajate sulest. Osa nendest kirjadest on publitseeritud ka Johann Gustav Droyseni 14 aastat varem ilmunud Yorcki biograafias.⁹⁰ Balti kubermangude rollile selles keskendub baltisakslase Julius von Eckardti toimetatud allikakogumik, mis rõhutab Tauroggeni konventsiooni olulisust Balti kubermangude ajaloos ning mis sisaldab selle peategelaste Liivimaa kindralkuberner Filipp Paulucci ja Preisi kindral Yorcki kirjavahetust 1812. aasta lõpust ja 1813. aasta algusest.⁹¹ Yorcki ja Paulucci kirjavahetuse osas täiendab Eckardt Droyseni uurimust märkimisväärselt. Veel väärivad nimetamist kaks väitekirja: 1893. aastal Saksamaal Marburgis kaitstud Theodor Grobbeli⁹² ja 1910. aastal Königsbergis kaitstud Werner Vossi doktoritöö.⁹³

Balti kubermangud ja baltisakslased ajalookirjanduses. Balti kubermangude ajalugu käsitlev historiograafia on üpriski mahukas. Uuritud on haridust, kirjasõna ja teadust, agraarkorraldust ja pärisorjuse kaotamist ning sõjandust. Kui vaadelda Balti kubermangude ajalugu Napoleoni sõdade kontekstis, siis on sellega Eestis tegelenud Rein Helme ja Tõnu Tannberg. Viimane on oma doktoritöös käsitlenud maakaitseväge loomist aastatel 1806–1807 ja 1812, tuues välja Napoleoni sõdadest tuleneva sõjaväekohustuse olulist mõju Balti kubermangude ühiskonnale.⁹⁴ Rein Helme sulest on ilmunud sõjaajaloolisi uurimusi 1812. aasta sündmustest, kus käsitletakse Vene-Prantsuse sõja mõjusid Balti kubermangudele.⁹⁵ Helme uurimuse tähtsus seisneb Eesti ja Läti 1812. aasta sündmuste ülipõhjalikus analüüsis, kus ta ei käsitlen mitte ainult sõjasündmusi, vaid ka sotsiaalseid ja kultuurilisi aspekte. Helme teos on käesoleva artikli autori hinnangul seni olulisim uurimus Napoleoni puudutavast temaatikast Eestis. Helme rõhutab oma uurimuses Läänemere provintside laiemat diplomaatilist rolli, olles väga oluliseks Vene-Prantsuse sõja tulemuses. Lisaks on Helme sulest ilmunud baltisaksa päritolu kindralfeldmarssali Barclay de Tolly biograafia, mis annab põhjaliku ülevaate sõjaküsimustest ning Vene armee

⁸⁸ A. F. F. von Seydlitz, *Tagebuch des Königlich Preußischen Armeekorps unter Befehl des General-Lieutenants von York im Feldzuge von 1812* (Berlin und Posen: Mittler, 1823).

⁸⁹ J. von Hartwich, *1812: Der Feldzug in Kurland* (Berlin: Eisenschmidt, 1910).

⁹⁰ J. G. Droysen, *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Yorck von Wartenburg* (Berlin: Veit und Comp., 1851).

⁹¹ J. Eckardt, *York und Paulucci. Aktenstücke und Beiträge zur Geschichte der Convention von Tauroggen* (Leipzig: Veit, 1865).

⁹² T. Grobbel, *Die Konvention von Tauroggen* (Diss., Universität Marburg, 1893).

⁹³ W. Voss, *Die Konvention von Tauroggen* (Diss., Albertus-Universität in Königsberg, 1910).

⁹⁴ T. Tannberg, *Maakaitseväekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi I poolel, 1806–1856* (Tartu, 1996). Vt ka T. Tannberg, 'Sõjatee Tartust Pariisi alla. K. Von Nierothi vabakorpus aastatel 1812–1814', in: H. Piirimäe, C. Sommerhage (koost.), *Tartu, baltisakslased ja Saksamaa* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998).

⁹⁵ R. Helme, *1812. aasta Eestis ja Lätis* (Tallinn: Olion, 1990).

sisemisest struktuurist ja suhetest Napoleoni sõdade ajal.⁹⁶ Läti ajaloolase Anita Cerpinska doktoritöö keskendub sarnasele teemale, rõhutades Riia sõjalist ja diplomaatilist rolli 1812. aasta Vene-Prantsuse sõjas ja Vene keisririigi kaitsestrateegias.⁹⁷ Prantsuse revolutsiooni retseptsioonist Baltimaades on kirjutanud Indrek Jürjo.⁹⁸ 1812. aasta kontekstis on Baltikumi ajalugu lahatud ka Eesti sõjaajaloo aastaraamatus.⁹⁹ Eesti keeles on viimastel aastatel avaldatud ka mõned kommenteeritud baltisaksa sõjaväelaste mälestused, mis küll diplomaatilise ajaloo uurimisel suurt lisaväärtust ei oma, küll aga annavad need hea sissevaate Vene keisririigi sõjaväe kohta.¹⁰⁰

Baltisaksa päritolu diplomaatidest pole tänaseni kirjutatud ühtegi põhjalikumat uurimust ega ülevaadet.¹⁰¹ Senistes 19. sajandi esimese poole rahvusvahelisi suhteid käsitlevates uurimustes käib näiteks Stackelbergi nimi läbi vaid möödaminnes. Patricia Kennedy Grimsted on ainuke ajaloolane, kes on julgenud anda Stackelbergi kohta ka hinnanguid, pidades teda üheks Aleksandri parimaks diplomaadiks, kes jättis vahetevahel isegi välisministri varju.¹⁰² Viini Kongress on ainuke Napoleoni sõdade aegne sündmus, millest kirjutades on ajaloolased Stackelbergi nime mitmel korral maininud, piirdudes siiski enamjaolt teisejärgulise infoga, näiteks et Stackelberg korraldas Viini Kongressi ajal piduliku balli.¹⁰³ Samuti on mitmes Viini Kongressi käsitlevas uurimuses mainitud, et ta kuulus Vene delegatsiooni, osaledes mitmetel läbirääkimistel ja lõppdokumentide allkirjastamisel, kuid sellega tema rolli kirjeldamine ka piirub. Andreas Eberhard von Budbergi kohta on ilmunud biograafiline artikkel¹⁰⁴,

⁹⁶ R. Helme, *Kindralfeldmarssal Barclay de Tolly* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006).

⁹⁷ A. Cerpinska, *Rīgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā* (Riia, 2010).

⁹⁸ I. Jürjo, 'Prantsuse revolutsiooni retseptsioon Baltimaadel', in: I. Põltsam-Jürjo, T. Tannberg (koost.), *Ideed ja ühiskond. Balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011), lk 97–117.

⁹⁹ T. Hiio (toim.), *200 aastat Napoleoni sõjakäigust Venemaale ja selle mõju Läänemere maadele. Eesti sõjaajaloo aastaraamat*, 3 (9) (Tallinn-Viimsi: Tallinna Ülikooli Kirjastus ja Eesti Sõjamuuseum, 2013).

¹⁰⁰ J.-D. von Uexküll, *Sõjas ja armastuses. Boris Uxkulli päevaraamat Napoleoni ajastust* (Tallinn: Varrak, 2015); W. von Löwenstern, *Ühe liivimaalase mälestused aastatest 1790–1815* (Tallinn: Varrak, 2017).

¹⁰¹ Sissejuhatava ülevaate baltisakslaste teenistusest Vene keisririigis Napoleoni sõdade ajal on kirjutanud käesoleva doktoritöö autor, vt F. Gornischeff, 'Baltisakslaste roll Vene keisririigi välisteenistuses ja Euroopa poliitikas Aleksander I valitsemisajal', in: *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 4 (2016), lk 40–59.

¹⁰² Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 297–298.

¹⁰³ A. Zamoycki, *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (London: Harper Perennial, 2007), lk 356.

¹⁰⁴ M. Von Wrangel, 'Biographie des Ministers Andreas Eberhard von Budberg', in: *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's* (Riia, 1845), lk 25–35.

samuti Johann Gustav Magnus von Strandmani kohta¹⁰⁵, kes töötas Berliini ja Londoni saatkondades Lieveni alluvuses. Christoph Heinrich von Lieven on ajalookirjanduses elanud oma naise, Dorothea von Lieveni, varjus. Lieveni tegevust Preisimaal on kajastanud siinkirjutaja.¹⁰⁶ Lieveni Londoni perioodist, kus ta teenis aastatel 1812–1834, on informatsiooni Dorothea von Lieveni kirjavahetuse¹⁰⁷ ning mitme monograafia¹⁰⁸ näol rohkem, kuid need keskenduvad tema kujunemisele juhtivaks naisfiguuriks Euroopa poliitikas ja seltskonnaelus.

Baltisakslaste ajaloole on niisiis peamiselt keskendunud baltisakslased ise, kuid enamjaolt on need uurimused üldisemat laadi. Näiteks Ernst Seraphimilt ilmus Teise maailmasõja ajal teos *Führende Deutsche im Zarenreich*¹⁰⁹, mis käsitleb saksa ja baltisaksa päritolu isikute tegevust Vene keisririigi teenistuses, kuid seda peamiselt populaarteaduslikus võtmes. Sarnase teose on avaldanud ka Arved von Taube¹¹⁰, kuid mõlemad neist panevad vähem rõhku Aleksander I teeninud isikutele. Viimase kümnekonna aasta jooksul on populaarteaduslik huvi baltisakslaste teenistuse vastu Vene keisririigis kasvanud ka Eestis, venekeelsete autorite hulgas.¹¹¹ Kahjuks ei anna venekeelsed baltisaksa diplomaatide teemal kirjutatud teosed täit ülevaadet siinse uurimuse kontekstis olulistel isikutel. Juhtiv baltisaksa ajaloolane Reinhard Wittram on uurinud paljusid baltisakslastega seonduvaid probleeme, kuid on süvenenud 19. sajandi teisele

¹⁰⁵ Anon., 'Johann Gustav Magnus von Strandman, russisch kaiserlicher Collegienrath und Ritter', in: F. C. A. Hasse (toim.), *Zeitgenossen. Ein biographisches Magazin für die Geschichte unserer Zeit. Dritte Reihe, 5. kd, nr XXXV–XXXVI* (Lepizig, 1836), lk 185–192.

¹⁰⁶ F. Gornischeff, 'Graf Christoph Heinrich von Lieven als russländischer Diplomat in Preußen, 1810–1812', in: *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 13 (2018), lk 105–120. Vt ka Lieven, *Russia against Napoleon*, lk 49–50.

¹⁰⁷ P. Quennell (toim.), *Vertrauliche Briefe der Fürstin Lieven* (Berlin: Stauben-Verlag, 1939); H. Temperley (toim.), *Das Tagebuch der Fürstin Lieven: mit politischen Skizzen und einigen Briefen* (Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1926).

¹⁰⁸ E. Duadet, *Une vie d'ambassadrice au siècle dernier: la princesse de Lieven* (Paris: Plon, 1904); H. M. Hyde, *Fürstin Lieven, die diplomatische Sibylle Europas* (Berlin, 1939); M. Bingham, *Princess Lieven: Russian intriguer* (London: Hamish Hamilton, 1982); J. Charmley, *The princess and the politicians: sex, intrigue and diplomacy, 1812–40* (London: Viking, 2005); J. L. Cromwell, *Dorothea Lieven: a Russian princess in London and Paris: 1785–1857* (London: McFarland & Co, 2007); Н. П. Таньшина, *Княгиня Ливен: любовь, политика, дипломатия* (Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2009).

¹⁰⁹ E. Seraphim, *Führende Deutsche im Zarenreich* (Berlin, 1942).

¹¹⁰ A. von Taube, *Die Deutschbalten. Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft* (Lüneburg: Nordland-Druck, 1991); A. von Taube (toim.), *Deutsche Männer des baltischen Ostens* (Berlin, 1943). Vt ka eestikeelset väljaannet A. von Taube, E. Thomson, *Baltisakslased Eestis ja Lätis. Baltisakslaste ajaloo lühiülevaade* (Tartu, 1996).

¹¹¹ М. Гайнуллин, *Галерея остзейских героев эпохи наполеоновских войн: исторические портреты* (Tallinn: KPD Kirjastus, 2013); Д. Копелев, *На службе империи. Немцы и Российский флот в первой половине XIX века* (Peterburg: Европейский университет, 2010); В. Ильяшевич, *Прибалтийцы на российской государственной службе* (Tallinn: Tarbeinfo: Эстонское отделение Союза писателей России, 2009); В. Ильяшевич, М. Гайнуллин, *Прибалтийцы на российской дипломатической службе* (Tallinn: Tarbeinfo, 2005).

poolele, kui venestamislaine valguses hakkas baltisakslaste positsioon Balti kubermangudes ja Vene riigis tervikuna kõikumama.¹¹² Heidi W. Whelani uurimus analüüsib baltisakslaste kohanemist 19. sajandi moderniseerumisprotsessiga ja just uurimuse esimene osa, mis keskendub 19. sajandi esimesele poolele, on siinse uurimuse valguses oluline, kuna rõhutab baltisakslaste sotsiaalse tausta rolli valikute kujundamisel.¹¹³ See näitab, et diplomaatide, aga ka teiste riigiteenistujate karjäärivalikud olid suures osas mõjutatud perekonnast ja baltisakslaste seas valdavaks olevast aadellikust autundest. John A. Armstrong analüüsib, kuidas baltisakslasi rakendati mitmel erineval moel Vene keisririigi riigiaparaadi töös, rõhutades samuti nende sotsiaalset tausta.¹¹⁴ Teise maineka baltisaksa ajaloolase Gert von Pistohlkorsi toimetatud kogumik¹¹⁵, nagu ka Wilfried Schlau¹¹⁶ käsitlused vaatlevad üldisemaid probleeme, kuid rõhutavad samuti baltisakslaste tähtsust Vene riigi teenistuses. Kummagi ajaloolase uurimustes ei ole aga huviorbiidis baltisaksa diplomaadid. Ainuke uurimus, kus on mõne baltisaksa diplomaadi tegevust pikemalt käsitletud, on Annelise Nölle 1940. aastal Münchenis kaitstud doktoritöö, mis analüüsib baltisakslaste mõju Aleksander I ja Nikolai I valitsemisajal.¹¹⁷ Edward Thaden on kirjutanud uurimuse Vene keisririigi läänepoolsetest aladest, analüüsides Vene keskvoimu poliitikat nende suunas.¹¹⁸ See uurimus baltisakslaste teenistusele aga rõhku ei pane. Mainimist väärivad veel Ingeborg Fleischhaueri uurimistöö¹¹⁹ ning Boris Meissneri toimetatud artiklite kogumik baltisakslaste tegevusest Vene keisririigis.¹²⁰

¹¹² R. Wittram, *Geschichte der baltischen Deutschen* (Stuttgart und Berlin, 1939). Baltisakslaste küsimus leiab käsitlemist ka Balti kubermangude ajaloo üldteoses: vt. R. Wittram, *Baltische Geschichte. Die Ostseelände, Livland, Estland, Kurland 1180–1918: Grundzüge und Durchblicke* (München, 1954).

¹¹³ H. W. Whelan, *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility* (Köln: Böhlau, 1999).

¹¹⁴ J. A. Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia: The Case of the Baltic Germans', in: J. R. Azrael (toim.), *Soviet Nationality Policies and Practice* (New York, 1978), lk 63–104; J. A. Armstrong, 'Acculturation to the Russian Bureaucratic elite: The Case of the Baltic Germans', in: *Journal of Baltic Studies* 15 (1984), lk 119–129.

¹¹⁵ G. von Pistohlkors (toim.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder* (Berlin, 1994); G. von Pistohlkors, *Die Geschichte der Deutschen in den baltischen Ländern und die westdeutsche Historiographie nach 1945* (Marburg, 2000).

¹¹⁶ W. Schlau, *Sozialgeschichte der baltischen Deutschen* (Köln, 2000); W. Schlau (toim.), *Die Deutschbalten* (München, 1995).

¹¹⁷ A. Nölle, *Zur Wirksamkeit des baltischen Adels in Russland unter Alexander I. und Nikolaus I* (München, 1940).

¹¹⁸ E. Thaden, *Russia's Western Borderlands, 1710–1870* (Princeton: Princeton University Press, 1984).

¹¹⁹ I. Fleischhauer, *Die Deutschen im Zarenreich: Zwei Jahrhunderte deutsch-russische Kulturgemeinschaft* (Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 1986).

¹²⁰ B. Meissner, A. Eisfeld (toim.), *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Russlanddeutschen zur Modernisierung und Europäisierung des Russischen Reiches* (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1966).

Suure töö baltisakslaste elulugude osas on ära teinud juba ülalmainitud Erik Amburger. Heaks näiteks on siinkohal Baltisaksa Biograafiline Leksikon, kus leiduvad lisaks kuulsamate baltisaksa diplomaatide kõrval ka madalamate teenistusastmega diplomaatide lühielulood.¹²¹ Amburgeri kogutud andmed välismaalaste kohta revolutsioonieelsel Venemaal kajastuvad ka Regensburgi Ülikooli poolt loodud Erik Amburgeri Andmebaasis (*Erik-Amburger-Datenbank*).¹²² Kasulikud on ka erinevad venekeelsed entsüklopeediad nagu Vene biograafiline entsüklopeedia¹²³ ja Venemaa sakslaste elulugusid hõlmav leksikon¹²⁴, mis sisaldavad vaid tuntumate diplomaatide biograafiaidja väärtuslikku lisakirjandust nende elulugude juurde. Nendele lisaks on mainimisväärt veel 1812. aasta Vene-Prantsuse sõda käsitlev entsüklopeedia.¹²⁵ Biograafilist ja genealoogilist informatsiooni leiab muidugi ka baltisaksa aadliperekondade väljaannetest. Tuleb rõhutada, et kuigi biograafiline informatsioon on väga oluline isikute ja nende elukäigu kindlakstegemisel, ei leia sealt enamasti täpsemat infot nende rollist ja tööülesannetest Vene keisririigi diplomaatilises teenistuses. Baltisakslaste teenistus Vene keisririigi diplomaatilises teenistuses on niisiis senises ajalookirjanduses jäänud suurema tähelepanuta, mistõttu on vaja see lünk täita.

¹²¹ O. Welding, E. Amburger, G. von Krusenstjern, W. Lenz (toim.), *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon, 1710–1960* (Köln, Wien, 1970). Internetiversiooni leiab aadressilt <https://bbld.de/> (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹²² Erik-Amburger-Datenbank <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/?mode=0>, (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹²³ А. А. Половцов (toim.), *Русский биографический словарь* (Peterburi: Тип. И.Н. Скороходова, 1896–1918).

¹²⁴ В. Карев, О. Кубицкая (toim.), *Немцы России: энциклопедия* (Moskva: Общественная Академия наук российских немцев, 1999–2006).

¹²⁵ В. М. Безотосный, *Отечественная война 1812 года. Энциклопедия* (Moskva: РОССПЭН, 2004).

VEENE KEISRIRIIGI VALITSEMISE REFORMIMINE, VÄLISMINISTEERIUMI LOOMINE JA BALTISAKSLASED SELLES SÜSTEEMIS

19. sajandi alguses läbiviidud reformid, eelkõige üleminek ministeeriumide süsteemile, muutsid oluliselt senist Vene keisririigi valitsemiskorraldust. Välisministeeriumi loomisega pandi alus ka kaasaegsemale välis teenistuse struktuurile ja funktsioneerimise põhimõtetele. Kuna nendes protsessides etendasid olulist osa ka baltisakslased, siis antakse allpool ülevaade nende osakaalust välis teenistuses ning taustast üldisemalt. 19. sajandi alguses Vene keisririigis läbiviidud ümberkorraldusi vaadeldakse põgusas võrdluses Napoleoni sõdade aegsete Preisi reformidega. Sellise ülevaate eesmärgiks on asetada Vene välispoliitika laiemasse konteksti, vaadeldes selle toimimise erinevaid aspekte.

Vene keisririigi reformimine Aleksander I valitsemisajal

Saades pärast oma isa, Paul I mõrva troonile, proovis Aleksander tema parandist võimalikult kiirest eemalduda. Ta eitas oma seotust veretööga, kuid ei teinud sellest ka avalikult suurt numbrit, kuna tahtis impeeriumi eesotsas saavutada kiirelt poolehoidu. Eirates oma isa viieaastast valitsemisaega pea täielikult, kutsus ta Peterburi tagasi oma sõbrad, kelle Paul oli välja saatnud. Enne seda oli ta aga Peterburist välja saatnud Pauli lähikondlased, kes tema arvates riigivalitsemist segasid. Nende hulgas oli ka baltisaksa krahv Peter Ludwig von der Pahlen, kes oli selle ajani Peterburi sõjakuberner. Aleksander alustas muutuste läbiviimisega märtsis 1801, vaid mõned päevad pärast oma troonileasumist. Henri Troyat kirjutab, et

Aleksandri esimesed otsused vaimustavad isegi neid, kes tema kompetentsuses kahelnud on. Ta peatab Vene ekspeditsioonikorpuse, kes oli hullumeelse mõtte ajel saadetud Indiat vallutama, kutsus teenistusse tagasi põlu alla langenud kaks-teist tuhat ohvitseri ja ametnikku, lubab välismaa raamatute sissetoomise, avab taas eratrükikojad, ei seisa vastu passide andmisele sõiduks erinevatesse Euroopa maadesse, käsib ohvitseridel ja sõduritel maha lõigata patsid ja panna selga mitte enam Preisi, vaid Vene mundrid, kaotab hirmuäratava politseivalitsuse, loob institutsiooni seadusandlike tööde tegemiseks, kaotab võllad avalikelt platsidelt.¹²⁶

Aleksandri esimeseks eesmärgiks oli ulatuslike reformimide läbiviimine riigis. Ta andis 1801. aastal oma troonileasumise päeval välja manifesti keisririigi aluspõhimõtetega, mis pidid tagasi tooma Katariina-aegsed väärtused. Sealt hakkavad silma punktid 2–4, milles käsitletakse aadli õigusi: 2. punkt ütleb, et

¹²⁶ H. Troyat, *Aleksander I: Põhjala sfinks* (Tallinn: Kunst, 2000), lk 82.

kinnitatakse ja uuendatakse kõik aadli õigused, mis on kehtestatud varasemate valitsejate, eelkõige Peeter III ja Katariina II poolt; 3. punkt ütleb, et aadl-konnale antakse täielik vabadus resideeruda seal, kus nad soovivad, lahkuda omal valikul ilma luba küsimata riigist, kartmata oma valduste või õiguste pärast; ning 4. punkt, et aadlil on vabadus otsustada, kas ta teenib riiki või mitte, kuid need, kes riigiteenistusse ei astu, ei saa nautida samasuguseid privileege, nagu need, kes seda teevad. Samuti võis Vene aadel asuda Venemaale sõbralike riikide teenistusse ilma eriluba küsimata.¹²⁷ See manifest, eriti just aadlit puudutav osa, oli üheks peamiseks alustalaks riigi reformimisel, millega loodi eeldused, et kohalik aadelkond (ka baltisakslased) oleks vabatahtlikkuse alusel riigiasjadesse kaasaráákimisel tihedamalt seotud.

Aleksandri järgmiseks sammuks oli moodustada oma lähedastest toetajatest ring, kes hakkas teda riigivalitsemisega seonduvates küsimustes nõustama. Aleksandri poolt teenistusse kutsutud sõprade hulgas olid vürst Adam Czartoryski¹²⁸, Nikolai Novosiltsev¹²⁹ ja Viktor Kotšubei¹³⁰, lähedaste sõprade ringi kuulus veel ka Paul Stroganov¹³¹, kellest moodustus Salakomitee (негласный комитет). Selle komitee lähedasteks isikuteks olid ka Mihhail Speranski¹³² ja Simon Vorontsov¹³³ koos oma venna Aleksandriga¹³⁴, kuigi nad ametlikult sinna ei kuulunud. Salakomitees, mis käis vahelduva eduga koos kuni 1805. aastani (mõningatel andmetel 1803. aasta lõpuni), arutati päevakajalisi

¹²⁷ Raeff, *Plans for Political Reform in Imperial Russia*, lk 77–78; Raeff, *Michael Speransky*, lk 49.

¹²⁸ Prints Adam Czartoryski (1770–1861) – Poola päritolu Vene riigimees ja välisminister aastatel 1804–1806. Üks Aleksandri lähikondlastest, kes nõustas teda peamiselt Poola küsimuses. Oli tugevalt vastu liidule Prantsusmaaga.

¹²⁹ Krahv Nikolai Novosiltsev (1761–1838) – Vene riigitegelane ja diplomaat, Aleksandri lähikondlane. Üks reformide eestvedajaid, 1803. aastal määrati Peterburi Teaduste Akadeemia presidendiks. Aastatel 1813–1815 oli okupeeritud Varssavi hertsogiriigi kuberner, 1832. aastal nimetati Riiginõukogu esimeheks.

¹³⁰ Krahv (hiljem prints) Viktor Kotšubei (1768–1834) – Vene riigimees, diplomaat ja keiser Aleksander I lähikondlane. Kuulus Salakomiteesse, mis töötas välja valitsusreformi põhijooned. Ta oli diplomaatilise taustaga ning töötas välisministrina aastatel 1801–1802, siseministrina kuni 1812. aastani ja uuesti 1819–1825

¹³¹ Krahv Pavel Stroganov (1774–1817) – Vene sõjaväelane ja riigitegelane, Aleksandri kindraladjutant ja lähikondlane.

¹³² Krahv Mihhail Speranski (1772–1839) – Vene riigitegelane, Aleksandri-aegsete reformide üks põhiautoreid, keisri lähikondlane. Tema algatusel loodi 1810. aastal Riiginõukogu, saades ise riigisekretäriks. Saadeti 1812. aastal prantsusemeelsete vaadete pärast eksiili. Vene liberalismi üks alustalasid. Vt ka Helme, *Bačlay de Tolly*, lk 143–147.

¹³³ Krahv Simon Vorontsov (1744–1832) – Vene diplomaat ja riigitegelane. 1783. aastal määrati saadikuks Viini, aastatel 1785–1806 suursaadik Londonis, kus veetis 47 aastat oma elust. Oli Salakomiteele lähedalseisev isik. Oli häälekas anglofiil ning Napoleoni vastane.

¹³⁴ Krahv Aleksander Vorontsov (1741–1805) – Vene riigitegelane, Simoni vend. Veetis noormehena mõned aastad Strabourgis, Pariisis ja Madriidis, et ette valmistada diplomaatiliseks karjääriks. Teenis Peeter III ajal lühidalt Londonis. Määrati Katariina II ajal senaatoriks, kuid ei leidnud keisrinna poolehoidu ning tagandati avalikust elus. Aleksandri ajal kutsuti teenistusse tagasi.

küsimusi, eelkõige kõikvõimalikke reforme. Adam Czartoryski on komitee loomise ja põhimõtete kohta meenutanud järgmist:

Aleksandri ideede lahknevus valitsusaparaadiga sundis teda looma Salakomitee, mis koosnes isikutest, keda ta pidas oma sõpradeks ja kellega ta võis vabalt oma vaateid arutada. Me olime juba kõik omavahel lähedastes suhetes ja nüüd süvenesid need veelgi. Vajadus koguneda keisri ümber ja teda oma reformimise sooviga mitte üksi jätta lähendas meid rohkem. Me olime mõned aastad heaks näiteks intiimsele ja vankumatule sõprusele. Meie sõpruse printsiibiks oli keskenduda isiklikest huvidest kõrgematele ja mitte kaasa minna kiusatustega, mis oleks seda printsiipi kahjustanud. Sellised vaated poleks suutnud Venemaal kanda kinnitada, kuid Aleksandri ideed inspireerisid nii teda kui meid. Selle printsiibi ainuautoriks olin mina, mis sobis hästi minu kummalise positsiooniga, sest ma ei olnud alati oma kaaslaste hulgas heas kirjas.¹³⁵

Ameerika ajaloolase Marc Raeffi sõnul oli Salakomitee eesmärk tuua kord impeeriumi kaootilisse valitsemisse.¹³⁶ Salakomitee käis koos mitu korda nädalas, kohtumistel arutati erinevaid aktuaalseid probleeme ja küsimusi. Czartoryski jätkab:

Meil oli privileeg einestada keisriga ilma eelneva kutseta ning me kohtusime tavaliselt kaks kuni kolm korda nädalas. Pärast kohvi ja lühikest vestlust tavatses keiser lahkuda oma ruumidesse ja samal ajal, kui teised külalised paleest lahkusid, sisenesid Salakomitee neli liiget läbi koridori väiksesse riietusruumi, mis oli otseses ühenduses keisri isiklike ruumidega. Seal kohtusime me keisriga ja arutasime mitmeid reformimise plaane, iga liige esitles oma ideesid ja vahel ka tööalast informatsiooni, mis näitas valitsusasutuste tegemisi ning puudujääke. Keiser väljendas vabalt oma mõtteid ja kommenteeris Salakomitee liikmete esitletud informatsiooni.¹³⁷

Salakomitee, olgugi, et see koosnes keisrile mõjukatest isikutest, ei suutnud aga esialgu praktilist mõju avaldada valitsuse tegevusele:

Kuigi pikka aega polnud Salakomitees läbi viidud diskussioonidel mingisugust praktilist tulemust, olid kõik reformid, mis läbi viidi, alguse saanud just nendest diskussioonidest. Samal ajal jätkasid Senat ja ministrid Venemaa valitsemisega vanaviisi ning kohe kui keiser lahkus oma ruumidest, oli ta oma ministrite mõju all ja ei saanud ühtegi Salakomitees arutletud ideed ellu viia.¹³⁸

Mis puudutab riigi reformimist, siis selle koha pealt oli Salakomitee üheks aktiivseimaks liikmeks krahv Paul Stroganov, kes avaldas mitu sellekohast memorandumit ja plaani. Ta tõi nendes välja, et reformimine pidi olema süsteemne ja toimuma samm-sammult, administratsiooni reformimine pidi tihedalt

¹³⁵ Gielgud, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski*, lk 257–258.

¹³⁶ Raeff, *Plans for Political Reform in Imperial Russia*, lk 85.

¹³⁷ Gielgud, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski*, lk 260.

¹³⁸ Samas, lk 260.

seotud olema omandiõiguste ja vabaduste säilimisega – ühesõnaga pidi valitsemisreform tuginema sisemisele õitsengule, kus kõige suuremat tähelepanu pidi pöörama alamklassile ehk talupoegadele.¹³⁹

Etteruttavalt võib öelda, et kõige olulisemaks seoseks välispoliitika ja Salakomitee vahel on asjaolu, et juba varsti pärast komitee loomist, 1801. aastal, sai välisministriks Aleksandri reformikavasid toetanud Salakomitee liige krahv Viktor Kotšubei. Ta asus ametisse oktoobris, kui krahv Nikita Panin, kelle välispoliitilised ideed ei sobinud Aleksandrile, lahkus erimeelsuste tõttu ametist. Kuna Kotšubei võttis Salakomitee kohtumistest välisministriks oleku ajal aktiivselt osa, siis arutati seal diplomaatilisi küsimusi sageli. Seega toimis Salakomitee just välispoliitilistes küsimustes 1801–1802. aasta talvel valitsuskabinetina.¹⁴⁰ Nagu sellest kui ka Czartoryski meenutusest järeldada võib, oli ka kogu riigi välispoliitika ja diplomaatia Aleksandri valitsemisaja alguses Salakomitee võimuses. Kuna teistes valdkondades ei olnud Salakomiteel niivõrd palju otsest mõjuvõimu, siis näitab see tugevat Salakomitee ja Vene välispoliitika omavahelist põimumist.

Nii keiser Aleksander I ja krahv Viktor Kotšubei usaldasid välispoliitilistes küsimustes vendasid Vorontsove, kes olid Salakomitee liikmetega heades suhetes. 1802. aasta kevadel hakkas Aleksander aga ideeliselt Salakomiteest eemalduma ning käituma rohkem iseseisvamana, vastandudes järjest enam Salakomitee välispoliitilistele ettepanekutele. Seda ilmestab hästi Aleksandri ja Preisimaa kuninga Friedrich Wilhelm III kohtumine Memelis juunis 1802, millest arenes välja pikaajaline personaalne liit ning mille kokkuleppimisest polnud Kotšubeil ega Salakomiteel pikka aega aimugi.¹⁴¹ See oli tingitud keerulisest rahvusvahelisest olukorrast ning Aleksandri kogenematuses. Eelkõige oli tema suurimaks raskuseks võtta kindel seisukoht Napoleoni ja ka Inglismaa suhtes. Varsti, pärast ministeeriumide loomist 1802. aasta septembris, asendati välisminister Kotšubei Aleksander Vorontsoviga.

Vorontsov võttis oma ametiaja alguses samasuguse välispoliitilise hoiaku nagu tema eelkäija, kuna soovis keskenduda reformide edukale lõpuleviimisele, kuid edutult. Nii tema vend Simon Vorontsov kui ka sugulane Dimitri Tatištšev õhutasid teda viima sisse muudatusi, organiseerides ümber välisministeeriumi personali ja osakondade ülesandeid. Vorontsov aga, mõjutatuna halvast tervisest, ei üritanudki püüelda Venemaa diplomaatia süstematiseerimise poole.¹⁴² Vorontsovi vanus ning tema põlvkonna vaated koostöös Aleksandrit ümbritsenud noorema generatsiooni vaadetega tõukasid teda järjest enam välispoliitika elluviimisest eemale, säilitades samas väärikuse Aleksandri silmis. Vorontsov lahkus ametis 1804. aasta veebruaris, mil teda asendas Adam Czartoryski, kes sai ametlikult välisministriks 1805. aastal.

¹³⁹ Vt Raeff, *Plans for Political Reform in Imperial Russia*, lk 86–91. Stroganovi riigi-reformi põhimõtted on avaldatud ka: Nicolas Mikhaïlovitch, le Grand-Duc de Russie, *Le comte Paul Stroganov II* (Paris, 1905), lk 1–29.

¹⁴⁰ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 86.

¹⁴¹ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 88.

¹⁴² Samas, lk 97.

Kui Venemaa administratiivreform leidis aset rahuajal ning ei olnud otsene reaktsioon hävitavale sõjalisele lüüasaamisele, siis Preisimaal jõuti arusaamale reformide vajalikkuses alles pärast lüüasaamist Jena lahingus oktoobris 1806. Preisimaa ja Venemaa puhul oli erinev ka asjaolu, et riigi valitsemise reformimise kõrval pandi Preisimaal oluliselt rohkem rõhku sõjaväereformile, mis pidi Napoleoni sõdadest tuleneva ohu valguses kindlustama riigi püsijäämise. Venemaa omariiklus aga ei sattunud kordagi sarnasel moel ohtu, seega oli seal pöhirõhk just riigi valitsusaparaadi ümberkorraldamisel. Siinkohal vaadeldakse Preisimaa puhul lähemalt administratiivreformi läbiviimist, et tekiks võrdlusmoment Venemaaga.

Reformide vajadusele pärast lüüasaamist Jena lahingus (1806) viitasid kõige selgemalt Karl August von Hardenberg¹⁴³ ja Karl vom und zum Stein¹⁴⁴, kes mõlemad väljendasid enda seisukohti vastavasisulistes memorandumites. Hardenbergi Riia ja Steini Nassau memorandumitest (mõlemad 1807) said klassikalised reformide manifestid, mis nõudsid reforme kohe. Steini memorandum¹⁴⁵, mis tugineb aasta varem kirja pandud mõtetele, tõstis esile tungivat vajadust reformida eelkõige Preisimaa halduskorraldust. Steini jaoks oli kõige pakilisemaks probleemiks kabinetisüsteem, millest pidi kiiremas korras loobuma. Selle asemele pidi looma asutuse, mis on tähtsusest teisel kohal kuninga järel ning mille õigused ja kohustused pidid olema seadusega paika pandud. Stein leidis, et ainult nii on võimalik ühendada kõik riigi haldusasutused ühtseks tervikuks ja seeläbi muuta riik paremini toimivaks. Selle tagajärjel pidi Preisimaa suutma konkureerida Euroopa võimuvõisikus. Steini jaoks oluline ka reformide läbiviimine ülevalt ehk riigivõimu poolt, mitte nagu Prantsusmaal revolutsiooni tagajärjel. Briti ajaloolane A. J. P. Taylor aga väidab, et Steini kehtestatud reformid olid tegelikult ette nähtud tugevdama kuninga autoriteeti, kuid reformidega kaasnes ka suitsukate, mis sisaldas endas liberaalseid ideid.¹⁴⁶

¹⁴³ Vürst Karl August von Hardenberg (1750–1822) – Preisi riigimees ja peaminister, reformide üks algatajaid. Aastatel 1804–1805 välisminister, kuid asendati Napoleoni käsul krahv Christian August von Haugwitziga. Oli siiski riigiasjadega väga tihedalt seotud ning viis läbi salajasi läbirääkimisi Venemaa ja Preisimaa vahel 1806. aastal. 1807. aasta aprillist juulini taas välisminister, kuid pärast Tilsiti lepinguid lahkus Riiga, kus pani kirja kuulsa memorandumi Preisimaa ümberkorraldamisest. Aastatel 1810–1822 Preisi kantsler, tema käes oli ühtlasi ka Preisimaa välispoliitika.

¹⁴⁴ Parun Karl vom und zum Stein (1757–1831) – Preisi riigimees ja reformide üks algatajaid. Teenis aastal 1804–1805 majandus- ja kaubandusministrina ning viis juba siis sisse olulisi muudatusi. Ta oli tugev patrioot, ning talle pakuti pärast Jena välisministri kohta, millest ta loobus ning lasti riigiteenistusest lahti. Olude sunnil kutsuti ta pärast Tilsitit tagasi teenistusse, nüüd juba peaministrina kuni eksiili minekuni 1808. aastal. 1812. aastast taas riigiasjadega tegev, kuid läks pärast Viini Kongressi erru.

¹⁴⁵ Nassau memorandumi tekst, millele siinkohal tuginen, on saadaval internetis: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3552 (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁴⁶ A. J. P. Taylor, *The Course of German History* (London, New York: Routledge, 2001), lk 38.

Hardenbergi Riia memorandum¹⁴⁷ puudutab erinevalt Steini memorandumist kõiki olulisi aspekte, kuid ka reformide üldiseid eesmärke ja põhimõtteid. Hardenbergi arvates pidid Preisimaa reformid toimuma inimlikul moel läbi valitsuse tarkuse, mitte vägivaldsete sisemiste või välimiste impulsside toel, nagu see oli toimunud revolutsiooni ajal Prantsusmaal. Riia memorandumi põhisõnum oli “monarhia demokraatlike põhimõtete sildi all”. Hardenbergi jaoks oli samuti väga oluline taastada Preisimaa rahvusvaheline positsioon ning see sai juhtuda ainult sisemiste ümberkorralduste tagajärjel. Üldiselt olid mõlemad riigimehed arvamisel, et Preisimaa reformimine on vajalik eelkõige riigi ühtsuse ja tugevama rahvusvahelise positsiooni saavutamiseks ning samuti selleks, et end võõrvallutajate eest paremini kaitsta.

Teine oluline valdkond, kus viidi läbi pöördelisi reforme, oli haldussüsteem ja valitsemine. Ilmselt ei ole väga vale väita, et enne 1806. aastat ei olnud tugevat ühtset Preisi riiki, vaid oli väiksemate võimukeskuste ja provintside paljus, mida hoidis ainuisikuliselt koos Preisimaa kuningas. Puudus ühtne haldussüsteem, mis jagunes detsentraliseeritud haldusaparaadiks (vastutav kõikides valdkondades konkreetsetes piirkonnas) ja tsentraliseeritud haldusaparaadiks (vastutav ühes valdkonnas üle terve riigi). Selle tõttu oli võimatu keskvõimu ja kohaliku võimu efektiivne koostöö, mis kajastus eriti hästi selles, et valitsusel ei olnud mingit ettekujutust riigi üldisest majanduslikust seisust. Valitsusel ei olnud tegelikult kuigi suurt võimu, sest tähtsamad riigiasjad otsustati ära ‘kabinetis’ (*Kabinetssystem*), mis tähendas seda, et kuninga lähikonda kuuluvatel isikutel oli kuningale tugev ja otsene mõjuvõim. Selline kabinetisüsteem tähendas ka seda, et valitsus ja kabinet ajasid tihtipeale erinevat poliitikat, mis ei olnud väga tulemuslik. Reformiperioodile eelnenud aastate diplomaatilised ja sõjalised ebaõnnestumised sundisid üle vaatama valitsuse ja haldussüsteemi struktuuri kõige kõrgemal tasemel.

Valitsusreformi alustatigi sellest, et välja vahetati varem Preisimaa valitsemisele iseloomulik olnud nõuandjate kaader (kabinet, mida võib võrrelda Salakomiteega Venemaal), kes asendati valdkonnapõhiselt vastutavate ministritega. Kabinetisüsteemi aeg sai läbi 1807. aastal ning seniste kõrgemate ametivõimude asemel seati sisse ministeeriumid, mis olid otseselt vastutavad kuninga ees – enam ei pidanud suhtlus käima läbi teisejärguliste ametivõimude. Põhimõtteliselt tähendas selline muutus bürokraatlik-monarhilist topeltjuhtimist, kus ministril oli küllaltki tugev võim, mis omakorda tähendas kuningavõimu mõningat nõrgenemist. Kabinetisüsteemi vastu hakkas Stein võitlema juba enne 1806. aasta katastroofi, mil ta 1806. aasta aprillis avaldatud memorandumis tegi ettepaneku kabinetisüsteemist loobuda ja luua ühine viie osakonnaga ministeerium, kuhu alla kuulusid sõjandus, välisasjad, siseasjad, majandus ja justiits.¹⁴⁸ Steini

¹⁴⁷ Riia memorandumi tekst, millele siinkohal tugineda, on saadaval internetis: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3551&language=german (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁴⁸ Memorandumi osalise teksti leiab: E. H. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band I: Reform und Restauration, 1789 bis 1830* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1957), lk 146–147.

eesmärk sai lõplikult teoks 1808. aastal, kui loodi valitsus (*Staatsministerium*), mis koosnes viiest ministeeriumist. Nendeks olid Üld-, finants-, ja politseiministeerium (*General-, Finanz- und Polizei-Departement*); Justiitsministeerium (*Justiz-Departement*); Siseministeerium (*Provinzial-Departement*); Välisministeerium (*Auswärtige Departement*); ja Sõjaministeerium (*Militär-Kommission*).¹⁴⁹ Sellega asendati ebamäärase struktuuriga vana juhtimisüksus Generaaldirektoorium (*Generaldirektorium*). Uus viie ministeeriumi süsteem kestis aga küllaltki lühikest aega – 1813. aastani.

Kui Steini ja Dohna-Altensteini¹⁵⁰ ametiaegadel oli ministeerium vaid kolleegiaalne organ, millel ei olnud kindlat juhti ja kus kõik ministrid olid võrdsed, siis Hardenbergi ametisseastumisega 1810. aastal see muutus. Hardenbergist sai riigikantsler, kes asus *Staatsministeriumi* etteotsa, saades sellega kontrolli ministrite suhete üle kuningaga. Hardenberg võttis koheselt üle sise- ja finantsministeeriumi juhtimise, samuti haaras ta võimu välisministeeriumi üle, mille ametlikuks juhiks jäi siiski välisminister August von der Goltz¹⁵¹. Faktiliselt sai Hardenbergist sellise võimuga isik, kellel oli õigus oma kaasministritele ettekirjutusi teha. Samuti oli Hardenbergil ainukesena õigus pidevalt kuninga poole pöörduda ning kõik teiste ministrite infovahetus kuningaga käis läbi tema.¹⁵²

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii Venemaa kui ka Preisimaa üritasid Napoleoni sõdade ajal muuta efektiivsemaks riigisüsteemi toimimist ning mõlema puhul võib näha ühiseid jooni. Kui mõlemas riigis viidi läbi ministeeriumide süsteemi ühtlustamine läbi iganenud institutsioonide asendamise, siis oli ka mõningaid erinevusi. Venemaal keskenduti peamiselt vaid riigivalitsemise struktuurile, Preisimaal lisaks ka sõjaväele ja pärisorjuse kaotamisele. Seega saab Preisimaa puhul rääkida riigi täielikust reformimisest. On aga selge, et mõlemad riigid lähtusid reformide tegemisel osalt Napoleoni poolt tulenevast ohust. Samuti joonistub välja asjaolu, et reforme viidi mõlemas riigi läbi ülevalt poolt, sellele rõhusid nii Venemaal kui Preisimaal kõige kõrgemad riigimehed.

¹⁴⁹ Preisimaal nimetati 1808. aasta reformi tagajärjel loodud valitsust *Staatsministeriumiks*, mille otsene tõlge eesti keelde oleks riigiministeerium. Valitsus (*Staatsministerium*) koosnes omakorda *Departementidest* ja *Kommissionidest*, (eesti keeles osakond ja komisjon). Tegelikult vastavad nimetatud mõisted aga ministeeriumitele.

¹⁵⁰ Pärast Steini vabastamist 1808. aastal toimus Preisimaal valitsuse vahetus, mille etteotsa said Friedrich Ferdinand Alexander zu Dohna Schlobitten (1771–1831) ja Karl vom Stein zum Altenstein (1770–1840). Dohnast sai siseminister, Altensteinist finantsminister, Karl Friedrich von Beymest (1765–1838) justiitsminister ning August Friedrich Ferdinand von der Goltzist (1765–1832) välisminister. Scharnhorst vastutas jätkuvalt sõjaliste afääride eest ilma ametliku sõjaministri tiitlita. Dohna ja Altensteini järgi hakati uut valitsust kutsuma Dohna-Altensteini valitsuseks.

¹⁵¹ Krahv August Friedrich Ferdinand von der Goltz (1765–1832) – Preisi diplomaat ja riigitegelane. Astus diplomaatilisse teenistusse 1787. aastal, esindades Preisimaad nii Koppenhaagenis, Mainzis, Stockholmis ja Peterburis. Preisi saadik Venemaal aastatel 1802–1807. Osales Tilsiti rahulepingute sõlmimisel 1807. aastal ja Erfurdi kongressil 1808. aastal. Teenis Preisi välisministrina aastatel 1808–1814.

¹⁵² Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, lk 152.

Ministeeriumite loomine Vene keisririigis (1802–1810)

Tulles tagasi Venemaa juurde, siis seal loodi ministeeriumite süsteem 20. septembril 1802. aastal keiser Aleksander I manifestiga („*Об учреждении министерств*“).¹⁵³ Sellega algas laiaulatuslike administratiivsete reformide läbiviimine, mille eesmärgiks oli Venemaa valitsemissüsteemi kaasajastamine. Valitusreformi tagajärjel pidi Venemaal loodama ministeeriumide süsteem, mis oleks sarnane enamuse Euroopa riikidega. 19. sajandi alguseks oli Vene riigi valitsemissüsteem muust Euroopast maha jäänud ning vajus hädasti muudatusi, et Venemaa saaks oma suurt territooriumi paremini hallata ning tugevdada oma positsiooni Euroopa suurvõimuna. Ministeeriumid asendasid Peeter I aegse kolleegiumite süsteemi, mis oli loodud asendamaks veel Moskva suurvürstiriigi ajast jäänud valitsemiskorraldust Kuigi ka 18. sajandi jooksul viidi sisse muudatusi riigi valitsemises, jõuti siiski alles Prantsuse Revolutsiooni ja Napoleoni sõdade valguses üksmeelele, et ulatuslikud administratiivsed reformid tagavad riigi püsijäämise ka kõige keerulisematel aegadel.

Septembrikuisele manifestile eelnes aga põhjalik arutelu Salakomitees. 22. veebruaril 1802 esitles oma plaani Adam Czartoryski. Tema kava järgi pidi administratiivse võimu jagama ära ministrite vahel, kes hoiaksid enda käes suurimaid administratiivseid tükke, nagu haridus, siseasjad, finantsid, sõjavägi, merevägi jne. Nendest ministritest pidi moodustatama mitteametlik organ või nõukogu, mille vajalikkust rõhutasid ka teised Salakomitee liikmed. Eraldi ministeeriumitena töi Czartoryski välja haridus-, sise-, finants-, politsei-, justiits-, sõja-, mere- ja välisministeeriumid.¹⁵⁴ Kuid ettepanekuid ministeeriumite süsteemi loomise kohta kuulati ka väljaspoolt Salakomiteed. Märtsikuus esitles Salakomitees oma ministeeriumite plaani krahv L. K. Plater, kes tegi ettepaneku asutada üheksa ministeeriumit (justiits-, sise-, välis-, haridus-, sõja-, mere-, finants-, politsei- ja majandusministeerium), kuid tema plaan ei leidnud keisri silmis toetust. Samuti võttis Aleksander arvesse ka oma õpetaja, Frédéric-César de La Harpe'i arvamust.¹⁵⁵ Aprilli alguses esitles oma plaani ka Kotšubei, kelle mustandi ilmselt olulisimaks punktiks oli, et kolleegium kõrvaldatakse ministeeriumite struktuuridest täielikult ning asendatakse ministrite kantseleiga. See plaan oli aga Aleksandri ja teiste Salakomitee liikmete jaoks liiga radikaalne – nende arvates piisas alustuseks sellest, et kolleegiumid jäetaks ministeeriumide struktuuri alles ning asendatakse järk-järgult kantseleidega.¹⁵⁶ Järgmisena tuli oma kavadega Salakomitee ette Novosiltsev, kes tegi ettepaneku moodustada kaheksa ministeeriumit ministrite juhtimisel: justiits-, sise-, finants-, majandus-, välis-, sõja-, mere- ja haridusministeeriumid. Ta avaldas ka valmisolekut eraldada finantsministeeriumist kommertskolleegium ja tollid, moodusta-

¹⁵³ Manifesti täiestekst leiab: *Министерская система в Российской империи*, lk 14–17 ja *VPR I*, lk 289–293. Николай Павлович (toim.), *PSZRI 27, 1802–1803* (Peterburi, 1830), lk 243–248.

¹⁵⁴ *Министерская система в Российской империи*, lk 7.

¹⁵⁵ Samas, lk 7–8.

¹⁵⁶ Samas, lk 8.

des sellega üheksanda ministeeriumi.¹⁵⁷ Novosiltsevi projekti kohaselt saanuks ministrid õiguse iseseisvaks tööks, tehes keisrile ettekandeid ja ettepanekuid enda valdkonna määruste kohta. Küsimused, mis olid ministeeriumite ülesed, pidid minema arutamisele loodavas Riiginõukogus. Novosiltsevi plaanide arutluse käigus leppis Salakomitee kokku, et ministritest moodustatakse keisri juhtimisel komitee või nõukogu, kus pidid toimuma kõik esialgsed seadusemuudatuste arutelud. Selle eesmärgiks pidi olema ministeeriumidevaheline ühtsus, mis tooks riigijuhtimisse regulaarsuse. Samuti nägi Novosiltsevi projekt ette igaaastaseid ministrite ettekandeid otse keisrile.¹⁵⁸

Niisiis oli alustuseks ministeeriumide reformi osana vajalik osakondade eraldamine, nende õiguste paikapanemine, ülesannete sorteerimine, juhatuse struktureerimine, et vastav poliitiline organisatsioon saaks riiki selle vajaduste järgi esindada. Olulisel kohal oli ka korruptsiooni vähendamine. Need küsimused põhjustasid aga Salakomitees suurimaid erimeelsusi. Läbi käis ka ühendministeeriumi loomine, kuid see lükati tagasi. Ministeeriumide tööd hakkas keisri manifesti järgi koordineerima Ministrite Komitee (*Комитет Министров*), mille ülesandeks oli lahendada ministeeriumiteüleseid küsimusi.¹⁵⁹ Selle loomises oli Salakomitee üksmeelne.

Algseteks ministeeriumideks said niisiis sõja-, mere-, välis-, justiits-, sise-, rahandus-, kaubandus- ja rahvaharidusministeerium¹⁶⁰, kusjuures oluline on, et sõja-, mere- ja välisministeeriumi ümberkorraldamine võttis keerulise rahvusvahelise olukorra tõttu oluliselt kauem aega, kuna olid strateegilise tähtsusega ning kiired muudatused oleksid välispoliitikat destabiliseerinud. Selle kohta andis keiser välja ka eraldi määruse, mis nägi ette, et need ministeeriumid hakkavad töötama esialgu vana struktuuri järgi (*“Об Образовании первых трех коллегий в образе производства дел на прежнем основании и о лицах, избранных к управлению министерствами”*).¹⁶¹ Eri valdkondade struktuuri muutus lihtsustas edaspidi asjaajamist, vähemalt teoreetiliselt, kuna kõik ministeeriumid said endale kindlad ülesanded. Peeter I aegses süsteemis tuli ette vastuolusid, kus mitmed kolleegiumid olid vastutavad sama valdkonna eest, mis tekitas keerukaid olukordi ja raskendas valitsemist. Manifestis, millega valitsusreform vastu võeti, seisis, et kõikidele keisri ukaasidele pidi alla kirjutama ka vastutava ala minister, et rakendada vastutusprintsipi. Oluline oli ka ühtsus juhtimises. Ministrid hakkasid koos käima komitees, kus arutati olulisemaid riigi probleeme. Ministrite Komitee sai mitteametlik administratiivne institutsioon, mis seisis Senatist kõrgemal.¹⁶² Ministrite Komitee kohtus ebaregulaar-

¹⁵⁷ *Министерская система в Российской империи*, lk 8.

¹⁵⁸ Samas, lk 8–9.

¹⁵⁹ Ministeeriumide loomise juures võeti eeskujuks Prantsusmaa ministeeriumide struktuur. Sealsesse süsteemi asetused välis-, religiooni-, justiits-, sise-, rahandus-, majandus-, sõja-, mereväe- ja politseiministeeriumid. Samas, lk 9.

¹⁶⁰ Z. P. Shakibi, ‘Central government’, in: Lieven, *Cambridge History of Russia*, lk 432.

¹⁶¹ *Министерская система в Российской империи*, lk 9. Täisteksti leiab: PSZRI 27, lk 249–250.

¹⁶² Vt selle kohta Raeff, *Michael Speransky*, lk 106–107.

selt keisri juhtimisel, arutades mitmeid erinevaid küsimusi. Kuid sellel ei olnud selgelt piiritletud õigusi ega kompetentsi ning selle soovitusi võis võimukama ministri või keisri käsul ümber lükata. Samuti ei olnud komitee liikmete seas sageli poliitilist üksmeelt. Marc Raeffi sõnul ei saanud komitee mitte mingitel tingimustel väljendada administratiivpoliitilist ühtsust ega sellele jälge jätta. Nagu Speranski olukorra ilmekalt kokku võttis: „ministrite ettekandeid oli kahte laadi: individuaalsed ja üldised. Individuaalsete ettekannet jaoks lepiti kokku kindlad päevad ja kellaajad, üldised ettekanded peeti komitee koosolekutel keisri juuresolekul. Järelikult ei olnud komitee ei valitsusorgan ega ka eriasutus – see oli vaid ettekannete pidamise koht.“ Kuigi Senat sai läbi reformide õigusi juurde, olid need suures osas vaid formaalsed ning välispoliitiliste küsimuste formuleerimise ja elluviimisega Senat ei tegelenud.¹⁶³ Ministrite Komitee esimeseks esimeheks ja kantsleriks sai krahv Aleksander Vorontsov, kes vahetas 1802. aasta septembris välisministri kohal välja Kotšubei, kellest sai 1802. aastal siseminister. Kotšubei palus koheselt endale osakonnajuhiks Mihhail Speranski, kellest sai mõned aastad hiljem üks riigireformimise juhtfigure. Tema vastutusele jäi esialgu siseministeeriumi ümberorganiseerimine, millest sai hiljem eeskuju teiste ministeeriumide ümberkujundamisel. Speranski oli selge ja range hierarhilise käsuliini pooldaja ning ta rakendas seda põhimõtet siseministeeriumi kujundamisel. Ta andis osakonna- ja allüksuste juhtidele täielikud volitused omaenda kompetentsi piires ning tagas neile võimaluse olla ekspertideks ministri nõustamisel. Selline mudel võeti 1811. aasta üldiste ümberkorralduste ajal kasutusele ka teistes ministeeriumites.¹⁶⁴

Ministeeriumide loomisel on huvitav veel asjaolu, et Aleksander soovis luua kõikide ministrite alluvusse aseministri ametikoha, mille pidid saama tema nooremad siseringi sõbrad, k.a Salakomitee liikmed. See oli Aleksandri jaoks oluline, et ta saaks läbi oma lähikondlaste ministritele edasi anda enda ideesid. Niisiis saigi siseministeeriumi aseministriks krahv Paul Stroganov, kuigi see ametisse nimetamine on mõnevõrra üllatuslik, sest siseminister oli juba Aleksandri lähikondlane Viktor Kotšubei. Novosiltsev sai justiitsministeeriumi aseministriks, säilitades ka keisri sekretäri ametikoha. Nagu eelpool mainitud, sai aseministri koha ka vürst Czartoryski – Aleksandri tungival soovil ja pealekäimisel sai temast asevälisminister, millest ta alguses mitu korda keeldus, kuid siis vastu võttis, tingimusel, et kui Venemaa välispoliitika muutub talle Poola rahvuse esindajana vastumeelseks, võib ta koheselt ametist lahkuda.

Kuid see oli alles algus. Eelnevast perioodist jäid alles ka kolleegiumid, millel olid ministritega keerulised suhted. Sisse pidi veel seadma ka muud riiklikud asutused ning süsteemi, millega ministeeriumid viivad oma tegutsemist läbi kohalikul tasandil. 1803. aastaks koosnesid ministeeriumid osakondadest, mis jagunesid ekspeditsioonideks.¹⁶⁵ See tähendas seda, et minister oli vastutav osakondade eest, kelle juhatajad oli vastutavad osakondade alam-

¹⁶³ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 12.

¹⁶⁴ Vt Raeff, *Michael Speransky*, lk 50–51.

¹⁶⁵ *Министерская система в Российской империи*, lk 9.

struktuuride eest, kelle juhatajad omakorda vastutavad laudade eest. Sellise struktuurijaotuse eesmärk oli muuta ministeeriumi tööd läbipaistvamaks ja efektiivsemaks, kuid samas koormas see oma suure töötajate arvu poolest ministeeriumite tööd. Ministeeriumide valitsemine toimus ainujuhtimise printsiibi alusel – ministeeriumi struktuuriüksusteks olid ministri kantselei ja departemangud, millede vahel olid ülesanded rangelt ametkondliku printsiibi alusel ära jagatud.¹⁶⁶

Valitsusreformi ja ministeeriumide loomisega loodi keeruline aparatuur, mis ei täitnud tegelikkuses täielikult sellele pandud ülesandeid. Ministeeriumide volituste piirid olid hägused, ning nagu võtab kokku ka briti ajaloolane Zhand Shakibi: “ministeeriumide loomine oli suure ja kohmaka bürokraatliku aparadi tekkimise eelduseks, samuti tekitas uus süsteem 19. sajandi lõpuks ja 20. sajandi alguseks vastuolusid mitmete asutuste vahel.”¹⁶⁷ Meiegi ajaloolased on reformide tagajärgede osas sama meelt: “Aleksander I ja tema lähikondlaste poolt kavandatud ümberkorraldused jäid poolikuks ja paljudel juhtudel üldse ellu rakendamata. Selle peamiseks põhjuseks oli aadli vastuseis muudatustele. Oma osa etendas ka Aleksandri ebajärjekindel tegevus nende läbiviimisel. Paljudele ei meeldinud, et reformikavade eeskujuks oli Lääne-Euroopa, eelkõige Napoleoni Prantsusmaa.”¹⁶⁸ Ministeeriumide süsteemi loomist võib pida poolikuks, kuna see ei suutnud viia riigi valitsemisse sisse vajalikke muudatusi, sest tegelik võim oli endiselt keisri lähikondlaste käes. Aleksander lasi kõikidel ministritel oma sammud kooskõlastada, millega ta ei julgustanud ministrite autonoomsust. Marc Raeff on öelnud, et

ministritest said seega absolutistliku valitseja täidesaattavad tööriistad – nad olid autokraadi sünnitised. Nad ei valitsenud või administreerinud valitseja nimel delegatsioonina, nad olid tegelikkuses valitseja käepikenduseks. Seetõttu polnud esialgu ka mõtet olnud ministrite kohustuste ega valdkondliku kompetentsi kaardistamisel.¹⁶⁹

Samas lõi 1802. aasta reform eeldused modernse riigivalitsemisstruktuuri loomiseks. Pärast Tilsiti rahulepingu allakirjutamist 1807. aastal algatas Aleksander I uue reformimise kava, mida hakkas vedama Mihhail Speranski, kes oli Aleksandrile silma jäänud Viktor Kotšubei juhitava siseministeeriumi ajast.¹⁷⁰ Speranski plaanidest koorusid välja keskse administratsiooni (ministeeriumide) funktsioonid, samuti Riiginõukogu loomine, kuid need olid vaid osa tema üld-

¹⁶⁶ *Eesti ajalugu IV*, lk 116.

¹⁶⁷ Shakibi, ‘Central government’, lk 433–434.

¹⁶⁸ *Eesti ajalugu IV*, lk 117.

¹⁶⁹ Raeff, *Michael Speransky*, lk 106.

¹⁷⁰ Speranski jäi keisrile silma, kui Kotšubei palus teda iganädalasel ettekandel keisrile asendada. Keisrile jäi sügav mulje Speranski selgest ja elegantsest suulisest eneseväljendusest keerulistel ja kuivadel teemadel, samuti tema kiirest ja tõhusast paberitööst. Ta otsustas jätta Speranski enda lähikonda oma peamise administratiivse sekretäri ja assistendina. Vt Raeff, *Michael Speransky*, lk 54.

plaanist, mis nägi ette järkjärgulise konstitutsionaalse valitsemissüsteemi loomise Venemaal, mis küll esialgu tagasi lükati.¹⁷¹ See plaan valmis Speranskil 1809. aastal, kui keisri ülesandel koostati ümberkorralduste kava “Sissejuhatus riiklike seaduste koodeksile”, mille keskseks eesmärgiks oli isevalitsuse ümberkujundamine parlamentaarseks monarhiaks.¹⁷² Olles saatnud Aleksandrit 1808. aastal Erfurti, sai temast järgnevatel aastatel juba keisri usaldusväärseim ja kõige lähedasem kaastöötaja sisepoliitilistes ning administratiivsetes küsimustes.¹⁷³ Eraldi rõhku pani ta ka haridusele ja finantsidele, sest tema arvates tugines efektiivne bürokraatia ametnike teadmistel ja süsteemsel väljaõppel – haridust ja õppimist pidi keerulises bürokraatia masinavärgis julgustama ning teenistusastmetel tõus pidi olema korrelatsioonis teadmiste ja töö kvaliteediga, mitte teenistuse pikkusega.¹⁷⁴ Seda printsiipi rakendati hiljem ka välisministeeriumis.

Ümberkorralduste kavale järgnes Speranski reformide käigus Riiginõukogu (*Государственный совет*) loomine 1810. aastal, mille ülesandeks sai seaduseelnõude läbivaatamine ning olulisemate riigiasjade arutamine. Speranskist endast sai Riigisekretär (*Государственная секретарь*), Riiginõukogust sai tegelikkuses nõustav seadusandlik organ. 1810. aastal võeti vastu seadus riigiasjade jagamisest ministeeriumide vahel (“*О разделении государственных дел по министерствам*”¹⁷⁵), millega korrigeeriti 1802. aastal loodud ministeeriumide struktuuri. Kaubandusministeerium likvideeriti ning selle ülesandeid hakkas täitma rahandusministeerium. Moodustati politseiministeerium ja välismaiste konfessioonide usuasjade peavalitsus. 1811. aastal loodi riigivarade revideerimise peavalitsus. Samal aastal võeti vastu ka ministeeriumide üldmäärustik (“*Общее учреждение министерств*”¹⁷⁶), millega ühtlustati ministeeriumide struktuuri, asjaajamist ja omavahelist koostööd. See jäi põhijoontes kehtima kuni 1917. aastani.¹⁷⁷ Need muudatused kinnitati 7. juulil 1811 ning nendega said ministeeriumid järgmise struktuuri: ministeeriumi juhtisid ministrid koos aseministriga, moodustati ministrite kantseleid ning ministeeriumisisesed nõukogud, ministeerium koosnes üksustest, mis jagunesid osakondadeks, mis omakorda jagunesid laudadeks.¹⁷⁸

Ministeeriumide süsteemi loomist on peetud osaks Venemaa riikluse loomulikus protsessis. Need muutused (ministeeriumide loomine koos seadusandliku võimuga) koos absolutistliku riigivalitsemisvormi säilitamisega olid Vene keisririigi arengu kõrgpunktiks, millele pani aluse Peeter I. 19. sajandi keskpaigast seisis see süsteem aga valiku ees, kas areneda konstitutsionaalses suunas, nõrgestades samaaegselt seisuslikku süsteemi, või jääda paigale püsima,

¹⁷¹ *Министерская система в Российской империи*, lk 9.

¹⁷² *Eesti ajalugu IV*, lk 117.

¹⁷³ Raeff, *Michael Speransky*, lk 55.

¹⁷⁴ Samas, lk 64.

¹⁷⁵ Täisteksti leiab: *ПСЗРИ 31, 1810–1811* (Peterburi, 1830), lk 323–328.

¹⁷⁶ Täisteksti leiab: *ПСЗРИ 31*, lk 686–719.

¹⁷⁷ *Eesti ajalugu IV*, lk 115–116.

¹⁷⁸ *Министерская система в Российской империи*, lk 10.

jäädes nii riigi arengut takistama. 20. sajandi alguse revolutsioonidega sai aga selgeks, et 19. sajandil jäeti reformid poolikuks ning riigi moderniseerimine oli ebapüsiv ja sisemises vastuolus riigi üldise toimimisega.¹⁷⁹

Vene keisririigi välisministeeriumi loomine ja struktuur (1802–1811)

Vastloodud välisministeeriumi (*Министѣрство иностранных дел Россійской имперіи*) struktuuri korraldamine võttis teiste ministeeriumitega võrreldes palju kauem aega ning kuni 1830. aastate alguseni ei olnud sel ikka 1802. aasta ministeeriumide loomise manifesti järgi formuleeritud struktuuri.¹⁸⁰ Et mitte halvata keerulises poliitilises olukorras välispoliitika elluviimist, võttis välisministeerium esialgu üle enda eelkäija, Välisasjade Kolleegiumi (*Коллегія иностранных дел*) struktuuri, mis koosnes poliitilisest salateenistusest ja mittepoliitilisest avalikust teenistusest. Välisasjade Kolleegiumist (edaspidi kolleegium) sai välisministeeriumi allosakond, mis kaotati 1832. aastal, kui muudeti ümber terve välisministeeriumi struktuur. Välisministeeriumist sai Vene keisririigis sõja- ja siseministeeriumiga üks olulisemaid institutsioone. Sisulisi muudatusi viidi Aleksander I ajal läbi järk-järgult ning alles Nikolai I valitsemisajal sai Vene keisririigi välisministeerium täiesti uue, vastavalt vajadustele loodud struktuuri.¹⁸¹ 1860. aastate reformide käigus muudeti ministeeriumite süsteemi veelgi ning selleks ajaks olid Peeter Suure aegsed struktuurid täielikult välja vahetatud. Kui ministeeriumide loomise juures sai mainitud, et vastloodud ministeeriumite tööd hakkas reguleerima Ministrite Komitee, siis välisministeeriumit see ei puudutanud. Ka ei muutunud asjaolu, et välispoliitika oli alati olnud keisri kätes. Kuigi Riiginõukogul oli õigus avaldada arvamust välispoliitiliste otsuste ja ministeeriumite töö kohta, oli see välispoliitilisest tegevusest 1906. aastani eemaldatud.¹⁸²

Välisministriks sai pärast ministeeriumide süsteemi loomist Aleksander Vorontsov, aseministriks Adam Czartoryski. Välisministri kohustused said kirja järgnevalt:

Ta juhib kõiki välisasju, ilma tema nõusolekute ei saadeta kolleegiumist välja ühtegi dokumenti. Vastavalt oma teenistusastmele on minister esimene esindaja välisriikidega lepete koostamisel ja allkirjastamisel, ta kohtub teiste riikide välisministritega, tehes nendest keisrile ettekandeid. Ta on esimene kaasallkirjastaja kõikidele kõrgemasemelistele ratifitseerimistele, kirjadele, diplomitele, määrustele, samuti juhiste suursaadikutele, saadikutele ja teistele välisriikidesse määratud teenistujatele; tema allkirjaga antakse välja passe; tema väljastab juhiseid ja ettekirjutusi kolleegiumile. Tema nimele saadetakse kõik kirjad ja

¹⁷⁹ Samas, lk 5.

¹⁸⁰ Samas, lk 291.

¹⁸¹ *Очерк истории Министерства иностранных дел*, lk 72.

¹⁸² *Министерская система в Российской империи*, lk 294.

ülevaated välisriikidesse akrediteeritud teenistujatelt (diplomaatiline korpus) ja vastupidi. Ta on kohal vaid siis, kui ta on vaba kõrgematest kohustustest, kuid see ei tähenda, et organisatsiooni töö jääks seisma, sest talle peab saatma igapäevaseid ülevaateid välisasjadest. Samuti on tema vastutav riiklike pitserite eest, kuid need on jaotatud alampitseriteks, mis on tema äraoleku ajal osakondade vahel ära jagatud.¹⁸³

Välisasjade Kolleegiumi töö oli aga kohmakas, aastatel 1801–1802 seda juhtinud Kotšubei oli bürokraatiat kirjeldades äärmiselt kriitiline:

Saadetised, kirjad, ankeedid – kõike peab tegema minister, sellist olukorda teistes riikides pole. Igalpool mujal minister mõtleb, käsib, dikteerib, korrigeerib, peab nõu, arutab ja võtab osa kohtumistest nõunikega, aga Venemaal peab ta olema ka ametnik, mis siis, et Välisasjade Kolleegiumis on 300 töötajat, kui mitte arvestada välismissioone ja Moskva arhiive.¹⁸⁴

Seetõttu oli Kotšubei ka üks kindlamaid administratiivreformi toetajaid. Mis puudutab aseministri tööülesandeid, siis

tema positsioon ei olnud midagi sellist nagu teistes ministeeriumites. Ministri eemaloleku ajal võtab ta täielikult üle ministri tööülesanded kõikide õiguste ja eelistega, osaledes igapäevaselt kolleegiumi töös ja poliitiliste ülesannete läbiviimisel, mistõttu liiguvad kõik sissetulevad ja väljaminevad kirjad läbi tema. Ta on ministri puudumisel kaasallkirjastaja kõikidele ministri ülesannetes kirjas olevatele dokumentidele. Ministri haiguse puhul teeb aseminister ettekandeid ministeeriumi töö kohta ning vastab kirjadele kõrgemalt poolt, ainult temal on sel puhul õigus välja kuulutada määrusi ning teha ettepanekuid kolleegiumi töös.¹⁸⁵

Sisemise struktuuri koha pealt kujutas iga 1802. aastal loodud ministeerium endast püramiidi, mis oli modelleeritud Napoleoni armee järgi: minister võis abi küsida oma alluvatel, kelleks olid suuremate osakondade juhatajad, kellel oli omakorda oma alal arvestatav autonoomia; ministeeriumi ülesandeid ja funktsioone koordineeris omakorda nõukogu, mis koosnes samadest osakonnajuhatajatest, kes käisid regulaarselt koos ja pöördusid kõikide probleemidega ministri poole.¹⁸⁶ Ministeerium koosnes mitmest osakonnast, mis tegelesid esindustega suhtlemisega, diplomaatilise korrespondentsiga, protokollidega, finantsküsimumustega, suhtlusega teiste valitsusasutuste vahel ja arhiivi haldamisega

¹⁸³ https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁸⁴ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 84.

¹⁸⁵ https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁸⁶ M. Raeff, *Understanding Imperial Russia. State and Society in the Old Regime* (New York: Columbia University Press, 1984), lk 116.

Moskvas.¹⁸⁷ Uute osakondade loomine oli aga keeruline, kuna need olid kolleegiumi struktuurist eemaldatud. Välisministeeriumi asutamisel 1802. aastal loodi juurde üks täiesti uus struktuuriüksus – Välisministri Kantselei. Tegelikult olid aga 1802. aasta muutused limiteeritud – kolleegiumi organisatsioonilises struktuuris ega tööprotsessis suuri muudatusi ei toimunud.¹⁸⁸

Esialgu koosnes kolleegium, mille struktuur kinnitati 1800. aastal Paul I poolt, sala- ja avalikust teenistusest ning viimases oli kolm allosakonda: erasjade osakond, Aasia osakond, riigi- ja jooksvate küsimuste osakond.¹⁸⁹ Sellisel kujul liideti see ka vastloodud ministeeriumi struktuuri. Salateenistuse all said eraldi osakondadeks prantsuskeelse ja venekeelse kirjavahetuse eest vastutavad üksused, mida juhtisid kaks ametnikku. Lisaks sellel oli kolleegiumi struktuuris veel kaks arhiivi – Peterburis ja Moskvas.¹⁹⁰ Vorontsovi juhtimisel loodi ka ministri kantselei. Ministri kantselei tegeles kõige olulisemate välispoliitiliste küsimustega. Selle alla loodi neli ekspeditsiooni: esiteks Aasia ekspeditsioon, mis tõsteti kolleegiumi alt ministeeriumi uueks osakonnaks; teiseks, ekspeditsioon, mis tegeles korrespondentsiga Konstantinoopolis ning sise- ja kaubandusministeeriumitega suhtlusega; kolmandaks, ekspeditsioon, mis haldas kirjavahetust Venemaa välisesindustega ning tegeles ka passide väljastamisega; ning neljandaks, osakond, mis haldas kirjavahetust erinevate riikide esindajatega Venemaal.¹⁹¹ Iga selline ekspeditsioon sai ka oma juhi ning kantseleid tervikuna juhtis omakorda minister. Väidetavalt liideti kohe alguses kantseleiga ka kolm salajast ekspeditsiooni: krüpteerimiseks, dešifreerimiseks ning teavitamiseks (ajalehe näol). Vene ajaloolane Mihhail Prihodko on aga AVPRI säilikutele tuginedes teinud selgeks, et krüpteerimisosakond loodi

¹⁸⁷ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 25.

¹⁸⁸ Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 77.

¹⁸⁹ Samas, lk 77. E. Amburger on oma aga väitnud, et avalikus teenistuses oli lisaks Prihodko mainitutele veel ka tseremoniaalosakond, vt Amburger, *Geschichte der Behördeorganisation*, lk 128–129. Tseremoniaalosakonna olemasolu oli väidetavalt olemas ka Venemaa Välisministeeriumi ametliku kodulehekülge järgi: https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoy-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03. 2020). Mihhail Prihodko lükkab arhiiviallikatele tuginedes tseremoniaalosakonna loomise 1802. aastal aga ümber, väites, et see loodi jaanuaris 1806, vt Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 81. 1817. aastal sai varade ja jooksvate küsimuste osakond eraldiseisvaks üksuseks, sama tehti 1819. aastal Aasia osakonnaga, kuna nn idaküsimus muutus Venemaa jaoks järjest enam põletavamaks ning idapoolsete uute valduste haldamiseks oli vaja eraldi organit. Vt selle kohta *Министерская система в Российской империи*, lk 291 ja Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 25. 1820. aastal loodi veel Aasia Komitee, millest 1827. aastal sai püsiv institutsioon ning 1823. aastal loodi Aasia osakonna juurde allosakond idamaiste keelte õppimiseks. Vt selle kohta Amburger, *Geschichte der Behördeorganisation*, lk. 129.

¹⁹⁰ Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 77.

¹⁹¹ Samas, lk 77.

Aleksandri määrusega 7. novembril 1804.¹⁹² Kantselei ülesanded olid täielikult ministri vastutusalas, sellel ei olnud ametlikult kinnitatud volitusi ega ülesannete jagamist.¹⁹³ Kantselei etteotsa asus juht, kelle alluvuses oli kolm sekretäri ja kolm ametnikku. Kantselei juht oli vastutav korra tagamise eest ja saladuste hoidmise eest – tema teada olid kõik numbrid ja arhiivid, samal ajal sai kantselei üheks peamiseks ülesandeks ka diplomaatilise korrespondentsi haldamine ja korrigeerimine, mis oli läinud kolleegiumi ülesannete alt kantselei vastutusalasse.¹⁹⁴

Umbes samal ajal (1804) üritati koostada dokument, mis kinnitanuks välisministeeriumi struktuuri ja allüksuste vastutusalad. Kuigi selles on Prihodko sõnul säilinud arhiivis vaid mustand, on sellest siiski võimalik teha mõningaid järeldusi. Kinnitada sooviti kolleegiumi positsioon ja vastutusalad ning selle juhtimisstruktuur ministri, aseministri ja kolmanda liikme näol. Aseministri positsioon vajas täpsemat piiritlemist ning kolleegium kui selline pidi jaotatama kaheks osakonnaks: salajaseks ja avalikuks.¹⁹⁵ Salajane osakond jaotati neljaks ekspeditsiooniks: venekeelne kirjavahetus, prantsuskeelne kirjavahetus, saksa-keelne kirjavahetus ning kirjavahetus Aasia keeltes.¹⁹⁶ Sama aasta augustis viidi kantselei poolel sisse ka uus palgasüsteem, mis ei olnud enam isikupõhine, vaid ametikohapõhine, ning kantselei ekspeditsioonid muudeti harudeks. Sellise palgasüsteemi sisseviimine kinnitas kantselei kui eraldiseisva struktuuriüksuse legaalsel staatust ning üleminekut ajutisest püsivaks ministeeriumi osaks.¹⁹⁷

1806. aastal, kui välisministriks sai baltisaksa päritolu Andreas Eberhard von Budberg (aseministrina teenis 1806–1810 Aleksander Saltõkov), tehti välisministeeriumi struktuuris mitmeid muudatusi. Kõige olulisemaks muudatuseks oli ministri kantselei muutmine, kus ekspeditsioonid asendati osakondadega. Esimene osakond oli vastutavaks suhtluses teiste ministeeriumitega, kolleegiumiga, sõjaväega ning väljastas passe, šifreeris ja dešifreeris läkitusi. Teine osakond oli vastutavaks korrespondentsi eest Inglismaa, Preisimaa, Austria, Prantsusmaa ja Saksamaa vabalinnadega. Kolmas osakond vastutas korrespondentsi eest Türgi, Itaalia, Hispaania, Portugali, Hollandi, Rootsi, Taani, USA ja

¹⁹² Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 78. Šifreerimisega tegelenud üksuse asutamine ja ülesanded on aga siiani segased ning pole leidnud dokumentaalset tõestust. Nagu ka tseremionaal-osakonna loomise puhul, lähevad siin Prihodko ja ametliku välisministeeriumi ajaloo käsitlused lahku, vt https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁹³ Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 79.

¹⁹⁴ https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁹⁵ Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 80.

¹⁹⁶ Samas, lk 80.

¹⁹⁷ Samas, lk 80.

Vene võimudega Musta mere sadamates. Neljas osakond jäi vastutavaks suhtlusega Aasia suunal. Sellisesse administratiivsesse struktuuri asetusi niisiis ka saatkonnad, mille esindajate määramine käis peamiselt läbi keisri enda ning abipersonal sekretäride ja tõlkide näol läbi saatkondade juhtide ning vastavate osakondade ministeeriumis. Budberg viis sisse ka muudatusi ministeeriumi igapäevatöös, nimelt pidid osakondade juhid jälgima eelmainitud tööloike, kuid ei tohtinud enam arhiivist koju kaasa võtta dokumente ilma eriloata. Samuti seati sisse tööaeg, mille järgi kestis tööpäev kell 9–14 ja 18–20. Kantselei töötajad pidid hoidma oma tööd salajas ning jälgima, et kõrvaliste isikutega ei räägitaks tundlikest teemadest, nagu näiteks kullerite liikumised.¹⁹⁸

28. juulil 1806 asutati ka tõlkimisosakond, mis koosnes kahest osast: Euroopa ja Aasia keeled. Et valmistada ette kvalifitseertud tõlke, saadeti 1807. aastal kaheksa õpilast Euroopa riikidesse keelt õppima: Rootsi, Prantsusmaale, Itaaliasse, Saksimaale, Inglismaale, Hollandisse, Hispaaniasse ja Portugali. Vene saatkonna juures Konstantinoopolis taasasutati kümnekohaline kool, kus õpetati türki, araabia, kreeka, itaalia ja prantsuse keeli. Lisaks sellele õppis neli õpilast Pekingis hiina keelt, kuus õpilast õppis veel ka kalmõki keelt ning idamaiste keelte õpet alustati ka Kaasani Ülikoolis.¹⁹⁹ Paralleelselt tõlketeenistuse asutamise tegi Budberg ettepaneku üle vaadata ka nende noorte tööleasumise välisministeeriumisse, kes tahtsid eksameid teha kõrgkoolides. Asutati ka trükikoda ning prantsuskeelne ajaleht *Journal du Nord*, mis pidi täitma vastupropaganda rolli Euroopas, et leevendada Napoleoni propagandat. Samuti asutati teinegi ajaleht – *Journal de S. Petersbourg*.²⁰⁰

1808. aastal sai välisministriks Nikolai Rumjantsev, kes lahkus ühtlasi majandusministri kohalt. 1809. aastal lisati ministeeriumi struktuuri eraldiseisev konsulaarteenistus.²⁰¹ See sai olema otseses ministri alluvuses, kuid eraldi juhi- ja ning ühe noorem- ja ühe vanemametnikuga. Selle ülesanneteks said konsulaarasjade kirjavahetus, juhiste koostamine ning nende kontrollimine, konsulaar-, kaubandus- ja navigatsiooniküsimuste haldamine, milles konsulite töö peamiselt seisnes ning samuti suhtlus välisriikide konsulitega Venemaal. Selle- ga viidi konsulaarküsimused kolleegiumi vastutusalalt kantselei vastutusalasse.²⁰² Rumjantsevi juhtimisel alustati ka Venemaa osalusel sõlmitud rahvusvaheliste lepingute trükkimist. Tema alluvuses viidi sisse Budbergi poolt algatatud nooremametnike värbamise süstematiseerimine, mille aluseks said n-ö

¹⁹⁸ https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

¹⁹⁹ Samas (viimati vaadatud 08.03.2020).

²⁰⁰ Samas (viimati vaadatud 08.03.2020).

²⁰¹ Amburger, *Geschichte der Behördeorganisation*, lk 128–129. Vt Venemaa konsulaarteenistuse ajaloo kohta lähemalt: T. Zonova, 'The Consular Service in Russia: Past Problems, New Challenges', in: J. Melissen, A. M. Fernandez (toim.), *Consular Affairs and Diplomacy* (Leiden: Martinus Nijhoff, 2011), lk 173–199.

²⁰² Приходько, 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', lk 80–81.

sisseastumiseksamid. Ained, milles tuli edukatel kandidaatidel eksamid sooritada, olid vene keel, ühe väliskeele tõlkimine, õigusteadused, ajalugu, matemaatika ja loodusteadused, lisaks prantsuse ja saksa keel. Sellega ei toimunud enam organisatsioonisiseseid eksamineerimisi – need, kes soovisid ministeeriumi teenistusse astuda, pidid eksamid sooritama ülikoolides.²⁰³

Võttes kokku ministeeriumi ümberkorraldused aastatel 1802–1811, võib öelda, et järk-järgult vähendati iganenud institutsiooni – kolleegiumi – osakaalu ning suurendati ministri kantselei vastutusala. Kolleegiumi tööd korraldati ümber nii, et sellest saaks uue ministeeriumi üks allüksusi koos ministri kantselei ja konsulaarasjade, šifreerimis- ja tseremionaalekspeditsiooniga.²⁰⁴ Välisministeeriumist sai seega esialgu segu uuest ministeeriumist ja vanast kolleegiumist. Ministeeriumi tööprotsess kõrgemal tasandil nägi välja selline, et kolleegium esitas ministrile igapäevaseid ettekandeid jooksvatest asjadest ja eriküsimustest, millele minister vastas omapoolsete soovitustega. Juhul, kui minister jäi enda soovitustele kindlaks, viidi ellu ministri otsus ning kolleegiumi otsus registreeriti päevikusse.²⁰⁵ Tegelikult tekitas selline süsteem ministeeriumi töös aga raskusi ning suurendas veelgi bürokraatiat. On väidetud, et kaks vastandlikku kontrollsüsteemi (kantselei ja kolleegium) tegid asjaajamise aeglaseks ning vastutuse jagamise ebaselgemaks. Kolleegiumi tegevuste ülevaatest sel perioodil on välja tulnud, et see oli pea ainus struktuuriüksus terves riigivalitsemises, mida valitseti ilma kirjalike juhiste või regulatsioonideta – keegi ei teadnud enda vastutusala ega positsiooni ning nooremad teenistujad ei proovinudki selle töötamisele kaasa aidata, sest nemad soovivad saada vaid paremaid ametikohti seda katseajata välja teenides. Sellest tulenevalt oli suur puudus väljaõppinud tõlkidest, sekretäridest ning isegi kirjutajatest.²⁰⁶

Vene keisririigi välisministeerium oli seega keerukas ja laialivalgav organisatsioon. Patricia Kennedy Grimsted kommenteerib, et “paberil andis see organisatsiooni mõõdu välja, kuid praktikas oli ühelt poolt tihtipeale raske vahet teha osakondade ülesannetel, teiselt poolt ristusid käsuliinid, mida põhjustas mõttetu ja ülepingutatud auastmete ja funktsioonide süsteem – mahajäämus ja ebaefektiivsus olid suured.”²⁰⁷ Välisministeeriumi töö oli nii halvasti korraldatud, et Vene saadik Londonis aastatel 1801–1806, Simon Vorontsov, kes võttis ideaaliks Suurbritannia asutuse, julges seda ka välja öelda: kodune ministeerium olevat “kohutavas korralageduses”.²⁰⁸ Vene diplomaatidel, kes töötasid

²⁰³ https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

²⁰⁴ Приходько, ‘Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел’, lk 82.

²⁰⁵ Samas, lk 82.

²⁰⁶ https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoj-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1802-1856-gg-?inheritRedirect=false (viimati vaadatud 08.03.2020).

²⁰⁷ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 25–26.

²⁰⁸ Simon Vorontsov Aleksander Vorontsoville, 15. november 1802. Samas, lk 26.

Euroopas, oli kerge võrdlusi tuua, sest nad olid kursis Lääne-Euroopa institutsioonide tegevusega.

Vene välisministeerium üheks probleemseks kohaks oli ka ülerahvastatus. Ministeeriumis töötas suur hulk ametnikke: kodifitseerijaid, tõlke, kopeerijaid jt. Viktor Kotšubei on hinnanud, et ministeeriumi töötajate arv ulatus umbes kolmesajani, kust olid välja arvatud Moskva arhiivitöötajad ja välisteenistuses viibivad diplomaadid ja ametnikud.²⁰⁹ Briti ajaloolane M. S. Anderson on Vene välisministeeriumi töötajate arvu hinnanud rohkem kui kahekordseks, öeldes, et “välisministeerium Peterburis oli 19. sajandi alguses naeruväärselt ülerahvastatud: Aleksander I valitsusajal anti tööd rohkem kui 700 inimesele (k.a poeet Aleksandr Puškin), kellest paljudel polnud mingeid ülesandeid”.²¹⁰ Et tuua võrdlus, siis Suurbritannia välisministeeriumis oli 1822. aastal 28 töötajat, Prantsuse välisministeeriumis oli 1800. aastal 55 töötajat.²¹¹ Seega ei tule üllatusena, et Simon Vorontsov kurtis, et Vene välisministeerium “koosnes rohkeimatest töötajatest kui kõikide Euroopa riikide välisministeeriumid kokku”.²¹² Ministeeriumi ülerahvastatusest ja töötajate ebapiisavast väljaõppest tulenes ka selle ebaefektiivsus, mis põhjustas omakorda laiaulatuslikku korruptsiooni. Prantsuse suursaadik Peterburis Auguste Ferron de la Ferronnays tõdes 1820. aastal, et korruptsioon Vene välisministeeriumis oli niivõrd ulatuslik ja organiseeritud, et „tõenäoliselt polnud ühtegi valitsusametnikku, kelle poleks oma hinda”.²¹³ Ametikohti jagati paljudes riigiametites endiselt isikliku teenena, mis tähendas seda, et nii mõnedki teenistujad ei olnud oma tööülesannetes pädevad ning kuna diplomaatilisse teenistusse määramine oli kõige kõrgeima prestiižiga, olid mitmed ametnikud ebapädevad.²¹⁴ Kuna välisministeeriumi töö oli Aleksander I ajal kohmakas, langes suurem vastutus Euroopas viibivatele diplomaatidele. Olgugi, et ametlikult kuulusid saadikud välisministeeriumi struktuuri, olid nad iseseisvad ja nende suhtlus nii välisministri kui keisriga ei jäänud bürokraatlike asjaajamiste taha.

Võttes kokku Vene keisririigi välisministeeriumi loomise küsimus, tuleb nentida, et esialgu ei muutunud selle tõttu välispoliitikas palju. See tulenes keisri enda ebakindlusest ja tema lähiringi mõjust, kuid ka rahvusvahelisest olukorrast. Sisulisi muudatusi viidi Aleksander I ajal läbi järk-järgult ning selle struktuur kujunes välja alles 1830. aastateks. Kaotati Välisasjade Kolleegium, mille baasil välisministeerium seni toimus ning välja oli kujunenud ka toimiv osakondade struktuur. 1860. aastate reformide käigus muudeti ministeeriumite süsteemi veelgi ning selleks ajaks olid Peeter Suure aegsed institutsioonid täielikult välja vahetatud.

²⁰⁹ Viktor Kotšubei Simon Vorontsovi, 21. november 1801. Samas, lk 26.

²¹⁰ M. S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919* (London, 1993), lk 111.

²¹¹ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 26. Tõenäoliselt on nende arvude all mõeldud ametnikke, kes töötasid ministeeriumis kohapeal.

²¹² Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 27.

²¹³ Samas, lk 27.

²¹⁴ Samas, lk 27.

Vene keisririigi välisesindused Napoleoni sõdade ajal (1805–1815)

Rääkides Vene keisririigi diplomaatilise teenistuse struktuurist 19. sajandi alguses, tuleb kõigepealt nentida, et kuni 1815. aastani puudus tegelikult kogu Euroopas ühtne riikide poolt kinnitatud diplomaatiliste teenistusastmete süsteem ja riikide diplomaatilised korpused olid struktuuriliselt erinevalt ülesehitatud, kuigi ühised Euroopa diplomaatia põhijooned, mis põhinesid Prantsuse süsteemil, olid selleks ajaks juba tekkinud.²¹⁵ Süsteemi ühtlustamise vajadus tekkis siis, kui suurriigid hakkasid nõudma, et nende saadikuid koheldaks väiksemate riikide saadikutega võrreldes privilegieeritumalt. Väiksemad riigid sellega ei nõustunud ja seega oligi vaja ühtset, kõikide riikide poolt tunnustatud diplomaatilist süsteemi. Selle loomiseni jõuti Viini Kongressil, kui 19. märtsil 1815. aastal kirjutati alla lepingule, mis ühtlustas diplomaatilised teenistusastmed sellele alla kirjutanud riikides.²¹⁶ Samuti puudusid enne 1815. aasta Viini konventsiooni ühtsed reeglid diplomaatiliseks suhtluseks. Dokumendile kirjutasiid alla Austria, Hispaania, Portugal, Prantsusmaa, Preisimaa, Rootsi, Suurbritannia ja Venemaa. 1818. aastaks oli sarnaselt teistele allakirjutanud riikidele Vene keisririigi diplomaatilises teenistuses välja kujunenud neli erinevat auastet, mis ei erinenud väga palju tänapäevastest diplomaatilistest auastmetest. Nendest kolm – suursaadik (paavsti puhul legaati või nuntsius), erakorraline saadik ja täievoliline minister ning asjur – pandi paika Viini Kongressil, minister-residendi ametiaste kinnitati 1818. aastal Aacheni Kongressil.

Kõrgeim Vene riigi esindaja välisriigis oli suursaadik (vene k. Посол, pr. k. ambassadeur, ingl. k. ambassador). Suursaadikuid vahetasid omavahel vaid suurvõimud. Oluline oli veel asjaolu, et suursaadikud oli Vene keisri isiklikud esindajad ja neil oli õigus keisriga otse suhelda. Tähtsuselt järgmine aste oli erakorraline saadik ja täievoliline minister (посланник, envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire, envoy), kes ei olnud küll riigipea esindaja, kuid omas siiski täielikke volitusi. Nii suursaadikud kui ka erakorralised saadikud võisid kasutada enda puhul tiitlit “teie kõrgeausus”. Järgmine tasand oli minister-resident, kes saadeti riikidesse, kellega ei olnud tihedad suhted esmaseks prioriteediks. Minister-resident oli madalaim alalise diplomaatilise missiooni esindaja. Lisaks oli riigiesindajaks ka asjur (поверенный в делах, chargé d'affaires), kes tavaliselt asendas mingis kindlas küsimuses ajutiselt suursaadikut või saadikut. Nii erakorralised saadikud ja täievolilised ministrid, minister-residendid kui ka asjurid akrediteeriti vastuvõtva riigi valitsusse. Mis puudutas Vene suursaadiku saatmist Londonisse, Pariisi või Viini, siis võidi sel puhul teha erandeid ja saata asendusdiplomaadina erakorralise saadiku ja

²¹⁵ Euroopa diplomaatia kujunemist varauusajal on käsitlenud Eesti ajaloolane ja suursaadik Margus Laidre. Vt M. Laidre, *Sõnumitooja või salakuulaja? Nüüdisaegse diplomaatia lätted 1454–1725* (Tallinn: Varrak, 2003).

²¹⁶ Viini Kongressi leping, millega ühtlustati diplomaatilised teenistusastmed Euroopa riikides, on leitav internetis: <http://www.staatsvertraege.de/Frieden1814-15/wka1815-i.htm> (viimati vaadatud 08.03.2020).

täievolilise ministri. Tuleb aga rõhutada, et Napoleoni sõdade ajal lähetati Vene suursaadikuid vaid Londonisse, Pariisi ja Viini. Berliini lähetati erakorraline saadik ja täievoliline minister. Järgnevalt tehaksegi ülevaade Venemaa saatkondade struktuurist neljas Euroopa suurriigis aastatel 1805–1815: Suurbritannias, Austrias, Prantsusmaal ja Preisimaal. Alljärgnev ülevaade põhineb Vene riigikalendrites avaldatud informatsioonile.²¹⁷ Saatkondade nimekirjad on välja toodud ka käesoleva doktoritöö lisades. Nendes on välja toodud (tõsi küll, lünklikult) teenistujate ametkohad, nimed ja teenistusastmed. Kuigi Venemaal oli 19. sajandi alguses diplomaatilised suhted enamuse Euroopa riikidega, mis Napoleoni vastaste sõdade käigus olenevalt olukorrast muutusid, seisneb põhjus miks vaadeldakse vaid suurvõime selles, et suure tõenäosusega läheneti nende riikide esindusi määrates sarnasest loogikast. Teatavasi ju ühtlustus see süsteem alles pärast Viini Kongressi.

Kui vaadelda nelja riigi lõikes 1805. aastat, siis Vene esindust ei olnud sel aastal Pariisis. Suursaatkondades Viinis ja Londonis ning saatkonnas Berliinis oli kokku 23 töötajat, millest pea pooled, 11 töötajat olid suursaatkonnas Viinis, 5 Londonis ja 6 Berliinis. Viini ja Londonisse oli lähetatud suursaadikud Andrei Razumovski ja Simon Vorontsov, Berliinis oli erakorralise saadiku ja täievolilise ministrina tegev Maximilian Alopäus. 1806. aastaks ei olnud seis palju muutunud, esindust ei olnud endiselt Pariisis, kuid Viini, Londoni ja Berliini saatkondades oli toimunud mõningasi isikkoosseisulisi muudatusi – nii oli Viinis ikka 11 töötajat, Londonis 4 ja Berliinis 5 töötajat. 1807. aastaks oli töötajate arv hüppeliselt tõusnud Preisimaal, kus esindus oli Berliinist kolinud Königsbergi. Võib arvata, et kalendreid koostati aasta alguses, sest Preisimaa puhul tuleb 1807. aasta puhul välja asjaolu, et veel ametlikult erakorralise saadiku ja täievolilise ministri rolli täitnud Maximilian Alopäus oli tegelikkuses jätnud oma positsiooni tühjaks ning teda asendas asjurina Gotthard Ludwig von Krüdener. Seega, paberi peal oli Preisimaal 1807. aastal 10 töötajat, tegelikkuses aga 9. Kuna Pariisis puudus sõja tõttu endiselt esindus, olidki sel aastal Venemaa tähtsaimad esindused Berliinis ja Viinis – ka viimases oli tõusnud töötajate arv, seal oli nüüd 13 töötajat. Londonis oli aga töötajate arv jäänud samaks, kuigi suursaadiku asemel täitis Venemaa esindaja rolli nüüd asjur Pavel Nikolai. Kuna 1808. aasta kohta ei olnud siinkirjutajal võimalik täpseid andmeid leida, siis võib vaid arvata, et Tilsiti rahu muutis nii mõndagi, see kajastub ka juba 1809. aasta andmetes.

Kuid milliseid ametkohti Venemaa saatkondades sel ajal üldse oli? Ka siin on andmed lünklikud, kindlalt on ära märgitud vaid suursaadiku, erakorralise saadiku ja täievolilise ministri ning asjuri positsioonid. Samuti on reeglina välja toodud saatkonnanõuniku ja sekretäri positsioonid, samuti kantseliteenija ametikohad, viimaseid oli ka esindustes arvuliselt kõige rohkem. Kuna riigikalendrites olevad andmed jätavad aga tõlgendamisruumi, olen siinkohal jätanud ebaselged olevad ametikohad pigem lahtiseks. Täie kindlusega saab nende

²¹⁷ *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общих штат Российской империи* (Peterburi: Имп. Академия наук, 1805–1815)

ametikohad määrata vaid arhiiviallikaid uurides. Võib aga arvata, et esindustes olid tegevad kindlasti tõlgid (eriti just Viini puhul, sest Austria keisririigis oli mitmeid erinevate keeltega piirkondasid) ning tugipersonal, kes vastutas saatkondade igapäevase töö ja paberimajanduse eest. Mitmetest said ka hiljem kõrgema teenistusastmega diplomaadid. Tugipersonali arv erines saatkonniti, ning ei olnud struktuuraalselt paika pandud.

Tulles 1809. aasta juurde, näeme, et muutunud oli palju. Viinis ei olnud enam suursaadikut, vaid asjur, kuigi tugipersonal oli endiselt Vene esindustest kõige arvukam – kokku oli saatkonnas 12 töötajat. Kuna Tilsiti rahulepingute järgi astus Venemaa liitu Prantsusmaaga ning sõtta Inglismaaga, on ka loogiline, et Londoni esindus kadus ning suursaatkond avati Pariisis. Seal sai suursaadikuks Aleksander Kurakin, kellel oli üks nõunik, kolm sekretäri ning neli meest tugipersonalis – kokku 9 töötajat. Königsbergis asuvas esinduses oli kokku 5 töötajat, esindust juhtis Gustav Ernst von Stackelberg. 1810. aastaks oli asjuri positsioon Viinis asendunud erimissioonil oleva diplomaadiga ning ka tugipersonal oli väiksemaks jäänud – kokku kuus töötajat. Londonis puudus esindus endiselt, mis tegi Pariisi suursaatkonnast kõige suurema töötajate arvuga esinduse. Seal polnud võrreldes 1809. aastaga töötajate arv muutunud, kuigi isikkoosseisus oli mõnigaid muudatusi toimunud. Vahepeal oli Venemaa esindus Preisimaal kolinud tagasi Berliini, ning seal vahetusid saadik ja sekretär, kuid töötajate arv jäi samaks. 1811. aastaks oli Viinis esinduses töö normaliseerunud, kuigi võrreldes varasemaga juhtis seda nüüd erakorraline saadik ja täievoliline minister Gustav Ernst von Stackelberg. Kokku oli Viinis taaskord kõige rohkem töötajaid – 8. Londonis puudus esindus endiselt ning Pariisis oli kokku 7 töötajat, vähenemine võrreldes 1810. aastaga oli tulnud tugipersonali arvelt. Berliinis oli töötajate arv vähenenud neljale. 1812. aastaks ei olnud muutunud suurt midagi, kokku oli Viinis, Pariisis ja Berliinis 21 töötajat.

Suurem muutus toimus aga 1813. aastal. See oli tingitud sellest, et kogu Euroopa oli asutnud ühiselt Napoleoni vastu sõtta ning tavapäraselt diplomaatiat ei aetud, seetõttu puudus riigikalendri järgi esindus nii Viinis, Pariisis kui ka Berliinis ning taasaavatud oli Londoni suursaatkond. Ei tasu aga arvata, et Venemaa suhted Austria ja Preisimaaga katkenud olid, diplomaatilised küsimused oli sel aastal puhtalt seotud sõjaliste küsimustega – nii oli näiteks Viini esindaja Gustav Ernst von Stackelberg seotud Venemaa ja Austria vaheliste liidulepingute sõlmimisega. Mis puudutab aga Londoni suursaatkonda, siis sealseks suursaadikuks sai 1812. lõpus Christoph Heinrich von Lieven ning esinduses töötas kokku 8 inimest. Vast huvitavaim asjaolu on siin see, et Lieven oli endaga Berliinist Londonisse kaasa võtnud teise baltisakslase, Johann Gustav von Strandmanni. Ka muidu oli saatkondade vahel liikumisi, see oli tegelikult suhteliselt tavapärane ja nii võib arvata, et saadikul oli õigus enda tugipersonal nõunike, sekretäride jt näol ise valida. Tulles Napoleoni sõdade lõpuaastate, 1814. ja 1815. aasta juurde, siis nendel aastatel puudus Venemaa esindus Pariisis. Aleksandri juhtimisel vallutati 1814. aastal liitlasvägede poolt Pariis, misjärel pagendati Napoleon Elba saarele ning kokku kutsuti rahukongress Viinis, mis toimus aastatel 1814–1815. See aga ei katkestanud tööd Viini,

Londoni ega Berliini esindustes. Viini esindust juhtis endiselt edasi Stackelberg, kes osales ka Viini Kongressil, Londonis oli suursaadik Lieven ning Berliinis esindas Venemaad David Alopäus. Arvuliselt oli 1814. aastal suurim esindus Londonis 7 töötajaga, mis oli 1815. aastaks ühe võrra tõusnud. Berliinis oli 1814. aastal vaid 2 töötajat, saadik ja sekretär, kuigi 1815. aastaks oli juurde palgatud ka 2 kantseleitöötajat. Viini saatkonna personal oli neil aastatel muutumatu, kui saatkonnas töötas 5 töötajat.

Analüüsides ja võrreldes Vene keisririigi saatkondade koosseise, ei hakka sealt silma mingisugust korrapära. Võib suhteliselt kindlalt väita, et esinduste struktuurid ei olnud paika pandud. See võis tuleneda mitmest asjaolust. Esiteks, üleeuroopalisest sõjaseisukorrast, kus ei saanud kindel olla, et olukord jääb pikemaks ajaks muutumata. Teiseks, Vene välisministeeriumis olid endiselt käimas ümberkorraldused, mistõttu pandi struktuurile tõenäoliselt rohkem rõhku Peterburis. Ning kolmandaks, esindajaid määrati endiselt keisri enda valikul ning esindajatel kõikidel olid omad ootused saatkonna tööle ja personalile, mistõttu valiti tugipersonal suure tõenäosusega suursaadiku või saadiku enda äranägemise järgi. Selles osas hakkab enim silma see, et kõige suurema personaliga Vene esindus oli Viinis, kus lisaks saadikule, nõunikule ja sekretärile töötas veel kümme isikut, kelle ametinimetused ei ole kõikide puhul teada. Palju neist oli kantseleiteenijad, kes ilmselt tegelesid kõige lihtsamate ülesannetega, samuti pidi saatkondades töötama isikuid, kes hoolitseksid saatkonna igapäevase töö eest. Viini ja Berliini esindused olid ka kõige püsivamad, mis näitab selgelt Venemaa häid suhteid Austria ja Preisimaaga.

Baltisakslased Vene keisririigi teenistuses

Siinkohal jõuamegi baltisakslaste teenistuse juurde Vene keisririigis, kus neil oli alates 18. sajandist välispoliitilises, sõjalises ja õukonnateenistuses väga oluline positsioon. Baltisakslaste värbamine Vene riigi teenistusse algas Peeter I reformidega, mille eesmärgiks oli Venemaa muuta läänelike tavade ja tõekspidamistega suurriigiks. Peeter ise oli noorena Lääne-Euroopas ringi reisinud ja vaimustus seal kõigest, mille tagajärjel hakkas ta Venemaal läbi viima muutusi, mis paljude jaoks tundusid radikaalsed. Kuna Venemaal oli Peeter I valitsemisajal vähe haritud mehi, siis rajas ta mitmeid koole, mille õpetajateks said välismaalt pärit haritlased. Peeter ise julgustas aadlikest noormehi läbi tegema samasuguseid reise Lääne-Euroopasse, et seal õppida läänelikke traditsioone, uusi tehnoloogiaid, poliitikat, majandust jpm. Aadlikke ajendati elama läänelikus keskkonnas, pidama prantsusepäraseid salongiõhtuid koos lääne heliloojate muusika ja prantsusepärase söökidega ning kandma läänelikke rõivaid.²¹⁸ Venemaa ühiskonnas toimus Peeter I valitsemisajal suur muutus ning tema

²¹⁸ N. Riasanovsky, *A History of Russia* (Oxford, 2000), lk 221.

ideid ja eesmäärke kandsid edasi ka tema järeltulijad. Vene eliidi mentaliteet hakkas muutuma läänelikuks.²¹⁹

4. juulil 1710 ja 29. septembril 1710 sõlmiti vastavalt Liivimaa ja Eestimaa rüütelkondadega kapitulatsiooniaktid, millega Vene võim kinnitas siinsete privileegide säilimise.²²⁰ Need aktid kinnitati Peeter I antud generaalkonfirmatsioonidega, millest kujunes alus, mille põhjal järgmised Vene valitsejad aadli-privileegide kehtivust omalt poolt kinnitasid.²²¹ Lõpliku kinnituse Balti kubermangude liitmisest sai Venemaa Uusikaupunki rahulepinguga 30. augustil 1721, millega Rootsi loobus igaveseks Eesti- ja Liivimaast. Selle lepingu 9. artikkel lubas Eesti-, Liivi- ja Saaremaa aadlikest ja mitteaadlikest elanikele, samuti linnadele, magistraatidele, gildidele ja tsunftidele Rootsi valitsusaja privileegide, tavade ja õiguste säilitamist ja kaitsmist; 10. artikkel kinnitas evangeelse usu püsimise; 11. artikkel kinnitas mõisate tagastamise nende endistele omanikele ning 12. artikkel lubas siinsel aadlil astuda nii Vene riigiga liidus ja sõpruses olevate maade kui ka neutraalsete riikide teenistusse ning kõiki baltlasi kohustati vanduma ustavust Vene riigile või siis riigist lahkuma.²²² Balti erikord, millega reguleeriti keskvõimu ja siinse aadli vahelised suhted, oli loodud.²²³

Et Venemaal võimalikult kiiresti reforme läbi viia ja saavutada euroopastumine, hakati vaatama äsja vallutatud Balti kubermange ja seal aastasadu elanud baltisaksa aadli poole. Ühest küljest on siin oluliseks märksõnaks tugev kontrast baltisakslaste ja venelaste vahel, teisest küljest oli baltisaksa aadel, kes eristusid teistest Vene riigi aadlist end eesliitega 'von', juba sünnijärgne aadel koos oma traditsioonide ja institutsionaalse keskkonnaga.²²⁴ Saksa ajaloolane Hubertus Neuschäffer kirjutab, et Põhjasõjaga Vene riigi alla läinud Balti kubermangud mängisid Venemaa moderniseerimises ja euroopastumises otsustavat rolli, olles

²¹⁹ D. Lieven, *Empire. The Russian Empire and its Rivals* (New Haven ja London: Yale University Press, 2000), lk 216.

²²⁰ Vt kapitulatsiooniaktide kohta lähemalt: C. Schirren (toim.), *Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen* (Tartu, 1865); E. Winkelmann (toim.), *Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen* (Tallinn, 1865); P. Osten-Sacken, *Zur Kapitulation der Estländischen Ritter- und Landschaft 1710* (Tallinn, 1910); K. Brüggemann, M. Laur, P. Piirimäe (toim.), *Die baltischen Kapitulationen von 1710. Kontext – Wirkungen – Interpretationen* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2014); A. Traat, 'Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710', in: A. Vassar (toim.), *Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), lk 103–145.

²²¹ *Eesti ajalugu IV*, lk 45.

²²² Samas, lk 46.

²²³ Vt Liivimaa privileegide kohta lähemalt H. von Bruiningk, 'Zur Geschichte der livländischen Privilegien', in: *Baltische Monatsschrift* 49 (1900), lk 236–248, 311–319, 391–401; R. Stael von Holstein, 'Zur Geschichte der livländischen Privilegien', in: *Baltische Monatsschrift* 51 (1901). Eesti ala valitsemisest 18. sajandil on kirjutanud ka Mati Laur, vt M. Laur, *Eesti ala valitsemine 18. sajandil, 1710–1783* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000).

²²⁴ Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 65.

sillaks Euroopa ja Venemaa vahel.²²⁵ Sealsed baltisakslased, olgugi et arvuliselt küllaltki marginaalne rahvusgrupp²²⁶, olid juba aastasadu läänelikus kultuuri-ruumis elanud, kasvades üles läänelike tõekspidamiste keskel ja olles valdavalt Lääne-Euroopa haridusega. Olnud üle saja aasta Rootsi riigi alamad, kelle huve ja autonoomiat Balti kubermangudes oli lubanud Rootsi riik kaitsta, said baltisakslased vabalt oma kultuuri ja tavaid arendada. Säilinud olid või taastati majandus- ja kultuurisidemed Saksa linnadega, paljud aadliperedest pärit noor- mehed said hariduse Saksa ülikoolidest.²²⁷ Mis puudutab baltisakslaste eristu- mist ning identiteeti, siis olulisel kohal oli ka nende usk – luterlus. Lühidalt öeldes, Vene riigivõim lootis baltisakslaste majanduslikku ja kultuurilist edu võrreldes Vene üldrahvastiku ja eliidiga ära kasutada, pakkudes neile institut- sionaalset raamistikku – sellega kinnitati baltisakslaste ja ka sakslaste püsiv kohaolu Peterburis ja Moskvast kaheks sajandiks.²²⁸ Selles kõiges, eriti just heas kommunikatsioonis, ning valitsemisstruktuurides, mis Venemaa oma ümber- korraldustes eeskujuks võttis ning baltisakslaste kaasamises riigi ümber- kujundamisse, nägi Peeter head võimalust impeeriumi moderniseerimiseks – Balti provintsidest sai Venemaa reformide taimelava.²²⁹ Oluline on siinjuures see, et Venemaa administratiivsel ümberkujundamisel oli eeskujuks Rootsi valitsemisstruktuur, millega baltisakslased olid hästi tuttavad.²³⁰ Samuti oli oluline 18. sajandi Vene eliidi avatus vastomandatud piirkondade suhtes – selle ajastu kosmopoliitses ja aristokraatlikus ühiskonnas suutsid nad mõista oma kultuurilist mahajäämust Balti kubermangudest ning aktsepteerida asjaolu, et sinne valitsemissüsteem oli rohkem arenenud ja efektiivsem kui Venemaal ning seda võinuks isegi kasutada eeskujuna tulevastes riigireformides.²³¹

Kuigi baltisakslased olid kultuurilises mõttes lääneeurooplased, olid nad siiski Vene keisririigi alamad ja teenisid tingimusteta keisrit, saades vastutasuks

²²⁵ H. Neuschäffer, 'Russland und Europa. Modernisierung und Europäisierung von Peter I. bis zum Krimkrieg', in: B. Meissner, A. Eisfeld (toim.), *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Russlanddeutschen zur Modernisierung und Europäisierung des Russischen Reiches im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Köln, 1996), lk 42.

²²⁶ 18. sajandi lõpus moodustasid baltisakslased siinsete kubermangude koguarvust 8% (100 000 baltisakslast 1 200 000 elanikkonna kohta), 1897. aastaks oli suhtarv langenud 5,5%-ni (130 000 baltisakslast 2 386 000 elanikkonna kohta). 1836. aastal oli ainuüksi Peterburis ligikaudu kaks korda rohkem sakslasi kui baltisakslasi kokku (ca 110 000). Vt Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 64.

²²⁷ Ajavahemikul 1741–1750 oli Königsbergi Ülikooli immatrikuleeritud vähemalt 172 eesti-, liivi- või kuramaalast, aastatel 1731–1740 õppis Jenas 165 baltlast, samuti õpiti Leipzgis, Rostockis ja Göttingenis. Vt Taube, Thomson, *Baltisakslased Eestis ja Lätis*, lk 19.

²²⁸ Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 65.

²²⁹ *Eesti ajalugu IV*, lk 63.

²³⁰ Rootsi eeskujust Peetri reformides on kirjutanud Claes Peterson, vt. C. Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception* (Stockholm: A.-B. Nordiska Bokhandeln, 1979)

²³¹ Lieven, *Empire*, lk 220.

mitmeid privileege ja kindlustades sellega oma positsiooni provintsitasandil.²³² Nad kohanesid 18. sajandi alguses kiiresti uue võimuga, kuid ka Vene kesk-võim tuli neile vastu, teades, et ei saa enda vastu pöörata nii olulist rahvus-gruppi, keda oli riigi ümberstruktureerimiseks hädasti vaja. Selleks nõustuti jätma baltisakslastele alles kõik nende õigused, mis Rootsi ajal kehtisid.²³³ Balti erikord kindlustas aadli ja linnakodanike lojaalsuse uuele võimule ning baltisaksa aadlist kujunes keisrivõimu ustav tugi.²³⁴ Seetõttu tõusis pärast Põhjasõda ja Balti kubermangude liitmist Vene keisririigiga oluliselt sakslaste arv, kes uutesse Vene provintssidesse sisse rändasid. See sisseränne pidurdus alles 19. sajandi keskel.²³⁵ Tegelikult algas baltisakslaste integreerimine vene amet-kondadesse juba Põhjasõja ajal. 1719. aastal oli eesti- ja liivimaalasi keskvalit-suses juba asepresidentide ja nõunike ja assessoritena ning pärast rahulepingute kinnitamist väljastas Peeter I Eesti- ja Liivimaa aadlile kutse astumaks Vene riigi teenistusse.²³⁶ See oli eriti vastuvõetav vaesunud aadlile. Arved von Taube ja Erik Thomson on kirjutanud baltisakslaste ja Peeter I suhete kohta järgmist, tuues samas välja ka võrdluse Preisimaaga:

Liivi- ja Eestimaa saksa soost elanikud pidasid „kõikide venelaste keisrit ja isevalitsejat“ euroopalikkuse idee soosijaks Venemaal ja teenisid teda ohvitse-ride, diplomaatide ja valitsusametnikena, nii nagu nad varem olid teeninud Rootsi kuningaid. Selline hoiak avas baltisakslastele uusi, etteaimamatuid perspektiive. Kui samal ajal võidutses Preisimaa kirdeprovintssides absolutistlik vürstiriik seisuste üle, suutsid siinsed rüütelkonnad ja linnad säilitada oma saksa-likul jurisdiktsioonil põhineva iseolemise. See soodustas kahtlemata eesti-, liivi- ja kuramaalastele omaste teatud iseloomujoonte ja käitumismallide väljakuju-nemist, mille poolest nad erinesid samadesse sotsiaalsetesse kihtidesse kuulunud Preisimaa elanikest. Max Hildebert Boehm on tabavalt iseloomustanud Preisi-maal väljakujunenud inimtüüpi kui eelkõige riigi huvide andunud teenijat, balti-sakslastele seevastu oli iseloomulik orienteerumine kõigepealt ühiskonna huvi-dele. Et juba ette tõrjuda Vene riigi võimalikku vahelesegamist oma ühiskond-likku ellu, omistasid baltisakslased, oma rahva hulgast vahelesegamist tasa-kaalustavaid jõude otsides, ühiskonnale niisuguseid funktsioone, mis mujal kuu-lusid riigiorganite võimkonda.²³⁷

Ingeborg Fleischhauer on võrrelnud välismaalaste teenimist Vene keisririigis teiste Euroopa riikidega:

Võib kaitsta seisukohta, et võrreldes teiste moodsate Euroopa riikidega oli Vene keisririigi seadusandlus välismaalaste õiguste suhtes rohkem arenenud. Kuigi teised riigid, nagu Prantsusmaa ja Saksamaa hakkasid välismaalastele rohkem

²³² Armstrong, 'Acculturation to the Russian Bureaucratic Elite', lk 120–121.

²³³ S. F. Starr, 'Tsarist Government: The Imperial Dimension', in: J. Z. Azrael (toim.), *Soviet Nationality Policies and Practices* (New York, 1978), lk 20.

²³⁴ *Eesti ajalugu IV*, lk 63.

²³⁵ Wittram, *Geschichte der baltischen Deutschen*, lk 111.

²³⁶ Wittram, *Baltische Geschichte*, lk 145.

²³⁷ Taube, Thomson, *Baltisakslased Eestis ja Lätis*, lk 18.

õigusi andma alles 18. sajandi lõpus ning administratiivseid ja poliitilisi õigusi veelgi hiljem, oli Venemaal olukord vastupidine. Peeter I ajast saati olid välismaalased kõrgelt esindatud (sakslased tihti esirinnas) poliitikas, sõjaväes ja riigiteenistuses, aga ka diplomaatias. Välismaalased domineerisid kõrgematel teenistusastmetel valitsemisaparatuuris ja õukonnas ning olid tihti privilegieeritud võrreldes vene soost alamatega.²³⁸

Baltisakslaste suhtumist Vene riiki ilmestab hästi ka vabahärra Otto Friedrich von Stackelbergi (1731–1802) ülistus Peeter Suurele (avaldatud 1750. aastal Göttingenis tema õpingute ajal), milles ta räägib “pühadest kohustustest Vene keisririigi kui isamaa ees”.²³⁹ See oli suunatud baltisakslastele, kelle jaoks oli ühelt poolt oluliseks Balti kubermangude autonoomia, kuid teiselt poolt truudus ja ustavus keisri teenistuses. Samas tekitas Balti erikord mõningat teravust Vene aadli seas, kes veel 1760. aastatel kurtsid baltisaksa aadli eristaatuse üle, leides, et mittevene soost alamad ei peaks nautima õigusi ja vabadusi, mis Vene soost alamatele on keelatud.²⁴⁰ Reinhard Wittram on kokku võtnud saksa diasporaa suhted keisririigiga, väites, et riigi tohtud ressursid ning võimalused muutsid vähemusrühvused (baltisakslased) riigist sõltuvaks:

Venemaa tegi atraktiivseks mitu asjaolu: lihtsus rikastuda, võimalus saavutada üpris kiirelt iseseisev positsioon erinevatel elualadel, aristokraatlik kõrgklassi elustiil (eriti kõrgharitud ühiskonnaliikmetele) ning Venemaa tolerants kõige välismaise vastu. Seni kuni aadliseisusesse kuulumine oli Ida-Euroopas sotsiaalse positsiooni saavutamisel eeliseks, oli küllaltki lihtne teenistusaadliks pürgimine seda väärt. Õukonnateenistus oma erinevate võimalustega tagas hea kompensatsiooni ning ei nõudnud üleliia pingutust – tõus karjäärireedelil oli praktiliselt kindlustatud vähegi töökamatele ning ausamatele.²⁴¹

Umbes sama ajani, 18. sajandi keskpaigani, püsis Balti erikord suuremate muudatusteta – siin kehtisid vaid need seadused, mis ei läinud vastuollu konfirmeeritud privileegidega, nii oli sajandi teisele veerandile iseloomulik Eesti- ja Liivimaa väljajätmine üleriigilistest ukaasidest või lihtsalt formuleering „jätta nii nagu see oli Rootsi ajal”.²⁴² Institutsionaalselt saavutas Balti erikord haripunkti Liivi- ja Eestimaa asjade justiitskolleegiumi ning Liivi- ja Eestimaa asjade kammerkontori ühendamisega 1739. aastal Liivimaa ja Eestimaa asjade kolleegiumiks, lisaks ootasid kinnitamist rüütelkondade poolt valitsusele

²³⁸ I. Fleischhauer, ‘The Nationalities Policy of the Tsars reconsidered: The Case of the Russian Germans’, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 53, No. 1 (Märts, 1981), lk D1067. Vt ka H. O. Klibanski, ‘Die rechtliche Stellung der Ausländer in Russland’, in: H. O. Klibanski (toim.), *Handbuch des gesamten russischen Zivilrechts* (Berliin: Gustav Braunbeck & Gutenberg, 1911), lk 419–472.

²³⁹ Neuschäffer, ‘Russland und Europa’, lk 44.

²⁴⁰ Lieven, *Empire*, lk 252.

²⁴¹ R. Wittram, *Drei Generationen, Deutschland-Livland-Russland, 1830–1914: Gesinnungen und Lebensformen baltisch-deutscher Familien* (Göttingen: Deuer, 1949), lk 254–266; Armstrong, ‘Mobilized Diaspora in Tsarist Russia’, lk 80–81.

²⁴² *Eesti ajalugu IV*, lk 63.

esitatud rüütli- ja maaõiguste kodifikatsioonid ning kavandamisel oli ka Baltimaid hõlmava ühise kohtuasutuse loomine Tartusse.²⁴³ Sakslaste mõju saavutas esimese kõrgpunti keisrinna Anna valitsemisajal ning püsis nii kuni 19. sajandini välja.²⁴⁴ Kuid keisrinna Elisabet loobus baltisaksa aadlile uute järeleandmiste tegemisest, jättes kinnitamata eelmainitud kodifikatsiooni ning loomata kohtuasutuse.²⁴⁵ Katariina II valitsemisajal muutus olukord veelgi. Teade Peeter III kukutamisest ja Katariina II troonileasumisest võeti Balti kubermangudes vastu halvaendelise ja lootusi purustavana – olukord meenutas Elisabeti valitsemisaja algust ning kardeti, et lahti läheb „sakslaste ilmne tagakiusamine, kes „välismaalastena“ venelastel igal pool jalus olid“.²⁴⁶ Kui tavaliselt oli baltisaksa aadli privileegide kinnitamine toimunud rutiinse protseduurina iga uue valitseja võimuletulekul, siis seekord olid asjad teisiti. Olgugi, et Katariina kinnitas privileegid „nii, nagu need 1710. aasta kapitulatsiooniaktis on kinnitatud, ning mida meie eelkäijad sellesama akti jõul on konfirmeerinud“²⁴⁷, kehtestati Katariina valitsemisajal asehalduskord, mis siinse aadli õigusi oluliselt kärpis. Balti aadli privileegid olid kadedust tekitanud Vene aadlis, kelle huvidega pidi esialgu veel ebakindlalt troonil istuv keisrinna arvestama, samuti oli Balti erikord juba olemuslikult vastuolus nii keisrinna absolutistlike valitsemistaotlustega kui ka eesmärgiga kehtestada uus, valgustuspõhimõtetest kantud, kogu riiki hõlmav õiguskorraldus – seega, olles siinse aadli ja linnade senised õigused küll vormiliselt kinnitanud, kavandas Katariina Balti kubermangudes olulisi ümberkorraldusi.²⁴⁸ Asehalduskord²⁴⁹ kehtestati niisiis 1783. aastal, millega seati Balti kubermangudes sisse samasugune valitsemiskorraldus, nagu mujal Venemaal. Mis puudutab baltisakslaste riigiteenistust (nii kohalikul kui ka riiklikul tasandil), siis lisaks ametnike üldarvu suurenemisega, suurenes ka venelaste osakaal, kuigi ka baltisakslased jäid endiselt mitmel pool kõrgetele positsioonidele. On väidetud, et Katariina ajal baltisakslaste osakaal riigiteenistuses hoopis tõusis kiiresti. Alexander Brückner kirjutas oma 1888. aastal välja antud uurimuses, et

²⁴³ Samas, lk 63.

²⁴⁴ Wittram, *Baltische Geschichte*, lk 146.

²⁴⁵ *Eesti ajalugu IV*, lk 63.

²⁴⁶ *Eesti ajalugu IV*, lk 98.

²⁴⁷ Samas, lk 98. Vt Katariina II valitsemisaja alguse kohta ka R. Bartlett, *Human Capital: The Settlement of Foreigners in Russia, 1762–1804* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), lk 85–94; Я. Зутис, *Остзейский вопрос в XVIII веке* (Riia: Книгоиздательство, 1946), lk 302–305.

²⁴⁸ *Eesti ajalugu IV*, lk 99.

²⁴⁹ Vt asehalduskorra kohta lähemalt: Fr. Bienemann sen., *Die Statthalterschaftszeit in Liv- und Estland. Ein Capitel aus der Regentenpraxis Katharinas II.* (Leipzig, 1886); J. Eckardt, 'Die Einführung der Statthalterschaftsverfassung in Livland im Jahre 1783', *Baltische Monatsschrift* 16 (1867), lk 386–417; O.-H. Elias, *Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterschaftszeit 1783–1796* (Bonn, 1978).

on lihtsasti seletatav, miks baltisakslaste arv erinevatel ametikohtadel Katariina II ajal tõusis. Keisrinna Anna ajal asus Venemaale vaid mõni baltisakslane, keisrinna Elisabeti ajal ei tahtud sakslasi üldse, kuigi oldi kaugel sellest, et üldse välismaalasteta hakkama saada – siiski oli see rahvusliku reaktsiooni periood. Katariina II oli neutraalsem, kosmopoliitsem, ta kasutas ära võimalusi ja oskas tõelisi teenistujaid ära tunda ja nii sai võimalikuks, et diplomaatide, sõjaväelaste, arstide ja õpetlaste hulgas leidis palju haritud mehi, kes olid pärit Läänemereprovintsidest.²⁵⁰

Baltisakslaste teenistus Venemaal sõltus nüüd rohkem kui kunagi varem Peeter Suure sisseviidud muudatusest – teenistusastmete tabelist (*Табель о рангах*) –, millest sai ka baltisakslastele strukturealne raamistik nii sõjaväe-, tsiviil- kui ka õukonnateenistuses. See kehtestati 1721. aastal ning Peeter soovis sellega formaliseerida äsja muudetud administratiivsüsteemis ja sõjaväes teenistujate staatuse. Samas tõusis teenistusastmete tabelist tulenevalt sõjaväeline teenistusaste kõrgemasse ausse, kui näiteks tsiviil- või õukonnateenistujate aste. Teenistusastmete tabeli järgi võis end üles töötada kõrgeaadli sekka, kindlustades sellega endale ja oma perekonnale oluliselt suuremad privileegid. Katariina II ajal võrdsustus immatrikuleeritud ja mitteimmatrikuleeritud aadli õiguslik seisund ning aadlimatriklid kaotasid tähtsuse.²⁵¹ Kuigi ka nüüd oli kõrgematel teenistusastmetel teenimise eelduseks aadellik päritolu, määrati isiklik ja pärandav aadliseisus nüüd teenistusastmete tabeli ja 1785. aasta aadliseadusega, mitte matriklite järgi.²⁵² Nii sai võimalikuks ka teenistusaadli algus, mis tähendas seda, et aadliks oli nüüd võimalik saada ka end läbi teenistusastmete tabeli üles töötades, mitte ainult vereliini pidi.²⁵³

Venelaste ja baltisakslaste vahel oli 18. sajandi esimesel poolel suur kultuuriline lõhe ning niikauaks, kuni venelased suutsid Peeter I poolt läbi viidud muudatustega kohaneda, värvati riigiteenistusse välismaalastest eelkõige baltisakslasi, kes olid venelastest haritumad ning Euroopa olustikuga kursis (ülikooliharidus oli saksa kultuuriruumis osa aadli elustiilist ning üheks eelduseks avalikku teenistusse astumiseks). Kuid 18. sajandi lõpuks ja 19. sajandi alguseks oli ka Venemaal peale kasvanud oluline hulk mehi, kes olid Lääne-Euroopas hariduse saanud, kes kõnelesid prantsuse keelt ja kellel olid tekkinud ulatuslikud poliitilised ja majanduslikud sidemed Lääne-Euroopas. Seda lõhet aitas 18. sajandi lõpus vähendada ka asehalduskorra kehtestamine 1783. aastal, mis kärpis oluliselt baltisaksa aadli eriõigusi. See jäi kehtima 1796. aastani. Eriti suurel hulgal baltisakslasi teenis Vene keisririigis aga just 19. sajandi esimesel poolel kui võimul olid Aleksander I ja Nikolai I, kelle isa, keiser Paul I,

²⁵⁰ A. Brückner, *Die Europäisierung Russlands. Land und Volk* (Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1888), lk 260–261.

²⁵¹ *Eesti ajalugu IV*, lk 110.

²⁵² Thaden, *Russia's Western Borderlands*, lk 28. Vt Katariina provintsiaalreformide ja Balti kubermangude identiteedi kohta: L. Leppik, 'The provincial reforms of Catherine the Great and the Baltic common identity', in: *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (139/140) (2012), lk 55–78.

²⁵³ Whelan, *Adapting to Modernity*, lk 16–17.

andis oma valitsemisajal baltisakslastele tagasi nende privileegid, taastades sellega Balti erikorra. Kuigi Balti erikord jäi püsima kuni Aleksander III valitsemisajani, mil algas venestamislaine, jäid baltisakslased Vene keisririigi lõpuni oluliseks osaks riigi valitsusaparaadis. *Baltische Monatsschrift* 1870. aasta jaanuarinumbri eessõnas kirjutati baltisakslaste võimalustest Vene keisririigis järgnevat:

Kuni ajani umbes viisteist aastat tagasi olid Balti kubermangud ühed kõige õnnelikumad alad. Pikka aega oli oldud võimsa impeeriumi valitsuskepi all, nad olid pääsenud sõdadest ja tülidest, mille ohvriks nad varasemalt langesid. ... Vene võim kaldus oma saksa alamate poole üldiselt rahumeelselt. Mitte, et neid kubermange oleks eelistatud teiste alade arvelt, aga seal kanti ka suuremat koormat kui mujal ning nad võisid teha veel rohkemgi, sest töötati ja teeniti rohkem. Kuid neil lubati funktsioneerida enda moodi, nad maksid oma makse ning keegi ei küsinud neilt, kuidas nad seda tegid. ... Me nägime, et meie saksameelne iseloom töötab meie eksistentsi kasuks; iga meie sotsiaalne ja poliitiline jõud oli saksapärase ja see andis meile eelise saavutada võim ja staatus impeeriumis. ... Meie võim kodus ja suur edu impeeriumis põhines meie sakslusel, või isegi sellel, et olime Kuramaa, Liivimaa ja Eestimaa aadel. Kui me vaatasime läände, pidasime me end kuuluvat inimeste hulka, kes püüdsid kõrgete eesmärkide poole ning saavutasime suurt edu läbi võitluse ja töökuse. ... Kui me vaatasime itta, nägime me tugevat isandat, kelle käsi kaitses meid korratuse eest ning kes tagas meile rahu õnnistuse. Veel enamgi, me nägime laia põldu, milles meie pojad ja noored vennad olid alati võimelised tegema mõningase pingutusega karjääri ning kus tänulik valitseja suhtus meisse suure väljateenitud usaldusega.²⁵⁴

Baltisakslaste intellektuaalseks keskuseks sai 1802. aasta 21. aprillil taasavatud saksakeelne Keiserlik Tartu Ülikool (Kaiserliche Universität zu Dorpat), kus põimusid erinevad vaated läänest ja idast ning mis sai siinseks saksa kultuuri-ruumi edasikandjaks. Tartu Ülikooli taasavamisel oli oluline roll algselt keiser Paul I kartusel Prantsuse revolutsiooni ideede võimaliku sisseimbumise ees Euroopas õppivate tudengite kaudu, mistõttu keelustati 1798. aastal keisri ukaasiga Vene riigi alamatel välismaal õppimine.²⁵⁵ Kuid ideest vaimustus ka uus keiser Aleksander, kes eraldas ülikooli taasavamiseks riigieelarvest 25 000 rubla ning andis tulevasele ülikoolile ka tsensuurivabaduse privileegi, sellele lisaks kinnitati ka varasemalt eraldatud maavaldused, kuid muudeti ka ülikooli sisemise korralduse plaani.²⁵⁶ Ülikool loodi saksa ülikoolide eeskujul eelkõige baltisaksa noormeeste, kuid ka teiste impeeriumi alamate ja välismaalaste

²⁵⁴ Tsiteeritud on siinkohal Armstrongi järgi: vt Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 81. Originaal on leitav: E. B., 'Zur Lage', in: *Baltische Monatsschrift* 19 (Riia, 1870), lk 8–15.

²⁵⁵ T. Hiio, H. Piirimäe (toim.), *Universitas Tartuensis, 1632–2007* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007), lk 109.

²⁵⁶ Samas, lk 111.

jaoks.²⁵⁷ Seega, kuna suur osa välismaal õppinud Vene riigi alamatest olid aga just baltisakslased, hakkasid nad järjest enam eelistama just kohalikku ülikooli (mitte Moskva ülikooli või Peterburi Teaduste Akadeemia kursusi), kuna sinne haridus oli kogu keisririigis kõrgelt hinnatud.²⁵⁸ Olgugi, et 1811. aastal asutati Tsarskoje Selo lütseum, millest sai üks olulisemaid keiserlikke õppeasutusi ja tsiviilteenistuse üks peamisi kasvulavasid, kinnitab Tartu Ülikooli tähtsust keisririigis statistika, mis näitab, et Aleksander I valitsemisajal astus Vene keisririigi tsiviilteenistusse 46 ja sõjaväeteenistusse (ohvitseriks) 36 Tartu Ülikoolis hariduse saanud baltisakslast, kellest vastavalt 14 ja 20 saavutasid vähemalt teenistuse IV klassi.²⁵⁹ Kuna ohvitseride puudus Vene armees oli suur, siis aitas selle probleemi leevendamisele kaasa ka Tartu Ülikooli juures sisseseatud sõjateaduste professor, mis alustas õppetööd 1803. aastal.²⁶⁰

19. sajandil, eriti just Napoleoni sõdade ajal, oli ka baltisaksa soost sõjaväelaste hulk Vene keisririigis erakordselt kõrge. Baltisaksa soost sõjaväelasi teenis erinevates auastmetes, kuid kõige kuulsam neist on kindlasti vürst Michael Andreas Barclay de Tolly, kellest sai koguni sõjaminister.²⁶¹ 69 baltisaksa soost kindrali²⁶² kõrval teenis Vene keisririigi sõjaväes veel mitmeid teisi, ka neid, kellest hiljem said diplomaadid. Kokku osales 1812. aasta sõjakäigus 760 baltisaksa soost ohvitseri, kellest ligikaudu 100 hukkus Vabastussõdades.²⁶³ Ka mereväes oli Aleksandri ajal väljapaistvaid baltisakslasi, näiteks Vene esimese ümbermaailmareisi juht Adam Johann von Krusenstern, Antarktilise avastaja Fabian Gottlieb von Bellingshausen või Otto von Kotzebue, Fried-

²⁵⁷ Samas, lk 110.

²⁵⁸ 18. sajandil astus Saksa ülikoolidesse keskeltäbi 300 baltisakslast kümne aasta jooksul, hiljem, kui taasasutati juba Tartu Ülikool, oli baltisakslaste immatrikuleerimine võrreldes Lääne-Euroopa ülikoolidesse astunute suhtarvuga oluliselt kõrgem – 1830. aastate alguseks oli see arv 300 sisseastujat 100 000 kohta, Saksamaal kõigest 35 sisseastujat 100 000 kohta. Seda suhtarvu ei ületatud Saksamaal ega Prantsusmaal enne Teise maailmasõja lõppu. Vt Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 69.

²⁵⁹ Samas on aga väidetud, et Tartu Ülikooli lõpetajatel ei olnud riigiteenistusse nii otsene teekond kui näiteks Tsarskoje Selo lütseumi lõpetajatel, sest vaid 20% Tartu Ülikooli lõpetajatest asus riigiteenistusse, Tsarskoje Selo puhul oli see number koguni 50%. Vt Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 76. Teenistusastmete tabeli järgi vastab IV aste tõelisele riiginõunikule, kindralmajorile, kaardiväe alampolkovnikule või kontradmiralile.

²⁶⁰ Vt selle kohta T. Tannberg, 'Sõjateaduse õpetamisest Tartu ülikoolis aastatel 1802–1830', in: *Ajalooline Ajakiri* 1/2 (2002), lk 33–48.

²⁶¹ Barclay de Tollyst on kirjutanud ammendava biograafia eesti ajaloolane Rein Helme. Vt Helme, *Kindralfeldmarssal Barclay de Tolly*.

²⁶² Taube, *Die Deutschbalten*, lk 70. Vene sõjaajaloolane Viktor Bezotosnõi annab kindralite arvuks 76, sealhulgas 45 Liivimaalt, 21 Eestimaalt ja 10 Kuramaalt. Vt. B. M. Безотосный, *Закаленные эпохой. Российский генералитет Александра I* (Moskva, 2015), lk 202–203. Võrdluseks, Edward Thadeni järgi oli 3/5 Karl XII aegsetest Rootsi armee ohvitseridest pärit Eestimaalt ja Liivimaalt, 1730. aastatel oli 1/4 Vene armee ohvitseridest pärit Eesti- või Liivimaalt, vt Thaden, *Russia's Western Borderlands*, lk 10.

²⁶³ Wittram, *Baltische Geschichte*, lk 169.

rich Benjamin von Lütke ja Ferdinand von Wrangell, kes saavutasid oma maadeavastustega tuntuse üle kogu Euroopa.

Sõjaväelaste kõrval teenis keisririiki ka teistel ametitel baltisakslasi, kellest nii mõnedki said 19. sajandil ministriteks erinevates valdkondades.²⁶⁴ Nii oli näiteks Aleksandri reformide juures 1809. aastani tegev Gustav Adolf von Rosenkampf (1764–1832), kes oli Salakomiteega seotud oleva Seadusandluskomisjoni Direktooriumi sekretär, töötades välja mitmeid seadusmuudatuste ettepanekuid, sealhulgas administratiivsüsteemi muudatuste kohta.²⁶⁵ Rosenkampfi vaadete erinevus seisnes võrreldes Salakomiteega selles, et ta võttis aluseks Preisimaa seadusandluse, Salakomitee liikmed vaatasid aga rohkem Prantsusmaa põhiseaduse poole. Seetõttu tõusis reformiliikumise etteotsa Mihhail Speranski.

Õukonnateenistus, diplomaatiline teenistus ning õpetlaste ametikohad said siinse aadli jaoks väga populaarseks. Kui toetada eelnevat üldisema statistikaga, siis on arvatud, et 18–33% Vene keisririigi eliidist (kõrgemad õukonnateenistujad, sõjaväelased ja tsiiviilteenistujad) 18. sajandi lõpus ja 19. sajandil olid saksa päritolu, kuigi paljudel neist polnud saksa diasporaaga kultuurilist sidet.²⁶⁶ Dominic Lieven on veel lisanud, et „inimkapital“, mis omandati Peeter Suure vallutustega Balti kubermangudes, oli küll väike, kuid baltisaksa aadel ja professionaalne keskklass mängisid Vene riigi valitsemises, õukonnas ja sõjaväes üüratut rolli, eriti enne 1850. aastat. Tuginedes Erik Amburgeri andmetele, väidab Lieven, et 1/8 keisririigi kõrgemast ametnikkonnast aastatel 1700–1917 pärines just Eesti- ja Liivimaalt.²⁶⁷ Annelise Nölle on välja arvutanud, et aastatel 1710–1914 teenis Vene riiki 3600 baltisaksa aadli meesliiget. Nendest 3600st omakorda 900 hoidsid kõrgemaid positsioone, sh 600 meest sõjaväelistel kohtadel ning 300 tsiiviilteenistuses.²⁶⁸ Ta küll ei täpsusta, mis tähendab siinkohal kõrge või kõrgem ametikoht, kuid arvulise ülevaate baltisaksa aadlist riigiteenistuses annab see siiski.

²⁶⁴ Nt välisminister krahv Andreas Eberhard von Budberg (1750–1812), finantsminister Balthasar von Campenhausen (1772–1823), haridusminister vürst Karl Christoph von Lieven (1767–1844), rahandusminister krahv Michael von Reutern (1820–1890), justiitsminister krahv Konstantin von der Pahlen (1830–1912), mereväeminister Ferdinand von Wrangell (1797–1870) jt.

²⁶⁵ Vt Rosenkampfi tegevuse kohta lähemalt: B. Meissner, 'Verwaltungs- und Rechtsreformen sowie Verfassungspläne im Russischen Reich unter Beteiligung deutscher Akteure und Reformer', in: B. Meissner, A. Eisfeld (toim.), *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Russlanddeutschen zur Modernisierung und Europäisierung des Russischen Reiches* (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1966), lk 53–76, siin lk 62–63.

²⁶⁶ Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 75.

²⁶⁷ Lieven, *Empire*, lk 215–216. Vt ka Amburger, *Geschichte der Behördeorganisation Russlands*, lk 502–519. Edward Thaden on toonud välja, et see number oli 355 baltisakslast 2867 ametniku kohta, mis teeb protsentuaalselt kokku 12,4%. Vt Thaden, *Russia's Western Bordelands*, lk 11.

²⁶⁸ Nölle, *Zur Wirksamkeit des baltischen Adels in Russland*, lk 6–7.

Baltisakslased Vene keisririigi välis teenistuses

19. sajandi esimene pool on baltisakslaste tegevuse uurimiseks hea pinnas, mille põhjal saab baltisaksa aadli teenistust Vene keisririigis hästi vaadelda. Seda perioodi on iseloomustatud sõnapaariga “truudus keisririigile”, kuna just sel perioodil teenis Vene keisririiki suurel hulgal kõrgeid baltisaksa soost ametnikke ning baltisaksa aadli lojaalsus Vene keisririigi suhtes oli kõige siiram ja elavam – paljude sakslaste silmis täitis Vene keisririik “Euroopa ülesannet” ning baltisakslased teenisid oma keisrit ehtsa pühendumusega.²⁶⁹ Kõrgpunkti saavutas selline hoiak Napoleoni sõdade ajal, mil Preisimaa riigikantsler Karl August von Hardenberg kirjutas 1807. aastal Riias oma kuulsa memorandumi Preisimaa reorganiseerimisest, Preisimaa kuninganna Luise pidas baltisaksa valgustajat Garlieb Merkelit tema Riias ilmunud Napoleoni-vastaste kirjutiste tõttu “viimaseks Saksamaa hääleks” ning Preisimaa feldmarssal von Gneisenau töötas 1812. aastal Riias välja memorandumid Vene keisririigi sõjaväest.²⁷⁰ Reinhard Wittram on öelnud, et

Vabastussõjad tugevdasid baltisakslaste sidet keiserliku Venemaaga, olgugi, et rahvuslikud tingimused hakkasid venelaste rahvusliku enesekindluse tõusu ajal muutuma. Kui Vabastussõjad jäidki vaid episoodideks, oli nendega võimalik, viidates Aleksandri kohustustele Euroopa ees, õigustada Balti kubermangude liitmist Vene keisririigiga sada aastat varem. Võitluses korsiklase vastu kogesid baltisakslased ootamatut poliitilist ühtsust ja solidaarsust – see mälestus aastatest 1812 ja 1813 ei jäänud sidemetes Vene valitsejatega tähelepanuta ka sada aastat hiljem.²⁷¹

19. sajandi alguses oli Vene keisririigi välispoliitilises teenistuses suurel hulgal välismaalasi. Näiteks välisministritena teenisid välismaalased Vene keisririiki üle poole Aleksandri valitsemisajast. Aleksander I ütles selle õigustuseks nii:

Kui ma ei kasutaks välismaalaste abi, kes on tuntud ja kelle oskused on tõestatud, hääbuks see niigi väike võimekate meeste hulk. ... Mida oleks Peeter I teinud, kui ta poleks välismaalasi palganud? Ma saan aru, et see ei ole parim variant, kuid... kuidas me saame sündmusi edasi lükata nii kauaks, kui meie enda rahvuskasulased on tasemel?²⁷²

Mitmed välismaise päritoluga diplomaadid olid väljaõppe saanud välismaal ja teeninud varem koguni teisi riigipäid. 1815. aastal toimunud Viini kongressist Vene delegatsioonis osa võtnud sõjaväelane ja hilisem ajaloolane Aleksander Mihhailovski-Danilevski kirjutas:

²⁶⁹ A. von Taube, E. Thomson, M. Garleff, ‘Die Deutschbalten – Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft’, in: Schlau, *Die Deutschbalten*, lk 69–70.

²⁷⁰ Taube, Thomson, Garleff, ‘Die Deutschbalten’, lk 69; Taube, Thomson, *Baltisakslased Eestis ja Lätis*, lk 26–27; Wittram, *Baltische Geschichte*, lk 167.

²⁷¹ Wittram, *Baltische Geschichte*, lk 169.

²⁷² Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 28.

Venemaa on ainuke riik maailmas, mille diplomaatiline korpus koosneb suures osas välismaalastest. Mõned neist ei räägi vene keelt, mõned on Venemaast vaid Peterburi linna näinud. Ma tegin ühes aastaraamatus kindlaks, et 73-st ametnikust erinevates suursaatkondades on vaid 16-l vene nimed. ... Ei ole isegi võimalust, et käesoleval aastasajal täidetakse diplomaatilisi positsioone vene rahvusest meestega, sest need noored mehed, kes praegu erinevates esindustes teenivad ning end kõrgematel positsioonidel teenimiseks ette valmistavad, tulevad võõramaistest perekondadest, osalt ka Läänemereprovintsidest. ... See klass inimesi on tavaliselt hea haridusega, mis põhineb kosmopoliitsetel alustaladel. Nad teavad palju, aga ei tunneta Venemaad. Nende mõistus ja süda ei ole täidetud ei ehtsast armastusest isamaa vastu, kiindumusest trooni vastu ega austusest vene tavade ja kommetega vastu.²⁷³

Sellest Vene päritolu riigitegelase poolt kirjutatust võib välja lugeda mõningast kriitikat nii Vene riigi kui ka nende välismaalaste suhtes, kes Vene riiki esindasid. Samas näeb sellest ka, et Mihhailovski-Danilevski hindab nende kogemusi kõrgelt, kuid leiab siiski, et nad ei vasta täielikult traditsioonilistele Vene ootustele ja kommetele. Kui vaadelda statistikat, siis Vene ajaloolase ja diplomaadi Sergei Tatistševi (1846–1906) järgi oli 1829. aastal 68% diplomaatistest positsioonidest täidetud välismaalastega, 1854. aastal oli see tõusnud juba 81%-le.²⁷⁴ Aastatel 1801–1917 oli Vene riigil kokku 484 suursaadiku, saadiku, minister-residenti või asjuri positsiooni, millest 184 ehk koguni 38% oli täidetud sakslaste poolt.²⁷⁵ See statistika ei peegelda aga madalamatel kohtadel töötanud saksa päritolu diplomaatilisi teenistujaid. Ei ole üllatav, et Saksa riikides oli Venemaad teenivate saksa päritolu diplomaatide protsent kõige kõrgem, näiteks Saksa-Weimaris ulatus see lausa 80%-ni (kümnest kaheksa), Hannoveris 75%-ni (kaheksast kuus), Hamburgis, Lübeckis ja Bremenis 70% (kümnest seitse), Hessenis 66,7% (kuuest neli) ja Preisimaal 62,5%-ni (kuuest kümnest kümme). Ka Taanis oli sakslaste number kõrge, ulatudes 75%-ni (kaheksast kuus), kuid huvitav on, et Mehhikos oli see samuti 75% (neljast kolm). Võib aga mõnevõrra üllatavaks pidada, et Austrias oli sakslastest esindajaid vaid kaheksateistkümnest viis – 27,8%.²⁷⁶ Eriti suur sakslaste ja baltisakslaste hulk Vene välisministeeriumis ja diplomaatilises korpuses oli aastatel 1814–1856, kui välisminister oli saksa päritolu krahv Karl Robert von Nesselrode.²⁷⁷ Suur osa sakslasi teenisid just nõuandvates rollides, kuid Erik Amburgeri andmete järgi oli 1848. aastal “koguni üheksa kõrgemat Vene esindajat baltisakslased, sealhulgas Londonis, Pariisis, Viinis ja Berliinis”.²⁷⁸ On arvatud,

²⁷³ T. Schiemann, *Geschichte Russlands Unter Kaiser Nikolaus I. Band 1: Kaiser Alexander I. und die Ergebnisse seiner Lebensarbeit* (Berlin, 1904), lk 547–548.

²⁷⁴ *Министерская система в Российской империи*, lk 294.

²⁷⁵ Иванова, ‘Немцы в министерствах России’, lk 50–51.

²⁷⁶ Samas, lk 50–51.

²⁷⁷ *Министерская система в Российской империи*, lk 295.

²⁷⁸ E. Amburger, ‘Die Deutschen im Russischen Reich und in der Sowjetunion’, in: *Deutsche im Nordosten Europas* (Köln, 1991), lk 28.

et 19. sajandil katsid saksa päritolu teenistujad numbriliselt ligi poole Venemaa välisasjadega seotud olevast ametnikkonnast.²⁷⁹

Järgnevalt antakse ülevaade baltisaksa diplomaatidest erinevates riikides Aleksander I valitsemisajal (vt Tabel 1). Suurvõimude kõrval vaadeldakse ka meile lähemalolevaid riike nagu Rootsi ja Taani ning mõndasid väiksemaid Euroopa ja Saksa riike, samuti väljaspool Euroopat asuvaid riike. Vaadeldakse nelja teenistusastet – suursaadik, saadik, minister-resident ja asjur. Madalamate teenistusastmetega diplomaadid, nagu sekretärid või tõlgid, siin statistikas ei kajastu.

Kui alustada suurvõimudest, siis Preisimaal esindas Venemaad kokku viis diplomaati, kellest neli olid baltisakslased (80%) – Burchard Alexius von Krüdener, Gustav Ernst von Stackelberg ja Christoph Heinrich von Lieven. Siin on Amburger unustanud Gotthard Ludwig von Krüdeneri, kes teenis Preisimaal aastatel 1806–1807 asjurina.²⁸⁰ Teises saksakeelses suurriigis Austrias oli Aleksander I ajal kuus Vene esindajat. Nendest üks (16,7%) oli baltisakslane – krahv Gustav Ernst von Stackelberg. Suurbritannias oli samal ajal kaks pika teenistusajaga esindajat, kellest üks (50%) – krahv Christoph Heinrich von Lieven – oli baltisakslane. Prantsusmaa oli ainuke Euroopa suurriik, kus Aleksander I valitsemisajal ei esindanud Vene keisririiki kõrgemal tasemel ükski baltisakslane. Küll oli aga Pariisi saatkonnas Aleksander I valitsemisajal mitu baltisakslasest ametnikku. Rootsis oli Aleksander I ajal kuus esindajat, kellest üks (16,7%), hilisem välisminister Andreas Eberhard von Budberg, oli baltisakslane. Taanis seevastu ei teeninud Aleksander I ajal ühtegi kõrgema teenistusastmega baltisakslast. Kõige suurem osakaal baltisakslastest diplomaate oli väiksemates Saksa riikides. Näiteks Badenis ja Württembergis oli Aleksander I valitsemisajal kokku seitse erinevat esindajat, kellest kaks (28,6%) – vabahärra Peter von Maltitz ja Konstantin von Benckendorff – olid baltisakslased. Saksimaal oli samal ajal kolm esindajat, kellest üks (33,3%) oli baltisakslane – Gotthard Ludwig von Krüdener. Baieri Kuningriigis esindas keiser Aleksandrit neli saadikut, kellest üks (25%) – krahv Friedrich Alexander von der Pahlen – oli baltisakslane.

Kui Hispaanias ei olnud 19. sajandi esimesel veerandil kuue esindaja hulgas ühtegi baltisakslast (18. sajandi teisel poolel näiteks saadikud Otto Magnus von Stackelberg (1767–1771) ja Burchard Alexius Konstantin von Krüdener (1794–1797)), siis Portugalis oli viie esindaja hulgas üks baltisakslane (20%) – aastatel 1811–1815 oli saadik Rio de Janeiros krahv Friedrich Alexander von der Pahlen. Madalmaades (1802–1806 Bataavia Vabariik, 1806–1814 Hollandi Kuningriik) oli Aleksander I valitsemisajal kaheksa esindajat, kellest kaks (25%) – krahv Gustav Ernst von Stackelberg ja vabahärra Peter von Meyendorff – olid baltisaksa päritolu. Helveetia Vabariiki (Šveits) tekkis vajadus saata diplomaatiline esindaja seoses Suvorovi Itaalia sõjakäiguga 1799. aastal. Seda ametit pidas 1802. aastani krahv Gustav Ernst von Stackelberg. Peale seda, kuni

²⁷⁹ Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 88.

²⁸⁰ Autori parandus.

1814. aastani, kui ametisse nimetati Kreeka päritolu Ionnis Kapodistrias, ei olnud Šveitsis Vene keisririik esindatud. 1815–1826 oli Vene esindaja Šveitsis parun Paul von Krüdener. Seega – kolmest kaks (66,7%) esindajat olid baltisaksa päritolu. Itaalia riikides, mis ei olnud Napoleoni poolt okupeeritud (Sardiinia ja Mõlema Sitsiilia Kuningriik) oli Aleksander I ajal kokku üksteist Vene riigi esindajat – Sardiinias viis ja Mõlema Sitsiilia Kuningriigis kuus. Kui Sardiinias ei olnud neist ükski baltisakslane, siis Mõlemas Sitsiilias oli üks baltisakslane – krahv Gustav Ernst von Stackelberg (16,7%), kes oli varem, Paul I valitsemisajal, aastatel 1794–1799 olnud saadik Sardiinias.

Vaadeldes idapoolseid suurriike, nagu Osmanite Impeerium ja Pärsia, kumab läbi asjaolu, et sinna saadeti Vene keisririiki esindama mõnede eranditega vaid vene rahvusest diplomaate. Seda võib ehk põhjendada asjaoluga, et Venemaa poliitiline kultuur ja tavad olid nende riikidega sarnasemad, seega võidi eeldada, et vene päritolu diplomaadid tunnevad sealseid olusid paremini. Oluline oli ka asjaolu, et mõlema riigiga oli Vene keisririik pidevalt sõjajalal. 1809. aastal avati Vene saatkond Ameerika Ühendriikides ning selle esimeseks saadikuks sai baltisakslane krahv Friedrich Alexander von der Pahlen, kes pidas seda ametit aastani 1811. Pärast von der Pahlenit pidas Aleksander I ajal seda ametit veel kolm meest, kellest kaks olid venelased ja üks hollandlane.

Kokkuvõtvalt võib esitatud statistika põhjal öelda, et baltisakslasi saatis keiser Aleksander I esindama riikidesse, kellega Venemaal olid head suhted. Saksa riigid on selles mõttes kindlasti kõige olulisemad, kuna Romanovite dünastia oli sel perioodil tihedates perekondlikes sidemetes mitme Saksa väikeriigiga. Miks aga idapoolsetes riikides oli enamjaolt vaid vene päritolu diplomaadid, võib ehk seletada asjaoluga, et nii Osmanite Impeeriumi kui ka Pärsiaga oli Venemaal sel perioodil territoriaalseid vaidlusi ja ka mitu sõda. Seetõttu võidigi eelistada Vene soost mehi, kes olid venepäraste tõekspidamiste keskel üles kasvanud ja tundsid Vene riigi ajaloolis-poliitilisi huve ja traditsioone idas.

Ka madalamatel kohtadel töötas baltisakslasi. On teada mitmeid saatkondade sekretäre, tõlkijaid ja muid teenistujaid, kelle diplomaatiline karjäär sellega piirduski. Näiteks Preisimaal töötas krahv Gustav Ernst von Stackelbergi alluvuses Gotthard Emanuel von Aderkas, kes oli Vene keisririigi välissteenistusse astunud 1791. aastal, kuid ei ole teada, millisel ametikohal. Pariisis oli mõnede allikate järgi aastatel 1801–1810 tõlkijana ametis Heinrich Carl Ludwig von Löwenstern, kes oli välisministeeriumi teenistuses alates 1800. aastast. Tema diplomaatiline karjäär aga piirduski tõlkijaametiga Prantsusmaal, edasi töötas ta finantsalal ning seejärel pikalt Eestimaa asekubernerina. Samuti tõlkijana oli Münchenis ametis Tallinnas sündinud vabahärra Paul Schilling von Canstadt (1786–1837), kes astus Välisasjade Kolleegiumi teenistusse 1803. aastal. Leides aga teised huvid füüsikas ja leiutamises, lahkus ta ametist, kuid asus 1814. aastal taas välisministeeriumis tööle – seekord Peterburis.

Tabel 1. Baltisakslased Vene keisririigi diplomaatilises korpuses Aleksander I valitsemisajal (1801–1825)²⁸¹

Riik	Diplomaate	Baltisakslasi	%
Preisimaa	5	4	80
Šveits	3	2	66,7
Suurbritannia	2	1	50
Saksimaa	3	1	33,3
Baden ja Württemberg	7	2	28,6
Baieri	4	1	25
USA	4	1	25
Holland	8	2	25
Portugal	5	1	20
Austria	6	1	16,7
Rootsi	6	1	16,7
Mõlema Sitsiilia Kuningriik	6	1	16,7
Prantsusmaa	5	0	0
Taani	2	0	0
Hispaania	7	0	0
Vestfaali	2	0	0
Hessen	2	0	0
Hansalinnad	1	0	0
Sardiina	5	0	0
Püha Tool	2	0	0
Rooma Keisririigi Riigipäev	1	0	0
Danzig	1	0	0
Krakow	1	0	0
Türgi	6	0	0
Pärsia	1	0	0
Kokku	95	17	17,9

²⁸¹ Statistiline tabel põhineb E. Amburgeri uurimuses asuvale nimekirjale, kust on aastate lõikes välja selekteeritud kõrgemate teenistusastmetega baltisaksa diplomaadid, kes teenisid Aleksander I valitsemisajal aastatel 1801–1825. Vt Amburger, *Geschichte der Behördeorganisation*, lk 440–464.

Baltisaksa diplomaatide üheks olulisemaks ühiseks nimetajaks oli sotsiaalne taust. Neid hinnati nende keelteoskuse, Lääne-Euroopa haridustausta ja neile juba tuttavas keskkonnas kiire kohanemisvõime tõttu. Ühiseid jooni leiab baltisaksa diplomaatide täpsemast päritolust ja perekonnast, haridusest, usust ning ka diplomaatilisele teenistusele eelnevast karjäärist. Miks olid baltisakslased Vene keisririigi diplomaatilises teenistuses nii kõrgelt hinnatud? Ühelt poolt saab sellele vastuse eespool, mis näitab, et Vene riiki teeninud baltisakslastel olid omadused, mida vene päritolu riigiteenistujatel polnud. Teiselt poolt ei tasu aga unustada, et Vene diplomaatilise teenistuse struktuur oli 19. sajandi alguses alles suures muutumises. Seetõttu peeti oluliseks baltisakslaste haridustaset, mida saaks ära kasutada just välisministeeriumi efektiivse funktsioneerimise ja organisatoorse poole väljatöötamisel. Samal põhjusel värvati ka mitmetele madalamatele teenistusastmetele baltisaksa soost diplomaate. Kõrgemad diplomaatilised esindajad olid tihtipeale ka sõjaväelise taustaga, kuna läbirääkimistel ei olnud oluline mitte ainult ülikooliharidus, vaid ka isikuomadused. Siiski oli baltisaksa päritolu diplomaaditel, kes said hariduse enamjaolt Saksa ülikoolidest, Vene päritolu diplomaatidega võrreldes suur eelis, kuna Venemaa ülikoolisüsteem oli veel 19. sajandi alguses välja kujunemata. Eelpool mainitud *Baltische Monatsschrifti* eessõnas on baltisaksa diplomaatide kohta öeldud järgmist:

Meil ei olnud erakordsete annetega talentidest puudus, nende meelsus vaimustas St. Jamesi ja Versailles õukondasid, need talendid särasid ka Talvepalees. ... Me jälgisime Venemaa edu Euroopa poliitikas pingsalt, sest pea kõik meie esindajad peamistes riikides olid diplomaadid, keda me tundsim eesnime pidi. Venemaa oli suurvõimude esirinnas ning tema diplomaadid, meie sugulased, Euroopa kontserdi esirinnas. Tema [Venemaa] võidud olid meie võidud, me vihkasime tema vaenlasi isiklikul tasandil.²⁸²

Ülikoolihariduse omandas enamus baltisakslasi Saksa ülikoolides, kuid oli ka mõningaid erandeid. Näiteks Gustav Ernst von Stackelberg omandas õiguslase kõrghariduse Strasbourgi ülikoolist, kus hiljem õppis ka Austria keisririigi välisminister ja kantsler Klemens von Metternich (1773–1859). Tõsi küll, Strasbourgi ülikool oli saksakeelne. Samas ülikoolis omandas hariduse hilisem Eestimaa tsiviilkuberner vabahärra Gotthard Wilhelm von Budberg, kelle diplomaadikarjäär jäi aga lühikeseks. Von Krüdeneride perekonnas oli aukohal Leipzigi ülikooli – nii Burchard Alexius von Krüdener kui tema poeg, Paul von Krüdener omandasid hariduse just sealt. Ka parun Ernst Philipp von Brunnov, kes astus Vene keisririigi välisteenistusse 1818. aastal, sai hariduse Leipzigist. Von Krüdeneride Annikoru haru esindaja, Gotthard Ludwig von Krüdener, omandas hariduse Academia Petrinast Miitavis (Jelgava). Gotthard Emanuel von Aderkas, kes töötas mitmel pool madalama astme ametnikuna, sai hariduse Göttingeni ülikoolist, omandades kraadi riigiteaduste erialal. Diplomaadid,

²⁸² Tsiteeritud on siinkohal Armstrongi järgi: vt Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 88. Originaal on leitav: E. B., 'Zur Lage', lk 15.

kellel ülikooliharidust ei olnud, olid valdavalt sõjaväelise taustaga, minnes sõjakooli juba väga noorelt.

Kuna baltisakslaste jaoks oli läbi keisririigi ajaloo kõige viljakamaks pinna-seks karjääri teha just sõjavägi, siis valisidki paljud baltisakslased enne diplomaatilise karjääri alustamist just sõjaväelase tee. Kuigi enamus baltisaksa päritolu noormehi astusid enne või pärast õpinguid sõjaväkke, asusid paljud neist pärast mõneaastast teenistust teistesse ametitesse. Nii olid mitmed diplomaadid, ametnikud, Balti kubermangude poliitikud, õukonnateenistujad jpt sõjalise väljaõppega ja suure tõenäosusega osa võtnud ka lahingutegevusest. Kõige paremaks näiteks on ehk Christoph Heinrich von Lieven, kes tegi karjääri kõrge sõjaväelasena, saades koguni keisri adjutandiks, kuid määrati siis saadikuks Preisimaale, kuna sõjaväelises teenistuses saavutatu ning keisri lähikonnas viibimine andis talle suure eelise.

Kuigi eelpool mainitud keelelised oskused võivad anda mõista, et isiklikud sidemed ei mänginud teenistusse astumisel rolli, räägib baltisakslaste kasuks siin ka asjaolu, et tihti teenisid kõrgetel diplomaatilistel positsioonidel nende eelkäijad ning mitmed baltisaksa diplomaadid kasvasid üles oma isa teenistuskohades. Vene keisririigi diplomaatilises ja sõjalises teenistuses oli tavaline, et tihti teenisid kõrgetel kohtadel ühe perekonna erinevad põlvkonnad. Sellest saigi tegelikult baltisakslaste üks suurimaid eeliseid. John Armstrong on väitnud, et baltisakslaste perekonnasidemete võrgustik oli suurimaks eeliseks, sest see andis neile juba eos sissepääsu 19. sajandi diplomaatistesse ringkondadesse üle Euroopa ning treenis nende sotsiaalseid oskusi, mis olid vajalikud, et opereerida selles kosmopoliitses ja aristokraatlikus miljöös.²⁸³ Tuli ette, et ametit “pärandati” edasi lausa kolm põlvkonda. Aleksander I valitsemisajal olid tähtsamateks sellisteks perekondadeks von Stackelbergid ja von Krüdenerid. Nii oli näiteks krahv Gustav Ernst von Stackelbergi isa Otto Magnus von Stackelberg (1736–1800) diplomaat Katariina II valitsemisajal, teenides saadikuna nii Poolas kui Rootsis ning osaledes Poola jagamisel.²⁸⁴ Gustav Ernsti enda esimene diplomaatiline positsioon oli just Varssavis, kus ta töötas oma isa juhitas saatkonnas. Ka Gustav Ernsti pojast, Ernst Johann von Stackelbergist, kes kasvas üles Viinis ja Naapolis, sai hiljem diplomaat, muuhulgas ka oma isa endises teenistuskohas Viinis. Paul von Krüdeneri isa Burchard Alexius Kons-tantin von Krüdener teenis saadikuna Kopenhaagenis, Madriidis ja Berliinis. Friedrich Alexander von der Pahleni isa, vabahärra Peter Ludwig von der Pahlen (1745–1826), kes on tuntust kogunud eelkõige seoses keiser Paul I surmaga, oli sõjaväelase taustaga, kuid pidas pärast Vene-Rootsi sõda (1788–1790) ka rahuläbirääkimisi ning oli aastatel 1792–1795 Stockholmis missioonil. Nii Pahlenid kui Krüdenerid olid perekondlikult lähedalt seotud Vene keisririigi

²⁸³ Armstrong, ‘Mobilized Diaspora in Tsarist Russia’, lk 89.

²⁸⁴ Alexander Brückner on väitnud, et baltisakslaste roll 18. sajandi ja 19. sajandi Vene diplomaatias oli eriti suur just Poola ja Rootsi suunal, tuues välja Stackelbergid, Keyserlingid, Sieversid, Pahlenid, Budbergid, Igelströmid, Meyendorffid, Lievenid ja Krüdenerid, kes nendes maades olid esindatud. Vt Brückner, *Die Europäisierung Russlands*, lk 261.

valitseva perekonnaga, kes mõlemad, vähemalt teenistuse põhjal, olid hinnatud riigiteenrid ja truud oma valitsejale. 1914. aastal ütles üks vaatleja, et „läbi kogu Ida, mis ulatub Saksa ordu koloniseerimispiirkonda, olid perekondade vahelised suhted läbivad – see oli sotsiaalse võrdsuse maailm, mis 19. sajandil hoidis alles lähemat kontakti jagunenud rahvuslike piiride vahel kui see oleks tänasel päeval võimalik“.²⁸⁵

Kui võrrelda baltisaksa diplomaatide päritolu, siis enamik neist oli pärit Liivimaalt. Eestimaalt olid pärit Tallinnas sündinud Gustav Ernst von Stackelberg ja Konstantin Friedrich von Benckendorff, samuti von der Pahlenite Palmse haru esindaja Friedrich Alexander von der Pahlen. Liivimaalt oli pärit Christoph Heinrich von Lieven, Burchard Alexius von Krüdener, Paul von Krüdener, Andreas Eberhard von Budberg, Heinrich Carl Ludwig von Löwenstern, Peter Friedrich von Maltitz, Peter von Meyendorff, aga ka Saaremaalt pärit Gotthard Emanuel von Aderkas ja Johann Gustav von Stackelberg ning Annikorus sündinud Gotthard Ludwig von Krüdener. Kuramaalt oli pärit Ernst Philipp von Brunnow.

Üldjuhul olid baltisaksa diplomaadid väga sarnase sotsiaalse taustaga, erinedes eelkõige haridussuuna ja eelneva ameti poolest. Mõnede eranditega oli kõikidel diplomaatidel sõjaline kogemus, mida võis tol ajal pidada seisusest tulenevalt auasjaks. Baltisakslaste taust lõi head eeldused edukaks välisteenis-tuseks. Kuid baltisakslaste teenistust Vene keisririigis on hiljem, eriti just 20. sajandi algul, ka teravalt kritiseeritud. Vene välisminister Aleksander Izvolski on öelnud, et „Saksa päritolu funktsionääride põlvkond, olgugi et tihti väga töö-kad, löid läbi, tõustes väga tagasihoidlikust miljööst Vene hierarhia kõrgema-tesse kihtidesse, tehes seda intriigide ja alatute võtete abil“.²⁸⁶ Samuti on balti-sakslasi süüdistatud selles, et nad moodustasid suure osa klikist, mis omas kontrolli välisministeeriumi kantselei üle, võttes vastu uusi liikmeid ning monopoliseerides poliitiliste otsuste tegemist.²⁸⁷

19. sajandi diplomaate ühendasid mitmed faktorid ning tegelikult olid ena-mus Euroopa diplomaate väga sarnase taustaga. Läbi prantsuse keele rääkimise, sarnaste sotsiaalsete ja kultuuriliste väärtuste, jõukuse ja aristokraatliku päritolu või neile omistatud tiitlite kuulusid ka Vene diplomaadid sotsio-kultuurselt ühtsesse Euroopa *corps diplomatique*'i.²⁸⁸ Ka baltisaksa diplomaatide oluliseks ühiseks nimetajaks oli 19. sajandi alguses keel. Kuigi saksa keel saavutas 19. sajandi alguseks tugeva positsiooni, oli baltisakslaste seas valdavaks prantsuse keel. Omavaheline suhtlus toimus tihtipeale prantsuse keeles ning ametialaselt oli see samuti esmaseks suhtlusvahendiks, sest vene keelt baltisakslased üldiselt ei vullanud. Heaks näiteks on siinses uurimistöös kajastatavad baltisaksa diplo-maadid, kelle korrespondents ja märkmed on enamjaolt prantsuse keeles. Kuid neid näiteid on veelgi, sest vene keel muutus alles alates 19. sajandi keskpaigust

²⁸⁵ Armstrong, 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia', lk 89.

²⁸⁶ Samas, lk 89.

²⁸⁷ Samas, lk 89.

²⁸⁸ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 15.

baltisakslaste hulgas järjest kasulikumaks ja atraktiivsemaks.²⁸⁹ Suur osa Vene riigi teenistuses olevaid välismaise päritoluga diplomaate oli elanud ja reisinud Euroopas, sest diplomaatilised positsioonid olid küllaltki püsivad. Vene keisririigi diplomaadid tundsid end Euroopa salongides kui kodus, kuna olid omavahel tihti peale ka personaalselt tuttavad.²⁹⁰ Tolleaegses Euroopa diplomaatias oli riigipeade familiaarsus väga oluliseks faktoriks riikidevahelises suhtluses. Kuna Aleksander I valitsemisajal oli riigipeade vahelisi kohtumisi rohkem kui kunagi varem, arenesid mitmete riigipeade vahel välja koguni sõprussuhted, mis tähendas seda, et kokkusaamised olid stiililt palju vabamad. Aga mitte ainult riigipeade hulgas ei tekkinud lähedasi sidemeid, vaid ka diplomaatilises korpus. Seda väidet kinnitab kasvõi Karl von Nesselrodegi, kellel tekkisid sõprussidemed mitmete Euroopa ja Vene diplomaatide ja riigimeestega, kaasaarvatud Gustav Ernst von Stackelbergiga.²⁹¹

Välislahetuses pidi Vene diplomaat olema üpris iseseisev, mis tulenes eriti Napoleoni sõdade ajal postisaadetiste aeglasest liikumisest ja spionaažist. Aleksander I saatis üldjuhul diplomaatidele vaid üldiseid juhiseid, mida diplomaat pidi ise interpreteerima ning selle põhjal otsuseid vastu võtma. Ühele saadikule kirjutas Aleksander: “Pange hoolikalt tähele, mida ma Teile kirjutan, ja tehke oma otsused sellest tulenevalt; ma olen liiga kaugel, et Teile igal momendil juhiseid anda, Teie enda tarkus peab aitama.”²⁹² Ka selles osas oli baltisaksa diplomaat karastunud, olles juba tuttav välismaailmas toimuvaga ning tundud oma kiire kohanemisvõime tõttu, mida toetas nende üldine sotsiaalne taust, alates perekonnast ja kasvatusesest ning lõpetades formaalse ülikoolihariduse või sõjalise teenistusega.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et baltisakslasi kaasati ulatuslikult Vene välis-teenistusse, kuna nad olid oma lääneeuroopaliku tausta tõttu vene rahvusest teenistujatega eelisseisus. See kultuuriline ja sotsiaalne lõhe hakkas vähenema alles 19. sajandi alguses, kuid see ei vähendanud baltisakslaste esindatust Vene välispoliitikas, kelle esiletõus Vene riigi teenistuses üldisemalt ulatub juba Peeter I valitsemisajaga. Diplomaatiline teenistus Lääne-Euroopas eeldas sotsio-kultuurset valmisolekut orienteerumaks Euroopa rahvusvaheliste suhete probleemistikus, ning üheks olulisemaks faktoriks oli siin ka keeleline ning perekondlik taust, eeldused, mis baltisakslaste puhul täidetud olid. Üks põhjus, miks baltisakslased just Preisimaal esindatud olid, seisnes ka nende usulises taustas. Teadupärast kehtis ju Balti kubermangudes ja Preisimaal sama, luteri usk, ning seetõttu määrati palju baltisakslasi just Preisimaale ja teistesse Saksa väiksematesse riikidesse. Austria seevastu oli valdavalt katoliiklik, mistõttu ei ole üllatav, et sealne baltisakslaste esindatus oli suhteliselt väike. Võib tekkida ka küsimus, kuivõrd olid baltisaksa päritolu diplomaadid üldse baltisakslased. Tõsi, enamus neist elas pea kogu oma elu välismaal (mõned isegi sündinud

²⁸⁹ Armstrong, ‘Acculturation to the Russian Bureaucratic Elite’, lk 125.

²⁹⁰ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 15–16.

²⁹¹ Nesselrode, *Des Russischen Reichskanzlers Grafen Nesselrode Selbstbiographie*, lk 10–11.

²⁹² Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 18.

Balti kubermangudes väljaspool), teenides oma riiki, kuid nende side siinsete aladega siiski säilis. Üks argument on siin kindlasti maa- ja mõisavalduste omand, näiteks Gustav Ernst von Stackelberg omas Eestimaal mitmeid mõisaid. See aspekt, eriti maavalduste omandamine ja selle seos diplomaatilise teenistusega vajaks aga eraldi käsitlust.

GUSTAV ERNST VON STACKELBERG, ANDREAS EBERHARD VON BUDBERG JA GOTTHARD LUDWIG VON KRÜDENER. VENE-PREISI SUHTED (1806–1808)

Aastad 1806–1810 oli Venemaa ja Preisimaa vaatevinklist lähtudes Napoleoni sõdade üheks olulisemaks perioodiks. 1807. aasta suvel sai selgeks, et nii Venemaa kui ka Preisimaa ei suuda jõudusid ühendades Napoleoni vastast võitlust jätkata. Neile lisandus 1809. aasta lõpuks ka Austria. Seega tähistasid need aastad Napoleoni võimu kõrghetke Euroopas. Käesolev peatükk annab ülevaate eelkõige krahv Gustav Ernst von Stackelbergi diplomaatilisest teenistusest aastatel 1806–1808, mil ta esindas Vene keisririiki Preisimaal. Sellega avatakse seni uurimata tahke Stackelbergi tegevusest Euroopa diplomaatiliste suhete kontekstis Napoleoni sõdade ajal. Seda proovitakse lahata läbi Venemaa poliitiliste suhete Preisimaa, Prantsusmaa, Rootsi ja Inglismaaga. Stackelbergile lisaks tulevad siinses peatükis vaatluse alla veel kaks baltisakslast, kes samal perioodil Vene-Preisi sündmuste sees olid: välisminister Andreas Eberhard von Budberg ning asjur Gotthard Ludwig von Krüdener. Mõistmaks paremini 1806–1810 aasta sündmusi, on vaja heita tagasipilk Venemaa ja Preisimaa välispoliitikale 18. sajandi lõpus, sest siis kujunesid välja mõlema riigile iseloomulikud huvid, mis mõjutasid nende tegevust ka Napoleoni sõdade ajal.

Venemaa ja Preisimaa välispoliitika põhijooni sajandivahetusel

Venemaa välispoliitika on läbi aegade keskendunud laienemisele peamiselt läände ja lõunasse, et tagada ligipääs meredele – Läänemerele ja Mustale merele. Alates keskajast on Venemaa territoorium olnud tohutu, sellele lisaks oli rahvastik hõre, talvine kliima karm ning riigil olid puudunud kindlad geograafiliselt eristatavad looduslikud piirid.²⁹³ Ei tasu ka unustada, et Venemaa asend oli üpris ebasoodne, kaugel suurtest kaubateedest ja traditsioonilistest maailma kaubanduskeskustest.²⁹⁴ Nii olid alates Moskva tsaaririigi aegadest Venemaa loomulikeks vaenlasteks Poola ja Rootsi läänes ja loodes, Türgi ja Krimmi tatarlased lõunas ning Kaasani tatarlased, Kirgiisia ja Kalmõki hõimud idas ja kagus.²⁹⁵ Seda seetõttu, et Venemaa laienemise põhilisi eesmärke oli vallutada alasid Läänemeren ja Mustal merel, et kinnitada oma koht suurte kaubateede

²⁹³ Vernadsky, *Political and Diplomatic History of Russia*, lk 4–5.

²⁹⁴ D. Lieven, 'Russia as empire and periphery', in D. Lieven (toim.), *The Cambridge History of Russia. Volume II: Imperial Russia, 1689–1917* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), lk 9.

²⁹⁵ Vernadsky, *Political and Diplomatic History of Russia*, lk 5.

ääres. Venemaad on läbi aegade kujundanud ka erinevad rahvused, kes sealsetel aladel on elanud: slaavlased, türklased, Kaukaasia rahvad, juudid, mongolid, tatarlased, soomeugrilased on vaid suurimad rahvusgrupid ja rahvused. Venemaa rahvusvaheline positsioon stabiliseerus alles Peeter I ja Katariina II sõjaliste ja diplomaatiliste võitudega. Vene riigimees Viktor Kotšubei ütles 19. sajandi alguses, et Vene keisririik on saavutanud oma loomulikud piirid ning peaks hoiduma Euroopa asjadesse sekkumast, mille peale Vene päritolu USA ajaloolane George Vernadsky (1887–1973) on isegi väitnud, et Venemaa oli 19. sajandi jooksul huvitatud *status quo* hoidmisest uute alade vallutamise asemel.²⁹⁶ Tõepoolest, kõige olulisemad alad, mille arvelt Venemaa laienes, vallutati 18. sajandil. Kõige olulisemateks keisririigi poolt vallutatud territooriumiteks olid Läänemereprovintsid, Ukraina ja Poola. Dominic Lieven põhjendab seda järgmiselt:

Balti kubermangud olid olulised, kuna need avasid otsesed kaubateed Euroopasse, mis mängisid 18. sajandi majanduskasvust suurt rolli. 19. sajandi lõpuks olid Novorossia ja lõunapoolsed stepid Venemaa põllumajanduse, söe- ja metallitööstuse alustalaks, ilma milleta oleks Venemaa lakanud olemast suurvõim. Laienemist Ukrainasse ja selle tühjadesse steppidesse võis võrrelda 'uue maailmaga', mis vallutati ja koloniseeriti Briti ja Hispaania impeeriumite poolt. ... Kõikidest Venemaa vallutustest oli Poola 19. sajandil suurimaks ogaks Venemaa ihus, kuigi sellest sai keisririigi majanduse ja territooriumi jaoks oluliseks kindluseks hoidmaks ära sissetungi läänest.²⁹⁷

Enne kui jõuame Aleksander I valitsemisaja välispoliitika olulisematesse sündmustesse, annan lühiülevaate Venemaa välispoliitika põhijoontest 18. sajandi teises pooles, mil keisririigi välispoliitilised huvid kandusid järk-järgult idasuunalt läänesuunale, olgugi et Venemaa jäi alatiseks nii ida kui lääne vahele. Siinkohal aga ei vaadelda Venemaa välispoliitikat Aasia suunal, vaid keskendutakse Euroopale ning otsapidi ka Türgile. Etteruttavalt võib öelda, et 18. sajandil teiseks pooleks suutis Venemaa kindlustada oma positsiooni suurvõimuna, mille jaoks olid vajalikud inimkapital ja majanduslikud vahendid, aga ka efektiivse sõjaväe ja riigiparatuuri loomine.²⁹⁸

Katariina II võimuletulekuga muutus kiiresti Venemaa välispoliitiline suunitus.²⁹⁹ Kuna Läänemerel olid enda huvid kindlustatud ja Preisimaa suhtes

²⁹⁶ Samas, lk 5.

²⁹⁷ Lieven, 'Russia as empire and periphery', lk 10.

²⁹⁸ Samas, lk 11.

²⁹⁹ Üks Katariina II ajastu parimaid uuemaid ülevaateid on: I. de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great* (London: Phoenix Press, 2002). Vt ka B. A. Бильбасов, *История Екатерины Второй в 2 томов* (Berliin: Friedrich Gottgeiner, 1896–1900), S. Sebag Montefiore, *Potjomkin: vürstide vürst* (Tartu: Varrak, 2002), G. S. Thomson, *Catherine the Great and the Expansion of Russia* (London: English Universities Press, 1947), Н.Д. Чечулин, *Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II, 1762–1774* (Peterburi: Тип. Главного Управления Уделов, 1896), В.Н. Виноградов, 'Дипломатия Екатерины Великой: Екатерины II и Французская революция', in: *Новая и новейшая история*, No 6 (2001), lk 109–136.

puudusid Katariinal austusest ja sõprusest Friedrich Suure vastu edasised otse-
sed ambitsioonid, siis pöörati tähelepanu Poolale ja Türgile. Oma poliitilises
testamendis kirjutas Friedrich Suur, et Venemaast saab tõenäoliselt oma kasva-
va rahvaarvu tõttu üks ohtlikumaid riike ning et Venemaa stabiilne roll Euroopa
poliitikas tuleneb tõenäoliselt Preisi-Austria vaenulikest suhetest, kes oleksid
suutnud seda ära hoida.³⁰⁰ Preisi-Austria vaenulikud suhted võimaldasid Vene-
maal edaspidi oma rolli veelgi tugevdada, kuna mõlemad nägid Venemaal vaja-
likku liitlast, et saavutada ülemvõim saksakeelsetes piirkondades. Selle tõttu
said ka võimalikuks Poola jagamised³⁰¹ ja territooriumi suurendamine Türgi
arvelt. Poola jagamised 1772., 1793. ja 1795. aastal lõpetasid Poola-Leedu ühis-
riigi Rzeczpospolita eksisteerimise. Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel toimu-
nud jagamistest võitis Venemaa kõige rohkem. Preisimaa ja Austria said valda-
valt poolakatega asustatud alad, Venemaa aga Lääne-Ukraina, ülejäänud Valge-
vene ja Leedu.³⁰² Kuramaa saadi endale vastastikuse lepinguga. Neid territoo-
riume ei tahtnud Venemaa kaotada. Preisimaa, Austria ja Venemaa vaheline
Poola jagamine pani ka olulise aluse nende koostööle Napoleoni sõdade ajal.
Kolmas Poola jagamine oli ka Katariina II jaoks viimaseks välispoliitiliseks
sammuks. Hugh Ragsdale peab Katariina välispoliitikat suureks edulooks, eriti
just vallutuslikus mõttes, sest Venemaa vallutas tema ajal juurde 320 000 ruut-
kilomeetrit uusi alasid ning Venemaa rahvaarv tõusis 19 miljonilt 36 miljo-
nini.³⁰³ Veel enam, 1811. aastaks oli Venemaa rahvaarv tõusnud 43 miljonini
ning 1719. aasta piirides oli see number tõusnud 32 miljoni võrra. Nii oli
Venemaa rahvaarvu tõus Euroopa riikide seas 18. sajandil suurim.³⁰⁴ See tule-
nes suures osas Venemaa laienemisest lõunasse.

Võib nentida, et Venemaa välispoliitiliseks eesmärgiks oli 18. sajandi teises
pooles kindlustada impeeriumi võimu strateegiliselt olulistest piirkondades,
proovides iga hinna eest alles hoida varem võidetud alasid ning juurde võita
alasid, mis olid selle eesmärgi saavutamiseks olulised. Paul Schroeder on
revolutsioonieelse Euroopa välispoliitika kokku võtnud, öeldes, et „sel perioodil
suutsid geograafilises mõttes suhteliselt haavamatud Inglismaa ja Venemaa seda

³⁰⁰ Friedrich Suure poliitiline testament 1752. aastast http://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3548 (viimati vaadatud 14.04.2019)

³⁰¹ Poola jagamised on ajalookirjutuses saanud palju tähelepanu. Hea ülevaate saab: R. E. Jones, 'Runaway peasants and Russian motives for the partitions of Poland', in: Ragsdale, *Imperial Russian foreign policy*, lk 103–116; С. М. Соловьёв, *История падения Польши* (Moskva: Тип. Грачева и комп., 1863); M. G. Müller, *Die Teilungen Polens: 1772, 1793, 1795* (München: C. H. Beck, 1984); N. Davies, *God's Playground: A History of Poland. Volume 1: The Origins to 1795* (New York: Columbia University Press, 2005), lk 386–411; Lord Eversley, *The Partitions of Poland* (London: T. F. Unwin Ltd, 1915); H. Kaplan, *The First Partition of Poland* (New York: Columbia University Press, 1962); R. H. Lord, *The Second Partition of Poland* (Cambridge: Harvard University Press, 1915).

³⁰² P. Bushkovitch, *Lühike Venemaa ajalugu* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017), lk 161.

³⁰³ H. Ragsdale, 'Russian foreign policy, 1725–1815', in: D. Lieven (toim.), *Cambridge History of Russia: Volume 2, Imperial Russia, 1689–1917* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), lk 514.

³⁰⁴ Bagger, 'The role of the Baltic in Russian foreign policy', lk 61.

eelist veelgi laiendada, suurendades samas teiste suurriikide haavatavust“.³⁰⁵ Selline Euroopa riikide omavaheline võimuvõitlus muutus alles revolutsiooni-sõdadega, kui sõdimises oli kogu Euroopal ühtne eesmärk – monarhismi kaitsmine ja hiljem Napoleoni ekspansionismi vastu võitlemine.

Paul I aegne välispoliitika oli täielik kannapööre Katariina II aegsele välispoliitikale.³⁰⁶ Paul vastandus kõiges oma emale ning muutusteta ei jäänud ka Venemaa tegutsemine välispoliitikas. Lühike, viieaastane periood, mille jooksul Paul proovis läheneda Prantsusmaale ning muutis Venemaa välispoliitika suunda Inglismaa vastu, olulisi tulemusi ei toonud. Välisasjade Kolleegiumi president aastatel 1799–1801, Fjodor Rostoptšin, sõnastas 1800. aastal Venemaa välispoliitilised suunitlused järgmiselt: „positsiooni ja ammendamatu tugevust arvesse võttes on Venemaa maailma juhtivaim riik, rahvusvaheliste suhete „Herakles““. Ta lisas, et uute rikkuste ja ookeanite omandamine ja sõjaliste võitude saavutamine asetab Venemaa kõrgemale kui ühegi teise riigi, samas Läänemeri ei olnud tema sõnul enam Venemaa olulisem huvipiirkond, öeldes, et „Venemaa suhete kirjeldamine Põhjamaade riikidega ei võta palju ruumi“.³⁰⁷ Seda raportit ilmestab ehk kõige paremini Pauli plaan sõjaretkeks Indiasse, mille eesmärgiks oli inglaste mõjuvõimu vähendamine idas. Kuid Venemaa oli suurendanud kohalolekut ka Vahemerel ja Põhja-Ameerikas – riigi välispoliitika oli omandanud globaalsed mõõtmed. Euroopa puhul tuleb aga rõhutada, et pärast lüüasaamisi Alpides ja Teises Zürichi lahingus 1799. aastal astus Venemaa Prantsusmaa vastasest Teisest koalitsioonist välja ning alustas Euroopas uuesti sõjategevust alles 1805. aastal, mil loodi Kolmas Prantsusmaa vastane koalitsioon. Seega oli Venemaa peaaegu kuus aastat suuremast sõjategevusest Euroopas eemal. Teise koalitsiooni oli Paul astunud, kuna oli veendunud, et Prantsuse revolutsioon ohustab Euroopa korda, kuid pidas Inglismaad ja Austriat samasugusteks, mistõttu lahkus koalitsioonist ning uuendas samas kohe Relvastatud Neutraliteedi Liigat, mis pidi seisma vastu Inglismaa, Austria ja Prantsusmaa territoriaalsetele ambitsioonidele.³⁰⁸ Selleks ajaks oli aga võimule saanud Napoleon, kes hakkas tegema Paulile lähenemiskatseid, millele Paul osalt ka järgi andis, nii et Napoleon suutis jätta vale mulje Vene-Prantsuse liidust. Kui aga brittide laevastik 1801. aastal Läänemerele ilmus, et Relvastatud Neutraliteedile vastu astuda, mõrvati Paul Peterburis ning võimule sai Aleksander I.³⁰⁹ Nii ajaloolased kui ka kaasaegsed on Pauli võimuperioodi hinnanud välispoliitiliselt läbikukkunuks. Roderick McGrew on öelnud, et „Paul oli

³⁰⁵ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 47.

³⁰⁶ Vt Paul I välispoliitika kohta: H. Ragsdale, 'Russia, Prussia, and Europe in the Policy of Paul I, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 31 (1983), lk 81–118; R. E. McGrew, *Paul I of Russia, 1754–1801* (Oxford: Clarendon Press, 1992). O. Feldbaek, 'The Foreign Policy of Tsar Paul I, 1800–1801: An Interpretation', in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 30 (1982), lk 16–36; Д. А. Милютин, *История войны 1799 года между Россией и Францией в царствование императора Павла I*, 3 т. (Peterburi: Тип. Имп. Акад. наук, 1857)

³⁰⁷ Bagger, 'The role of the Baltic in Russian foreign policy', lk 60.

³⁰⁸ Ragsdale, 'Russian foreign policy', lk 516–517.

³⁰⁹ Samas, lk 518.

pigem moralist kui poliitik; just see andis utoopilise vormi projektidele, mis olid temale kõige südamelähedasemad, ning totalitaarse alatoon tema poliitikale“.³¹⁰ Baieri saadik Peterburis Pauli valitsemisajal, Francois-Gabriel de Bray, on öelnud, et „Venemaal puudub igasugune [poliitiline] süsteem, tema valitseja kapriisid on tema ainsaks poliitikaks“.³¹¹

Aleksander I võimuletuleku ajal oli Euroopa poliitiline olukord kriitiline ja noor keiser oli sunnitud oma valitsusaega alustama keerulistes oludes, kus Euroopat tuli kaitsta Prantsuse revolutsiooni järelmõjude eest. Aleksandri võimuletulekul oli Venemaa lähedal koalitsioonile Prantsusmaaga ning olles koalitsioonis Põhjamaadega ka lähedal meresõjale Suurbritanniaga. Venemaa diplomaatia oli selgelt Euroopale orienteeritud, kuid mitte alati hegemoniaalsetest huvidest tingituna, vaid enamjaolt vastuseks välistele faktoritele, mis võisid ohustada Euroopa ühtsust ning põhjustada Venemaa isoleeritust Euroopast. Seega tuli Venemaal, nagu ka teistel Euroopa riikidel, silmitsi seista ohuga, mis ähvardas ümber joonistada kogu Euroopa kaardi ja sealt kustutada mitmeid suuremaid ja väiksemaid riike. Oli oht, et Venemaa võib kaotada 18. sajandil võidetud territooriumid ja sellega ka tugevaima idapoolse riigi staatuse. Just nende arengute ärahoidmisele keskendusid Venemaa välispoliitika ja diplomaatia Napoleoni sõdade ajal.

1805. aastast saati mängis Venemaa otsustavat rolli Napoleoni vastases võitluses, olles mitmes mõttes selle eestvedaja. 1805. aasta oli Napoleoni vastases sõjas murranguline, sest kõik Euroopa suurvõimud olid nüüdseks ühiste relvade alla kogunenud – Preisimaa loobus Napoleoni provokatsioonide tõttu neutraliteedipoliitikast, liitudes Venemaa ja Austriaga ning Suurbritannia otsustas maismaasõja asemel pidada meresõda, mis osutus edukaks, kinnistades Suurbritannia positsiooni maailma merede valitsejana. Venemaa, Austria ja Preisimaa sõda Prantsusmaa vastu lõppes hävitavalt, kuid see oli siiski piisavalt tugev üritus, sest 8 aastat hiljem olid kõik riigid taas Napoleoni vastu väljas – seekord edukalt. Vahepeal olid nii Preisimaa, Austria kui ka Venemaa Napoleoniga sõlminud rahulepingud (Venemaa ja Preisimaa 1807. aastal Tilsiti rahuga, Austria 1809. aastal Schönbrunni rahuga), millega astuti Napoleoniga liitu, kuid salaja püüeldi ikkagi Napoleoni hävitamise poole. See sai alguse 1812. aastal, kui Napoleon tungis Venemaale. Pärast Prantsusmaa dramaatilist lüüasaamist Venemaal läksid asjad juba omasoodu, 1813. aasta kevadsuveks oli Napoleoni-vastase Kuuenda koalitsiooniga liitunud taas Preisimaa, Austria, Venemaa, Suurbritannia, Rootsi, Hispaania ja Portugal. 1813. aasta oktoobris aset leidnud Rahvastelahingus sai Napoleon lüüa, sellele järgnes 1814. aastal Pariisi vallutamine eesotsas Aleksandri juhitud Vene vägedega ning pärast Napoleoni esimest ebaõnnestunud pagendamist Waterloo lahing 1815. aasta juunis, kus Napoleon sai lõplikult lüüa. Aastatel 1814–1815 kogunesid liitlasriigid Viini, et ümber

³¹⁰ McGrew, *Paul I of Russia*, lk 16.

³¹¹ Ragsdale, 'Russian foreign policy', lk 518. Vt ka F.-G. de Bray, 'La Russie sous Paul I', in: *Revue d'histoire diplomatique*, 23 (1909), lk 594–596.

kirjutada Euroopa kaart ja paika panna ühised reeglid edasiseks rahumeelseks eksisteerimiseks.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii nagu teised Euroopa suurriigid, pidi ka Venemaa 19. sajandi alguses vastu seisma ohule Prantsusmaalt, kuid samas ei saanud ka ära unustada muid küsimusi, mida iseloomustab hästi sõda Türgiga aastatel 1806–1812 ja sõda Pärsiaga aastatel 1804–1813, mis kestsid parallelselt sõjategevusega Euroopas. Tõsi, enamuse sellest ajast, aastatel 1807–1812 oldi Napoleoniga Tilsiti lepingu alusel liidus, kuid kontinentaalblokaadist tulenevad majanduslikud probleemid, eriti pinged Suurbritanniaga aastatel 1807–1812, ei mõjunud Venemaale just soodsalt. Sõda Rootsiga aastatel 1808–1809 päädis sellega, et saadi endale Napoleoni heakskiidul Soome. 1813. aastaks oli Venemaast saanud Euroopa liider, kelle eestvedamisel võitlust peeti. Viini kongressile läks Aleksander juba võitjana.

Preisimaa ajalugu vaatluse all oleval perioodil iseloomustab kõige paremini “välispoliitika primaarsuse” põhimõte (*Primat der Aussenpolitik*). Selle vaate üks uuemaid esindajaid Brendan Simms lahkab selle olulisust Preisimaa ajaloos oma teemakohases artiklis, milles ta tõstab taas esile arvamuse, et Saksamaa ajalugu tervikult peaks vaatlema peamiselt välissuhete ja nende siseriiklike tulemuste kaudu. Lühidalt öeldes – kõik siseriiklikud arengud olid mõjutatud eelkõige välispoliitikast. Siinkohal tõuseb esile kõige olulisem faktor Preisimaa ajaloos ning selleks on riigi geograafiline asukoht:

Tervet Preisi ja Saksa ajalugu, alates Suure Kuurvürsti ja Friedrich Wilhelm I riigiloomisest, Friedrich Suure ennetavatest sõdadest, läbi reformiperioodi ja ühendamisajajärgu kuni Esimese maailmasõjani, saab seletada viidates sellele, et riik oli välispoliitiliselt äärmiselt avatud, kuna oli oma asukoha tõttu Euroopa keskel ümbritsetud mitmest võimsamast kiskjast.³¹²

18. sajandi lõpuks oli Saksamaa välispoliitiline kitsikus veelgi raskendatud Euroopa suurvõimude viieliikmelise ringi paikaloksumisest, kuhu kuulusid Austria, Prantsusmaa, Venemaa, Preisimaa ja Suurbritannia. Venemaa tõus nihutas raskuskeset ida poole ning see mõjutas eraldi Saksa alasid. Preisi kuningriik oli lõunast kaitstud, kuid läänest ja idast täiesti kaitsetu. Selle tõttu lausus Brandenburgi Suurvürst Friedrich Wilhelm I, et Preisimaa oli alati ohus, et muutuda “teatriks, kus teised riigid esitavad oma tragöödiaid.”³¹³ Brendan Simmsi arvates seletab Saksamaa ja eriti just Preisimaa keskne geograafiline asukoht (*Deutsche Mittellage*) mitte ainult Preisimaa agressiivset välispoliitikat, vaid samuti ka tema konstitutsioonilist arengut. Ümberpiiramise (*Einkreisung*) kartusest, preventiivse sõja ideest ja autoritaarsest poliitikast kodus peegeldusid selgelt geopoliitilised jooned.³¹⁴ Geopoliitiline faktor oli kõige olulisemaks põhjuseks, miks Preisimaa ja Saksa riigid lähtusid välispoliitika primaarsuse põhimõttest.

³¹² Simms, ‘The Return of the Primacy of Foreign Policy’, lk 275–291.

³¹³ Samas, lk 1–2.

³¹⁴ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 9.

Paljud ajaloolased peavad kõige olulisemaks Preisimaa välispoliitika ise-loomujooneks dualismi Austriaga. Austria-Preisi dualism tekitas omakorda olukorra, kus Preisimaa oli sunnitud pöörduma tugevate liitlaste saamiseks kas Prantsusmaa või Venemaa poole. Tavaliselt oli selleks Venemaa, sest kui tsiteerida Friedrich II, siis “parem on olla Venemaa liitlane kui vaenlane, sest see võib meile suurt kahju teha ning meie võimalusi arvestades ei saa me seda endile lubada”.³¹⁵ Niisiis oli Preisimaa välispoliitika üks põhiprobleeme Napoleoni ajal, kummaga – kas Prantsusmaa või Venemaaga – liitu astuda. Veelgi olulisem oli kindlustada, et Prantsusmaa ja Venemaa ei astuks omavahel liitu, sest see oleks toimunud Preisimaa arvelt. Eelnevast kõlab tugevalt läbi ka Preisimaa välispoliitika agressiivne iseloom, mille sõnastas Friedrich II oma poliitilises testamendis: “Valitseja esimene ülesanne on kindlustada ellujäämine, teine ülesanne on laieneda.” Seda, Friedrich II poolt püstitatud traditsiooni, järgisid kõik Preisi riigimehed 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses.³¹⁶

Teine oluline faktor, mis on Preisimaa välispoliitikat tugevalt mõjutanud, on inimressursside vähesus. Seda iseloomustab hästi rahvastiku ja armee arvuline suhe, mida näeb alljärgnevast tabelist.

Tabel 2. Euroopa suurriikide armee suuruse ja osakaalu % rahvastikust 18. sajandil³¹⁷

Riik	Aasta	Armee suurus	Rahvaarv	Protsent rahvastikust
Preisimaa	1740	80,000	2,200,000	3,6
	1760	260,000	3,600,000	7,2
	1786	194,000	5,700,000	3,4
Austria	1705	100,000	8,000,000	1,25
	1786	240,000	23,000,000	1,04
Prantsusmaa	1710	300,000	20,000,000	1,5
	1738	140,000	22,000,000	0,64
	1760	280,000	24,000,000	1,17
	1789	180,000	26,000,000	0,69
Suurbritannia	1710	75,000	11,000,000	0,68
	1747	120,000	12,000,000	1,00
	1783	51,000	16,000,000	0,32
Venemaa	1705	220,000	14,000,000	1,57
	1796	300,000	36,000,000	0,83

Sellest näeb väga hästi, et Preisimaal, olles kõige väiksema rahvaarvuga suurvõim, oli protsentuaalselt kõige suurem armee rahvaarvuga võrreldes. 18. sajandil

³¹⁵ Samas, lk 77.

³¹⁶ P. G. Dwyer, ‘The Two Faces of Prussian Foreign Policy: Karl August von Hardenberg as Foreign Minister, 1804–1815’, in *Freier Gebrauch der Kräfte*, koostanud T. Stamm-Kuhlmann (München, 2001), lk 78–80.

³¹⁷ Dwyer, *The Rise of Prussia*, lk 214.

di keskel tõusis see juba 7,2%-ni, samal ajal kui teistel riikidel oli see number maksimaalselt vaid 1–2%. Rahvastiku vähesus ja armee suurus mängisid suurt rolli, sest enamus riigi niigi väheseid ressursse pidi kasutama sõjaväe ülalpidamiseks, mille tulemusena jäid tagaplaanile teised olulised valdkonnad. Seetõttu oli Preisimaa võrreldes teiste suurvõimudega ka kehvemas poliitilises ja majanduslikus seisus. Sarnane muster jätkus ka 19. sajandi alguses, kuigi reformide periood ja poliitilised ning sõjalised kordaminekud parandasid oluliselt riigi majanduslikku ja poliitilist seisu 19. sajandi keskpaigaks.

Friedrich Wilhelm II valitsemisaja lõpuks 1797. aastal oli Euroopa jõudude tasakaal Preisimaale kasulik. Eelkõige oli selle põhjuseks Preisimaa mõjukuse kasv Saksamaal, kuna alates sajandi keskpaigast oli Preisimaa pindala suurenenud kolmandiku võrra ning rahvaarv oli tõusnud 5,5 miljonilt 8,7 miljoni elanikuni. Nii oli Preisimaa käsutuses rohkem ressursse ning samuti mehi sõjaväe tarbeks. Preisimaa võis end kindlamalt tunda. Teisest küljest ei saa mööda vaadata ka ebaõnnestumisest, mis kajastus eelkõige tühjas riigikassas ning Poola alade saamisega kaasnenud diplomaatilises isoleerituses. Viimase 60 aasta jooksul oli Preisimaa olnud liidus praktiliselt kõikide Euroopa riikidega ning seejärel need hüljanud. Ka seekord oli Preisimaa lahkunud koalitsioonist vaid enda huvide pärast. Sellega ei võitnud ta juurde toetajaid, vaid just triiviski üha sügavamale isolatsiooni.

1797. aastal tuli võimule Friedrich Wilhelm II poeg Friedrich Wilhelm III, kelle võimuloleku alguses oli Preisimaa välispoliitika visa muutuma. Friedrich Wilhelm III muutis neutraliteedi enda kinnisideeks ning isegi siis, kui see muutus ebapraktiliseks ja piiras Preisimaa välispoliitilisi võimalusi, oli kuningas veendunud, et see on ainuõige poliitika. Neutraliteet Friedrich Wilhelm II ajal ei olnud aga muud kui poliitiline abinõu, mida kasutati Preisimaa sõjalisest ummikseisust väljatoomiseks läänes, et keskenduda oma territoriaalsetele ambitsioonidele idas.³¹⁸ Esimestel valitsemisaastatel pidi kuningas Friedrich Wilhelm III vastu võtma raske otsuse, kas astuda uuesti Prantsusmaa-vastasesse koalitsiooni või jääda neutraalseks. Pakkumisi tuli kõikidelt suurriikidelt, kuid ainult kahel korral jõuti nii kaugele, et oldi alla kirjutamas Prantsusmaavastastele lepingutele – 1799. ja 1805. aastal. Kummalgi korral aga ei saanud kokkulepetest erinevatel põhjustel lõplikult asja. Niikaua kui Preisimaa regionaalne julgeolek Euroopas oli kindlustatud, ei olnud põhjust sõtta astuda, sest tema huvid jäid mujale – endiselt Põhja-Saksamaale. Neutraalsuse varjus saigi Preisimaa keskenduda Põhja-Saksamaale, lootes seda enda kasuks ümber korraldada. Uus kuningas oli ka loomult sõjavastane ning seega ei olnud üllatav, et otsustati sõjast kõrvale jääda. Ta kirjutas kabinetiminister krahv Philipp Alvensteinile, et neutraliteedil on vähemalt üks eelis – nimelt jätab see alles võimaluse astuda hiljem sõtta.³¹⁹ Kuningal oli selles osas õigus, sest sõjast poleks olnud enam tagasiteed. Samas võinuks seda aega kasutada armee reformi-

³¹⁸ Dwyer, 'The Politics of Prussian Neutrality', lk 358.

³¹⁹ P. Bailleu, *Preussen und Frankreich von 1795 bis 1807: Diplomatische Correspondenzen I* (Leipzig, 1881–1887), lk 302.

miseks, kuid kuna seda ei tehtud, siis pikas perspektiivis tähendas sõtta mitte-astumine ainult vältimatu konflikti edasilükkamist.³²⁰

Neutraliteedi ajajärgul oli Preisimaa välispoliitika üks olulisemaid probleeme Hannoveri küsimus. Hannoveri kuurvürstkonda valitseti alates 1714. aastast personaalunioonis Suurbritanniaga ning selle tõttu pidasid prantslased Hannoveri Suurbritannia territooriumiks, hoolimata asjaolust, et neil kahel olid täiesti erinevad valitsused. Baseli rahulepinguga (1795) kokkulepitud väiksematest Põhja-Saksamaa riikidest moodustatav ühtne neutraalne puhvertsoon Preisimaa ja Prantsusmaa vahel võttis enda alla ka Hannoveri. Neid kahte asjaolu arvesse võttes oli Prantsusmaa ja Suurbritannia vaheline võimalik konflikt Preisimaale küllaltki ohtlik. Konflikt sai reaalsuseks 1803. aasta mais, kui Suurbritannia kuulutas Prantsusmaale sõja, misjärel Prantsusmaa otsustas vallutada Hannoveri. Silmapiiril oli ka Venemaa, Suurbritannia ja Austria koalitsioon, mis ähvardas Preisimaa jätta isoleerituks. Preisimaa, keda prantslased ennetavalt oma plaanidest teavitasiid, oli nüüd sunnitud ümber hindama oma neutraliteedipoliitikat. Valikuid ei olnud aga eriti palju. Üks võimalus oli jääda neutraalseks edasi ning astuda Prantsusmaale vastu, et kaitsta oma territoriaalseid huve. Teine võimalus oli ennetavalt vallutada Hannover ning seda prantslaste eest kaitsta, hoides seda niimoodi Suurbritanniale. Kolmas võimalus oli mitte midagi teha. Preisimaa otsustas aga pöörduda Suurbritannia ja Venemaa poole, paludes luba Hannover okupeerida ning tuge Prantsusmaa vastu. Kuna Suurbritannia ei olnud oma mõjusfääris oleva territooriumi okupeerimisega mitte mingil juhul nõus ning ka Venemaa ütles abist tol hetkel ära, siis juhtuski see, mis Preisimaa jaoks oli kõige halvem variant – Preisimaa ja Prantsusmaa vahelt kadus Põhja-Saksamaa eraldusjoone näol vajalik puhvertsoon.³²¹

Kuid järgmine aasta pani Preisimaad muutma oma välispoliitilist kurssi ning järjest rohkem hakati teadvustama Prantsusmaa ohu suurust. Selle põhjuseks oli Rumboldi afäär, mis seisnes selles, et 25. oktoobri ööl 1804. aastal rööviti oma residentsist Hamburgis Briti diplomaat George Rumbold. See ärritas Preisimaad kolmel põhjusel: esiteks, Hamburg asus Alam-Saksimaal keiserlikus piirkonnas, mis kuulus Friedrich Wilhelm III võimu alla; teiseks, Rumbold oli volitatud õukonnaliige; ning kolmandaks, selles situatsioonis nähti ka järjekordset Preisimaa neutraliteedi rikkumist. Afääri ilmnemisel hakati kuningalt nõudma tegutsemist diplomaadi vabastamiseks. Friedrich Wilhelm otsustaski saata Napoleonile ranges toonis isikliku kirja, nõudes Rumboldi otsekohest vabastamist.³²² Üllataval kombel oli Napoleon selles olukorras endale mitteomaselt järeleandlik ja lubas Rumboldi ilma igasuguste tingimusteta vabastada. See afäär ei viinud küll sõjalise konfliktini, kuid pani proovile Preisi-Vene suhted, mis olid tehtud ametlikuks 24. mail 1804. aastal. Nimelt kirjutati sel päeval alla lepingule, mille kohaselt pidid mõlemad pooled kasutama sõjalist jõudu, juhul kui Prantsusmaa

³²⁰ Dwyer, 'The Politics of Prussian Neutrality', lk 360.

³²¹ Dwyer, *The Rise of Prussia*, lk 248–249.

³²² Vt A. Wohlwill, *Actenstücke zur Rumbold'schen Angelegenheit* (Hamburg, 1881), lk 396–399.

peaks ründama Preisimaad või Põhja-Saksamaad. Kui Preisimaa soovis säilitada häid suhteid Venemaaga, siis tuli Prantsusmaa suhtes asuda väga jäigale seisukohale. Sõprus Venemaaga, oli Berliinile strateegiliselt palju olulisem, kui Prantsusmaa. Preisimaal oli sellest ajast alates kaks olulist välispoliitilist eesmärki: kõrvaldada prantslaste kohalolek Hannoverist ning ära hoida Vene-Prantsuse suhete katkemine³²³, sest see oleks jätnud Preisimaa otse keset sõjatandrit.

10-aastase neutraliteediperioodi vältel (1795–1805) oli Preisimaa saavutanud suuri territoriaalseid võite, kuid jõus ja võimetes otsustavalt kaotanud – 1805. aastal oli tema poliitika neutraliteedi illusoorisusest kahtleval seisukohal.³²⁴ Seega oli 1805. aasta Preisimaa jaoks äärmiselt keeruline. Olles terve esimene poolaasta nii Prantsusmaa kui ka Venemaa tugeva surve all, hakkasid asjad liikuma siiski alles oktoobris. Enne seda ei suudetud konkreetset otsust vastu võtta, hoolimata sellest, et Venemaaga sidus neid maikuus sõlmitud neutraliteedileping ning Prantsusmaa pakkus Preisimaale vastutasuks Hannoveri. Otsustavaks sündmuseks sai Preisimaa neutraliteedi rikkumine prantslaste poolt, kui need septembris oma vägedega läbi Hohenzollernite enklaavide Ansbachi ja Bayreuthi marssisid. Sellega oli ka selge, et Preisimaa välispoliitika võtab uue suuna – koos Venemaaga Napoleoni vastu. Esimene tagasilööki tuli aga Preisimaa lüüasaamisega Jena ja Auerstedti kaksiklahingus 1806. aasta oktoobris ning Tilsiti rahulepinguga 1807. aastal. Need sündmused muutsid Preisimaa välispoliitikat ning määrasid uue välispoliitilise suuna, mis lõpuks viisid Preisimaa vabastamiseni Prantsusmaa ülemvõimu alt.

Stackelbergi teenistuse algus Preisimaal. Vene-Preisi läbirääkimised

Austerlitzi lahingu (2. detsember 1805) järgselt oli Preisimaa olukord keeruline. Preisimaale pealesurutud liidulepingud Prantsusmaaga 1805. aasta detsembris ja 1806. aasta veebruaris ärritasid Venemaad ja Suurbritanniat nii, et kaaluti Preisimaa-vastast sõda, kuna 1805. aasta novembris enne Austerlitzi lahingut oli Preisimaa kirjutanud alla Potsdami lepingule Venemaaga, milles lubati toetust sõjas Napoleoni vastu. Olukord oli kujunenud selliseks, kus Preisimaal olid kehtivad liidulepingud nii Venemaa kui ka Prantsusmaaga, kes olid omavahel sõjajalal. Seega seisis Preisimaa endiselt välispoliitilise dilemma ees. Karl August von Hardenberg hoiatas Friedrich Wilhelmit veel 1806. aasta suvel: “Teie Kõrgeausus on asetatud olukorda, kus ollakse liidus nii Venemaa kui ka Prantsusmaaga. Selline olukord ei saa kesta.”³²⁵ Kuid Hardenberg ei olnud üksi,

³²³ Dwyer, ‘The Politics of Prussian Neutrality’, lk 363–364.

³²⁴ Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, lk 14–15.

³²⁵ Hardenberg Friedrich Wilhelmile, 18. juuni 1806, in: Мартенс, *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами VI. Трактаты с Германией* (Peterburi, 1883), lk 369. Vt ka: Simms, ‘The Road to Jena’, lk 388–389.

ka kuninganna Luise pidas situatsiooni kahetsusväärseks. Napoleoni provokatsioonid aga, millest ei saanud mööda vaadata, sundisid Preisimaa sõtta, mis lõppes hävinguga Jena ja Auerstedti all 14. oktoobril 1806. aastal.

1806. aasta algusesse langes ka Stackelbergi asumine teenistusse Preisimaal. Kogu Stackelbergi teenistuse Preisimaal võib tinglikult jagada viieks osaks: Vene-Preisi salalepingutega seonduvad läbirääkimised, erimissioon Preisi-Rootsi suhete vahendamisel maist juulini 1806. aastal, Preisi-Suurbritannia suhete vahendamine 1806. aasta suvel, Põhja-Saksamaa periood 1806. aasta oktoobrist 1807. aasta novembrini ning töö saadikuna novembrist 1807 kuni jaanuarini 1810 (tegelikult aga 1808. aasta lõpuni). Hilisematest etappidest tuleb juttu aga allpool. Gustav Ernst von Stackelbergi diplomaatilise teenistuse alguse kohta Preisimaal on vastakaid andmeid, kuid teenistuslehe järgi alustas Stackelberg saadikutööd Preisimaal ametlikult 11. novembril 1807.³²⁶ Tegelikult algas Stackelbergi töö Preisimaal siiski varem. Friedrich Fromhold Martens on väitnud, et eelmine Vene saadik Berliinis, Maximilian von Alopäus³²⁷, vahetati Stackelbergi kui “reisija” vastu mitteametlikult välja juba 1806. aasta kevadel.³²⁸ Kuid Stackelberg oli Saksamaale saabunud veelgi varem, kuna pidi Venemaa Napoleoni vastase kolmanda koalitsiooniga liitumise tõttu Hollandist varem lahkuma. Ametlikuks põhjuseks on märgitud “tervislikud põhjused”.³²⁹ Tegelikult lahkus Stackelberg juunis 1805³³⁰ Haagist läbi Frankfurdi ja Berliini Peterburi, et abielluda, ning naasis 1806. aasta alguses Berliini.³³¹ Selleks ajaks oli Hollandist lahkunud terve saatkond, kuna Venemaa uut kuningriiki ei tunnustanud.³³² Berliini saabus ka Haagis Stackelbergi alluvana töötanud Karl von Nesselrode. Martensi järgi võis Alopäusi mitteametlik väljavahetamine Stackelbergi vastu olla tingitud soovist mitte põhjustada kahtlust Napoleonis (Preisi välisminister oli prantsusemeelne krahv Haugwitz³³³), aga samas säilitada suhteid Preisimaaga, kellega hakati pidama salajasi läbirääkimisi liidulepingu asjus pärast seda kui Preisimaa oli Napoleoniga alla kirjutanud liidulepingu. Kuna kuningas Friedrich Wilhelm III otsustas samuti Haugwitzist mööda vaadata

³²⁶ Stackelbergi teenistusleht, RA, EAA.1862.1.365, l 2.

³²⁷ Parun Maximilian von Alopäus (1748–1822) – Vene diplomaat, esindas Venemaad Berliinis 1789–1795 ja 1802–1807. Oli üks 1806. aasta Vene-Preisi lepingute arhitekte, määrati 1807. aastal saadikuks Londonisse, kuid pidi sealt Tilsiti rahulepingute tõttu lahkuma. Ta võttis osa Aacheni Kongressist 1818. aastal ning läks erru 1820. aastal.

³²⁸ Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 370.

³²⁹ Samas, lk 370.

³³⁰ Nesselrode mälestuste järgi 1805. aasta alguses, vt Nesselrode, *Des russischen Reichskanzlers Grafen Nesselrode Selbstbiographie*, lk 19.

³³¹ *Archiv der Familie von Stackelberg*, lk 24–30.

³³² Nesselrode, *Des russischen Reichskanzlers Grafen Nesselrode Selbstbiographie*, lk 19.

³³³ Krahv Christian von Haugwitz (1752–1832) – Preisi riigimees, diplomaat ja jurist. Astus 1792. aastal Preisimaa teenistusse, saades saadikuks Viinis, samal aasta lõpus sai temast valitsuskabineti liige välisministri ülesannetes. Aastatel 1802–1804 ja 1805–1806 välisminister, sõlmis ilma volitusteta 15. detsembril 1805 ja 15. veebruaril 1806 Prantsusmaaga lepingud, mis isoleeris Preisimaa täielikult. Ei olnud oma Prantsusmaa poolsete vaadete tõttu populaarne ning tõmbus 1806. aasta teises pooles eraellu tagasi.

ning andis Preisi-Vene suhete eest vastutamise Hardenbergile, siis saatis Vene valitsus Haugwitziga, keda Aleksander ei usaldanud³³⁴, tegelema just Stackelbergi.³³⁵ Nesselrode meenutab, et

Meie saadik härra von Alopäus selgitas, et ta ei soovinud uue ministriga [Haugwitz] tööasjus tegemist teha, aga kuna kuningas [Friedrich Wilhelm III] ei saanud oma sõpra Hardenbergi tagasi kutsuda, ja Aleksander ei tahtnud suhteid Preisi valitsuskabinetiga rikkuda, siis antigi Stackelbergile ülesandeks suhelda krahv Haugwitziga.³³⁶

Nagu öeldud, kirjutasid Preisimaa ja Prantsusmaa 15. detsembril 1805. aastal alla Schönbrunni lepingule, millega Preisimaa astus Napoleoniga sõjaliselt liitu. Samuti pidid Preisimaa valdused Lõuna- ja Lääne-Saksamaal minema vastavalt Baierile ja Prantsusmaale ning Preisimaa pidi kompensatsiooniks saama Hannoveri ja mõned territooriumid Bayreuthi ümber. Esialgne reaktsioon Berliinis oli kahetine. Ühelt poolt nõustuti sellega, kuid Venemaale pidi selgeks tegema, et see ei ole ründav allianss. Teiselt poolt kaotati igasugune lootus olukorra parandamiseks, mistõttu andis Hardenberg, kes oli venesõbralik ning kellega Napoleon keelas oma suursaadikul 1805. aasta lõpus suhtlemast, 3. jaanuaril 1806 kuningale soovi ametist lahkuda, mille peale Friedrich Wilhelm oli talle vastanud, et „te ei soovi mind ju ometi hüljata“.³³⁷ Samal päeval ratifitseeris Friedrich Wilhelm modifitseeritud Schönbrunni lepingu, mistõttu reisis Haugwitz 14. jaanuaril uuesti Pariisi, et see Napoleonile esitada.³³⁸ Hardenbergi tagasiastumine lükkus selleks korraks edasi.

Et arutada Preisimaa hetkeolukorda ja edasisi välispoliitilisi samme Venemaa suunal, kohtusid jaanuari alguses Alopäus, Braunschweigi hertsog³³⁹ ja Hardenberg. Braunschweigi hertsog teatas, et juba vahetult pärast Schönbrunni lepingut andis kuningas Friedrich Wilhelm käsu saata ta Peterburi, ülesandega hoolitseda „hea ilma“ eest ja kinnitada Aleksandrile, et vastne leping Prantsusmaaga ei ole Venemaa vastane.³⁴⁰ Kuid Aleksandrile sellest ei piisanud, ta tahtis Preisimaalt saada konkreetset ning kinnitust, et Preisimaa näeb oma liitlasena vaid Venemaad. Edaspidised kontaktid Preisimaa ja Venemaa vahel pidid Venemaa soovil olema äärmiselt salajased. Aleksander andis Alopäusile ja Stackelbergile ülesande selgitada välja, mil määral oli Preisi valitsuskabineti tegevus vastuolus Preisimaa poolt antud lubadustega Venemaa suhtes. Välisminister Adam Czartoryski kirjutas Stackelbergile esimese juhise 22. jaanuaril,

³³⁴ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 204.

³³⁵ VPR III, lk 694.

³³⁶ Nesselrode, *Des russischen Reichskanzlers Grafen Nesselrode Selbstbiographie*, lk 19–20.

³³⁷ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 203.

³³⁸ Samas, lk 204.

³³⁹ Braunschweigi hertsog, Karl Wilhelm Ferdinand von Braunschweig-Wolfenbüttel (1735–1806)

³⁴⁰ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk. 215.

millest tuleb välja, et Stackelbergi esmaseks ülesandeks on tutvuda Alopäusi kaasabil hetkeolukorraga ning jääda ootama keisri edasisi juhiseid.³⁴¹ See info on oluline, sest toetab 1806. aasta alguse sündmuste käiku konstrueerides välja tulnud asjaolu, et Stackelberg mitte ei vahetanud välja põhiülesannetes Alopäusi, vaid hakkas temaga koos töötama Preisi-Vene suhete parandamise suunas. Ebatäpne informatsioon võib tuleneda Vene-Preisi läbirääkimiste salajasusest, millest Alopäus aktiivselt koos Preisimaa mitteametliku välisministri Hardenbergiga osa võttis. Samas peab vahet tegema saadikukohustustel ja mitteametlikult erimissioonil oleva diplomaadi ülesannetel, kes Stackelberg tol hetkel oli. Saadikukohustusi täitis edasi siiski Alopäus, kuid Stackelberg ei jäänud päris kõrvaltvaatajaks, sest tema pidi Berliinis tegelema n-ö ametliku välispoliitikaga, nagu hiljem välja tuleb.

Kui Preisimaa vaidlustas Schönbrunni lepingutingimused, pidades neid liiga karmideks, siis pidas Napoleon vajalikuks neid veelgi karmistada. Pariisi lepinguga 15. veebruaril 1806. aastal sundis Napoleon Preisimaale peale nõudmised, mille tagajärjel oli Preisimaa sunnitud sulgema oma sadamad Briti kaubandusele ning tähendas sisuliselt meresõda Suurbritanniaga. Brittide vastus Preisimaale oli kiire, sest märtsis pandi embargo peale omakorda Preisi laevadele. Leping pidi kehtima hakkama koheselt. Ainus, mis Preisimaa jaoks muutus, oli see, et värsket allianssi ei kutsutud enam „ründavaks“. 24. veebruaril kokku kutsutud kuninga lähiringkonna koosolekul Hardenbergi juures jäi kõlama üks tungiv soovitus – kuningal paluti selgelt võtta seisukoht, kas poolt või vastu, enam ei saanud keskteel laveerida.³⁴² Pärast plusside ja miinuste läbiarutamist jõuti otsusele, et Preisimaa jaoks on kõige kindlam tee leping Prantsusmaaga kinnitada. Siin oli mitu argumenti. Kindlasti oli olulisel kohal see, et Preisimaa vältiks sõda ja võib-olla isegi kindlat hävingut Napoleoni käte läbi, saades endale samas väärtusliku provintsi Hannoveri näol. Samas pidi arvestama siin brittide ärritamisega, kuid selle koha pealt loodeti, et Suurbritannia ei tõtta selle pärast otsesse sõtta, vaid piirdub majanduslike meetmetega. Mis puudutas Venemaad, siis ei oldud Venemaa reageeringutes kindlad, kuid suure tõenäosusega see Venemaaga sõtta ei pidanud viima. Kui sõda Suurbritanniaga ikkagi pidi tulema, siis peeti seda Berliinis kergemaks variandiks kui sõda Prantsusmaaga. Seega, 26. veebruaril saadeti ratifitseeritud leping tagasi Pariisi.³⁴³ Seda põhjendati puhtast vajadusest säilitada omariiklus. Etteruttavalt võib öelda, et see tähendas lõppu ka Hardenbergi ametiajale, kes oli sunnitud lahkuma märtsi lõpus.³⁴⁴ Haugwitz oli telgitagustes teinud piisavalt head lobitööd, et suutis kuningat veenda Hardenbergi välisministri ametist tagandama. Teiselt poolt avaldas selleks survet Napoleon, sest ta ei aktsepteerinud Pariisi lepingute ratifitseerimist Hardenbergi allkirjaga. Mis puudutab teisi Preisimaa kabinetiliikmeid,

³⁴¹ Czartoryski Stackelbergile, 22. jaanuar 1806, AVPRI.133.468.707, l 1.

³⁴² Ranke, *Denkwürdigkeiten I*, lk 488–489.

³⁴³ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 205.

³⁴⁴ Teade selle kohta avaldati 15. aprillil ajalehes *Berlinische Nachrichten*. Vt ka Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 304.

siis näiteks Friedrich Wilhelmi lähikondlane ja kabinetinõunik, Karl Friedrich von Beyme, pani Preisimaa raskused selle arvele, et „taheti võrdselt harmooniseerida oma tegusid Peterburi ja Pariisi vahel“.³⁴⁵

Järgnevalt oli Berliini jaoks oluline taaskord Venemaale kinnitada, et Preisimaa ei ole neile selga pööranud. Jaanuaris Peterburi lähetatud Braunschweigi hertsogile oli see ülesanne juba antud, nüüd oli vaja selgitada ka Pariisi lepingut. Friedrich Wilhelm rõhutas oma kirjas hertsogile, et Pariisi leping ratifitseeriti valiku puudumise tõttu, sest see hoidis ära sõja. Brendan Simms peab seda „vanaks heaks Preisi retoorikaks“, mida ilmestavad hästi kuninga sõnad, millega ta õigustas end Aleksandrile: „mida teeks Vene keiser minu positsioonil olles?“.³⁴⁶ Seda seisukohta jagas ka Preisimaa saadik Peterburis: „See on olukord, kus iga mees seisab iseenda eest, sellistel aegadel peab mõtlema vaid omaenda eksistentsi garanteerimisele.“³⁴⁷

Nagu eelnevalt mainitud, jäi salajaste läbirääkimiste pidamine Venemaa poolelt Alopäusi kätte, Stackelberg pidi aga omalt poolt hoidma kursis välisministrit salajastesse läbirääkimistesse mitte puutuvate isikute hoiakutest. Ka ei olnud märtsi keskpaigaks Peterburis selge, mis suund Berliinis võetakse. Venemaa poolt oli aga kindel eesmärk olemas. Czartoryski annab 17. märtsil kirjutatud kirjas Stackelbergile ülesande jälgida asjade seisu Berliinis:

Ma soovitasin minister Alopäusil Teiega suhelda Braunschweigi hertsogi missioonist Peterburis, millest tulenevalt oleme otsustanud end mitte siduda Berliini valitsuskabinetiga, enne kui on selge, millise hoiaku on nad võtnud krahv Haugwitz'i poolt allakirjutatud [Preisi-Prantsuse] lepingu suhtes ning kas kuningas kavatseb seda ka täita. Meie edasine tegutsemine peaks lähtuma vastusest keisri kirjale, mis on edastatud [Braunschweigi] hertsogi kaudu Berliini kabinetile, kuid me peame kindlasti taunima võimalust, et Preisimaa ei tegele Euroopa saatusega. Kohe, kui Preisimaa tahab sellest osa võtta, oleme meie valmis läbi rääkima, et paika panna riikidevaheline süsteem ühendamiseks jõud Prantsusmaa vastu. Kuigi mul ei ole volitusi paluda teil sel teemal oma kohustusi täites tegelema, palun ma Teid kasutada ära oma sidemeid, mida olete Berliinis loonud, et vihjata vajalikkusele võidelda ühiselt Euroopa eest, aga eriti Preisimaaga, kuna selle riigiga on meil eriti lähedased suhted, kuid kes kipub alluma kõikidele Prantsusmaa pretensioonidele. Palun teavitage mind sellest, mida olete tähele pannud ning avaldage arvamust, kuidas valmistada Preisimaad ette, et moodustada ühisrinne, mida Euroopa nii vajab.³⁴⁸

³⁴⁵ Vt Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 276–277.

³⁴⁶ Friedrich Wilhelm Braunschweigi hertsogile, 28. veebruar 1806, in: Ranke, *Denkwürdigkeiten V*, lk 301–304. Tsiteeritud: Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 233.

³⁴⁷ Vt F. von Ompteda (toim.), *Politische Nachlass des hannoverschen Staats- und Cabinettsministers, Ludwig von Ompteda aus den Jahren 1804 bis 1813. Abtheilung I. Aus den Jahren 1804 bis 1809* (Jena, 1869), lk 131 ja Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 238.

³⁴⁸ Czartoryski Stackelbergile, 17. märts 1806, AVPRI.133.468.707, l 3–4.

Tuli välja, et Preisi valitsuskabinet polnud venevastaseid lepingupunkte ratifitseerinud, mida kinnitas ka Stackelberg.³⁴⁹ Aleksandri jaoks oli äärmiselt oluline, et säiliks Preisimaa ja Venemaa „väga intiimne liit“³⁵⁰, sest puhtalt Venemaa poolt vaadates moodustas Preisimaa geopoliitilise barjääri Prantsusmaa ja Venemaa vahel. Seega oli Aleksandri jaoks esimeseks prioriteediks võimalikult kiiresti Preisimaa ja Venemaa ühe laua taha saada. Samas võis 1806. aasta varakevadel tähendada Stackelbergi poolt teatavat erimeelsust Vene poliitikaga Preisimaa ja Prantsusmaa suhtes. Oma kirjas välisminister Adam Czartoryskile kirjutab ta järgmist:

Ma räägin meie suhetest Preisimaaga teatava kahtlusega. Ma kardan, et asjade seis on jõudnud nii kaugele, et meie liit Preisimaaga võib meile kalliks maksma minna. Prantsusmaal on Reini taga valmis armee, mis on valmis Preisimaa demobilisatsiooni järel liikuma edasi Saksa aladele. Tõenäoliselt pole kaugel aeg, mil Napoleon laseb sakslastel kuulutada sõja sakslastele. Ma ei süüdista kuningat kahepalgelisuses, kaugel sellest, kuid ma kahtlen nende tegutsemise printsiibis. Preisimaal on mees, kes lähtub alati kõige ausamate printsiipidest ning ei teeks kunagi midagi ilma kuninga otsuseta, kuid temaga ei taha prantslased tegemist teha (Hardenberg). Samas on ametipostil mees, kellest ei tea kunagi, mis ta ette võtab (Haugwitz). Mida me võime sellest järeldada? Seda, et Preisimaa tahab alati olla neutraalne. Kuid see ei ole võimalik, kui meid ähvardab selline oht. Sellepärast peab Venemaa olema Preisi piiril valmis oma sõjaväega, juhul kui julmus meid tabab.³⁵¹

Stackelberg ootas Venemaalt aktiivsemat sekkumist Euroopa asjadesse. Kuid Aleksander oli kahtleval seisukohal ning proovis Austerlitzis saadud kaotuse valguses sõjalist konflikti vältida. Aleksandri eesmärk oli saavutada liit Preisimaaga, sest see annaks Venemaale kergema väljapääsutee puhvertsooni näol ise sõjaliselt sekkumata. Mingil määral oli Aleksandril selleks pärast lüüasaamist Austerlitzis ja Preisimaa kahepalgelisust õigus, kuid õigus oli ka Stackelbergil, kelle arvamuse kohaselt on Venemaa kiire ja aktiivne osavõtt asjade käigust hädavajalik Euroopa kaitsmiseks.

Märtsi alguses tegid venelased Braunschweigi hertsogile sisulised ettepanekud, millised peaks Vene-Preisi vastastikused kohustused olema ning mis said juulis sõlmitud salajaste liidulepingute aluseks. Esiteks, Preisimaa ei peaks vaatama oma liidulepinguid Prantsusmaaga kui Venemaa-vastaseid, jättes sekkumata Vene-Prantsuse tülidesse Türgis ja Vahemerel; teiseks, Preisimaa peaks garanteerima Venemaa, Austria, Osmanite ja Rootsi valdused; kolmandaks, prantsuse sõdurid pidid olema Saksa aladelt lahkunud kolme kuu jooksul; ning neljandaks, sellega ei kaasne mingisuguseid majanduslikke piiranguid. Omalt poolt olid venelased kohustatud tagama sõjalised jõud Euroopa ja Preisi-

³⁴⁹ Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 372.

³⁵⁰ Aleksander Friedrich Wilhelmile, 10. märts 1806 in: Bailleu, *Briefwechsel Alexanders*, lk 99.

³⁵¹ Stackelberg Czartoryskile, 20. märts 1806, in: Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 373–375; *VPR III*, lk 86–87.

maa kaitsmiseks Prantsusmaa rünnaku vastu, loobuma territoriaalsetest ambitsioonidest ning lubama Preisimaal jätkata Vene-Prantsuse suhete vahendamist, simuleerides häid suhteid Prantsusmaaga. Peale selle lubas Venemaa hoida neid kokkuleppeid kiivalt saladuses.³⁵² Ühtlasi lootis Preisimaa nende kokkulepetega kindlustada Venemaa toetuse suhetes Suurbritanniaga.

19. märtsil kohtus Hardenberg Berliinis Friedrich Wilhelmiga, kellele ta esitas nüüd küsimuse, kumma poole vahel kuningas valib.³⁵³ Ta sai kuningalt kõhklusteta vastuseks, „et ta näeb oma suhet Napoleoniga pealesunnituna, sest teda ei saa usaldada ning on seega otsustanud Venemaa kasuks, jäädes siiski truuks oma kohustustele Napoleoni ees teda mitte ärritades, samaaegselt koos Aleksandriga survet ja vastuseisu ette valmistades, juhuks kui Napoleon peaks käituma ebaõiglaselt ning Preisimaale kahju tekitama“.³⁵⁴ Selle peale tegi Hardenberg ettepaneku, et tõmbub tagasi oma Tempelbergi mõisa, et ehitada üles salajane suhtlus Venemaaga. Kuna Tempelberg asus Berliinis idas, Peterburi postitee lähedal, võis Hardenberg teated Peterburist kätte saada enne, kui kulleri jõudmine Berliini tähelepanu oleks äratanud.³⁵⁵ Sellel hetkel sai selgeks, et Preisimaa hakkab ajama kahetist poliitikat. Ühest küljest oli see Hardenbergile suureks võiduks kuninga lähiringkonnas, kuna tema rivaal, välisminister Haugwitz, jäi nendest salajastest läbirääkimistest täielikult kõrvale. Ametlik ja avalik Preisimaa poliitika oli endiselt Prantsusmaa suunaline ja Haugwitz kätes, kuid uus, mitteametlik ja salajane poliitika Venemaa suunal oli nüüd Hardenbergi koordineerida. Kuna sel hetkel tundus, et ka Friedrich Wilhelm oli viimaks otsusele jõudnud, oli suund Venemaale võetud. Salajastest läbirääkimistest Berliinis olid teadlikud vaid üksikud isikud – kuningas, kuninganna, Hardenberg, Braunschweigi hertsog ning Alopäus. On äärmiselt tõenäoline, et läbirääkimistest teadis siiski ka Stackelberg, sest tema pidi nüüd suhtlema peamiselt Haugwitziga, kelle eest oli salajasi läbirääkimisi varjata vaja. Haugwitzil, kes, tuletame meelde, teenis Preisimaa välisministrina, ei olnud nendest läbirääkimistest aimugi, kuigi oli juhuseid, kus ta oleks neist teada saanud. Näiteks kirjutas Haugwitz mai alguses Hardenbergile:

Tulles tagasi õhtusöögilt, leidsin kaks pakikest ja kirja, mis olid adresseeritud krahv Goltzile [Preisi saadik Peterburis]. Kellelt, ma küsin? Ühelt poolt arvan, et need on härra Alopäusilt. Ilma kirjata minule? Ei. Sel juhul viin need kirjad tagasi ja ütlen, et ei saa neid vastu võtta. Missugust vastust peaks Alopäus minusse suhtumise valguses minult ootama? Aga teie, mu kallid sõber, kas te võite hetkekski arvata, et see kiri oli adresseeritud teile?³⁵⁶

³⁵² Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 255.

³⁵³ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 215.

³⁵⁴ Ranke, *Denkwürdigkeiten II*, lk 564. Vt ka Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 215.

³⁵⁵ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 215.

³⁵⁶ Haugwitz Hardenbergile, 2. mai 1806, in: Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 262.

Mis puudutab Venemaa esindajaid Berliinis, siis oli Czartoryski Stackelbergile aprillis teada andnud, et Alopäus on avaldanud soovi puhkust võtta ning tema ametlikuks asendajaks pidi asuma asjurina õukonnanõunik parun Gotthard Ludwig von Krüdener. Samas palus keiser Stackelbergil ikkagi Berliini jääda, et olukorda edasi jälgida.³⁵⁷ Preislased said Alopäusi lahkumissoovist teada mõnevõrra hiljem, kui Haugwitz teavitas sellest Goltzi 9. mail.³⁵⁸ Taaskord saame kinnitust, et Stackelberg viibis Berliinis mitteametlikult, mis andis talle võimaluse kasutada teistsuguseid vahendeid kui ametlikult atesteeritud diplomaadil. Seda eelist nägid ka keiser Aleksander ja välisminister Czartoryski. Kuid 24. aprilli kirjas, millega palutakse Stackelbergil kuningas Friedrich Wilhelm III edastada kiri Aleksandrilt, tuleb ametlik teavitus, et Alopäusi asendajaks peaks saama just Stackelberg, kellelt keiser palub nendes oludes usaldust.³⁵⁹ Kuna siinkirjutajal pole arhiiviallikates õnnestunud leida ühtegi kinnitust sellele, et Alopäus sel hetkel ka tegelikult lahkus ja Stackelbergist sai tema ametlik asendaja, on siiski tõenäoline, et Stackelberg jäi esialgu Berliini mitteametlikult. Pole muidugi välistatud, et Alopäusi lahkumisega seotu oli vaid suitsukate salajastele läbirääkimistele, mida pidi Stackelberg Haugwitzile vastavalt kommunikeerima. Tõenäolisem on siiski, et Alopäusi lahkumine venis, sest kevad-suvine periood oli Vene-Preisi suhete kontekstis kõige kriitilisem. Nii figureerib Alopäus diplomaatilises kirjavahetuse veel ka 1806. aasta septembris.

Czartoryski jaoks aga olid Stackelbergi läkitused olulised, sest need aitasid tal kujundada oma vaadet Preisimaa poliitika suhtes. Nende põhjal jõudis ta järeldusele, et Preisimaa poliitika tuleneb Prantsusmaa poolt loodud süsteemi põhjustatud hirmust ja reetmisest, sest oleks kohatu arvata, et kuningas ennast vabatahtlikult korduvalt alandaks ning enda mainet kogu Euroopas kahjustaks.³⁶⁰ 22. mai salajases läkituses edastab Czartoryski Stackelbergile koopiaid kirjadest, mis mõeldud Alopäusile, rõhutades veelkord, et need on vaid Stackelbergi silmadele. Samuti annab ta teada, et keiser on Stackelbergile pilgu peale pannud küsimuses, mis vajab lahendust ning lisab, et Stackelberg peab jääma Berliini nii kauaks, kui need küsimused on lahendatud.³⁶¹ Siin peab Czartoryski ilmselt silmas Preisimaa suhteid Rootsiga, kuid sellest võib järeldada ka asjaolu, et Stackelbergile on jäetud n-ö ametlik suhtlus Berliinis, milles ta end liiga mugavalt ei tunne, kuna Czartoryski rõhutas mitmel korral, et tema lahkumist Berliinist lükatakse edasi. Huvitav on ka märkida, et mai lõpu ja juuni alguse kirjavahetuses Haugwitzi ja Preisi Vene saadiku Goltzi vahel figureerib valdavalt vaid Rootsi ja Suurbritannia temaatika, millega Stackelberg seotud oli. See annab tunnistust sellest, et selgelt aeti Berliinis korrakahte diplomaatilist liini – ametlik poliitika Rootsi ja Suurbritannia suunal ning salajane poliitika Venemaa suunal.

³⁵⁷ Czartoryski Stackelbergile, 10. aprill 1806, AVPRI.133.468.707, l 5–6.

³⁵⁸ Haugwitz Goltzile, 9. mai 1806, GStA PK.I HA Geheimer Rat.Rep. 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015, l 145.

³⁵⁹ Czartoryski Stackelbergile, 24. aprill 1806, AVPRI.133.468.707, l 13–15.

³⁶⁰ Czartoryski Stackelbergile, 14. aprill 1806, AVPRI.133.468.707, l 7–12.

³⁶¹ Czartoryski Stackelbergile, 22. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 22–23.

Vahepeal oli Friedrich Wilhelm oma 1. aprilli ja 1. mai kirjades Aleksandrile tunnistanud, et Aleksander oli õigesti ennustanud, et Napoleon lubab Preisimaa-le lõplikult Hannoveri anda, kuna see annaks Napoleonile vabad käed Lõuna-Saksamaal. Veel mainib kuningas, et Inglismaa ähvardab seetõttu sõjaga ja et Rootsi on juba alustanud ning palub Aleksandri abi kõnelustes Rootsi kuninga ja Londoniga.³⁶² Friedrich Wilhelmi kirjad Aleksandrile võivad olla otseselt seotud õhtusöögiga 30. märtsil, millest võtsid peale kuninga osa veel Stackelberg, Hardenberg ja Gagarin (siin on ilmselt tegemist diplomaat Georgi Gagariniga).³⁶³ See on oluline fakt, sest kui Hardenbergi päevikus on kirjas regulaarsed kohtumised Vene saadiku Alopäusiga, siis Stackelbergiga on see ainuke ning on seda olulisem, et õhtusöögist võttis osa ka kuningas ise. Kuid hoolimata kahtlustest Napoleoni suhtes ei olnud Friedrich Wilhelm võtnud vastu ühtegi Venemaa poolset pakkumist ning laveeris endiselt Prantsuse-Vene teljel, mistõttu nõustuti Hardenbergi poolt välja pakutud salajaste läbirääkimistega, kus Venemaad pidi esindama Alopäus. Kõige selle kohta hoidis Czartoryski Stackelbergi kursis, saates talle vajalikke dokumente, kuid rõhutas, et nendest läbirääkimistest ei tohi mitte mingil juhul kõva häälega rääkida.³⁶⁴ Kogu Preisimaa poolne asjaajamine muutis Venemaad Preisimaa lubadustes järjest rohkem kahtlevamaks, mistõttu pidi Stackelberg jälgima valitsuskabineti meelestatust, eriti Prantsusmaa suhtes, sest kui valitsuskabineti meelsus oleks kaldunud Prantsusmaa poole, poleks salajastest läbirääkimistest keiser Aleksandrile mingit tähtsust olnud.³⁶⁵ Czartoryski juhustest Stackelbergile tuleb välja, et Stackelbergil oli Vene-Preisi suhetes tähtis roll mängida just Preisimaa valitsemisaparaadi jälgimisel, mis oli oluline selleks, et Venemaa oleks sündmuste käigust objektiivselt teavitatud. Ilma Stackelbergi ettekanneteta poleks Czartoryski võib-olla nii hästi Preisi-Vene salajasi läbirääkimisi ning kuninga ja valitsuskabineti arvamusi suutnud lahus hoida, sest see kinnitas tegelikult veelkord erinevatel põhjustel tekkinud Prantsusmaa soosimist Berliini ametlikus poliitikas.

Aprillis 1806 oli Preisimaa olukord rahvusvahelisel areenil niisiis keeruline. Ilmselt ükski Preisi riigimees peale Hardenbergi poleks 1806. aastast julgenud väita, et Preisimaa lähenemine Prantsusmaale polnuks vältimatu. Kuid see surus Preisimaad vaid tugevamalt nurka, mistõttu oli esmaseks prioriteediks ühtse arusaama leidmine Venemaaga. Preisimaa jaoks oli Hannoveri küsimuse vahendajaks Suurbritanniaga loogiliselt võttes Venemaa. Peterburis oldi aga selliseks vahendamiseks valmis ainult siis, kui Preisimaa lubab Hannoveri üldise rahu korral Suurbritanniale tagastada, juhul kui oma Pariisi rahuga kaotatud alad tagasi saab.³⁶⁶ Salajaste läbirääkimise olemus sattus järjest rohkem kahtluse alla, sest see muutis Preisimaa, aga ka Venemaa olukorra järjest keerulisemaks. Olukorra võttis tabavalt kokku Vene välisminister Czartoryski, juhtides tähele-

³⁶² Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich III*, lk 101–102.

³⁶³ Tagebücher (journal) des Staatskanzlers Hardenberg VI Theil: 1. Januar 1806–1. Januar 1807, GStA PK.I. HA.Rep 92 Hardenberg.L 26, l 2.

³⁶⁴ Czartoryski Stackelbergile, 24. aprill 1806, AVPRI.133.468.707, l 8–9.

³⁶⁵ Czartoryski Stackelbergile, 24. aprill 1806, AVPRI.133.468.707, l 9.

³⁶⁶ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 218.

panu sellele, „et samal ajal salajase suhtlusega kestis edasi veel ka ametlik suhtlus – see tõmbas Preisimaad valele tee ning esinedes kahe liigina on Preisimaa järjest suuremas segaduses, sest ei Venemaa ega Preisimaa ei saa enam aru, kuhu nad üksteise suhtes asetuvad“.³⁶⁷ Thomas Stamm-Kuhlmann arutleb, et

Preisimaa poliitika kõikumine ida ja lääne vahel oli kuninga otsustusvõimetuse ja tema välisministri mõjutatavuse tulemus; et aga selline tulemus üldse võimalik oli, seisnes objektiivselt võttes Preisimaa keskses asendis ning tema suuruses.³⁶⁸

Berliinis nähti veel 1806. aasta suvel Schönbrunni ja Pariisi lepinguid järgmiselt: “Prantsusmaa on kõikvõimas ning Napoleon on sajandi mees; mida on meil karta, kui oleme temaga liidus?”³⁶⁹ Sõnad, mis kuulusid Haugwitzile, iseloomustasid nii kuninga kui ka paljude teiste riigimeeste seisukohti, kes nägid Pariisi lepingus pigem vajadust, mitte valikut. Keegi neist ei tunnustanud sellega tegelikult liitu Prantsusmaaga, kuid seda nähti parima variandina, sest hoidis Preisimaad Napoleoni hävitava armee eest. Tollal ei näinud keegi lihtsalt muud varianti, mis oleks Preisimaale kasulik olnud, et püsima jääda Prantsusmaa poolt domineeritavas Euroopas.³⁷⁰ Philip Dwyer võtab 1805. aasta lõpu ja 1806. aasta alguse sündmused kokku järgmiselt:

Ühelt poolt kirjutas Preisimaa alla liidulepingule Venemaaga sümpaatiast koalitsiooni vastu ning veendumusest, et Preisimaa huvid Põhja-Saksamaal olid ohus. Teiselt poolt pidi ta aga jõudma kokkuleppele riigiga, kelle sõjaline võimsus näis alistamatu. Preisimaa jätkas topeltelu elamist, olles meele järgi Prantsusmaale ning arendades samal ajal sidemeid Venemaaga, kuniks Preisimaa huvide rikkumine Napoleoni poolt viis sõjani.³⁷¹

³⁶⁷ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 263.

³⁶⁸ Stamm-Kuhlmann, *König in Preußens großer Zeit*, lk 206.

³⁶⁹ Simms, ‘The Road to Jena’, lk 386.

³⁷⁰ Samas, lk 386–387.

³⁷¹ Dwyer, *The Rise of Prussia*, lk 250.

Lauenburgi kriis Preisimaa ja Rootsi vahel³⁷²

Mais 1806 lisandus aga Stackelbergile uus ülesanne – Preisimaa ja Rootsi vahel oli eskaleerunud kriis, mis vajas hädasti Venemaa vahendamist. Nagu eespool mainitud, oli Aleksander juba mõned kuud varem Stackelbergile pilgu peale pannud uute küsimuste lahendamise asjus Venemaa ja Preisimaa vahel. Diplomaatiline konflikt Preisimaa ja Rootsi vahel oli tegelikult alguse saanud 1805. aasta lõpus, kui Rootsi jättis pärast Austerlitzi lahingut oma väed Hannoverile kuuluvasse Lauenburgi, sest Preisimaa oli vallutanud Napoleoni heakskiidul Hannoveri. Enne Austerlitzi lahingut oli Põhja-Saksamaal ka väikesed väeosad Briti ja Vene sõduritega, kuid need lahkusid sealt pärast Austerlitzi lahingut. Just põhjusel, et Rootsi kuningas Gustav IV Adolf otsustas provokatiivselt jätta oma sõdurid Lauenburgi, tekkiski diplomaatiline kriis Preisimaa ja Rootsi vahel. Siia pidi sekkuma ka Venemaa ja nii proovis Aleksander isiklikult Gustav IV Adolfit mõjutada, kuid edutult.³⁷³ Preisimaa otsustas 1806. aasta alguses rootslastega mitte tegeleda, kuid aprilli lõpus otsustati Lauenburgi saata väed, mille eesmärgiks oli rootslasi ilma lahinguta heidutada. Aprilli lõpus siiski mõned väiksemad kokkupõrked toimusid, kuid olulisi kaotusi ei kandnud kumbki osapool. Rootsised olid sunnitud siiski taganema, kuid kokkupõrgete tulemusena andis Gustav IV Adolf käsu arestida kõik Preisi laevad Rootsi sadamates ning blokeerida kõik Preisimaa sadamad. Kuna Preisimaal ei olnud aga olulist mereväge, piisas iga sadama blokeerimiseks ühest laevast. 1806. aasta suvel viisid rootslased oma väed Lauenburgi tagasi, kuid varsti vallutati kogu Põhja-Saksamaa Napoleoni poolt ning Rootsi kaotas kõik oma valdused Põhja-Saksamaal.

Venemaale tuli selle kriisi eskaleerumine muidugi halva üllatusena, sest see seadis ohtu kõik ettevõtmised moodustamaks ühtne Napoleoni-vastane leer. Seetõttu hakati sellega Peterburis ka kohe tegelema ning keiser Aleksander kutsus välja Rootsi ja Preisimaa saadikud Venemaal, krahv von Stedingki ja krahv von der Goltzi, kes pidid allkirjastama Aleksandri dikteeritud ühisdeklaratsiooni, mis pidi kriisile lõpu tegema. Kuna Goltzil polnud selleks aga vajalikke volitusi, pidi Aleksander leidma teise mooduse, milleks oli Stackelbergi

³⁷² Lauenburgi kriisi ei ole uuemas ajalookirjutuses käsitletud. Vene ajalookirjutuses on kriisi kajastatud Vene-Rootsi diplomaatilisi suhteid Aleksander I valitsemisaja esimesel poolel käsitlevas essees: vt К. К. Злобин, 'Дипломатические сношения между Россией и Швецией в первые годы царствования Императора Александра I до присоединения Финляндии к России', in: *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, II (Peterburi, 1868), lk 1–95. Huvitaval kombel ei mainita selle sõnagagi Stackelbergi rolli, vaid põhirõhk on Alopäusil. Ilmselt on siin lähtutud sellest, et Alopäus oli Vene saadik Berliinis. See uurimus on tõlgitud ka Rootsi keelde H. Hjärne poolt: vt Zlobin, *De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverige 1801–1809* (dateerimata). Rootsi ajalookirjutuses on Lauenburgi kriisi kajastatud aga Rootsi-Preisi suhteid aastatel 1804–1808 käsitlevas dissertatsioonis: vt C. G. Grimberg, 'De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen, 1804–1808', in: *Göteborgs Högskolas Årsskrift, Band 9* (Göteborg, 1903), lk 1–145. Uurimus põhineb materjalidel Rootsi arhiividest ja Preisi Salaarhiivist.

³⁷³ Aleksander Gustav IV Adolfile, 23. jaanuar 1806, *VPR III*, lk 31–32.

ametlik volitamine Berliini lahenduse leidmiseks Preisimaa ja Rootsi vahel.³⁷⁴ Veel enne kui Stackelbergile anti ülesanne Preisi-Rootsi suhteid vahendada, jõudis Berliini 9. mail uudis, et Vene saadik Alopäus oli saanud keiser Aleksandrilt lõpuks loa end teenistusest vabaks võtta ning tema asendajaks pidi ametlikult saama parun Gotthard Ludwig von Krüdener, kes hakkas ülesandeid täitma asjuri rollis.³⁷⁵ Alopäus edastas Preisimaale keiser Aleksandrilt saadud soovitusel Lauenburgi kriisi asjus, milleks oli mitte sundida Rootsi vägesid sõjalisel teel Lauenburgist välja (soovituse rahumeelselt oma väed oma valdustesse tagasi viia andis Aleksander ka Rootsi kuningale, kuid too oli keeldunud³⁷⁶). Selleks oli aga liiga hilja, kuna Preisimaa oli sõjaliste manöövritega juba alustanud.³⁷⁷ Samal ajal oli aga suhtlus Preisi välisministri Haugwitzi ja Preisi saadiku Venemaal von der Goltzi vahel äärmiselt tihe, kuna Venemaa vahendamine oli muutunud järjest jõulisemaks. Haugwitz kirjutab Goltzile taas 19. mail, viies saadiku kurssi viimaste arengutega seoses Preisi-Rootsi suhetega. Olulisemaks arenguks võib siinkohal kindlasti pidada asjaolu, et Rootsi kuningas õigustab endiselt oma sõdurite kohalolekut Lauenburgis, kavatseb jätkata Preisi laevadele määratud embargot ja Preisimaa sadamate blokeerimist (viimati oli Rootsi laeva nähtud Danzigi all) ning peale selle ei ole Rootsi poolt pakutud lahendused Berliinis vastuvõetavad, kuna on ebakompetentsed.³⁷⁸

Venemaa oli omalt poolt andnud Krüdenerile käsu mõjutada preislasi nii, et ette ei võetaks vaenulikke samme Rootsi vastu, enne kui Peterburist tuleb uusi juhtnööre. Krüdener teavitas Haugwitzi, et Vene saadik Stockholmis, David Alopäus, teeb kõik endast oleneva, et rootslased lõpetaksid Preisi sadamate blokeerimise.³⁷⁹ Rootsi adjutant, major Chapmann, oli aga edastanud Rootsi kuninga sõnumi, et Lauenburgi tagastamist sel hetkel ei kaaluta ning et Elbe jõgi avataks Briti kaubandusele, kuid kuna see ei ole Preisimaa otsustada (Elbe jõe suue oli taanlaste valitsemisalas), siis kinnitati preislaste poolt, et Trave jõgi ja Preisimaa sadamad jäävad rootslastele avatuks, kui need lõpetavad omalt poolt majanduslikud sanktsioonid.³⁸⁰ Nädalapäevad edasi, Haugwitz ütleb Goltzile, et Hannoveri alade okupeerimine ei ole mingilgi moel vastuvõetav ning kinnitab, et Preisimaa jätkab oma sadamate sulgemist kaubandusele, kuid on nõus selgitama oma seisukohti Inglismaale ja Venemaale, kui see loob eeldused vaba kaubanduse taastamiseks Läänemerel, mis on nii Preisimaa kui Venemaa prioriteediks. Ilmselt mõjutas Preisimaa ja Rootsi vaheline konflikt kõikide Läänemeremaade ja ka Inglismaa kaubandust, mistõttu olid kõik valmis

³⁷⁴ Czartoryski Stackelbergile, 20. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 16–17.

³⁷⁵ Haugwitz Goltzile, 9. mai 1806, GStA PK.I. HA.Rep 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015, l 145.

³⁷⁶ Aleksander Gustav IV Adolfile, 23. jaanuar 1806, *VPR III*, lk 31–32.

³⁷⁷ Haugwitz Friedrich Wilhelmile, 9. mai 1806, GStA PK.I. HA.Rep 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015, l 142.

³⁷⁸ Krahv Haugwitz krahv Goltzile, 19. mai 1806. GStA PK.I. HA.Rep 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015, l 158.

³⁷⁹ Samas, l 158.

³⁸⁰ Samas, l 159.

töötama ühiste eesmärkide nimel, kui vaid ei peaks loobuma oma geopoliitlistest nõudmisest.³⁸¹ Kuid sel momendil, maikuu alguses 1806. aastal, ei suutnud Preisimaa ja Rootsi saavutada ühist meelt probleemide lahendamisel. Siinkohal tulebki mängu Stackelberg, kes pidi keerulistes suhetes Preisi ja Rootsi riigimeestega ühise keele leidma.

24. mail 1806. aastal saatis keiser Aleksander I Preisimaa kuningale Friedrich Wilhelm III kirja, milles palus vastu võtta krahv Gustav Ernst von Stackelberg Preisi-Rootsi suhete nõustamises:

Tugev soov aidata kaasa Teie Majesteedi ja Rootsi kuninga suhete taastamisele andis mulle idee saata selle olulise teema lahendamiseks erisaadiku, kelleks on minu salanõunik krahv Stackelberg, kellele langes au saada väljavalituks. Ma palun Teie Majesteeti teda austada ja võtta vastu tavapärase headusega. Võite olla kindel, et nii krahv Stackelberg kui ka mina ise võtame antud teemat ja meie sõprust silmas pidades väga tõsiselt.³⁸²

Friedrich Wilhelm vastas Aleksandri kirjale Stackelbergi saatmisest 7. juunil:

Krahv Stackelberg edastas mulle Teie kirja. Teie majesteet võib olla väga õnnelik, et ta ei tea kõiki üksikasju minu tülist Rootsi kuningaga. Ma olen teinud esimesed sammud leppimise suunas ja ma annan Teie ministritele nii palju aega kui vaja, et saada Teilt juhiseid ja esindada Teid targalt. Ma nõustun rõõmuga Teie pakkumisega ja annan ka oma ministrid Teie käsutusse.³⁸³

Stackelbergi saatmisest teavitati loomulikult ka saadikut Berliinis Alopäusi. Czartoryski kirjutab talle, et

Lauenburgis aset leidnud vaenuavaldustel võivad olla saatuslikud tagajärjed kahe riigi [Preisimaa ja Rootsi] suhetele. Tema Kõrgeausus soovis, et sellele konfliktile lõpu toova deklaratsiooni vormistaksid Rootsi saadik ning Preisi välisminister. Keisri käsul tegin esimese ettepaneku krahv Goltzile, kuid tema loobus sellest, kuna leidis, et ei suuda täita Tema Keiserliku Kõrgeaususe soove. Hoolimata sellest ei loobunud keiser sellest ideest ning otsustas usaldada kokkuleppe saavutamise krahv Stackelbergi. Ta otsustas krahv Stackelbergi kasuks, kuna ei soovinud teid kõrvale juhtida salajastest läbirääkimistest, mis teie hooleks on usaldatud, seda enam, et härra Stackelberg peab igal hetkel olema valmis minema Rootsi kuninga juurde. Kui vastav komitee on välja valitud, peab krahv Stackelbergi aga kuninga sekretariaadis akrediteerima. Lisan käesolevale kirjale Stackelbergile mõeldud kirja keisrilt ning kui te olete Berliinis, palun teil selle kohale toimetada, kui ei, siis kasutab härra Stackelberg krahv Kelleri teeneid, et

³⁸¹ Krahv Haugwitz krahv Goltzile, 23. mai 1806, GStA PK.I. HA.Rep 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015, I 163–164.

³⁸² Aleksander Friedrich Wilhelmile, 24. mai 1806, in: Bailieu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelm III*, lk 105.

³⁸³ Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 7. juuni 1806, in: Bailieu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelm III*, lk 105–106.

kohal viibida. Loomulikult ei vaja lisamist, et kui te leiate võimaluse, et härra Stackelbergi juhitava komitee töösse panustada, siis te ei eira seda.³⁸⁴

Samuti teavitas Czartoryski Stackelbergi määramisest Pariisis erimissioonil viibivat Venemaa esindajat, Pjotr Ubrit.³⁸⁵ Tulles tagasi Czartoryski juhiste juurde, mille ta saatis Stackelbergile 20. mail, pidi Stackelberg Berliinis üle võtma edasised läbirääkimised, mis usaldati täielikult temale.³⁸⁶ Selle tarvis edasitati Stackelbergile ka algne deklaratsioon, mis sisaldas kuut punkti:

1. Nii Rootsi kui Preisimaa lubavad, et üksteise vastu ei anta vaenulikke käske ja et nende sõdurid ei ole üksteise suhtes vaenulikud.
2. Kummagi riigi armeed ei ületa mitte mingil tingimusel ühiselt paika pandud geograafilist piiri.
3. Kõik 17. aprillil aset leidnud sündmused [sõjategevus Preisimaa ja Rootsi vahel?] tühistatakse ning vastastikku omandatud esemed tagastatakse.
4. Mõlema riigi valitsejad teavitavad üksteist edasistes meetmetes (harmonias, õnnes ja nii edasi).
5. Ühine Põhja-Saksamaa kaitsmine võõra riigi agressiooni eest.
6. Deklaratsiooni vahetatakse mõlema osapoole vahel ja on koostatud Rootsi/Preisimaa saadiku/ministri poolt Vene keisri garantiil...³⁸⁷

Czartoryski jaoks oli oluline, et algse deklaratsiooni põhisõnumid säiliks, sest see kindlustanuks esialgu vajaliku vahele, mis loonuks hilisemaks vajalikud eeldused mõlema riigi huvide arvestavale heale läbisaamisele. Stackelbergi ülesanne ei saanud kerge olema, kuna Berliinis ei olnud pärast Rootsi saadiku Karl Gustav Brinckmanni lahkumist kedagi, kellega selles olulises küsimuses ühenduses olla. Seda pehendas mõnevõrra asjaolu, et Stackelbergile anti vabad käed ning isegi luba sõita vajadusel Rootsi kuninga peakorterisse, kui see peaks läbirääkimistele kaasa aitama.³⁸⁸ Samuti soovitati tal kontakti astuda Vene saadikuga Stockholmis, kelleks oli sel ajal Maximilian von Alopäusi noorem vend krahv David Alopäus. Stackelbergi ülesandeks sai deklaratsiooni projekti läbisurumine Berliinis – ei tohtinud olla ühtki põhjendust, mis viiks preislaste keeldumiseni deklaratsioon allkirjastada. Selles osas oli Stackelbergil suur vastutus, sest Czartoryski annab mõista, et „teie tegude tagajärjed võivad viia meie kohustusteni Rootsi ees, millele Preisimaa on sunnitud omalt poolt

³⁸⁴ Czartoryski Alopäusile, 24. mai 1806, *Denkwürdigkeiten V*, lk 331–332.

³⁸⁵ „Krahv Stackelberg ja härra Alopäus on saanud spetsiaalsed instruktsioonid, et töötada välja ja korraldada rahumeelne lahendus kahe õukonna vahel [Venemaa ja Rootsi]. Sellel eesmärgil akrediteeriti härra Stackelberg kabineti käsuga Preisi majesteedi juurde *ad hoc*.“ Vt Czartoryski Ubrile, 27. mai 1806, in: *SIRIO LXXXII*, lk 368.

³⁸⁶ Czartoryski Stackelbergile, 20. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 16–19.

³⁸⁷ Preisi–Rootsi deklaratsiooni esimese projekti saatis Czartoryski Stackelbergile 20. mail 1806, vt AVPRI.133.468.707, l 20–21; teise, uuendatud versiooni Rootsi saadiku krahv Stedingki ettepanekutega aga juba 24. mail, vt AVPRI.133.468.707, l 24–25. Haugwitz saatis Goltzile projekti 5. juunil 1806, vt Haugwitz Goltzile, GStA PK.I. HA.Rep 11 Auswärtige Beziehungen, Akten.7015, l 199–202.

³⁸⁸ Czartoryski Stackelbergile, 20. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 18–19.

vastama“.³⁸⁹ Rootsi rõhus samal ajal tugevalt sellele, et Venemaa on liidulepingutega kohustatud Rootsi territoriaalseid huve kaitsma, ka sõjaliselt, kuid Peterburi hinnangul pidi seda siiski vältima. Czartoryski rõhutas, et keiser ei soovi sekkuda Stackelbergi valitud meetoditesse, millega ülesanne täita ning et keiser arvestab ja loodab täielikult Stackelbergi kogemusele ja innukusele.³⁹⁰ Samas pidi Stackelberg olema ülimalt ettevaatlik, et Vene-Preisi salajased läbirääkimised paralleelselt välja ei tuleks. Ettevaatlikkus tulenes jällegi spionaažiohist, mis muutis igasuguse kirjavahetuse küllaltki ohtlikuks. Seda tõestavad ka mitmed kirjad, mis on kirjutatud numbrižifreeringus.

Kui vaadelda Stackelbergi rolli Lauenburgi kriisis, siis on selge, et ta oli üks võtmetegijatest selles sündmuses kogu 1806. aasta esimese poole. Kuigi ametlikult määrati ta sellesse ametisse alles kevadsuvel pärast kriisi tippu, oli see tõenäoliselt vajalik vaid ametliku dokumendi kinnitamiseks Vene riigi esindajana. Eeltöö tehti ära varasematel kuudel ning 5. juuniks, enne kui Aleksander Friedrich Wilhelmile vastas, oli valminud deklaratsiooni lõplik projekt, mis pidi otsustama Preisi-Rootsi kriisi tulemuse. See projekt oli mõeldud vahetamiseks Rootsi ja Preisimaa vahel ning oli viimaste parandustega dokument, millele kirjutasiid alla Haugwitz ja Stackelberg. Deklaratsioon³⁹¹, mis põhines suures osas juba Peterburis koostatud mustanditel, sisaldas kuut punkti, millest kumbki osapool lähtuma pidi:

1. Nii Preisimaa kui Rootsi majesteetidel on ühised huvid hoidmaks rahu põhjas; mõlemad riigipead lubavad, et nende sõdurid ei astu üksteise vastu vaenu-tegevusse ega võta üleüldse mingit vaenulikku hoiakut.
2. Deklaratsiooni alusel lahkuvad Pommeris viibivad Preisi sõdurid läbirääkimiste tulemusel rahuaja garnisonidesse.
3. Isegi need [sõdurid], kes viibivad Lauenburgis lahkuvad, sest nende asumine ümbritsevates Preisimaa provintsidest on piisav, et tagada kord ja tsiviiladministratsioon.
4. Esimese asjana pärast deklaratsiooni vastuvõtmist lõpetavad mõlemad osapooled vastastikkuse embargo; Preisimaa sadamate blokaad lõpetatakse ning mõlemad osapooled tagastavad konfiskeeritud kaubad.
5. Mõlemad riigipead aitavad taastada riikidevahelisi häid suhteid, mis on juba pikalt eksisteerinud.
6. Deklaratsioon võetakse vastu Vene keisri garantiil.

19. juunil kiidab Czartoryski Stackelbergi tehtud töö eest ning annab tagantjärele edasi keisri soosingu Stackelbergi rangele suhtlusele Haugwitziga, mis viis vähemalt esialgu diplomaatilise lahenduseeni. Et deklaratsioon Preisimaa ja Rootsi vahel oli allkirjastatud, ei tähendanud see veel seda, et konflikt lõppenud oleks. Peterburi oli jõudnud Goltzi kaudu kuuldus, et Friedrich Wilhelm jätab endale õiguse vägede sisseviimiseks Lauenburgi, kui olukord seda nõuab. Czartoryski

³⁸⁹ Czartoryski Stackelbergile, 24. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 24–25.

³⁹⁰ Czartoryski Stackelbergile, 20. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 18–19.

³⁹¹ Lõplik deklaratsioon on leitav: Ranke, *Denkwürdigkeiten V*, lk 332.

arvates pidi seda vaatama reservatsiooniga, kuna tol hetkel oli kõige esmasem saada Lauenburgi konflikt kontrolli alla.³⁹² Seda pidas Czartoryski vajalikuks kirjutada šifreeritult. Ühes oma viimases raportis 29. juunil kirjutab Czartoryski, et kuigi Rootsi kuningas ei ole end alati taktitundeliselt üleval pidanud, nõuab antud olukord keisrilt sellegipoolsest täit tähelepanu, et kriitilist olukorda maandada. Siinkohal lootis Czartoryski, et läbirääkimised, mis Stackelbergile usaldati, viivad soovitud tulemuseni. Kui aga olukord muutub sedavõrd keeruliseks, et Preisimaa ja Rootsi vahel peaks puhkema sõjategevus, mis ilmselt tooks kaasa viimase ilmajäämise Pommerist, siis ei jätaks 1805. aasta 14. jaanuaril allkirjastatud leppe viies artikkel³⁹³ valikut, kumba poolt valida. Et sellistesse ekstreemsustesse mitte laskuda, pidi Berliinilt nõudma, et nõustutaks Rootsi nõudmistega.³⁹⁴

Kuid paralleelselt Preisi-Rootsi suhete silumisega kerkis suve hakul üles konflikti oht Preisimaa ja Suurbritannia vahel, kes ähvardas blokeerida Emsi, Elbe ja Trave jõgede suudmed, sest Preisimaa oli blokeerinud brittide tegevuse nendel jõgedel. Kuna Lauenburgi kriis oli täies hoos, siis võimalus, et nii Suurbritannia kui Rootsi võtavad ette Preisimaa vastaseid käike, ei olnud venelaste silmis ideaalne. Kui asetada Lauenburgi kriis laiemasse konteksti, oli sel otsene seos Hannoveri küsimusega, mis oli preislaste välispoliitikas sel hetkel üks olulisemaid teemasid.

Andreas Eberhard von Budberg tegevus välisministrina ja Vene-Preisi salajaste liidulepingute sõlmimine

1806. aasta juunikuus, vahetult enne Vene-Preisi salajaste liidulepingute allkirjastamist, toimus Venemaa välisministeeriumi isikkoosseisus oluline muudatus. Prints Adam Czartoryski, kes oli keiser Aleksander I välispoliitikas pettunud, vabastati tema enda palvel välisministri ametist 29. juunil. Soovi oli ta selleks avaldanud aga juba 22. märtsil oma memorandumis Aleksander I-le.³⁹⁵ Tema asendajaks sai Aleksandri lähikondlane, Riias sündinud baltisakslane krahv Andreas Eberhard von Budberg. See valik oli Budbergi kehva tervise tõttu juba eos ajutine lahendus, kuid Aleksandril oli sel hetkel vaja just sellist meest, kellel on temaga samasugune nägemus Venemaa rollist Euroopa poliitikas. Eelkõige seisnes see Budbergi kindlas Prantsusmaa-vastasuses, kuid teisalt oli Budberg end Aleksandri alluvana juba varem tõestanud. Ühtlasi liitus samal ajal Berliini Vene saatkonnaga veel üks baltisakslane – eelpool mainitud Gotthard Ludwig von Krüdener –, kes asus asjurina tööle 1806. aasta mais. Need kaks meest olid tihedalt seotud ka Stackelbergi tegevusega, moodustades suhetes Preisimaaga

³⁹² Czartoryski Stackelbergile, 19. juuni 1806, AVPRI.133.468.707, l 27–28.

³⁹³ Vt allpool.

³⁹⁴ Czartoryski raport, 29. juuni 1806, in: *SIRIO LXXXII*, lk 393–394.

³⁹⁵ Czartoryski Aleksandrile, 22. märts 1806, vt Gielgud, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski*, lk 153–156.

olulise kolmiku. Budberg asus ametisse üpriski kriitilisel perioodil, kui Venemaa oli end sidunud mitme küsimusega, mis puudutas Prantsusmaad, Preisimaad ja Rootsit. Ka Türgi küsimus oli taaskord päevakorral ning energiat läks ka sinna. Et õhus oli paralleelselt mitu küsimust, ei olnud Budbergil ametisse sisse elamiseks palju aega.

Juba 5. juulil toimus Budbergil kohtumine Preisimaa saadikuga Peterburis, August Friedrich von der Goltziga, kellega räägiti peamiselt Rootsi küsimusest, aga põgusalt ka Preisimaa suhetest Inglismaaga. Goltz andis edasi kuninga tänu [Lauenburgi kriisi vahendamise eest], kuid rõhutas, et Preisimaa ei ole tulemustega rahul ning küsis Venemaa hoiakute kohta, juhul kui Preisimaa peaks Rootsi vastu siiski sõda alustama. Goltz rõhutas Preisimaa ja Venemaa sõprust, kuid Budberg andis mõista, et Venemaal on tugevad sidemed ka Rootsiga, mis teeb olukorra keerulisemaks. Goltz omakorda tugines 1800. aastal Preisimaa ja Venemaa vahel sõlmitud leppele³⁹⁶, mille alusel loosis kuningas saada Venemaalt sõjalaevu ning kui see ei ole võimalik, siis vähemalt ühte konvoid, mis turvaks Preisimaa kaubalaevu ning lubaks taas avada Põhja-Saksamaa sadamad kaubandusele. Budberg arvas, et selline samm tooks kindlasti esile vaenutegevuse, millest Venemaa oli siiani proovinud hoiduda ning andis mõista, et selline samm on välistatud. Lõpetuseks küsis Goltz, millistel tingimustel oleks keiser nõus vahendama ka pingestunud suhteid Preisimaa ja Inglismaa vahel.³⁹⁷ Sellest audientsist on näha, et Preisimaa olukord oli tol hetkel mitmel rindel keeruline, kuna soovitud tulemusi konfliktist Rootsiga ei tulnud. Samas näitab see ka seda, et Preisimaa ei teinud ühtegi sammu ilma Venemaa kooskõlastuseta. Venemaa ja Budbergi hoiak näitab aga seda, et Preisimaa nõudmised ei olnud vastuvõetavad ning et Peterburis tõlgendatakse sellist Preisimaa poolset rahutust kui kaldumist Prantsusmaa poolele.

See kumab läbi ka kõnest, mille Budberg 11. juulil 1806. aasta alguses ajutiselt kokku kutsutud Sõjanõukogus³⁹⁸ pidas. Budberg rõhutas, et Venemaa peab tähelepanu pöörama kolmele riigile: Preisimaale, Austriale ja Türgile. Preisimaa suunas oli Budberg kriitiline, rõhutades Preisimaa kahjulikku käitumist. Ta tõi oma kõnes välja, et Preisimaa on petnud Venemaa lootusi, olles tugevalt Prantsusmaa poolt mõjutatud ja minnes niikaugele, et solvas Hannoveri vallutades ja oma sadamaid sulgedes Venemaa liitlast Inglismaad; Budberg rõhutas ka, et peab seisma oma liitlase Rootsi huvide eest ja ei saa lubada Pomeri vallutamist.³⁹⁹ Seega olid kahe riigi vahelised suhted enne Budbergi ametiaega koostatud salajastest liidulepingutest hoolimata konarlikud.

³⁹⁶ Teine Relvastatud Neutraliteedi Ühendus ehk Põhja Liiga (1800–1801), mis kutsuti ellu Vene keiser Paul I poolt ja mille eesmärgiks oli kaitsta neutraalset merekaubandust inglaste eest, kes püüdsid takistada prantslaste salakaubavedu neutraalsetel laevadel.

³⁹⁷ Budbergi ja Goltzi kohtumise memo, 5. juuli 1806, *VPR III*, lk 210–211.

³⁹⁸ Sõjanõukogu loodi 1806. aasta alguses kui Venemaa alustas uue sõja planeerimisega Napoleoni vastu. Sõjanõukogu oli oma iseloomult ajutine organ, mis kutsuti kokku kui vaja oli arutada tähtsaid küsimusi.

³⁹⁹ Budbergi kõne Sõjanõukogus, 11. juuli 1806, *VPR III*, lk 218–219.

Venemaa Rootsi poliitikaga oli Budberg hästi tuttav, kuna oli teeninud Vene saadikuna Stockholmis aastatel 1796–1803, mistõttu oli ta õige isik vahendamaks ka Aleksandri poliitikat, vähemalt Rootsi suunal. See võib olla ka üks põhjus, miks välisministriks valiti sel hetkel just tema. 8. juulil saatis Budberg kirja Vene saadikule Stockholmis David Alopäusile, kes oli selles ametis Budbergi ametijärglasena 1803. aastast saati. Läkituse sisu lühidalt kokku võttes on tegemist Venemaa (Aleksandri) hoiakutega Preisimaa tegutsemise suhtes, kuid tegelikult tuleb sellest välja uut informatsiooni, mis puudutab Hannoveri ja Lauenburgiga seonduvaid küsimusi eelkõige Preisi-Rootsi suhete kontekstis ning Venemaa rolli selles. Et selgitada 1806. aasta suve sündmusi, on vaja teha põgus tagasivaade 1805. aasta algusesse, mil Venemaa ja Rootsi allkirjastasid Prantsusmaa-vastase konventsiooni⁴⁰⁰, mille salajase viienda lepingupunktiga lepitati muuseas ka kokku, et Venemaa ja Rootsi kohustuvad üksteist sõjaliselt kaitsma siis, kui üks neist on otsese rünnaku all.⁴⁰¹ See leping, olgugi, et 1805. aastal saadi Kolmanda koalitsiooni raames prantslaste käest lüüa, piiritles Venemaa ja Rootsi omavahelisi suhteid ka 1806. aastal. Venemaa lähtuski nüüd suures osas sellest lepingust, kuigi Rootsi ootused olid kõrgemad. Rootsi lootis sõjalisel sekkumisel Preisimaa vastu, panustades sellele, et Preisimaa on rikkunud Rootsi territoriaalseid huve Põhja-Saksamaal. Selles polnud aga küsimus, sest ei Lauenburg ega ka Hannover polnud kunagi Rootsi valduses olnudki ning seega ei tundnud Venemaa Rootsi ees kohustust sekkuda. Ainus kohustus, nagu eelnevalt Czartoryski raportist nägime, oli sekkuda siis, kui ohtu satuvad Rootsi otsesed valdused, antud kriisi kontekstis siis Pommeris. 6. juuli kirjas kinnitab Budberg ka Stackelbergile, et Aleksander tunneb end olevat vabastatud kohustustest Rootsi ees ning avaldab lootust, et senine diplomaa-tiline lahendus rahuldab nii Rootsit kui Preisimaad. Ülesande seda Berliinis ka nii kommunikeerida anti Stackelbergile, et Preisimaa niigi habras välispoliitika ei väljuks kontrolli alt. Berliin ei tohtinud õõnestada rahu Põhja-Saksamaal ega provotseerida Suurbritanniat ning mis puudutab Prantsusmaad, siis pidi olema ettevaatlik, sest sõjal Napoleoniga on hävitavad tagajärjed.⁴⁰² Taaskord antakse selle kirjaga mõista, et Stackelbergi õlgadel on vastutusrikas ülesanne hoida Preisimaa tegutsemine stabiilsena, et ei seataks ohtu senise töö vilju.

Tulles tagasi Budbergi läkituse juurde David Alopäusile 8. juulil, siis rõhutas värske välisminister, et Aleksander on Hannoveri okupeerimises Preisimaa poolt sügavalt pettunud, kuid lisas, et esmatähtis on Napoleonile mitte näidata liitlaste omavahelisi probleeme, mida saaks hõlpsasti eksploateerida ja kuna Hannoveri okupeerimine ei ole kindlasti pöördumatu, sest selle piirkonna saatus

⁴⁰⁰ *Originaltraktater med främmande makter (traktater), 14/2 januari 1805, Konvention angående kriget mot Frankrike*, Rootsi Riigiarhiiv (Svenska Riksarkivet, edaspidi SRA), SE/RA/25.3/2/42/A, https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000223_00001, viimati vaadatud: 04.10.2018.

⁴⁰¹ *Originaltraktater med främmande makter (traktater), 14/2 januari 1805, Femte separata och sekreta artikeln till Litt. A*, SRA, SE/RA/25.3/2/42/F, l 6.

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000755_00002, viimati vaadatud 04.10.2018.

⁴⁰² Budberg Stackelbergile, 6. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 29–33.

otsustatakse nagunii lõpliku rahu saabumisel kõikide riikide ühisotsusena. Samuti pidas Aleksander Hannoveri okupeerimist Preisimaa poolt kindlamaks variandiks kui nende alade langemist prantslaste kätte, sest sellisel juhul oli rahu tagamine Saksamaa põhjaosas Preisimaa vastutada, mis omakorda kindlustanuks Rootsi valdusi piirkonnas.⁴⁰³ Mis puudutab Lauenburgi, siis edastas Budberg Aleksandri arvamuse, et Preisimaa on Lauenburgist väed välja viies teinud kõik, et tagada Rootsi rahulolu olukorraga. Sellest tulenevalt andis Budberg David Alopäusile juhised edastamaks Aleksandri hoiakud kogu konflikti puudutava kohta: esiteks, Aleksander on väga hästi teadlik oma kohustustest Rootsi kuninga ees, lähtudes ülalmainitud Vene-Rootsi liidulepingutest; teiseks, Aleksander peab Rootsi kuninga käitumist provokatiivseks, kuna ta ei oma legitiimset õigust vaidlust põhjustavatele aladele; kolmandaks, kuna Rootsi kuningas oli varasemalt keeldunud ka Venemaa vahendamisest, siis ei pea Aleksander vajalikuks olukorda sekkuda; neljandaks, Aleksander paneb viimast korda Rootsi kuningale südamele, et ta ei viiks olukorda liiga kaugele, leppima Preisimaa vastutulekuga ning ootama, et Hannoveri küsimus lahendataks üldiste Euroopa rahuläbirääkimiste raames; viiendaks, Rootsi kuninga poolt oleks vale arvata, et Preisimaa tegutsemise taga peitub hirm, sest tegelikult on tegemist Aleksandri teenega, et siiamaani on Berliini tegutsemine vaos hoitud, kuid kui Rootsi jätkab survestamist ning keeldub mõistlikust asjade lahendamisest, siis muutub olukord kindlasti Rootsi kahjuks, kuna pahatahtlikkus tuleneb neist.⁴⁰⁴

Hannoveri teemal kirjutas Budberg 8. juulil ka Stackelbergile. Selles lükatuses annab Budberg mõista, et Berliin soovib kasutada Aleksandri head mõju Londonis, et hoida ära sõjalisi samme Preisimaa vastu ning soovivad teada, mis tingimustel oleks Aleksander nõus Suurbritannia ja Preisimaa vahelisi suhteid vahendama.⁴⁰⁵ Et selle teemaga pidavat varem tegelema Alopäus, kuid pole teada, kas juhised täideti, siis pidas Budberg vajalikuks kurssi viia ka Stackelbergi, kes pidi nüüd Venemaa tingimused Berliinis edastama. Peamiseks eeltingimuseks vahendamaks Suurbritannia ja Preisimaa suhteid oli see, et Preisimaa taasavaks oma sadamad brittide kaubandusele ning jäta Elbe jõe brittidele avatuks. Kuna Londonil oli legitiimne õigus Hannoveri alasid tagasi nõuda, oli see Aleksandri jaoks kõige tähtsamaks tingimuseks *sine qua non*, et edastada brittidele pakkumine Hannoveri küsimus edasi lükata kuni Euroopas saavutatakse üldine rahu.⁴⁰⁶ 15. juulil andis Budberg Stackelbergile mõista, et ta peaks asuma tihedamasse suhtlusesse David Alopäusiga Stockholmis, et preislastele edasi anda võimalikult täpset informatsiooni Alopäusile antud ülesannete tulemustest Stockholmis.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Budberg Alopäusile, 8. juuli 1806, VPR III, lk 212.

⁴⁰⁴ Budberg Alopäusile, 8. juuli 1806, VPR III, lk 213

⁴⁰⁵ Budberg Stackelbergile, 8. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 37. Leitav ka VPR III, lk 216.

⁴⁰⁶ Budberg Stackelbergile, 8. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 38–39. Leitav ka VPR III, lk 216.

⁴⁰⁷ Budberg Stackelbergile, 15. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 42.

Sama, mida Budberg kirjutas oma diplomaatidele, kinnitab ka memorandum Budbergi ja Preisimaa saadiku Goltzi kohtumisest 20. juulil Peterburis.⁴⁰⁸ Goltzile oli ilmselgelt antud ülesanne uurida välja, kuidas kavatseb Venemaa käituda Rootsi suhtes, proovides Budbergi veenda, et sõjaline demonstratsioon on ainus, mis hoiab edasised provokatsioonid ära.⁴⁰⁹ Olgugi, et Aleksander oli diplomaatilisi samme juba teinud ning lükanud teemaga tegelemise edasi aega, kuniks saavutatud on üleüldine rahu Euroopas, ei piisanud sellest preislastele, kes nõudsid otsustavamat sekkumist. Siit tuleb selgelt välja, et nii Rootsi kui ka Preisimaa ootasid Venemaalt agressiivsemat sekkumist teise riigi vastu. Kuid probleem ei olnud ainult Preisimaa ja Rootsi suhetes, Hannoveri kontekstis mängis olulist rolli ka Suurbritannia, kellega suhteid Venemaa kindlasti ohtu ei soovinud panna.

Suhete vahendamise asemel Preisimaa-Rootsi-Suurbritannia teljel oli Venemaa jaoks sel hetkel esmaseks prioriteediks endiselt liidulepingute lõpuleviimine Preisimaaga, mis kirjutati alla Preisimaa poolt 1. juulil⁴¹⁰ ja Venemaa poolt 24. juulil⁴¹¹, kuid peab lisama, et need lepingud seadsid nii Venemaa kui ka Preisimaa jaoks ülalmainitud Preisimaa-Rootsi-Suurbritannia suhete teljele kindla raamistiku. Tulles lühidalt veel tagasi läbirääkimiste protsessi juurde, siis väidab Martens, et on kummaline, et ametlike volitustega Stackelberg ning koos temaga Berliini saadetud erisaadik Gotthard Ludwig von Krüdener ei saavutanud läbirääkimistel Preisimaa ametliku välisministri Haugwitziga erilisi tulemusi, aga mitteametlikult saladuskatte alla tegutsenud Alopäus ja Hardenberg suutsid saavutada läbimurde, mille tagajärjel kirjutati alla Vene-Preisi salajas-tele liidulepingutele.⁴¹² Siin unustab aga Martens, et faktiliselt oli Preisimaa olulisem välispoliitiline suund Hardenbergi kätes ning Venemaad esindas ametlikult endiselt Alopäus, kes pidi preislaste info kohaselt Berliinist lahkuma 5. juulil⁴¹³, aga selleks ajaks olid läbirääkimised juba lõppenud ning eeltöö tehtud. Võib olla, et Alopäusile anti selleks ajaks lahkumiseks luba, kuid saab kindlalt öelda, et ta lahkus alles sügisel. Et Stackelberg oli otsapidi ikkagi salajaste läbirääkimistega seotud, annab tunnistust Czartoryski salajane kiri 22. maist, milles rõhutab, et Stackelberg peab lükkama ümber igasugused kuuldu-
sed Vene-Preisi salajastest läbirääkimistest.⁴¹⁴ Sama rõhutas hiljem ka Budberg.⁴¹⁵ Ka Stackelberg oli juba juunis avaldanud soovi lahkuda, sest tema

⁴⁰⁸ Budbergi ja Goltzi koosoleku protokoll, 20. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 49–52.

⁴⁰⁹ Samas, l 50.

⁴¹⁰ Kuigi ametlikes dokumentides seisab 1. juuli, siis teistel andmetel ka 30. juunil: vt *Tagebücher (journal) des Staatskanzlers Hardenberg, VI Theil: 1. Januar 1806 – 1. Januar 1807*, GStA PK.Rep 92, Hardenberg, L 26, l 4; Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 304.

⁴¹¹ Venemaapoolne deklaratsioon on leitav: *VPR III*, lk 231–233.

⁴¹² Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 370–371.

⁴¹³ *Tagebücher (journal) des Staatskanzlers Hardenberg, VI Theil: 1. Januar 1806–1. Januar 1807*, GStA PK.Rep 92, Hardenberg, L 26, l 4.

⁴¹⁴ Czartoryski Stackelbergile, 22. mai 1806, AVPRI.133.468.707, l 22–23.

⁴¹⁵ Budberg Stackelbergile, 24. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 47–48.

arvates oli tema roll täidetud – seda kinnitab info Budbergi läkitusest 29. juulil, milles ta mainib, et tegeles 15. juunil toonasele välisministrile Czartoryskile saadetud kirjadega ning keiser on nüüdseks põhimõtteliselt andnud Stackelbergile loa lahkuda, kuna on tema tööga rahule jäänud. Stackelberg pidi jääma Berliini veel kaheks kuuks.⁴¹⁶ Otsuste ja kirjavahetuse aeglast liikumist ilmestab see hästi, sest informatsiooni puhul pidi arvestama, et tihti läks sellega aega vähemalt kuu.

Salastatud läkituses, mille saatis Budberg Stackelbergile 24. juulil, edastas Budberg Stackelbergile koopiaid Vene-Preisi salajastest liidulepingutest ning lisas, et nendest on näha, et Preisimaa poolsed lepingupunktid pole vastavuses sellega, mida lubati aasta alguses. Vaatamata sellele kinnitas Aleksander need lepingud ära, kuna see säästis väärtuslikku aega, mida rohkem läbirääkimistele kulutada ei tahetud.⁴¹⁷ Aleksander aga ei nõustunud Preisimaa poolse lepingu III artikliga, mis puudutas tema kohustusi preislaste ees seoses Rootsiga. Ta küll nõustus, et ei toeta Rootsi kuningat tema provokatiivsetes tegudes, kuid keeldus kategooriliselt asuma koos Preisimaaga sõjalisele koostööle Rootsi vastu, kuigi pidas Rootsi kuninga tegusid ebalojaalseks ja mitteustavaks, kuid see ei vajanud veel sõjalist sekkumist.⁴¹⁸

Et asetada konteksti kogu topele, mis Venemaa-Preisimaa-Prantsusmaa teljel toimus, tuleb peatuda ka Vene-Prantsuse lepingul, mis kirjutati Pariisis alla 20. juulil 1806.⁴¹⁹ Budberg edastas 15. juulil Stackelbergile informatsiooni Suurbritannia ja Prantsusmaaga toimuvast, millest tuli välja, et venelaste jaoks oli inglaste tegutsemine meeltmööda. Nimelt keelduti Londonis igasugustest läbirääkimistest Prantsusmaaga, kui Venemaa ei ole kaasatud.⁴²⁰ Selleks oli Pariisi erimissioonile saadetud Pjotr Ubri, kes oli varem suursaadikuna Pariisis teeninud. Lepingu tõttu, millele Ubri ilma Peterburist juhiseid saamata Napoleoni ja Talleyrandi surve all kirjutas, oli tekkinud moment, kus Venemaa oli taaskord Napoleonile lähenemas. Olgugi, et Aleksander seda lepingut ametlikult ei ratifitseerinud, nägi selles suurimat ohtu Austria, kelle territoriaalsed huvid sattusid nüüd ohtu. Austria roll on siin kindlasti oluline, sest hoidus ju Austria selgelt Prantsusmaa poolele ning uut võimalikku koalitsiooni ega sõda ei soovinud. Friedrich Wilhelm ja Hardenberg said Vene-Prantsuse liidulepingu sõlmimisest teada 3. augusti pidustustel, millega tähistati kuninga sünnipäeva. Hardenberg on hiljem oma päevikus kirjutanud, et kunigas rääkis temaga sel päeval vaid ebaolulistest asjadest ning tundus, et ta proovis Hardenbergi isegi vältida; kuninganna paistis talle aga kurvana. Hardenberg ise oskas Vene-Prantsuse lepinguid seletada vaid sellega, et Ubri oli oma volitustest üle astunud.⁴²¹ Kuigi tundus, et Friedrich Wilhelm ei paljasta oma kavatsusi, andis ta siiski 8. augustil käsu mobilisatsiooniks. Ta kirjutas ka Aleksandrile: „Kui

⁴¹⁶ Budberg Stackelbergile, 29. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 53–54.

⁴¹⁷ Budberg Stackelbergile, 24. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 46–47.

⁴¹⁸ Budberg Stackelbergile, 24. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 47–48.

⁴¹⁹ Vene-Prantsuse leping on leitav: *VPR III*, lk 226–228.

⁴²⁰ Budberg Stackelbergile, 15. juuli 1806, AVPRI.133.468.707, l 42–44.

⁴²¹ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosse Zeit*, lk 220–221.

uudised, mis minuni jõudsid, tõesed on, ja kui Napoleon selliseks truuduse-tuseks võimeline on, siis uskuge mind, minu ja tema vahel ei ole mitte Hanno-ver, vaid see, et ta on otsustanud iga hinnaga minu vastu sõtta asuda.“⁴²² Siin oli aga veel üks aga. Nimelt jõudis varsti preislaste kõrvu kuuldus, et üks salajane lepingupunkt Vene-Prantsuse lepingus nägi ette, et Preisimaalt võetakse ära olulised piirkonnad – Pommeri ja Poola alad.⁴²³

Uudised Vene-Prantsuse lepingute mitteratifikatsioonide kohta jõudsid Berliini 31. augustil Preisi saadiku Goltzi kaudu⁴²⁴ ning mõjutasid mõlemat Preisimaa poliitilist suunda – avalikku ja salajast. Hardenbergi ja Friedrich Wilhelmi jaoks ähvardas see paljastada vasturääkivuse Venemaale antud garantiidele juulis ning Prantsusmaale antud garantiidele veebruaris. Haugwitzi jaoks seadis see ohtu ettevalmistused astumaks Prantsusmaaga vaenujalale. Oli karta, et Napoleon näeb nüüd Preisimaad neljanda koalitsiooni loomise seemendajana, mida täiendas omaltpoolt rahusobitamine Suurbritanniaga ning Preisimaa vägede liikumine läänes.⁴²⁵ Neid ohte kinnitas ka Preisimaa saadik Pariisis, Lucchesini, kellele Napoleon ütles nende viimasel kohtumisel septembril, et kuigi Preisimaa vaenulikkust veel ei kahtlustata, olid Preisi vägede liikumised Vene-Prantsuse lepingute mitteratifikatsioonide valguses Prantsusmaale potentsiaalselt kahjulikud.⁴²⁶ Tegelikult ei olnudki need hirmud põhjusetu ning Napoleonil oli oma provokatsioonide tulemusel alust arvata, et Preisimaa hakkab sõjaks valmistuma. Seda kinnitab ka Friedrich Wilhelmi kiri Aleksandrile 6. septembril, kus kuningas formuleerib kuu aega hiljem Prantsusmaale tehtud ultimatum: Prantsuse vägede taganemine Reini taha ning Põhja-Saksa Liidu (*Norddeutscher Bund*) loomine, millest pidi saama tasakaalustav ala Reini Liidule. Ta kinnitas seda sõnadega: „Mul ei ole enam muud valikut kui sõda“.⁴²⁷

Samas näitasid Vene-Preisi lepingud, et nende riikide välispoliitika eesmärk oli endid kaitsta Napoleoni eest. Sellest kõigest väljus suurima kaotajana Preisimaa, kes hakkas sellest momendist alates Prantsusmaast eemale triivima. Preisimaa eesmärgiks oli olnud enda tagala kindlustamine, sest Peterburis väideti, et Preisimaa peab territoriaalselt laienema, et võidelda Prantsusmaalt tuleneva ohuga ning Pariisis väideti, et laienemine teeks Preisimaast parema liitlase. Juunis tegi Hardenberg kuningas Friedrich Wilhelmile ettepaneku, et kui Preisimaa soovib püsivat partnerlust Prantsusmaaga, tuleb vallutada juurde veel alasid peale Hannoveri ning loogiliseks variandiks oli Rootsi Pommeri.

⁴²² Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 8. august 1806, tsiteerinud Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosse Zeit*, lk 221–222.

⁴²³ Vt selle kohta: Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosse Zeit*, lk 222 ja Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 296–297.

⁴²⁴ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosse Zeit*, lk 223; Ranke, *Denkwürdigkeiten III*, lk 127–134.

⁴²⁵ Vt Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 297.

⁴²⁶ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 297.

⁴²⁷ Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 6. september 1806, tsiteerinud Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosse Zeit*, lk 223.

Venelaste poolt ainus tugi sõjale oli see, et kui Austria peaks sekkuma Preisi-Prantsuse konflikti Prantsusmaa poolle, kuulutab Venemaa Austriale sõja.⁴²⁸

Suurbritannia suunas tuli Preisimaa poolt esimene rahusobitus 2. septembril 1806, kui Berliini esindajale Londonis anti ülesanne teha esimesed lähenemiskatsed. Põhimõtteliselt oli Preisimaa poolt tegemist kaheosalise sõnumiga. Esimene neist andis mõista, et Preisimaa ei proovi hoida Hannoverist ilma Suurbritannia nõusolekuta kinni, kuid see oli siiski hädavajalik, et säiliks Preisimaa julgeolek. Teine sõnum oli, et kui peaks algama sõda Prantsusmaaga, avab Friedrich Wilhelm Preisimaa sadamad brittide kaubandusele. Vastutasuks küsis Preisimaa Suurbritannialt sõbralikku suhtumist, Põhjamere jõgede blokeerimise lõpetamist, konfiskeeritud Preisi laevade tagastamist ning koostööd tulevikus, mille all peeti silmas sõja subsideerimist. Et näidata omalt poolt initsiatiivi, avati juba järgmisel nädalal Hamburgi, Emdeni ja Bremeni sadamad brittidele.⁴²⁹ Nüüd oli selge, et Preisimaa on meeleheitel. Lähenemine Suurbritanniale andis selgelt märku sellest, et vabastatakse teed sõjaks Prantsusmaaga.

Niisiis, Preisimaa oli end mängimas ummikusse. Venemaa püüdis iga hinna eest hoiduda sõjast, sest pidas kõige vajalikumaks ühtse Napoleoni-vastase bloki hoidmist. Seetõttu prooviti probleeme Preisimaa, Rootsi ja Suurbritannia vahel lahendada diplomaatiaga, sest kui omavahel oleks toimunud tol hetkel sõda, oleks see olnud vaid vesi Napoleoni hegemoniaalsete huvide veskile. Venemaal olid omad kahtlused nii Rootsi kui ka Preisimaa suhtes, kuna võisid muutuda ühtsusele saatustlikuks. Rootsi käitumine oli provokatiivne ja ebalojaalne, Preisimaa puhul tekitas endiselt muret prantsusemeelsete isikute lähedane seotus kuningaga.

Preisimaa kuulutab Prantsusmaale sõja

Järgnevalt tõusebki päevakorda küsimus, miks Preisimaa ja Prantsusmaa nii lühikese ajaga sõtta astusid. Etteruttavalt tasub mainida Paul Schroederi arvamust, mille järgi oli põhjus ühtlasi nii lihtne kui ka paradoksaalne: nimelt sundis Napoleon Preisimaa sõtta ning Preisimaa tõmbas endale sõja ise kaela.⁴³⁰ Kuid tuleme Preisimaa sõjakuulutuse diplomaatiliste põhjuste juurde tagasi.

Üheks oluliseks faktoriks Preisimaa sõjakuulutuses oli kindlasti ilmsiks tulnud Napoleoni kahepalgelisus, millega ta lubas üldiste rahuläbirääkimiste tulemusel Hannoveri, mille Preisimaa oli Napoleoni loal pärast Pariisi lepingu sõlmimist 1806. aasta alguses okupeerinud, tagastada Inglismaale. Need kuulujutud hakkasid levima tegelikult juba 1806. aasta suvel, seega ei tulnud need Preisimaale liiga suure üllatusena. See oli Napoleonile omane manipulatsioon, millele Preisimaa allus. Ühest küljest oli ka Prantsusmaa ja Suurbritannia

⁴²⁸ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk. 304.

⁴²⁹ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 301.

⁴³⁰ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 302.

lähenedamine Preisimaale kasulik, sest vabastas Preisimaa justkui konfliktist Suurbritanniaga ning andes lootust üleüldisemateks rahuläbirääkimistest Euroopas.⁴³¹ See oleks olnud Preisimaale väga meeltemööda, kuid Napoleon soovis endiselt saavutada võimu kogu Saksamaal, andes omalt poolt Preisimaale näilisi lubadusi, millel tegelikult ei olnud tõepõhja all ning mis tekitasid Preisimaale probleeme ka Venemaaga. Üheks selliseks lubaduseks oli Rootsile kuuluvate Pommeri alade Preisimaale kompensatsiooniks andmine selle eest, et Napoleoni marssal prints Murat hõivas Esseni, Elteni ja Werdeni alad enda juhitavale Bergi hertsogiriigile (pealinnaks Düsseldorf). Sellel ei oleks saanud lubada juhtuda aga Venemaa, kes oli Rootsi tihe liitlane. Kuidas suhtus Friedrich Wilhelm uudisesse, et Napoleon soovib Hannoveri brittidele tagastada, näeme tema kirjast Aleksandrile 8. augustil, milles ta annab mõista, et Napoleon soovis Suurbritannialt rahu osta, pakkudes neile Hannoveri, kuid mis Preisimaa jaoks tõsisem, oli kartus, et Napoleon soovis tegelikult Preisimaa kaardilt kustutada, isoleerides Preisimaa tema traditsioonilistest Saksa liitlastest Püha Rooma Keisririigis.⁴³² Tõepoolest, Friedrich Wilhelmil oli õigus. 1806. aasta 12. juulil kuulutati välja Reini Liit (*Rheinbund*), mis seisnes Saksa-Rooma impeeriumi endise 16 riigi ühendamises Prantsusmaa mõju all olevaks riikide ühenduseks. Sellega oli Preisimaa Napoleoni poolt nii läänest kui lõunast ümber piiratud. Kuid sellest hoolimata jätkas Preisimaa välisminister Haugwitz rahuositamise poliitikat, sest Preisimaa saadik Pariisis, Girolamo Lucchesini, hoiatas teda, et igasugune vastupanu võib tuua kaasa sõja.⁴³³

Samas on Brendan Simms väitnud, tuginedes kirjavahetusele Preisimaa valitsuskabineti liikmete vahel, et otsus Napoleoni vastu sõtta astuda tehti juba juuni lõpus või juuli alguses. Selleks ajaks oli tegelikult meelt muutnud ka prantsusesõbralik Haugwitz, kes pidas veel juunis liitu Napoleoniga ainuõigeaks. Nüüd ajasid lõpuks nii Preisimaa ametlik välispoliitika Haugwitzi juhtimisel kui ka salajane välispoliitika Hardenbergi juhtimisel sarnast joont – sõda Prantsusmaaga. Senine topeltpoliitika Prantsusmaa ja Venemaa suunal oli kaotanud oma tähtsuse, kuna geopoliitilised kaalutlused olid määravamad. Simms lükkab ümber arvamuse, nagu oli sõjaotsuse tegemine tingitud puhtalt Hannoveri tagasiandmisest Suurbritanniale või Prantsuse-Vene rahulepingu mitteratifikatsiooni tagajärjel kasutuks muutunud topeltpoliitikast Pariisi ja Peterburi suunal, vaid suures osas hoopis lihtsast tõdemusest, et Preisimaa huvid Põhja-Saksamaal olid ohus.⁴³⁴ Osaliselt võib tagatubades tehtud põhimõttelist otsust sõtta minna pidada ka Vene-Preisi salajaste liidulepingute tagajärjeks, kuna need andsid Preisimaale vähemalt näiliselt kindlama seljataguse.

Veel 26. septembril, lootes ära hoida sõda, kirjutas Friedrich Wilhelm Napoleonile kirja, mille nõudis Preisimaa neutraalsuse austamist ning Preisimaa

⁴³¹ Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 298.

⁴³² Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 8. august 1806, in Bailleu, *Preussen und Frankreich II*, lk 509. Kokkuvõtet kirjast vt Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 298.

⁴³³ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 303.

⁴³⁴ Vt sellekohast mõttekäiku: Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 295–296.

alade tagastamist. Kuid Napoleoni vastus 12. oktoobril, oli järsk, sarkastiline ja provotseeriv:

Alles 7. oktoobril sain Teie Majesteedi kirja. Mul on äärmiselt kahju, et Te olite sunnitud alla kirjutama sellisele kirjale. Ma kinnitan Teile, et ei omista antud solvanguid Teile, sest need käivad vastu Teie karakterile ning häbistavad meid mõlemat. Ma põlgan ja ühtlasi tunnen kaasa nendele, kes selle on koostanud. Varsti pärast seda sain kirja Teie saadikult, kes palus minult audientsi. Härras-mehena ma pidasin sellest kinni ning seisan nüüd Saksimaa südames. Uskuge mind, mul on sellised väed, et kõikidest Teie omadest kokku ei piisa minu võidu rikkumiseks. Aga miks valada nii palju verd? Mis eesmärgil? Ma räägin Teie Majesteediga, nagu ma rääkisin keiser Aleksandriga vahetult enne Austerlitzi lahingut. [...] Teie Majesteet saab võidetud! Te viskate minema oma vanaduspõlve rahu, oma alamate elu, suutmata tuua vabanduseks ühtegi kergendavat asjaolu. Täna seisate Te plekitu mainega ning võite minuga läbi rääkida oma seisusele kohaselt, kuid vähem kui kuu aja pärast on Teie olukord teistsugune!⁴³⁵

Sõda Prantsusmaa vastu ei saanud Preisimaale tulla halvemal ajal. Napoleon oli 1806. aastal tõusmas oma võimu tippu, Preisimaa seevastu polnud poliitiliselt ega sõjaliselt konfliktiks valmis. Samuti ei saanud Preisimaa loota Austria ega Suurbritannia toetusele, ka Venemaal oleks sõjaväe mobiliseerimiseks läinud liiga kaua aega. Samas ei olnud aga Preisimaal muud võimalust, sest Prantsuse vägede kohalolek Lõuna-Saksamaal andis märku, et sõjaoht on nurga taga. Ootamata ära Venemaa sõjalised ettevalmistused, tegi Preisimaa väga riskantse sammu. Samas ei saa siinkohal välistada, et ootamise korral oleks esimese sammu teinud Napoleon. Brendan Simms on väitnud, et 1806. aasta sündmused olid Preisimaa vaatevinklist täielik poliitiline läbikukkumine, kui võib-olla siiski välditavad parema välispoliitika formuleerimise ning otsuste tegemisega.⁴³⁶

Friedrich Wilhelmi ja Napoleoni väed kohtusid 14. oktoobril 1806. aastal Jena ja Auerstedti all. Preisimaa väed Braunschweigi hertsogi ja Hohenlohe printsi juhtimise all said läbi ajaloo ühe raskema kaotuse osaliseks. Paul Schroeder arutleb Jena lahingu tähtsuse üle järgmiselt:

Jena lahingu olulisus ei seisne peamiselt selles, et see viis koalitsiooni uuendamise, edasise sõja ning Prantsusmaa laienemiseni. Samuti mitte uskumuses, et Jena lahingu tagajärjel algas Preisimaa pikk tõus võidu ja vabaduse ning lõpuks ülemvõimuni Saksamaal. Jena lahing lõpetas hoopis kolm põlvkonda kestnud Preisimaa katsed laieneda naaberriikide arvelt. Pärast Jena lakkas Preisimaa proovimast olla tõeline ja iseseisev suurriik ning toetus oma julgeolekus kuni 1815. aastani peaaegu täielikult Venemaale.⁴³⁷

⁴³⁵ Clark, *Iron Kingdom*, lk 305. Vt ka: E. Klessmann (toim.), *Deutschland unter Napoleon in Augenzeugenberichten* (München, 1976), lk 123–126.

⁴³⁶ Simms, „Road to Jena“, lk 375.

⁴³⁷ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 306.

Uudised toiminust edastas veel Berliinis viibiv Stackelberg 17. oktoobril ka Budbergile. Stackelberg annab teada, et uudised lüüasaamisest jõudsid Berliini samal hommikul kell 5. Samas kirjas teeb Stackelberg ka ülevaate sõjalistest sündmustest alates 13. oktoobrist.⁴³⁸ Järgmises kirjas edastab Stackelberg ka olulise uudise, et Preisimaa kuninglik perekond lahkub järgmise päeva (18. oktoober) õhtul Berliinist (*La famille Royale partir à demain*)⁴³⁹ Königsbergi suunas. Varsti lahkus Berliinist ka Stackelberg ise, suundudes Põhja-Saksa- maale Kieli, kuhu jäi kuni Tilsiti rahuni.⁴⁴⁰ Lahkunud oli ka Maximilian von Alopäus, kes saadeti Inglismaale, ja nii jäi ainukeseks Venemaa esindajaks Preisimaale Gotthard Ludwig von Krüdener, kes jäi esialgu Berliini, kuid juba varsti asus Königsbergi. Teenete eest 1806. aasta läbirääkimistes autasustas keiser Aleksander Stackelbergi Püha Vladimiri II järgu ordeniga: “Tunnustades alati oma truusid teenistujaid innukuse ja teenistuse eest, kes teevad kõike, et viia ellu mu kavatsusi, saan ma Teid ainult väärtustada Teile usaldatud viimaste läbirääkimiste läbiviimise eest.”⁴⁴¹ Stackelbergile, kes tänas keisrit saadud autasu eest⁴⁴², oli see esimeseks keiserlikuks autasuks tema diplomaatilise karjääri jooksul ning näitab selgelt, et ta mängis 1806. aasta sündmustes esmajärgulist rolli.

Jena lahingule järgnevatel nädalatel alistusid prantslastele mitmed kindlustatud linnad ja seda enamasti ühegi lasuta. 1806. aasta 27. oktoobril marssis Napoleon Berliini, kus teda võttis vastu vaimustunud rahvass. Preisi valitsus põgenes Königsbergi, kontrollides aasta lõpuks vaid osa Preisimaa kirdeosast. Armeed jätkas küll koos Venemaaga võitlemist, kuid Eylau (7.–8. veebruar 1807) ja Friedlandi (14. juuni 1807) lahingutega sai selgeks, et Napoleonile vastu ei saada. Preisi-Vene ühisväed said otsustavalt lüüa ning Venemaa keiser Aleksander I ning Preisimaa kuningas Friedrich Wilhelm otsustasid vastu võtta Napoleoni kutse Tilsitisse, kus joonistati ümber Euroopa kaart.

Jenast Tilsitini: Stackelberg, Krüdener, Budberg

Stackelberg jõudis Kieli hiljemalt 29. oktoobril. Tema ülesanded sel perioodil seisnesid peamiselt läkituste saatmises kodumaale ning küsimustes, mis olid seotud rahvusvaheliste suhetega Euroopas. Samuti tegi keiser Aleksander Stackelbergi ülesandeks hoolitseda oma õe Maria Pavlovna eest, kes reisis sel hetkel läbi Saksamaa.⁴⁴³ Lisaks sellele olid Stackelbergi ülesanneteks tavalised toimingud, nagu passide väljastamine ja sõjavangide vahendamine ja kodu-

⁴³⁸ Stackelberg Budbergile, 17. oktoober 1806, RA, EAA.1862.2.60, l 1–2.

⁴³⁹ Samas, l 7.

⁴⁴⁰ *Archiv der Familie von Stackelberg*, lk 24–30.

⁴⁴¹ Aleksander Stackelbergile, september 1806, AVPRI.133.468.706, l 1.

⁴⁴² Stackelberg Aleksandrile, 4. oktoober 1806, AVPRI.133.468.708, l 1.

⁴⁴³ Aleksander Stackelbergile, 06. detsember 1806, AVPRI.133.468.706, l 2–3.

maale organiseerimine. Peamine diplomaatiline suhtlus sel perioodil oli Stackelbergil Budbergi, Alopäusi ja Krüdeneriga.

Kui pöörduda tagasi Euroopa olukorra juurde, siis sai 1806. aasta lõpus üheks võtmeküsimuseks Taani roll suhetes Inglismaa ja Prantsusmaaga, teiseks väga oluliseks teemaks oli Vene-Prantsuse sõda ning sõjategevus Põhja-Saksamaal, millest võttis osa ka Rootsi. Samuti ei olnud pärast Jena lahingut saavutanud omavahelist rahulepet Preisimaa ja Prantsusmaa, mistõttu sõjategevus kui selline kestis edasi veel ka Ida-Preisimaal. Selle perioodi kohta on Rahvusarhiivis Tartus säilinud suur osa Stackelbergi läkituste mustanditest, mis annavad väga hea ja vahetu ülevaate sündmustest eelkõige Põhja-Saksamaal. Samuti joonistub nendest kirjadest selgelt välja Stackelbergi poliitiline hoiak Euroopa olukorra suhtes.

Esimene kiri, mille Stackelberg Põhja-Saksamaalt läkitab, pärineb 29. oktoobrist. See on kiri veel Berliinis viibivale Vene asjurile Krüdenerile, milles Stackelberg kiidab Krüdeneri vaprust ja tänab teda tehtud töö eest 1806. aasta suvel. Stackelberg avaldab kindlat arvamust, et kui Preisimaa kirjutaks nüüd, pärast Napoleonilt lüüasaamist alla rahulepingule Prantsusmaaga, oleks see vaeulik samm Venemaa vastu.⁴⁴⁴ Sellepärast oli ka oluline, et Venemaa alustaks sõjaga Prantsusmaa vastu nii kiiresti kui võimalik, et ära hoida Preisimaa täielik häving ja lüüa Prantsuse väed tagasi Reini taha. 1. novembril olid Vene väed liikunud üle piiri Preisimaa Poola aladele (5. novembril vastas Napoleon Aleksandri manöövrile, viies oma väed Poola aladele), millega Aleksander oli otsustanud sõtta astuda, põhjuseks suures osas sümpaatia Preisimaa vastu, kuid ka kindel soov Reini Liit laiali ajada. Ka oli Aleksander seda meelt, et Preisimaa ei peaks Prantsusmaaga eraldi rahulepingut sõlmima ning 21. novembril lükkaski Friedrich Wilhelm, kes oli õukonna kolinud Memelisse, Napoleoni pakkumise tagasi. Sellega lõppes ka Haugwitzi karjäär Preisimaal poliitikas, detsembris sai tema asendajaks kindral von Zastrow⁴⁴⁵, kelle ülesandeks sai rahukongressi kokkukutsumine Preisimaa, Venemaa, Suurbritannia ja Prantsusmaa osavõtul Kopenhaagenis. Haugwitzi teenistusest lahkumine oli suuresti Venemaa teene ning seda oli juba proovitud saavutada alates kevadsuvest.⁴⁴⁶ Ka

⁴⁴⁴ Stackelberg Krüdenerile, 29. oktoober 1806, RA, EAA.1862.2.60, l 14–15.

⁴⁴⁵ Friedrich Wilhelm Christian von Zastrow (1752–1830) – Preisi sõjaväetegelane ja poliitik. Kõrge sõjaväelane ning Friedrich Wilhelmi lähikondlane. Ta kutsuti 1806. aasta sügisel kuninga peakorterisse, kus tema ülesandeks sai rahuläbirääkimiste pidamine Napoleoniga. Haugwitzi tagandamisega määrati Zastrow tema asemel välisministriks, kuid järgmisel aastal lahkus ametist. Hiljem, aastatel 1817–1824, teenis Preisimaa saadikuna Baieris.

⁴⁴⁶ Kuigi Haugwitzi tagandamist sooviti saavutada varem, kirjutas Aleksander 16. ja 18. novembril Friedrich Wilhelmile, et Haugwitz ning tema lähikondlased teenistusest eemaldataks, vastasel juhul võtab Aleksander oma abikäe tagasi. Kui Stackelberg määrati maikuus ametlikult Preisi-Rootsi suhete vahendajaks, soovis Czartoryski, et Stackelbergi esitletaks krahv Kellerile, keda peeti võimalikuks kaasvälisministriks, mitte Haugwitzile. Juuni alguses soovitas juba Alopäus, et Haugwitz vahetataks Kelleri vastu välja. Preisimaa poolt julgustas Haugwitzi väljavahetamist Hardenberg, kellega neil omavahel oli sisemine võimuvõitlus. Samuti oli Preisimaa poolt seotud saadik Goltz, kelle kaudu käis vastav korrespondents. Kuigi suvel prantsusemeelse Haugwitzi väljatrüggimine Preisimaa poliitikast

oli kuningas pakkunud Steinile, et too võtaks riigijuhtimise üle, kuid see ettepanek lükati kindlalt tagasi, kuna Steini jaoks oli ennekoike vajalik ulatuslik riigireformimine. Steini ja Venemaa juurde tuleme aga allpool veel tagasi.

Napoleoni poolt Preisimaale pakutava vaerahulepingu läbirääkimised olid alanud nädal pärast Jena lahingut. 16. novembril sõlmiti Charlottenburgis vaerahu, kuid preislased soovisid püsivat rahulepingut, isegi kui tingimused on kehvad. Zastrow saatis kindral Krusemarcki Peterburi, et Venemaa aitaks Preisimaal rahu saavutada ning et säiliks Hohenzollernite dünastia ning mingisugunegi omariiklus. Napoleon aga, kes nägi nüüd võimalust allutada endale nii Preisimaa kui ka Poola alad, esitas üheks rahulepingu tingimuseks selle, et Venemaa väed löödaks üheskoos Preisimaaga Poola aladelt välja. Seda ei saanud Friedrich Wilhelm endale aga lubada, sest rahu asemel toonuks see endaga kaasa sõja Venemaaga ning võimaliku ülestõusu Poola aladel. Seega, Preisimaa ei ratifitseerinud rahulepingut, millega jäi nüüd täielikult Venemaa mõju-
tsooni.⁴⁴⁷

Kuigi Venemaa oli erinevatel põhjustel Preisimaa abistamisega sügisel venitanud, ei tähendanud see sugugi seda, et Euroopa ühtsus ning Napoleni-vastane võitlus hüljati. Samas oldi samal ajal sõjas Türgiga, sest nii Aleksander kui ka Budberg pidasid tugevat mõjuvõimu Konstantinoopolis vajalikuks, et kaitsta Venemaa positsioone ka Balkanil ja Poolas.⁴⁴⁸ Sõjaga Türgis jäi Venemaa seotuks kuueks aastaks, millel oli ka mõju Venemaa poliitikale Euroopas. Tulles tagasi Preisimaa juurde, siis kõigepealt kirjutati 28. oktoobril alla Grodno sõjalisele konventsioonile Venemaa ja Preisimaa vahel, millega Venemaa lubas Preisimaa Poola aladele saata abivägesid.⁴⁴⁹ Tegemist oli puhtalt sõjalise lepinguga, mis pani aluse Preisi-Vene ühisele sõjategevusele Prantsusmaa vastu, mis esialgu tipnes Eylau lahinguga veebruaris. Venemaa oli nüüd, 1807. aasta alguses, erinevalt Preisimaast kindlal seisukohal, et Napoleoniga ei tohiks üldse mingisugust rahulepingut sõlmida, vaid töötama pidi selle nimel, et koalitsiooniga liituks suurvõimudest ka Suurbritannia ja Austria. Sellele rõhub oma talvistes läkitustes ka Stackelberg, kes eelkõige Suurbritannia sõjaliseks sekku-
miseks Põhja-Saksamaal maad kuulas. Samas, nii mõnigi mõjukas isik Peterburis, nagu Czartoryski, Novosiltsev ning Rumjantsev, olid avalikult rahu poolt.⁴⁵⁰ Seda suunda toetasid omaltpoolt veel halvenevad suhted Suurbritanniaga, seda eelkõige selle pärast, et Venemaa ei tahtnud üksinda kogu

vilja ei kandnud, on selge, et Peterburi jaoks oli tegemist Vene-Preisi suhteid pärssiva teguriga. Suve lõpus rääkisid sellest omavahel ka Aleksander ja kuninganna Luise. Niisiis, pole täpselt teada, kelle töö tulemus Haugwitz'i tagandamine oli, kuid otsustavaks sammuks sai Aleksandri isiklik pöördumine Friedrich Wilhelmile. Vt selle kohta: Aleksander Friedrich Wilhelmile, 28. november ja 30. november 1806, in: Bailleu, *Briefwechsel*, lk 131–134; Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 9; Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 391–393; Ranke, *Denkwürdigkeiten V*, lk 322; Simms, *The Impact of Napoleon*, lk 264–265.

⁴⁴⁷ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 307.

⁴⁴⁸ Samas, lk 307.

⁴⁴⁹ Vt Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 389–396.

⁴⁵⁰ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 311.

sõjalist koormat kanda ning lootis suuremale Suurbritannia abile. Venelased väitsid, et võitlevad vaid Euroopa heaolu nimel ning võivad veel igal hetkel sõjast väljuda, aga nii Suurbritannia kui ka Venemaa teadsid, et see ei ole enam tõsi. Venemaa oli sidunud end sõjaga, samas kui Suurbritannia mitte, ning Prantsusmaa ohustas Venemaad otseselt, Suurbritanniat aga mitte. Paul Schroeder väidab, et sellist olukorda on üheselt nii Briti kui ka Vene ajaloolased pidanud Suurbritannia süüks.⁴⁵¹ Stackelberg, nagu näeme, töötaski sel perioodil välja plaani, kuidas sõjaliselt britte kaasata.

1807. aasta esimestel päevadel kirjutab Stackelberg Budbergile kaks läkitust, milles esimeses teeb ülevaate olukorrast Taanis, teises aga Põhja-Saksamaal toimuvast.⁴⁵² Napoleoni poolt 1806. aasta oktoobris sisse seatud kontinentaalblokaad, mis oli suunatud Inglismaa vastu, pidi hõlmama endas Läänemere vetes brittide liikumise keeldu. 1806. aasta lõpus ja 1807. aasta alguses oli Napoleoni üheks eesmärgiks sundida Taanit sulgema Taani väinad Briti laevadele. Nagu Napoleon Talleyrandile ütles: „Taani peab leidma garantiid enda heaks ülevälpidamiseks ning sõpruseks Prantsusmaaga“.⁴⁵³ Ka britid proovisid Taanit meelitada salaliitu, kuid edutult. Stackelberg kirjutab, et Suurbritannia jaoks oli Läänemere kaubandus väga oluline ja nüüd, kui Preisimaa oli Napoleoni poolt võidetud, oli üleval ka oht, et sama juhtub Taaniga. Oluline oli ära hoida Taani laevastiku sattumine Napoleoni kätte.⁴⁵⁴

Siinkohal on paslik teha ülevaade kontinentaalblokaadi või -süsteemi olemusest, kuna see oli ka üks põhjustest, mis Venemaa ja Prantsusmaa 1812. aastal uuesti sõtta viis.⁴⁵⁵ Mis vahe oli aga kontinentaalblokaadil ja kontinentaal-süsteemil? Briti ajaloolane Geoffrey Ellis on hästi lahti kirjutanud nende olemusliku erinevuse:

Kontinentaalblokaadi selle otseses tähenduses võib defineerida kui Napoleoni kaubandussõda Suurbritannia vastu koos sellega kaasneva finantspoliitikaga. *Kontinentaalsüsteem* hõlmas endas kõike eelnevat, kuid lisaks veel sõjalisi, välispoliitilisi, diplomaatilisi, fiskaalseid, õiguslikke ning sotsiaalpoliitilisi aspekte, mida tuli järgida kõikjal Prantsusmaa kontrollitud aladel.⁴⁵⁶

Alustame aga kontinentaalblokaadi olemusest ning põhjustest, miks Napoleon otsustas Suurbritannia vastu kasutada majanduslikke meetmeid ning sundis sellega liituma ka teisi Euroopa riike. Kontinentaalblokaadi kehtestas Napoleon 21. novembril Berliini dekreediga, mis oli vastuseks brittide poolt 1803. aastal sisse seatud majandussanktsioonidele. Prantsuse laevade konfiskeerimine, Elbe ja Weseri jõesuudmete ning Prantsusmaa sadamalinnade blokeerimine Põhjamere ja Inglise kanalis olid esimesteks tõsisemateks majanduslikest sammudest,

⁴⁵¹ Samas, lk 313.

⁴⁵² Stackelberg Budbergile, 8. jaanuar 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 29–30.

⁴⁵³ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 308.

⁴⁵⁴ Stackelberg Budbergile, 8. jaanuar 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 30.

⁴⁵⁵ G. Nafziger, *Napoleon's Invasion of Russia* (Novato, 1988), lk xiv.

⁴⁵⁶ G. Ellis, *The Napoleonic Empire* (London, 1991), lk 95.

mis Prantsusmaa vastu ette oli võetud. Siinkohal tasub aga mainida, et Prantsusmaa ja Suurbritannia olid olnud vaenlased juba sajandeid ning majanduslike meetmete kasutamine üksteise hävitamiseks ja nõrgestamiseks polnud midagi uut. Kuid Berliini dekreediga pandi Briti saared täieliku blokaadi alla ning neid meetmeid pidi ellu viima ülima detailsusega. Sellest teavitati Hispaania, Naapoli, Hollandi ja Etruria kuningaid ning kõiki Napoleoni liitlasi, kelle alamad kannatasid „Inglise merendusseadusandluse barbaaruste all“.⁴⁵⁷ Curtis Cate on väitnud, et see edikt muutis Prantsusmaa sõja Suurbritanniaga rahvusvaheliseks; see pööras bilateraalse kaubandussõja kahe riigi vahel rahvusvaheliseks kaubandussõjaks Inglismaa ja Mandri-Euroopa vahel, ning viis Prantsuse impeeriumi laienemiseni.⁴⁵⁸

Britid vastasid Berliini dekreedile 7. jaanuaril 1807, kui keelati igasugune kaubavahetus vaenlaste sadamates, aga ka teistes sadamates, kuhu Berliini dekreeidi järgi polnud Briti laevadel enam õigust sõita.⁴⁵⁹ 11. novembril 1807 tehti veel otsustavamad sammud, kui keelati Prantsusmaal kaubelda Suurbritanniaga, tema liitlaste või neutraalsete riikidega, samuti pidi kuninglik merevägi blokeerima Prantsusmaa ja tema liitlaste sadamad. Napoleon vastas omalt poolt Põhja-Saksamaa sadamate sulgemisega ning Milaano dekreetidega detsembril 1807, mille järgi konfiskeeriti kõik Briti või Briti tariife maksvad laevad. Milaano dekreetidega astusid Prantsusmaa ja Suurbritannia täielikku majanduslikku sõtta. Napoleon kasutas kõikvõimalike meetmeid, et takistada Suurbritannia kaubandust Mandri-Euroopaga, lootes, et sellise kurnamistaktikaga nõuab Suurbritannia varsti rahu.

Mõne kuu jooksul pärast Tilsiti rahulepinguid olid kõik Põhja-Euroopa võimud, välja arvatud Rootsi, kes hoidis liidust Prantsusmaaga eemale kuni 1810. aastani, formaalselt Suurbritanniaga sõjas ning sunnitud töötama igasuguste majanduslike sidemete katkestamist saareriigiga. Tundus, et Napoleon oli Venemaa, Preisimaa ja Taani abil lõpuks suutnud sulgeda Läänemere Briti kaubandusele ning seega suutnud saavutada brittide majandusliku kõrvalejätmise Mandri-Euroopast.⁴⁶⁰ Briti kaubandus Läänemere regiooniga oli ohustatud kahte moodi. Ühest küljest konfiskeeriti brittide laevad ja varad Prantsusmaa, Taani, Saksa riikide ja Venemaa sadamavõimude pool, teisest küljest olid Briti laevad pidevas kinnipüüdmisohus ka merel.⁴⁶¹ Reaalsus oli aga see, et kontinentaalblokaadil ei olnud soovitud mõju. See ei hävitanud Suurbritannia

⁴⁵⁷ William M. Sloane, 'The Continental System of Napoleon', *Political Science Quarterly*, Vol. 13 (1898), lk 222.

⁴⁵⁸ C. Cate, *The War of the Two Emperors. The Duel between Napoleon and Alexander: Russia, 1812* (New York, 1985), lk 33.

⁴⁵⁹ E. Heckscher, *The Continental System: an economic interpretation* (Oxford, 1922), lk 110.

⁴⁶⁰ A. N. Ryan, 'Trade with the Enemy in the Scandinavian and Baltic Ports during the Napoleonic War: For and against', *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th series, Vol. 12 (1962), lk 123.

⁴⁶¹ A. N. Ryan, 'The Defence of British Trade with the Baltic, 1808–1813', *English Historical Review*, Vol. LXXIV (1959), lk 443.

kaubandust, vaid haavas hoopis Euroopa majandust. Seetõttu on kontinentaal-süsteemi, millega Napoleon soovis pärast 1807. aastat sulgeda Euroopa Briti kaubandusele, peetud mõnede kriitikute poolt koletuseks, teiste poolt ülistatud aga kui tema suurimat mõttealगतust.⁴⁶² Kontinentaalblokaadi juurde tuleme aga veel allpool Vene-Prantsuse suhete kontekstis tagasi.

1807. aasta alguses vahendas Stackelberg jällegi informatsiooni olukorrast Põhja-Saksamaal ja Taanis. Samuti tõuseb üksikutel kordadel õhku Vene sõjavangide olukord, mida Stackelberg lahendada püüab. Stackelberg mainib, et Reini vasakul kaldal viibivad vangid transporditakse Kieli ning et ta proovib neid sealt koos Vene Taani saadiku Lisakewizi abiga edasi Kopenhaagenisse toimetada.⁴⁶³ Kahjuks pole arhiivis leiduvates dokumentides sõjavangide kohta rohkem infot, kui mõned vangide nimed välja arvata. 1807. aasta veebruari lõpus teavitab Stackelberg, et oli olnud kontaktis Taani kindralfeldmarssali maakrahv Karl von Hessen-Kasseliga, kellelt sai infot Napoleoni ja Murat' plaanidest ning Prantsuse väeosade liikumisest ja suurusest Maini äärses piirkondades. Selle peale soovitas Stackelberg, et mõttekas oleks Vene vägedel saabuda Põhja-Saksamaale ning marssida sealt koos Rootsi ja Inglise vägedega edasi Berliini peale, et see vabastada.⁴⁶⁴ Vahepeal, 7.–8. veebruaril, oli toimunud Eylau lahing Venemaa ja Prantsusmaa vahel, kuid kumbki pool otsustavat võitu ei saavutanud. Seega oligi Stackelbergi arvates mõistlikum maabuda Põhja-Saksamaa rannikul ja rünnata lääne poolt, sest Napoleon kasutas lahingujärgset aega vägede komplekteerimiseks ja ei olnud uuteks sõjalisteks manöövrileks valmis. Vahepeal oli alanud ka Rootsi kontrolli all olevate Stralsundi ja Kolbergi piiramine marssal Mortier' poolt. Nendest plaanidest kirjutas Stackelberg juba 8. jaanuaril.⁴⁶⁵ Stralsundi kaitses prantslaste rünnakute eest 9000 Rootsi sõdurit.⁴⁶⁶ Võimalus kasutada ära hetkeline olukord, kus Napoleon oli haavatav aga luhtus, seda eelkõige seetõttu, et liitlased ei suutnud omavahel kokkulepeteni jõuda, kui suurt rolli keegi peab kandma. Britid ei usaldanud endiselt Preisimaad, Venemaa oli aga juba hõivatud Türgis, samuti ei saadud Austrialt kindlat vastust. Seega jäi sel hetkel täielik rünnak Napoleoni vastu ära, mis andis Napoleonile vajaliku aja oma vägede ümberkomplekteerimiseks.

Bartensteini konventsioon ja Tilsiti rahulepingud

Pärast sõjategevust Prantsusmaa vastu veebruaris 1807 kirjutati 26. aprillil alla Bartensteini konventsioonile Preisimaa ja Venemaa vahel, mille eesmärgiks oli saavutada Inglismaa, Rootsi ja Austria abiga Napoleoni surumine Reini taha.

⁴⁶² G. Bruun, *Europe and the French Imperium, 1799–1814* (New York, 1938), lk 95.

⁴⁶³ Stackelberg Alopäusile, 23. mai ja 13. juuni 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 60.

⁴⁶⁴ Stackelbergi läkitused Budbergile, 5. märts–16. märts 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 16–18.

⁴⁶⁵ Stackelberg Budbergile, 8. jaanuar 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 60.

⁴⁶⁶ Esdaile, *Napoleon's Wars*, lk 278.

Suurbritannia pidi konventsiooni kohaselt saama Hannoveri, Preisimaale lubati aga taastada tema 1805. aasta piirid. Olulisemaks punktiks oli kindlasti vastastikune lubadus, et nii Preisimaa kui Venemaa ei sõlmi Napoleoniga eraldiseisvat rahulepingut. Venemaa poolt kirjutas lepingule alla Budberg, Preisimaa poolt oli vastutavaks isikuks Hardenberg. Tegelikult oli idee autoriks suures osas Hardenberg, kuid konventsiooni lõplikul koostamisel ja sõlmimisel osales Friedrich Wilhelmi ja Aleksandri kõrval ka Budberg. Tegemist oli põhimõtteliselt täiesti uue rahvusvahelise süsteemiga Venemaa ja Preisimaa juhtimisel, põhinedes nende kahe riigi omavahelisele lähedasele liidule.

Bartensteini konventsioonile eelnesid aga diplomaatilised läbirääkimised, seekord suures osas ainult riigipeade tasandil. Kumbki, ei Venemaa ega Preisimaa, ei olnud suutnud liidulepingutega kaasata koalitsiooni ühtki teist suurvõimu, samas oli taas küsimuseks eraldi rahu sõlmimine Preisimaa ja Prantsusmaa vahel. Aleksander oli teadlik, et Napoleon soovis uut rahu, kuid ei olnud teadlik, et need sõlmitaks eraldiseisvalt, mistõttu ta rõhutas Friedrich Wilhemile, et on Preisimaa ja Prantsusmaa vahelise eraldiseisva rahulepingu asjus väga umbusklik, sest sellisel juhul kaotaks Preisimaa senine ohvritetoomine igasuguse mõtte. Sõja eesmärgiks pidi olema prantslaste surumine Reini taha.⁴⁶⁷ Mõni päev pärast Eylau lahingut oli Napoleon saatnud oma adjutandi Bertrandi Friedrich Wilhelmi juurde pakkumisega sõlmida rahu. Tulevane Preisimaa saadik Peterburis, parun Friedrich von Schladen, kirjutas oma päevaraamatus 16. veebruaril, et samal päeval tehti selleks suuline ettepanek, mille järgi võinuks rahu sõlmida juba kahe päeva pärast, mis tähendaks, et kuningas oleks 14 päeva pärast Berliinis tagasi. Sellest pakkumisest teavitati koheselt ka Aleksandrit.⁴⁶⁸ Ka Preisi saadik Goltz oli oma läkitustes andnud mõista, et Peterburis ei nõustuta iialgi eraldiseisva rahuga Preisimaa ja Prantsusmaa vahel.⁴⁶⁹ Samas jõuti ka Preisimaal juba 20. veebruariks otsusele, et Prantsusmaaga eraldi rahu ei sõlmita (Briti saadik lord Hutchinson oli 17. veebruaril Hardenbergile kinnitanud, et Suurbritannia abistab sõjas igati), kuigi kuningale lähedalseisvate isikute hulgas oli veel neid, kes seda siiski pooldasid.⁴⁷⁰

Kui Suurbritannia poolt oli justkui sõda pooldav mitteametlik kinnitus tulnud, siis Austrialt polnud veel vastust saadud. 20. aprillil teavitas Hardenberg konventsioonis kokkuleppele jõudmisest Preisi saadikut Viinis krahv Karl Friedrich Albrecht Finck von Finckensteini, ning soovitas tal tungivalt töötada selle nimel, et Austria liituks samuti koalitsiooniga.⁴⁷¹ Samamoodi talitas Hardenberg Preisimaa saadikuga Londonis, von Jacobiga – Suurbritanniaga oli nii kiiresti kui võimalik vajalik sõlmida liidu- ja subsideerimisleping.⁴⁷² Oma

⁴⁶⁷ Aleksander Friedrich Wilhemile, 4. märts 1807, in: Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms III*, lk 149–153. Vt ka Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 248–249.

⁴⁶⁸ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 121–122.

⁴⁶⁹ Ranke, *Denkwürdigkeiten III*, lk 335.

⁴⁷⁰ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 124–125.

⁴⁷¹ Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 18.

⁴⁷² Samas, lk 27.

12. märtsi päevaraamatu sissekandes kirjutas Schladen, kuidas ajutine välisminister Zastrow olevat Krüdenerile värvikalt ja ülepaisutatult rääkinud uudistest Viinist, mille järgi pidavat Austria liitu astuma hoopis Napoleoniga. Schladen olevat selle peale võtnud endale ülesandeks Preisi saadikute Finckensteini ja Goltzi läkituste tegeliku sisu selgestegemise, kust tuli välja, et Austria hinnang olukorrale on hoopis see, et nüüd oleks õige hetk läbirääkimisteks ning Euroopa asjades kaasarääkimiseks. Krüdener sai selles küsimuses peale Schladeni nõu ka Hardenbergilt.⁴⁷³

Vahepeal tekkis päevakorda küsimus, millega Venemaa proovis Preisi riigimeest Steini saada enda teenistusse. Selle katse vahelüliks oli Krüdener ning esimest korda oli tal sellest Budbergiga juttu juba veebruaris. Oma 16. veebruari läkituses Budbergile kirjutab Krüdener, et Stein sooviks astuda keisri teenistusse, sest viimaste arengute valguses tunneb ta entusiasmi Vene rahva ja selle valitseja vastu ning et ta jääb ootama keisri vastust.⁴⁷⁴ Budbergilt saab Krüdener 25. veebruaril vastuse, milles kinnitab, et keiser ei näeks sedavõrd väärtusliku mehe teenistusse võtmisest midagi paremat, kuid ta ei soovi mitte kuidagi Preisimaa kuningalt üle lüüa teenistujat, keda soovitakse alles hoida. Seetõttu takistab delikaatsus keisrit, kuniks Stein endiselt kuningat teenib. Kui Budberg annab Krüdenerile ka ühtlasi juhise teavitamaks Steini, et kohe kui ta on kuninga teenistusest lahkunud, näeks keiser hea meelega tema saabumist Venemaale, kus tema maine on juba nii kõrge, et teda rakendataks kindlasti tema oskustele vastavalt.⁴⁷⁵ Tundub, et vahepeal pandi Steini ülemeelitamise plaan hoiule, sest alles juulis võeti tema uuesti üles. Vahepeal oli see kuuldus aga jõudnud ka preislaste kõrvu, kui Schladen kirjutas 13. märtsil oma päevaraamatus, et kuulis, et Vene keiser pakub Steinile kõrget ametikohta, kui ta peaks lõplikult Preisimaalt lahkuma ning et Steini pidi sellest pakkumisest teavitama just Krüdener.⁴⁷⁶ 17. märtsil olid Schladenini jõudnud kuuldused, et Stein võtab Venemaa pakkumise vastu ning avaldab samas kahetust, kui Preisimaa peaks sedavõrd kiiduväärt teenistuja kaotama.⁴⁷⁷

Steini Venemaa teenistusse värbamine tõusis taas päevakorda suvel, pärast Tilsiti lepingute sõlmimist. Veel samal päeval kui Venemaa ja Prantsusmaa ratifitseerisid Tilsiti lepingud, kirjutas Krüdener Budbergile läkituse, edastades samas lõigu kirjast, mis Steinil on seoses Venemaa teenistusse astumisega tekkinud. Stein soovis teada, kuidas hakataks teda rakendama, kas ta hakkaks töötama otse keisri alluvuses, kui suur oleks tema palk ning kas tema reisikulud kaetakse.⁴⁷⁸ Need küsimused olid Steinile vajalikud tegemaks otsus Venemaa teenistusse astumise kohta. Budberg edastas Steini puudutavad küsimused, avaldades samas arvamust, et Steini oskustest oleks oluliselt vähem kasu, kui ta peaks tööle hakkama näiteks ministeeriumis kindlal ametikohal, kuna tal saaks

⁴⁷³ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 141–142.

⁴⁷⁴ Krüdener Budbergile, 16. veebruar 1807, *SIRIO LXXXIX*, lk 706.

⁴⁷⁵ Budberg Krüdenerile, 25. veebruar 1807, *SIRIO LXXXIX*, lk 706.

⁴⁷⁶ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 143.

⁴⁷⁷ Samas, lk 147.

⁴⁷⁸ Krüdener Budbergile, 9. juuli 1807, *SIRIO LXXXIX*, lk 72–73.

raske olema ennast kurssi viia Venemaa seaduste ja valitsusaparaadi struktuuriga. Seetõttu soovitas Budberg Steini kasutada keisri otseses alluvuses mitteformaalselt, et ta saaks täita keisri otseseid käsk. ⁴⁷⁹ Kuna ka Budberg ise pidas Venemaa valitsusaparaati ning seadusi keeruliseks, siis viitab see sellele, et Venemaa vajab kõrgematel ametikohtadel teeninud isikute arvates riigi reformimist. Kuna Stein oli ise rõhunud Preisimaa riigiaparaadi reformimise vajadusele, siis ei ole välistatud, et Peterburis nähti teda kui meest, kes võiks nendes küsimustes aidata ka Venemaad. Budberg oli Aleksandrilt vahepeal vastuse saanud, sest 8. augustil kirjutab ta taas Steini asjus Krüdenerile. Ta annab teada, et Aleksander oli otsustanud Steini hetkel mitte värvata, enne kui Preisimaa kuninga hinnang Steini astumiseks Venemaa teenistusse ning tema iseenda otsus Steini Preisimaa teenistusse värbamise või mittevärbamise kohta on tehtud. Seega palus Aleksander Steinil küsida kuningalt, kas temal on soov teda enda teenistusse võtta või mitte ning kui selle koha pealt on Venemaa teenistusse astumiseks tee vaba, siis võtaks Aleksander ta hea meelega vastu. Samuti palub Budberg Krüdeneril edastada Steinile informatsioon, et ta asuks tööle otse keisri alluvuses. Kirja lõpus rõhutab Budberg, et antud teemaga peaks kiiresti edasi minema. ⁴⁸⁰ Stein aga värvati Freidrich Wilhelmi poolt oktoobri alguses Preisimaa riigi etteotsa ning seega jäi 1807. aastal Steini Venemaa teenistusse astumine katki. See aeg tuli aga 1812. aastal.

Sõjalises mõttes muutus kevadine periood Põhja-Saksamaal ja Poolas veelgi pinevamaks, kuna prantslased alustasid 19. märtsil ka Danzigi piiramisega, mis oli strateegiliselt väga oluline tugipunkt ja mis kestis 51 päeva. ⁴⁸¹ 25. märtsil visandas Stackelberg konkreetse plaani Berliini vabastamiseks ning avaldas arvamust, et see eeldaks koostööd Taaniga, et siis moodustada Inglise-Rootsi-Taani ühisväed. Tema andmete järgi oli Inglismaa valmis andma 30 000 meest, Rootsi 36 000 ja Taani võimekus oleks samuti 30 000 olnud. Kava kohaselt oleksid Inglise-Taani ühisväed maabunud Elbe jõe suudmes ning Rootsi väed Rostockis. Kokku pidid nad saama Berliinist 60 km põhjas Fehrbellinis, et siis Berliini peale marssida. ⁴⁸² 16.–18. aprillil toimusid lahingud ka Rootsi ja Prantsusmaa vägede vahel, sõjategevuse lõpetas Schlachtowi vaheerahu, millega Rootsile jäi osa Pommerist ja Stralsundi linn. Kuid see vaheerahu ei kestnud pikalt, sest juba maikuu maabus Pommeris Rootsi kuningas Gustav IV Adolf isiklikult ning lükkas Napoleoni rahulepingu juuli alguses tagasi. Kuid olgugi, et Venemaa oli suutnud kaasata Rootsi Napoleoni-vastasessse koalitsiooni, kasutades ära Rootsi kuninga viha Prantsusmaa vallutuste pärast Põhja-Saksamaal, oli Gustavist sõjas rohkem kahju kui kasu. Nii näiteks konfiskeeris Rootsi

⁴⁷⁹ Budberg Aleksandrile, juuli 1807 (täpselt dateerimata), *SIRIO LXXXIX*, lk 81–82.

⁴⁸⁰ Budberg Krüdenerile, 8. august 1807, *SIRIO LXXXIX*, lk 83.

⁴⁸¹ Friedrich Wilhelm teavitas Danzigi langemisest Aleksandrit 28. mail Königsbergist. Vt Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 28. mai 1807, in: Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms III*, lk 156. Samal ajal Tilsitis viibinud Aleksander vastas, et raske on kritiseerida kindral Kalkkreuthi vaprast garnisoni kaitsmist. Vt Aleksander Friedrich Wilhelmile, 30. mai 1807, in: Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms III*, lk 156–157.

⁴⁸² Stackelberg Budbergile, 25. märts 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 16–17.

Göteborgis osa subsiidiumist, mille Suurbritannia Venemaale tasus, tuues ettekäändeks vana Venemaa võla 1791. aastast.⁴⁸³ Niisiis, 1807. aasta esimeses pooles oli kogu Põhja-Saksamaa langenud Prantsuse vägede rünnaku alla, mille eesotsas olid Napoleoni parimad marssalid. Näiteks viibisid Hamburgis ja seal lähedal suured prantsuse väed marssal Bernadotte'i juhtimisel⁴⁸⁴, rääkimata marssal Mortier'st ja marssal Brune'ist.

Varsti oli taas kõige aktuaalsemaks teemaks Taani. 19. aprillil annab Stackelberg Alopäusile teada, et Preisimaa uus saadik Taanis on härra Caesar, kes oli olnud Stackelbergi kolleeg Haagis. Stackelberg ütleb, et härra Caesar on tuntud prantsusemeelne poliitik, kes andis ka avalikult mõista oma pettumusest, et Preisi kuningas ei ratifitseerinud teist Preisi-Prantsuse rahulepinguettepanekut (suures osas taaskord Aleksandri survele⁴⁸⁵), mida prantslastega rääkis läbi Itaalia päritolu Girolamo Lucchesini, kes oli samuti tugev Preisi-Prantsuse liidu pooldaja. Samuti olid Friedrich Wilhelmil probleeme Haugwitzi ja Karl Friedrich von Beymega, kes kõik pooldasid liidulepingut Prantsusmaaga.⁴⁸⁶ Stackelberg oli mures, et nii Taani kui ka Preisimaa prantsusemeelsed poliitikud nõrgestavad oluliselt Napoleoni-vastase koalitsiooni tegevust. Seetõttu pole üllatav, et Stackelberg pooldas aktiivselt Inglismaa sõjalist sekkumist Põhja-Saksamaal. Nimelt oli 1807. aasta kevadsuvel õhus võimalus, et Pommerisse maabuvad ka Inglise maaväed, et ära hoida Taani liitumine kontinentaalblokaadiga ning nurjata Napoleoni sõjalised plaanid. Selleks oli aga vaja ära hoida Danzigi vallutamine ja prantsuse vägede edasiliikumine ida suunas. Inglise võisid kindlad olla, et kui Napoleon saavutab sõjakäigus lõpliku edu, on ka võimatu ära hoida Taani üleminekut Napoleoni poolele ja liitumist kontinentaalblokaadiga. Mai lõpus langes aga Danzig lõplikult prantslaste kätte ning Stralsundis sõlmiti aprillis vaierahu, mis tegi sealsele sõjategevusele lõpu. Seega oli liitlastel Läänemere ääres Königsbergist läänes alles vaid Kolberg, mida suudeti hoida vaenutegevuse lõpuni juunis.⁴⁸⁷

Kuid keskendumine nüüd Venemaa ja Preisimaa vahelisele välispoliitikale. See oli hetk, kus Aleksander I võttis initsiatiivi isiklikult enda peale. Ta sõitis Memelisse, kuhu jõudis 2. aprillil⁴⁸⁸ (päev varem oli Aleksander jõudnud Palangasse, kuhu talle sõitis vastu Krüdener ning kus ta kohtus nelja silma all Friedrich Wilhelmiga⁴⁸⁹) – teda saatis Christoph Heinrich Lieven, kes sel ajal

⁴⁸³ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 312.

⁴⁸⁴ J. Holland Rose, 'Canning and the Secret Intelligence from Tilsit. (July 16–23, 1807), *Transactions of the Royal Historical Society, New Series*, Vol. 20 (1906), lk 67.

⁴⁸⁵ Vt Aleksander Friedrich Wilhelmile, 4. märts 1807, in: Ranke, *Denkwürdigkeiten III*, lk 330.

⁴⁸⁶ Stackelberg Alopäusile, 19. aprill 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 18.

⁴⁸⁷ Esdaile, *Napoleon's Wars*, lk 290–291.

⁴⁸⁸ Aleksander teavitas Memelisse tulemisest Friedrich Wilhelmi 25. märtsil. Vt Aleksander Friedrich Wilhelmile, 25. märts 1807, in: Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms III*, lk 154–155. Pärast seda on vähemalt Bailleu poolt välja antud allikakogumikus kahe valitseja vahelises kirjavahetuses kahekuuline paus, ilsel seetõttu, et nii Friedrich Wilhelm kui ka Aleksander viibisid läbirääkimiste raames Ida-Preisimaal.

⁴⁸⁹ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 163.

oli veel Aleksandri adjutant. Aleksandril oli kohe esimesel päeval Memelisse saabudes Hardenbergiga vestlus, samas Zastrowit kohtles ta külmalt, ning tema esimeseks sammuks saigi Friedrich Wilhelmit veenda, et ta nimetaks Hardenbergi taas ametisse.⁴⁹⁰ Etteruttavalt võib öelda, et Hardenbergi välisministriametisse taasnimetamine leidis aset 26. aprillil – samal päeval kui sõlmiti Bartensteini konventsioon.⁴⁹¹ Väidetavalt oli Krüdeneril samuti Aleksandriga 1. aprillil vestlus, pärast mida tundus Aleksandri arvamus Zastrowist muutunud olevat – kui varem oli Aleksander temasse suhtunud soosivalt, siis nüüd oli ta sellest arvamuselt taganenud.⁴⁹² See võib olla üheks põhjuseks, miks Aleksander Zastrowit külmalt kohtles. Krüdeneri arvates oli Zastrow Napoleoni jaoks kindlasti parem valik (soovis ta ju pärast Eylau lahingut eraldi rahu sõlmida), ilmselt seetõttu ei olnud ka Zastrowi ja Hardenbergi omavaheline läbisaamine kuigi hea. Nende suhted halvenesid aprilli algul, kui Aleksander palus Friedrich Wilhelmil Bartensteini kaasa võtta hoopis Hardenbergi, mille peale olevat Zastrow koguni nii solvunud, et lubas endale kuningaga suhtluses ebaviisakusi ning väidetavalt kutsus isegi Hardenbergi duellile välja.⁴⁹³ Samal ajal ei olnud vahepeal samuti välisministri kohustusi täitnud prantsusesõbraliku Beyme roll endiselt Preisimaa poliitikast täielikult kadunud. Kuid oma 16. jaanuari läkituses oli Krüdener öelnud, et kuninga arvates on täiesti ebaõiglane Beymet kritiseerida, kuna ta oli oma südames sõja poolt. Ka kuninganna võttis siinkohal sõna, paludes Krüdeneril edastada Peterburis sõnum, et kuningas on mures Beymele suunatud rünnakute pärast.⁴⁹⁴

Kuid kohe kui Aleksander jõudis Memelisse, sai ta aru, et prantsusesõbralike poliitikute mõju pole vaja karta. 4. aprillil olid Aleksander, Friedrich Wilhelm ja Hardenberg Memelist lahkunud Kydullenisse (Kiduliai Leedus), et kinnitada omavahelist sõprust. Seal ütles Aleksander Friedrich Wilhelmile ka kuulsad sõnad: „Kas pole tõsi, et kumbki meist ei lange üksinda? Kas mõlemad koos või mitte kumbki meist!“⁴⁹⁵ 16. aprillil olid valitsejad Schippenbeilis (Sepopol Poolas) ning ilmselt 17. aprillil jõudsid valitsejad Bartensteini. Budberg jõudis

⁴⁹⁰ Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 13.

⁴⁹¹ Vastavasisuline käsk Friedrich Wilhelmilt on leitav: Ranke, *Denkwürdigkeiten III*, lk 387–389.

⁴⁹² Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 163.

⁴⁹³ Krüdeneri läkitus (ilmselt Budbergile), 11. märts 1807, in: Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 407. Duellile väljakutsumise on kahtluse alla seadnud hiljem Julius Plew, sest Hardenbergi memuaarides sellekohast informatsiooni ei leidu, vt Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 14. Samuti ei maini seda Stamm-Kuhlmann, kes seda perioodi kirjeldades on muuseas tuginenud ka arhiiviallikatele (eriti Hardenbergi päevaraamatutele) Preisi Salaaarhiivist, vt Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 248–251. Ka siinkirjutaja pole näinud Krüdeneri originaalkirja, kus väidetavalt vastavasisuline informatsioon leidub. Schladen kasutab oma mälestustes väljendit ‘kugeln zu wechseln’, mida Martens võis tõlgendada kui duellile kutsumist, vt Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 165.

⁴⁹⁴ Krüdeneri läkitus (ilmselt Budbergile), 16. jaanuar 1807, Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 407.

⁴⁹⁵ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 173.

Bartensteini 18. aprillil.⁴⁹⁶ Ilmselt jõudis Hardenberg Budbergiga konventsiooni asjus kokkuleppele 19. aprillil, sest 20. aprillil andis Hardenberg talle kuninga poolt üle Preisimaa kõrgeima autasu, Musta Kotka ordeni.⁴⁹⁷ Parun Schladeni mälestustest saame ka teada, et Krüdener ei osalenud Bartensteini konventsiooni sõlmimisel, kuna oli 17. aprillil tagasi Memelis.⁴⁹⁸ Konventsioon ratifitseeriti 28. aprillil,⁴⁹⁹ milles fikseeriti järjekordselt Napoleoni-vastase liidu põhimõtted, et see saaks teenida üle-Euroopalise alliansi huve, kuhu kuulusid ka Austria ja Suurbritannia.⁵⁰⁰

Veel 17. juunil avaldab aga Stackelberg kahetsust Briti ekspeditsiooni viibimise pärast, mis tema arvates oli hädavajalik prantslaste lõomiseks.⁵⁰¹ Selleks ajaks oli aga juba liiga hilja, sest 14. juunil said Vene väed Friedlandi lahingus lüüa ja juba kuu lõpus kohtusid Friedrich Wilhelm ja Aleksander Tilsitis Napoleoniga, et alla kirjutada rahulepingutele. Taani küsimus jäi õhku 1807. aasta suveni, mil see kulmineerus Kopenhaageni pommitamisega brittide poolt 16. augustist 5. septembrini, mille tagajärjel konfiskeeriti terve Taani laevastik. Inglismaa ja Taani vaheline vaenulikkus sai selle sündmusega olulise tõuke, kuna Taani otsustas astuda liitu Napoleoniga. Alguse sai aastatepikkune Taani-Inglise konflikt, mida nimetatakse Inglise sõdadeks ja kestsid kuni aastani 1814.

Pärast Friedlandi lahingut 14. juunil 1807, kus venelased kaotasid ligikaudu 20 000 meest, loobuti edasisest sõjast Napoleoni vastu. Aleksander saatis vürst Dimitri Lobanov-Rostovski rääkima läbi vaherahu tingimustes prantslastega.⁵⁰² Keisri instruksioonid ütlesid Lobanovile, et „mitte ise pakuda rahuläbirääkimisi, aga kui prantslased avaldavad esimesena soovi sõda lõpetada, siis ta peaks vastama, et keiser Aleksander soovib samuti rahu“.⁵⁰³ Lobanov aga sai teada, et Napoleon ei soovi ainult rahu, vaid ka liidulepingut Venemaaga. Ei Krüdener ega Budberg polnud otseselt Tilsiti rahulepingute läbirääkimistega seotud, sellega tegeles lisaks Lobanovile ka vürst Aleksander Kurakin, kes oli sel hetkel Aleksandri peakorteris kogenuim riigimees ja diplomaat. Kuigi Lobanov ja Kurakin tegelesid üksikasjade arutamise ja marssal Berthier'ga⁵⁰⁴,

⁴⁹⁶ Nii väidab Plew. Vt Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 17. Parun Schladeni mälestuste järgi jõudis Budberg Memelisse 10. aprillil koos Preisimaa Vene saadiku Goltziga ning pidi keisriga liituma kaks päeva hiljem, vt Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 171.

⁴⁹⁷ Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 18.

⁴⁹⁸ Schladen, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807*, lk 179.

⁴⁹⁹ Bartensteini konventsiooni tekst prantsuse ja vene keeles on leitav: *VPR III*, lk 557–564 ja Мартенс, *Трактаты с Германией*, lk 409–418. Martensi tekstil põhinev saksakeelne tõlge on leitav: Plew, *Bartensteiner Vertrag*, lk 19–23.

⁵⁰⁰ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 249.

⁵⁰¹ Stackelberg Budbergile, 17. juuni 1807, RA, EAA.1862.2.60, l 21–22.

⁵⁰² Lobanovi ja Berthier' allkirjastatud vaherahuleping prantsuse ja vene keeles on leitav: *VPR III*, lk 616–618.

⁵⁰³ Aleksander Lobanovile, 16. juuni 1807, tsiteeritud Lieven, *Russia Against Napoleon*, lk 46–47. Samuti leitav: S. Tatishchev, *Alexandre I et Napoleon* (Pariis, 1894), lk 121.

⁵⁰⁴ Keisri salajased instruksioonid Lobanovile ja Kurakinile on leitavad *VPR III*, lk 754–760.

oli Venemaa peamiseks läbirääkijaks siiski Aleksander ise, kes pidas Napoleoni mitu silmast silma vestlust. Esimene kohtumine kahe valitseja vahel, mis kestis kaks tundi, leidis aset 25. juunil keset Nemunase jõge paigaldatud parvel, mis eraldas Prantsuse ja Vene vägesid. Budberg oli läbirääkimistega nii palju seotud, et 21. ja 22. juunil leidis Szawlis (Šiauliai Leedus) aset mitu kohtumist Hardenbergi ja Budbergi vahel, aga ka Hardenbergi, Budbergi, Friedrich Wilhelmi ja Aleksandri vahel, kus loksutati paika tulevase Prantsuse-Preisi-Vene liidulepingu põhijooned.⁵⁰⁵

Tilsiti lepingutega⁵⁰⁶ otsustati ka Preisimaa saatus, sest oli juhtunud just see, mida oodati kõige vähem ja mis ei olnud juhtunud ühegi teise suurvõimuga Napoleoni ajal. Ükski teine suurvõim ei olnud Napoleoni sõdade tagajärjel kaotanud nii suurt osa oma maast ja elanikkonnast. Kuid kokkuvõttes läks hästi, et riigina üldse püsima jäadi. Selles mängis suurt rolli Vene keiser Aleksander I, kes suutis Tilsitis Napoleonile selgeks teha, et Preisimaast sellisel kujul ei ole mingi ohtu. Aleksander aga lähtus ka enda isiklikest (sõprus Preisimaa kuninga-paariga) ja ka Venemaa riiklikest huvidest (Aleksander soovis Prantsusmaa ja Venemaa vahele kindluse mõttes vähemalt ühte sõltumatut riiki).

Tilsiti rahutingimused olid nii karmid, et preislased ise ei uskunud ka, et Napoleon neile sellised kohustused paneb. Preisimaast jäi alles väike tükike Elbe jõest ida pool, Preisimaa Poola aladest moodustas Napoleon Varssavi hertsogiriigi, mis täitis tema satelliitriigi funktsiooni. Kõik Preisimaa alad Elbe jõest lääne pool anti vastloodud Vestfaali kuningriigile, mille kuningaks sai Napoleoni vend Jerome Bonaparte. Kui numbritest rääkida, siis Preisimaa rahvaarv kahanes 10,5 miljonilt 4,5 miljoni elanikuni; Preisimaa pidi maksma ka suure sõjahüvitise ning Preisimaa sõjavägi kahandati 260 000 mehelt 42 000 meheni. Kuid kõigest sellest veel hullem oli alandus, mida pidi tundma kuningine Euroopa suurvõim. Preisimaa muutus teisejärguliseks riigiks ning see, kuidas Napoleon Tilsitis Friedrich Wilhelmit alandas, jäi preislaste hingele veel kauaks. Mis puudutab Venemaad, siis Napoleon nõudis liitumist kontinentaalblokaadiga ning Varssavi hertsogiriigi tunnustamist. Samuti pidi Aleksander tunnustama kõiki senised Napoleoni territoriaalseid vallutusi ja Reini Liitu. Venemaa pidi tagasi tõmbuma Vahemerelt ning kuulutama sõja Suurbritanniale. Need punktid kinnitati 7. juuli lepingutega, mille järgi pidi Venemaa toetama Suurbritannia rünnaku korral Prantsusmaad ning Prantsusmaa toetama Osmanite rünnaku korral Venemaad. Tilsiti lepingutega sai Napoleon enda kontrolli alla enamuse Mandri-Euroopast ning Venemaa kaotas suure osa oma mõjust Euroopa poliitikas.

Pärast Tilsiti rahulepingute ratifitseerimist 9. juulil võtsid Napoleon ja Aleksander osa paraadist, misjärel Aleksander lahkus Peterburi. Väidetavalt ei jaga-

⁵⁰⁵ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 252.

⁵⁰⁶ Prantsuse-Vene rahuleping ja liiduleping nii prantsuse kui vene keeles on leitavad VPR III, lk 631–642, 642–646 ja Мартенс, *СТК. Трактаты с Францией XIII*, lk 309–321, 322–326. Osaline ingliskeelne tõlge on leitav internetist: http://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_tilsit.html#russia (viimati vaadatud 22.11.2018).

nud ta oma mõtteid kellegagi, mistõttu on raske öelda, kui palju usaldust või lootust tal Prantsusmaa suhtes oli. Kuid ühte võib siiski väita: Aleksander uskus, et oli päästnud oma impeeriumi suuremast ohust. Seda ilmestavad hästi ka sõnad, mille ta lausus Preisimaa kuningale ja kuningannale: „Ta murrab omaenda kaela. Hoolimata mu etteastest ning välisest käitumisest olen ma teie sõber ning loodan seda tõestada oma tegudega“.⁵⁰⁷

Võttes kokku Stackelbergi tegevuse Jena lahingu ja Tilsiti rahu vahelisel perioodil, saab öelda, et Stackelberg täitis mitteametlikult mitmesuguseid ülesandeid. Olulisim teema, millega Stackelberg tegeles, oli Inglismaa vägede võimalik maabumine Pommeris. Samuti oli tal oluline roll kujundada poliitilisest ja sõjalisest olukorrast ülevaade, kuna prantsuse vägede tegutsemise valguses tuli iga samm hästi läbi mõelda. Stackelbergi kirjadest tuleb välja, et kui Danzig oli prantslaste poolt juba vallutatud, oli siiski alles lootus, et ühendades nii inglaste kui ka rootslaste jõud, oleks võimalik Napoleonile vastu hakata. Kuna aga preislased olid positsioonis, kus Berliin ja viimane oluline sadamalinn Danzig olid vallutatud ning venelased olid hoopis ida pool, polnud ainuüksi inglastest ja rootslastest kasu, vaja oli ka kindlat Venemaa toetust, millele Stackelberg mitmel korral rõhus. 1807. aasta kevadised sündmused lõppesid taaskord kaotusega, seekord oli kaotus täielik ja nii Venemaa kui Preisimaa olid selle tulemusel sunnitud Napoleoniga liitu astuma. Budberg oli välisministrina seotud kogu Venemaa välispoliitikaga, aga tema ametiaeg sai Tilsiti rahuga lõpu. Ametlikult lubas keiser talle aga lõpliku ametist vabastamise alles 1808. aasta veebruaris, mil tema asendajaks nimetati krahv Nikolai Rumjantsev – sellest teavitas Rumjantsev Stackelbergi järgmise aasta 26. veebruaril.⁵⁰⁸

Venemaa ja Preisimaa välispoliitika pärast Tilsitit

Tilsiti rahulepingud põhjustasid Peterburi ringkondades ning õukonnas rahulolematust. Aleksandri õde Katariina pidas lepingut piinlikuks põhimõtetest taganemiseks ning Aleksandri ema keeldus tema embusest kui too rahukõneluselt tagasi Peterburi jõudis. Õukond tajus reetmist, vana aristokraatia oli vastu igasugustele läbirääkimistele Napoleoniga ning nägid seega Tilsiti lepingutes Venemaa mahamüümist – paljud tundsid, et Aleksander tehti Napoleoni poolt lolliks.⁵⁰⁹ Katariina oli tõenäoliselt lähim inimene Aleksandrile, kes oli kirglik Vene-Prantsuse liidu vastane. Väidetavalt oli tema mõju Aleksandrile märkimisväärne ning tema nõu võeti ka kuulda. Ta jäleestas Napoleoni sellepärast, kuidas ta Venemaad kohelnud oli ning pidas Tilsiti lepinguid suurimaks alanduseks oma isamaale. Vene ajaloolane Jevgeni Tarle on väitnud, et mis tõeliselt luges, oli see, et Vene aadel, kes Euroopa valitsuste jaoks esindas Venemaa avalikku arvamust, oli avalikult nõrдинud Tilsiti rahu pärast ning et Aleksander

⁵⁰⁷ Lieven, *Russia Against Napoleon*, lk 55.

⁵⁰⁸ Rumjantsev Stackelbergile, 26. veebruar 1808, AVPRI.133.468.720, 16.

⁵⁰⁹ A. Zamoyiski, *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow* (London, 2004), lk 30.

pöördus Tilsitist tagasi haavatud uhkusega ja tundega, et tema kohal hõljub nähtamatu oht.⁵¹⁰ Oli tuntav, et aadel ja Aleksandri lähikond olid liidu vastu, mistõttu oli keiser keerulises olukorras.

Siinkohal on paslik vaadata Aleksandrile lähedalseisvaid isikuid, kes Vene-Prantsuse liidule vastu olid. Endine välisminister ja lähedane sõber Czartoryski oli üks kindlamaid liidu vastaseid. Ta kirjutas enne Erfurti kongressi, millest lähemalt allpool juttu tuleb, et

Napoleonil on vaid üks eesmärk – kuritarvitada, allutada ja hävitada kõik olemasolevad valitsused, nii et tema enda valitsus ja dünastia saaks kõikvõimsaks. Seega peab ta ka vajalikuks vähendada Venemaa võimu.⁵¹¹

Czartoryskil, kes oli Poola aadlik ja patrioot, oli aga ilmselt teisigi põhjused Napoleoni vihkamiseks. Ta oli lootnud Poola taastamisele Aleksandri juhtimisel – Varssavi hertsogiriik, mis Tilsiti lepingute tagajärjel Napoleoni satelliitriigina loodi, oli kaugel tema soovitud tulemusest. Tema esimeseks reaktsiooniks oli Venemaalt lahkuda ning tema perekond survestas teda poliitikast sootuks loobuma⁵¹², kuid ta pöördus tagasi Peterburi lootuses vähendada Tilsitist tulenevaid kahjusid. Ta oli ka äärmiselt šokeeritud, kui Aleksander teavitas Suurbritannia vastu astumisest, sest tema jaoks oli Suurbritannia viimaseks õigluse, vabaduse ja humaansuse lootuseks selles „universaalses veeuputuses“. Nagu ta kirjutas Simon Vorontsovile: „kui Inglismaa peaks kukkuma, kannataks Euroopa kindlasti uue sajandipikkuse barbaarsuse all“.⁵¹³ Ta väitis, et Napoleon rikub Tilsiti lepinguid ning et Aleksander peaks valmistuma koos Inglismaa, Austria ja Rootsiga Prantsusmaa vastu nii diplomaatilisel, sõjaliselt kui ka majanduslikult. Czartoryski mõju Aleksandrile ei saa alahinnata, sest Aleksander poleks teda tagasi Peterburi kutsunud, kui poleks tema nõu vajanud, pealegi sidusid neid omavahel ka sõbrasuhted.

Kui rääkida diplomaatilise korpuse meelestatusest Vene-Prantsuse liidu suhtes, siis võib üpris kindlalt väita, et perioodil 1807–1812 oli enamik Vene diplomaatidest seisukohal, et Napoleoni eesmärk saavutada ülemvõim Euroopas oli Venemaa jaoks suurimaks ohuks – samas Suurbritanniat peeti loomulikuks liitlaseks. Kuid isegi kui nad avalikult oma meelsust ei väljendanud, tulenes see eelkõige sellest, et ei soovitud oma positsioone kaotada, nõustudes tihti Aleksandri vaadetega, et Venemaa huvides on uut võimalikku konflikti Prantsusmaaga nii kaua edasi lükata kui võimalik.⁵¹⁴ Briti ajaloolane Paul Schroeder väidab samuti, et nii mõnigi diplomaat oli vastu sõjale Inglismaaga ning et

⁵¹⁰ E. Tarle, *Napoleon's Invasion of Russia, 1812* (London: George Allen and Unwin, 1942), lk 13.

⁵¹¹ H. A. Schmitt, '1812: Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon', *Journal of Modern History*, Vol. 31, No. 4 (Detsember 1959), lk 326.

⁵¹² W. H. Zawadzki, *A Man of Honour: Adam Czartoryski as a Statesman of Russia and Poland, 1795–1831* (Oxford, 1993), lk 183.

⁵¹³ Zawadzki, *A Man of Honour*, lk 184.

⁵¹⁴ Lieven, *Russia Against Napoleon*, lk 64.

Vene suursaadik Pariisis Pjotr Tolstoi⁵¹⁵ oli üks häälekamatest Prantsusmaa vastastest ning ei teinud sellest ka suurt saladust.⁵¹⁶ Schroeder võtab Tolstoi tegutsemise kokku järgmiselt:

Tolstoi, puhtal kujul sõdur ja vene rahvuslane, nägi Napoleoni koheselt läbi ning saatis oma ülemustele pidevaid hoiatusi, palveid relvastumiseks ja ilustamata kriitikat (näiteks soovitas Rumjantsevile tungivalt ära hoida kahe keisri taaskohtumine, kuna Aleksander ei suudaks ilmselgelt Napoleonile vastu seista). Tal oli kaks peamist teemat, mida ta ikka ja jälle kordas: esiteks, Napoleoni eesmärk oli vallutada rohkem alasid Preisimaal ja Poolas ning see oli põhjuseks, miks Napoleon tõukas Venemaa Rootsiga sõtta ning frustreris ja häiris Venemaa sõjas Türgiga; ning teiseks, Napoleon ei lõpeta kunagi laienemist, sest tal oli hiiglaslik armee, mille järgi ta elas ning mida ta pidi kusagil kasutama.⁵¹⁷

Briti ajaloolane Dominic Lieven on andnud Tolstoile, kes juba 1808. aasta suvel pooldas häälekalt lähenemist Inglismaaga, tabava hinnangu:

Tolstoi oli suursaadik, kes oli kangelaslikult otsekohene: ta ei olnudki tegelikult diplomaat, vaid võitlev kindral ning igatses Pariisi saatkonnast lahkuda, kus ta enda arvates raiskas aega tuule tagaajamisele. Ta ütles korduvalt oma ülemustele Peterburis, et Napoleon kaldus Euroopas domineerimisele ning „tahab teha meid Aasia võimuks ja lükata meid tagasi meie vanadesse piiridesse“. Eemale tõugatud ja alandatud Prantsusmaa arrogantsusest ja eneseuhkusest, oli Tolstoi lähedal duellile Prantsuse marssali Michel Neyga, kuna oli prantslase maitsele liiga häälekalt ülistanud Vene armeed ning väitnud, et prantslaste võit 1807. aastal tuli vaid tänu õnnele ning numbrilisele ülekaalule.⁵¹⁸

Üheks vähestest Vene-Prantsuse liidu pooldajaks pärast Tilsitit oli välisministriks saanud Nikolai Rumjantsev. Ta pooldas liitu Prantsusmaaga mitte kui läänemeelne frankofiil, kes oleks heaks kiitnud Napoleoni agressiivseid vallutusi, vaid kui Venemaa patrioot, kes pidas liidulepingut oma kodumaa huvides olevaks, lähtudes riigi kultuurilistest, majanduslikest ning poliitilistest kaalut-

⁵¹⁵ Tolstoi määrati Vene suursaadikuks Pariisi septembris 1807, kus tema ülesanneteks sai Vene-Prantsuse suhete tugevdamine ning Preisimaa saadiku toetamine Tilsiti rahulepingute ning kontributsioonide küsimuses. Samuti pidi Tolstoi sõbralikud suhted sisse seadma Austria suursaadikuga, et parandada kahe riigi vahelist arusaamist. Vt Tolstoi saatmise ja juhiste kohta: Aleksander Friedrich Wilhelmile, 22. september 1807, in: Bailleu, *Briefwechsel Friedrich Wilhelms*, lk 166–167; Aleksandri instruksioonid Tolstoile, 26. september 1807, in: *SIRIO LXXXIX*, lk 97–113; vt ka Aleksandri instruksioone Tolstoile, 26. september 1807, in: *VPR IV*, lk 81. Vene ajaloolase Sergei Iskjuuli arvates oli Tolstoile antud juhistes (Vene-Prantsuse sõbralikud suhted) fundamentaalne vastuolu Tolstoi enda tõekspidamisega, millest kujunes ka takistus Vene-Prantsuse suhete parandamisele – seda asjaolu kinnitab ka Lieveni ja Schroederi hinnang Tolstoile. Vt S. Iskjul, ‘Deutsch-russische Beziehungen und das französisch-russische Bündnis, 1807–1808’, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 40, Heft 2 (1992), lk 179.

⁵¹⁶ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 331–332.

⁵¹⁷ Samas, lk 333.

⁵¹⁸ Lieven, *Russia Against Napoleon*, lk 62.

lustest.⁵¹⁹ Aleksander, kes arvas, et oli ainuõige otsuse teinud, hakkas sellest otsima väljapääsu niipea, kui aadelkond muutus rahulolematuks. Seega, keiser ja tema välisminister olid varsti erinevatel seisukohtadel, mis tähendas seda, et välispoliitikat viis ellu pea ainuisikuliselt keiser ise. Suures osas kujundaski just see asjaolu Vene välispoliitikat kuni 1812. aasta sõjani. Võib isegi väita, et kuna Aleksandril ei olnud olulist välispoliitilist kogemust, viis see riigi Napoleoniga taas sõtta.

On väidetud, et Vene-Prantsuse liit polnud maailma jaotamine kahte mõju-sfääri, vaid hoopiski liit Inglismaa vastu. Nagu vaatlleb prantsuse ajaloolane Albert Vandal, siis

Napoleoni eesmärk oli vallutada Inglismaa ning seega saavutada üleüldine rahu. Kõikidest suurvõimudest tundus just Venemaa kõige sobilikum, et seda eesmärki ellu viia. Venemaa võis aidata oma geograafilise positsiooniga nii maal kui merel, oma tugevusega ning piiramatute ressurssidega. Meeltesegaduses pakkus Venemaa Napoleonile seda, milleks talle ettepanek tehti – võidelda üheskoos Inglismaa vastu.⁵²⁰

Tõepoolest, Napoleon vajas tervet Mandri-Euroopat, eelkõige suurvõime nagu Venemaa, enda poolele. See oli hädavajalik võitluseks Inglismaa vastu. Siin ei olnud vähemoluline ka teatav Venemaa anglofoobia. Kui Napoleon ja Aleksander Tilsitis esimest korda kohtusid, ütles Aleksander väidetavalt Napoleonile: „Ma vihkan inglasi samamoodi nagu teie.“ Napoleon olevat sellel vastanud: „Sel juhul on rahu saavutatud.“⁵²¹ Kuid oleks naiivne arvata, et Napoleoni eesmärk oli rahu saavutamine Euroopas – tema teod olid suunatud ülemvõimu saavutamisele Euroopas ning Inglismaa põlvili surumisele, et Prantsusmaast saaks võimsaim riik maailmas.

Ka Preisimaal oli tunda tugevat rahulolematust, sest Jena katastroofi ja Tilsiti rahu tingimustega oli Preisimaal riigina raske kohaneda. Napoleoni poolt peale surutud reparatsioonid tekitasid valitsusringkondades suurt pahameelt, rääkimata kahjustest majandusele, kuid muuta ei olnud neid võimalik. Tuli leppida olukorraga, kus Preisimaa eksisteerimine sõltus täielikult „Korsika koletisest“. Sõjaliselt ja territoriaalselt kahandati Preisimaa teisejärguliseks riigiks, seega igasugune sõjaline vastuhakk Napoleonile oli välistatud – seda isegi juhul, kui sõlmitaks liit Venemaaga. Uut Jenat ei soovinud keegi, sest usuti, et järgmine kord neil enam nii hästi ei lähe. Seega jäigi ainult üks võimalus Prantsusmaa ikke alt välja rabelemiseks – riigi ulatuslik reformimine alates sõjaväest ja lõpetades haridusega. Kõrgemates valitsusringkondades oli jõutud lõpuks arusaamale, et riik vajab kiiremas korras muutusi. Kui Tilsitist üldse mingit kasu oli, siis oli selleks õppetund, et Preisimaa püsimine sõltub alati vähemalt ühest tema suurest naabrist. Kui üks või mitu tema naabritest

⁵¹⁹ Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 170.

⁵²⁰ J. Tulard, *Napoleon: the Myth of the Saviour* (London, 1985), lk 148.

⁵²¹ J. Holland Rose, *The Revolutionary and Napoleonic Era, 1789–1815* (Cambridge, 2013), lk 174.

võtaksid osa Preisimaa-vastasest liidust, siis satuks Preisimaa olemasolu suurde ohtu – seega pidi Preisimaa leidma oma koha stabiilses Euroopa riikide süsteemis.⁵²² Selle arusaama järgi kohandas Preisimaa oma Tilsiti-järgse välispoliitika.

Preisimaa riikluse püsimine sõltus pärast Tilsitit peamiselt Prantsusmaast, täpsemalt sellest, kui kiiresti Napoleon okupatsiooni lõpetab. Kahjud, mida Preisimaa riigikassa kandis, olid hävitavad. Okupatsiooniar mee pidas ennast üleval Preisimaa kulul, rüüstates, varastades ja vägivallatsedes. Preisimaa jaoks olid need rasked ajad, kuna riigi ülesehitamine nõudis tohutuid ressursse, mida ei olnud kuskilt võtta. Tilsiti rahulepingu üks raskemaid punkte puudutas Preisimaa territoriaalseid muudatusi.⁵²³ Preisimaa kaotas Altmarki Tangermündega, Stendali ja Salzwedeli – alad, millest oli välja kasvanud Brandenburg. Preisimaa kaotas alad, mis olid võidetud usu- ja pärilussõdadega enne Kolmekümneaastast sõda; kaotati Kleve, Marki Hertsogkond, Ravensberg ja Vestfaali rahuga võidetud Magdeburg, mida palus viimasel hetkel edutult alles jätta kuninganna Luise. Preisimaa kaotas Ida-Friisimaa, mis oli ainuke Friedrich Suure poolt omandatud läänepoolne ala. Samuti kaotati põline Hohenzollernite Bayreuth. Mõistetavalt kaotati ka kõik alad, mis oldi saadud Napoleoni ajal Prantsusmaa abiga: Münster, Paderborn, Hildesheim ning vahetult enne sõda saadud Hannover. Seega kaotas Preisimaa kõik alad lääne pool Elbe jõe ning sellega lõppes ka Preisimaa kaasarääkimine Euroopa poliitikas. Idas kaotas Preisimaa suured alad, mis olid saadud Poola jagamistega – Posen, Kalisch, Varssavi ja Bialystok olid vaid suuremad linnad, mis Preisimaalt ära võeti. Need alad moodustasid Preisimaa provintsid, mis ulatusid Piliza, Wisla, Bugi ja Niemeni jõgedeni. Venemaa sai Bialystoki ja Tauroggeni, ülejäänud aladest moodustati Varssavi hertsogiriik, mis allus otseselt Saksimaa kuningale, kuid oli tegelikult Prantsusmaa satelliitriik. Selle tulemusena kaotas Preisimaa ka oma aastasadu kestnud staatuse suurvõimuna Ida-Euroopas, täpselt sellise, milline oli Austria olnud Kagu-Euroopas juba aastasadu. Preisimaa oli kaotanud poole oma territooriumist. Lisaks ootasid Preisimaad veel sõjakontributsioonid ja erinevad poliitilised piirangud, millest olulisim oli kohustus liituda kontinentaalblokaadi ja sõjaga Inglismaa vastu.

Preisimaal mõisteti lepingu hävitavad tagajärgi, mistõttu üritati Königsbergi konventsiooniga (12. juuli 1807) välja kaubelda okupatsiooni kiiret lõpetamist ja kergemaid tingimusi. Nii püüti Prantsusmaale näidata, et liitlasena ollakse talle kasulikum, kui nõrga satelliitriigina, mille kulul Prantsuse armee end elataks. See oli Preisimaa oluliseim reaktsioon Tilsiti tingimustele. Et poliitilist sõltumatust täielikult mitte kaotada, üritatigi end esitleda poliitiliselt tugeva ja võrdväärse partnerina Prantsusmaale. Konventsiooniga lepidi kokku, et prants-

⁵²² Dwyer, *The Rise of Prussia*, lk 252.

⁵²³ Tilsiti rahulepingu tingimuste juures tuginen internetis kättesaadavale rahulepingu originaalteksti inglisekeelsele tõlkele http://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_tilsit.html#prussia1807 (viimati vaadatud 22.11.2018) ning H. Hausherri uurimusele *Erfüllung und Befreiung*, lk 17–25.

lased evakueeruvad Preisimaalt 1. novembriks 1807. See olenes aga sõjakontributsioonide maksmisest, mille täpne summa polnud veel kindlakski tehtud. Niikaua kui täpne summa polnud teada, kestis Prantsuse okupatsioon edasi.

Äsja ametisse määratud Preisimaa välisminister Goltz pidas uusi lepinguid Preisimaale väga halbadeks. Ta võttis oma seisukoha kokku nii: “Konventsioon võtab kõik võimu praegusest kuningalt ära; Napoleon saab tulevikus Preisimaad enda soovide järgi kujundada.”⁵²⁴ Pärast konventsioonile allakirjutamist jäid Preisimaa ja Prantsusmaa esindajad veel Königsbergi, et tingimuste üksikasjad läbi arutada. Lepiti kokku, et Preisimaa peaks 25. juuliks ära maksma kontributsioonid Königsbergi ja Ida-Preisimaa eest (12 miljonit franki) ning et alles siis saab alata Prantsuse vägede järk-järguline väljaviimine Preisimaalt. Kui aga Preisimaa pandi fakti ette, et nad peavad maksma sõjakontributsioone kokku 150 miljonit franki, oli igasugustel lootustel kriips peal, sest sellist raha polnud kusagilt võtta. Prantsuse okupatsioon jätkus.

Sõja käigus olid Preisi valitsus sunnitud Prantsusmaa vägede edenemise tõttu taganema ida poole. Alles pärast 12 miljoni frangi maksmise kokkuleppimist Königsbergi ja Ida-Preisimaa eest viis Prantsusmaa oma väed Königsbergist välja, kuid ka siis ulatus Friedrich Wilhelmi võim vaid Pasleka jõeni. Königsbergi kolis õukond tagasi alles 16. jaanuaril 1808. aastal. Kui provintsihaldur kindral Pierre Daru⁵²⁵ esitas Preisimaale Napoleoni nimel reparatsioonide summa, olid preislased hämmingus – nende suuruseks oli 154 miljonit franki. See summa oli ülisuur, kui arvestada seda, et Preisimaa aastasissetulek kõikide provintside pealt oli vaid 56,5 miljonit franki. See mõjus kuningale rängalt ning ta üritas Preisimaale pandud nõudmisi muuta, saates Napoleoni juurde erimissioone⁵²⁶, kuid kasutult. Napoleon lükkas preislaste ja Daru vahel kokkulepitud uued tingimused kaks korda tagasi, väites, et Preisimaa suudaks maksta kogu summa kui nad tahaksid, ja et nad võiksid alustada armee laialisaatmisest.⁵²⁷ Friederich Wilhelm oli meeleheitel.⁵²⁸

⁵²⁴ Hausserr, *Erfüllung und Befreiung*, lk 24.

⁵²⁵ Pierre Daru (1767–1829) – Prantsuse sõjaväelane, riigimees, ajaloolane ja poet. Võttis osa Prantsusmaa sõjakäikudest aastatel 1805–1807 ning osales Pressburgi ja Tilsiti rahulepingute koostamisel, misjärel tegutses Prantsusmaa poolt okupeeritud Preisi alade haldurina. Osales Erfurdi kongressil ning võttis 1809. aastal osa ka sõjakäigust Austria vastu, misjärel konsulteeris Napoleoni dünastilise abielu sõlmimisel.

⁵²⁶ Üks esimesi sellistest (16. juuli 1807) missioonidest oli kindralmajor Knobelsdorffi (ilmselt oli tegu Friedrich Wilhelm Ernst von Knobelsdorffiga (1752–1820), kes oli varasemalt Pariisis diplomaadina teeninud) saatmine Napoleoni jutule eesmärgiga vähendada kontributsioone ja taotleda Prantsuse vägede kiire väljaviimine Preisimaalt. Selleks palus Friedrich Wilhelm toetust ka Aleksandrilt, kellelt loodeti esindaja saatmist Pariisi, et Knobelsdorffi läbirääkimistes aidata. Vt Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 30. juuli 1807, in: Bailleu, *Briefwechsel Friedrich Wilhelms*, lk 160–162. Krahv Lehndorff, Preisimaa asjur Peterburis, on ühes oma memorandumis kirja pannud ka punktid, milles Preisimaa täpselt abi sooviks. Vt. *SIRIO LXXXIX*, lk 118–121.

⁵²⁷ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 347.

⁵²⁸ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 286–287.

Pärast Tilsitit määrati Napoleoni soovil Preisimaa peaministri ametisse teada-tuntud Preisimaa patrioot Stein, kelle sõjapartei juhiks olemine 1806. aastal oli Napoleonile teadmata. Preisimaal oli ta võimalikest kandidaatidest kõige võimekam ning Friedrich Wilhelm teadis seda. Ta andis Steinile suure võimu, mille tagajärjel sai Stein vastutavaks olulisemate riigiasjade, sealhulgas finantside, halduse ja sõjaväe eest. Seega sai temast kuninga kõrval suurima võimuga mees Preisimaal, kellele pandi suuri lootusi riigi päästmisel.

Steinil oli oma roll mängida ka Aleksandri poliitikas Prantsusmaa suunal. Mäletatavasti oli 1807. aastal soovinud Aleksander Steini enda teenistusse kutsuda. Enne Erfurti kongressi kohtusid Stein ja Aleksander Königsbergis, kus Stein soovitas tungivalt, et aeg uueks ühiseks võitluseks Napoleoni vastu on saabunud: lõunas oli Prantsusmaal probleeme Hispaaniaga, Austria kogus jõudu uueks katseks maha raputada bonapartistliku hegemoonia häbistused ning Inglismaa oli tugevam kui kunagi varem.⁵²⁹ Kuid Stein oli eelkõige Saksamaa patrioot. Keisri lähikondlane, Aleksander Mihhailovski-Danilevski, kirjeldas Steini järgmiselt: „kõik tema soovid keskendusid ühele mõttele – näha oma kodumaa triumfi ja Prantsusmaa alandamist“.⁵³⁰ Kuigi Aleksandri muutumist Napoleoni liitlasest Euroopa vabastajaks ei saa ajaliselt väga täpselt määratleda, kuid näib, et Steinil oli mängida otsustav roll keisri Prantsusmaa vastatuse kasvatamisel.⁵³¹

Ametisse astudes oli Steini jaoks kõige olulisem Preisimaa puhastamine võõrvägedest, et taastada ja riik üles ehitada.⁵³² 7. oktoobril 1807. aastal väljastas Stein kuninga nimel edikti, milles teavitas, et Preisimaa nõustub põhimõtteliselt reparatsioonide summaga, kuid maksetingimused tuli veel kokku leppida. Sellest sai Steini “täitmispoliitika” (*Erfüllungspolitik*), mis nägi ette, et tehakse kõik võimalik kontributsioonisumma tasumiseks. Nii sooviti näida Prantsusmaale atraktiivne liitlane, kuid 23. oktoobril teatas Daru, et Prantsusmaa jätab siiski kuni kontributsioonide tasumiseni oma väed viide Preisimaa kindlusesse. Stein arvutas välja, et see läheks Preisimaale maksma lubamatult suure summa – 11,5 miljonit riigitaalrit aastas (42,5 miljonit franki⁵³³). Steini poliitika oli seetõttu kriisis ning ta soovitas saata kuninga venna prints Wilhelmi Pariisi, et läbi rääkida tingimuste leevendamise üle. Plaan oli selline, et prints Wilhelm pakub Napoleonile liitu, sest Preisimaa oli valmis end „Napoleoni käte vahele heitma“, et saavutada lõplik otsus prantslaste lahkumise kohta Preisimaalt.⁵³⁴

Hans Haussherr väidab, et Steini tegutsemine oli vastuolus Preisimaa poliitiliste traditsioonidega, mida ta oli koos Hardenbergiga enne sõda ellu viinud.

⁵²⁹ Schmitt, ‘1812: Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon’, lk 326.

⁵³⁰ Schmitt, ‘1812: Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon’, lk 327.

⁵³¹ Samas, lk 328.

⁵³² Haussherr, *Erfüllung und Befreiung*, lk 100.

⁵³³ Lähtun siinkohal Haussherri uurimuses kasutatud valuutakursist, mille järgi 1 Preisimaa riigitaalrit = 3,7 Prantsuse franki. Vt Haussherr, *Erfüllung und Befreiung*, lk 132.

⁵³⁴ Haussherr, *Erfüllung und Befreiung*, lk 124. Instruksioonid prints Wilhelmile 5. novembrist 1807 on leitavad: P. Hassel, *Geschichte der preussischen Politik 1807 bis 1815. Erster Theil (1807, 1808)* (Leipzig, 1881), lk 423–429.

Selline poliitiline traditsioon seisnes Napoleonist eemalehoidmises ning iseseisva poliitika tegemises – oluline oli hoida oma käed vabana, sest Preisimaal oli hilisemas sõjas Napoleoniga mängida oluline roll.⁵³⁵ Stein oli kokkuvõttes valmis Napoleonile pakkuma sõjalist liitu, Reini Liiduga liitumist ja isegi Napoleoni protektoraadiks saamist. Kuid esialgu pakkus ta 30 000–40 000 sõdurit kontributsioonide vähendamise, paremate maksetingimuste ning prantslaste Glogau, Stettini ja Küstrini kindlustest lahkumise eest. Hoolimata sellest, et läbirääkimiste tulemuslikkuse nimel tehti pidevat tööd mitmes linnas (Pariis, Berliin, Memel ja Peterburi), läksid need ikkagi vett vedama. Memelis toimunud läbirääkimistest võtsid osa nii Preisimaa kui Venemaa diplomaadid, viimaseid esindas asjurina Gotthard Ludwig von Krüdener. Peamisteks küsimusteks oli endiselt Prantsuse vägede lahkumine Preisimaalt ja sõjakontributsioonide maksetingimused. Üheks peamiseks palveks Friedrich Wilhelmi poolt Vene diplomaatidele oli, et Prantsuse vägede suurus Stettini, Glogau ja Küstrini kindlustes ei ületaks Preisimaa garnisonide suurust rahuajal, samuti pidi osa kontributsioone makstama rahas, et prantslased ei sekkuks mainitud kindluste administreerimisse, sest kuningas soovis jätta endale mingeidki alasid.⁵³⁶ Nagu Krüdener Tolstoile kirjutab, polnud Preisimaa suuteline kogu kontributsioonisummat maksma ning avaldas lootust, et Tolstoi suudab Pariisis Preisimaa pakkumise läbi suruda, et õukond saaks tagasi Berliini kolida.⁵³⁷

Siinkohal tuleb taas mängu Stackelberg, kes oli 1807. aasta oktoobri lõpuni Põhja-Saksamaal viibinud ning määrati erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks Preisimaale 11. novembril 1807 – sellest plaanist oldi Preisimaal aga teadlikud juba 30. septembril.⁵³⁸ 21. novembril teavitas Rumjantsev ametlikust otsusest ka Vene asjurit Krüdeneri:

Keisril on põhjust uskuda, et Tema Preisimaa Kõrgeaususele on vastuvõetav, kui temaga on taas Vene saadik, kes on sarnase karakteriga nagu härra Alopäus. Tema Keiserlik Kõrgeausus valis salanõunik krahv Stackelbergi erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks selle suverääni juurde. Edastades selle info krahv Goltzile, andke talle teada, et Stackelbergil on eelis olla kuningaga juba varasemalt tuttav ning saanud isegi osaks õnne, millega ta teenis ära kuninga headuse ning usalduse, mis said otsustavaks meie valitseja otsusel. Krahv Stackelberg, kes praegu viibib Altonas, läheb peagi oma uude sihtkohta.⁵³⁹

12. veebruaril 1808 kirjutab Preisimaa välisminister Goltz krahv Karl von Lehn-dorffile, et Stackelberg on Königsbergis viibinud juba peaaegu kolm nädalat, aga pole saanud ametlikke juhiseid, mille tõttu ei saa teda veel ametlikult akrediteerida; samas tundis Stackelberg end Preisimaal “väga õnnelikult, kui

⁵³⁵ Hausherr, *Erfüllung und Befreiung*, lk 124–125.

⁵³⁶ Iskjul, ‘Deutsch-russische Beziehungen’, lk 180–181.

⁵³⁷ Krüdener Tolstoile, 4. november 1807, *SIRIO LXXXIX*, lk 159–161.

⁵³⁸ Goltz Schladenile, 30. september 1807, GStA PKIII. HA.MdA I.6295, pagineerimata.

⁵³⁹ Rumjantsev Krüdenerile, 21. november 1807, *SIRIO LXXXIX*, lk 730.

võrrelda seda krahv Tolstoi ülesannetega Pariisis”.⁵⁴⁰ Sellest võib järeldada, et Vene diplomaadid ei ihaldanud tol hetkel saadikupositsiooni Pariisis. Samuti võib arvata, et ka Stackelberg ei olnud suur Vene-Prantsuse liidu ja Vene-Inglise sõja pooldaja. Neli päeva hiljem, 16. veebruaril, kirjutab Goltz Stackelbergile, teatades, et pärast mõningaid takerdusi jõudis koos Vene välisminister Rumjantsevi kirjadega kohale ka soovituskiri, mille alusel määratakse Stackelberg Vene erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks Preisimaal. Sellega kinnitati Gustav Ernst von Stackelberg Vene keisririigi esindajaks Preisimaal.⁵⁴¹ Võib arvata, et Stackelbergi akrediteerimine võttis aega Preisimaal aset leidnud isikkoosseisu muudatuste tõttu. Ühes kolmest 2. veebruari läkituses avaldab Rumjantsev heameelt, et Stackelberg on Königsbergi kohale jõudnud, kuid palub tal ennast informeerida enda akrediteerimisest, sest temal endal rohkem informatsiooni ei ole. Samas avaldab Rumjantsev lootust, et kuna Stackelberg on kuningaga juba isiklikult tuttav, ei venita kuningas aega tema akrediteerimisega. Samas kirjas palub Rumjantsev ka Stackelbergil kuningale kinnitada, et Aleksander ei kaota hetkekski tähelepanu Preisimaa huvidelt ning et tema seisukohad ei ole muutunud. Samuti oli Rumjantsev Tolstoile saatnud juhised toetada prints Wilhelmi missiooni Pariisis.⁵⁴² Lõpuks, 9. märtsil, edastab Rumjantsev Stackelbergile kirjad kuningale, mis sisaldavad Alopäusi tagasikutsumist ning Stackelbergi ametlikku akrediteeringut Venemaa erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks Preisimaal.⁵⁴³ Alopäus oli küll selleks ajaks erimissioonil Londonis, kuid ametlikult ka veel Venemaa esindaja Preisimaal.

Suhtluse seadis Stackelberg Königsbergi asudes sisse ka Vene suursaadikuga Viinis, prints Aleksander Kurakiniga, kes 1808. aasta oktoobris suundus Pariisi, kus ta vahetas välja senise Vene saadiku Pjotr Tolstoi.⁵⁴⁴ Kuid veel detsembris

⁵⁴⁰ Goltz Lehndorffile, 12. veebruar 1808, GStA PK.III. HA.MdA I.6329, l 1–2.

⁵⁴¹ Goltz Stackelbergile, 16. veebruar 1808, GStA PK.III. HA.MdA I.6329, l 3.

⁵⁴² Rumjantsev Stackelbergile, 2. veebruar 1808, AVPRI.133.468.720, l 2. Rumjantsevi juhistest Tolstoile tuleb välja, et Venemaa nõudis prantslastelt viiest kindlusest kahe vabastamist ning et kolme kindlusesse pidi igauhte jääma garnison suurusega 8000 meest, keda peeti ülal Preisimaa kulul. Rumjantsev nägi prantslaste tegutsemises ka Venemaa-vastast tegevust: „Miks nõutakse kindlusi, mis asuvad nii lähedal Venemaa piirile ning ei rahulduta kolme kindlusega Sileesias?“. Siin pidas nii Rumjantsev kui ka Aleksander silmas Kolbergi ja Graudenzi kindlusi. Vt Iskjul, ‘Deutsch-russische Beziehungen’, lk 182. Rumjantsevi juhised Tolstoile 18. novembrist ja 8. detsembrist leiab: *SIRIO LXXXIX*, lk 216–217 ja 257–258.

⁵⁴³ Rumjantsev Stackelbergile, 9. märts 1808, AVPRI.133.468.720, l 10.

⁵⁴⁴ Stackelberg kirjutab esimest korda Kurakinile, kui ta ootas oma akrediteeringut Preisimaal. Ta pakkus igakülgselt abi, uskudes, et saab Kurakinile Berliinis senikaua kasuks olla. Vt Stackelberg Kurakinile, jaanuar-veebruar 1808 (täpselt dateerimata), AVPRI.133.468.722, l 3. Tema järgmine läkitus Kurakinile andis teada, et kuningale on soovituskirjad edastatud, edastades samuti Kurakinile tänu, et too oli hoolimata Stackelbergi mitteametlikust positsioonist soostunud kirjavahetust alustama. Vt Stackelberg Kurakinile, märts (täpselt dateerimata, aga tõenäoliselt 10. märts), AVPRI.133.468.722, l 4.

ootas Kurakin oma akrediteeringut, sest Napoleoni ei olnud Pariisis.⁵⁴⁵ Tolstoi oli juba mitmeks kuuks jäänud juhusteta ning oli tugevalt vastu Venemaa tegutsemisele Rootsi ja Inglismaa, aga ka muudel suundadel, pidades õigemaks variandiks hoopis rahu Inglismaa ja Türgiga ning salajast üksteisemõistmist Austriaga. Sellised soovitusel Rumjantsevile koos Napoleoni kaebustega tema suhtes, põhjustasid Tolstoi tagasikutsumise. Samas, ka Kurakin võttis varsti sarnase hoiaku nagu teisedki venelased, olles selgelt prantsusevaenulik diplomaat. Ühes oma läkituses avaldab Stackelberg kahetsust, et tema positsioon ei võimalda anda eriti huvipakkuvat informatsiooni, kuna Königsberg ei asu oluliste läbirääkimiste teljel, mis mõjutaksid suuresti sündmuste kulgu Euroopas laiemalt.⁵⁴⁶ Kas siit võib välja lugeda teatavat rahulolematust oma positsiooniga, on raske öelda, kuid Euroopa rahvusvaheliste suhete fookus oli tõepoolest sel hetkel mujal, mis jättis Stackelbergile suures osas vaid väiksemate küsimuste lahendamise ning informatsiooni vahendamise Venemaa diplomaatilisele võrgustikule Euroopas. Seda oletust kinnitab ehk ka asjaolu, et 1808. aasta jooksul Stackelbergile saadetud juhiste arvu ei saa võrrelda näiteks 1806. aasta omaga.⁵⁴⁷

Tulles tagasi Preisimaa püüdluste juurde leevendada Tilsiti rahulepingu tingimusi, siis prints Wilhelmi missioon Pariisis ei alanud hästi. Esimesel kohtumisel Napoleoniga 9. jaanuaril 1808 süüdistati Preisimaad Prantsusmaavastases vandenõus koos Suurbritanniaga. Kui aga prints Napoleonile liitu pakkus, siis muutus Napoleon pisut leebemaks, kuid sellegipoolest pidi prints järgmist kohtumist kuus nädalat ootama. Vahepeal oli printsil mitmeid teisi kõrgetasemelisi kohtumisi, kuid selgusetus püsis. Alles Wilhelmi teisel kohtumisel Napoleoniga 23. veebruaril sai selgeks, et järeleandmisi ei tule. Vastupidi, jättes kehtima kontributsioonisumma, ütles Napoleon kindla „ei“ vägede välja viimisele, mis ühtlasi tähendas seda, et Preisimaa ei saa tegutseda iseseisva võimuna. Tulevikus ei tohtinud Preisimaal olla suuremat armeed kui 40 000 sõdurit. Nende tingimuste väljaütlemisega täitis Napoleon olulise lõnga Tilsiti rahulepingus, kindlustas oma positsiooni ja lämmatas veelgi enam Preisimaad.⁵⁴⁸ Katsed Tilsiti lepingutingimusi leevendada olid Napoleoni poolt halastamatult summutatud, kuid preislased jätkasid jõupingutusi, et päästa Preisimaa hävitavate nõudmiste eest. Ka Aleksander ei soostunud seekord Preisimaad toetama, öeldes raske südamega Preisi välisministri Goltzi edastatud palvele ära, sest arvas, et edasine Napoleoni surveamine pärast sellist otsustavust ei kannaks vilja.⁵⁴⁹

Kuna prints Wilhelmi jõupingutused Pariisis ei kandnud vilja, siis pärast seda nihkus läbirääkimiste keskpunkt Berliini, kus Stein võttis isiklikult üle läbirääkimiste juhtimise. Olgugi, et senised katsed midagi muuta olid läbi kuk-

⁵⁴⁵ Rumjantsev Stackelbergile, 6. detsember 1808, AVPRI.133.468.720, l 41.

⁵⁴⁶ Stackelberg Kurakinile, 24. märts 1808, AVPRI.133.468.722, l 5–6.

⁵⁴⁷ Siinkirjutaja andmetel sai Stackelberg 1808. aastal Rumjantsevilt juhiseid 44 korral. Võrreldes seda 1806. ja isegi ka 1807. aastaga on seda oluliselt vähem.

⁵⁴⁸ Hausherr, *Erfüllung und Befreiung*, lk. 179.

⁵⁴⁹ Rumjantsev Stackelbergile, 26. veebruar 1808, AVPRI.133.468.720, l 7.

kunud, oli Stein endiselt entusiastlik. See oli tingitud eelkõige sellest, et Prantsusmaa oli Hispaanias pidanud vastu võtma mitmeid tagasilööke ning suhted Austriaga läksid allamäge. Stein lootis sellisest olukorrast kasu lõigata, kuna arvas, et Napoleon muutub tagasilöökide tõttu vastutulelikumaks. Stackelberg kirjutas prints Wilhelmi missiooni läbikukkumisest Kurakinile 24. märtsil, avaldades lootust, et Steini läbirääkimised on tulemuslikumad.⁵⁵⁰

Steini kohtumised Daruga märtsi alguses olidki mingis mõttes edukad, sest kontributsioonisummaks jäi 101 miljonit franki. Ka maksetingimuste osas saavutati läbimurre, sest maavalduste asemel tasuti osa summast maavalduste kohta välja antud võlakirjadega, mis jättis Preisimaale suuremad võimalused rahaliseks paindlikkuseks. Viimaks lepiti kokku, et viie kindluse asemel jäävad prantslased vaid kolme ning et ülejäänud Preisimaa peab Prantsusmaa vägedest olema puhas 30 päeva jooksul. Kindlused pidid vabaks saama pärast kolmandiku kontributsioonide tasumist.⁵⁵¹ Läbirääkimistest oli teadlik muidugi ka Stackelberg, teavitades sellest Rumjantsevit⁵⁵² ning tegi saavutatud tingimustest veidi täpsema ülevaate Kurakinile. Stackelbergi andmetel pidi 9. märtsil kokku lepitud kontributsioonidesumma jääma 110 miljoni frangi lähedale, millest poole pidi moodustama hüpoteek kuninglikele valdustele. Samuti pidid 9000 prantsuse sõdurit jääma Stettini, Glogau ja Küstrini kindlustesse. Et Visla jõe taga Preisimaa aladel oli veel 150 000 prantsuse sõdurit, siis pidid need lahkuma 30 päeva jooksul pärast tingimuste kinnitamist.⁵⁵³ Steini jaoks oli tegemist ülima kordaminekuga, kuid selle elluviimisel oli ees üks takistus – Napoleon. Steini saatja Friedrich August von Stägemann kirjutas: “Härä Daruga oleme me valmis, aga mitte keiser Napoleoniga.”⁵⁵⁴ Seda kinnitas ka Stackelberg, kes ütles, et „saab näha, kas Napoleon selle konventsiooni ka kinnitab“.⁵⁵⁵ Nagu näeme Stackelbergi läkitustest Kurakinile, ei olnud veel juunikuuks 9. märtsi konventsioon prantslaste poolt kinnitatud – probleemkohaks oli endiselt kontributsioonidesumma.⁵⁵⁶ Sellist asjade seisu peeti osaliselt ka 1807. aasta 12. juuli kiiruga sõlmitud Königsbergi konventsiooni karuteeneks, mis takistas antud küsimustele edasiste lahenduste leidmist (eelkõige 3. artikkel, mis puudutas Sileesia kindlustusi).⁵⁵⁷

Pariisi konventsiooniga 1808. aasta septembris⁵⁵⁸ “lahendati” Tilsiti rahu- lepingust tulenevad erimeelsused lõplikult ning pandi paika tingimused, mille

⁵⁵⁰ Stackelberg Kurakinile, 24. märts 1808, AVPRI.133.468.722, l 5–6.

⁵⁵¹ G. Ritter, *Stein: Eine Politische Biographie* (Stuttgart, 1958), lk 320–321.

⁵⁵² Rumjantsev Tolstoile, 25. märts 1808, in: *SIRIO LXXXIX*, lk 495.

⁵⁵³ Stackelberg Kurakinile, 24. märts 1808, AVPRI.133.468.722, l 5–6.

⁵⁵⁴ Ritter, *Stein*, lk 321.

⁵⁵⁵ Stackelberg Kurakinile, 24. märts 1808, AVPRI.133.468.722, l 5–6.

⁵⁵⁶ Stackelberg Kurakinile, 16. juuni 1808, AVPRI.133.468.722, l 9–10.

⁵⁵⁷ Stackelberg Saltökovile, 25. juuli 1808, RA, EAA.1862.2.60, l 89–90.

⁵⁵⁸ Septembris 1808 allakirjutatud Pariisi Konventsiooni inglise keelne tõlge, millele käesolevas uurimuses tuginen, on internetis kättesaadav: http://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_tilsit.html#prussia1808 (viimati vaadatud 08.01.2019)

järgi Preisimaa pidi Prantsusmaale maksma 140 miljonit franki sõjareparatsioonide. Vene keiser Aleksander I survel vähendati hiljem seda summat 120 miljonini.⁵⁵⁹ Pool sellest summast pidi Preisimaa maksma sularahas või usaldusväärsetes vekslites graafikus 6 miljonit franki kuus. Ülejäänud summa pidi tulema kuninglike valduste võlakirjadest. Samuti jäid prantslased kolme Ida-Preisimaa kindlusesse (Glogau, Küstrin ja Stettin) suures osas preislaste kulul, neile jäi ka läbi Preisimaa hargnev sõjaline teedevõrk ning Magdeburgi kindlus. Glogau kindlus pidi vabastatama pärast poole summa, Küstrin ja Stettin pärast kogu summa tasumist.

Selle konventsiooniga pandi ka paika Preisimaa ametlik staatus. 15. lepingupunkt sätestas, et Preisimaa kuningas peab Prantsusmaale jääma ustavaks liitlaseks, samas kui Napoleon kindlustab Preisimaa kuningale tema territooriumite puutumatuse ja terviklikkuse. Eraldi artikliga sätestati Preisi armeele piirangud, mis hakkasid kehtima 1. jaanuarist 1809. aastast. Selle artikli järgi tohtis Preisi armee järgmise kümne aasta jooksul olla vaid 42 000 meheline. Samuti nõudis Napoleon Austriaga sõja puhul 16 000 Preisi sõdurit, kuid kuna Preisimaa kuningas polnud veel sõjaväge taastada jõudnud, siis 1809. aastal pidi olema selleks numbriks 12 000 meest.

Kuid Preisimaa seis oli poolteist aastat pärast Tilsitit ikka veel ebaselge – ta ei olnud Prantsusmaa liitlane ega satelliitriik, vaid jäi endiselt riigiks, millega Napoleon teeb, mida tahab ja millal tahab. Napoleoni eesmärkide üle Preisimaa suhtes on palju arutletud. Kõige loogilisem on ehk Paul Schroederi analüüs, millest tuleb välja, et Napoleonil ei olnudki Preisimaa suhtes kindlat plaani:

Ei saa küsida, mis oli Napoleoni lõplik eesmärk – oli selleks Preisimaa nõrgestamine lõplikuks hävitamiseks; või majanduslik tühjaksimemine; või Preisimaa kättemaksu ennetamine; või tahtis ta kasutada Preisimaad, et survestada Venemaad ja Austriat; või oli selleks lihtsalt kättemaks. Kõik need variandid tulid talle kindlasti pähe, kuid lõplikku eesmärki tal ei olnud. Selged olid ainult tema negatiivsed eesmärgid, see tähendab seda, et mida ta ei luba Preisimaal teha ja mida ta ise kindlasti Preisimaaga ei tee. Preisimaal ei tohtinud lasta taastuda ja taasrelvastuda, samuti ei tohtinud tal lasta astuda liitu Austriaga, et siis Saksamaal ülestõus saaks toimuda. ... Preisimaad ei tohtinud tuua ka Reini Liitu, sest sellel oleks sama efekt ning niikaua kui Preisimaa oli ikka veel ühes tükis, oli ta liiga ohtlik. Preisimaad ei saanud ka tükeldada, sest see oleks tunduvalt raskendanud administratiivset poolt ning hirmutanud Austriat ja Venemaad. Napoleon ei olnud kunagi teadnud, mida Preisimaaga teha.⁵⁶⁰

Niisiis pidi Preisimaa leppima teadmatusega oma tuleviku suhtes. Valitsuse ponnistused end Prantsusmaa liitlaseks muuta olid läinud vett vedama. Lõppes ajajärk, kus Preisimaa välispoliitika oli täielikult suunatud liidule Prantsusmaaga. Steini jõupingutused tingimusi leevendada ja Preisimaad atraktiivseks muuta kukkusid läbi. Kuid riik ja majandus tuli hoolimata tagasilöökidest

⁵⁵⁹ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 130–131.

⁵⁶⁰ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 348–349.

ikkagi üles ehitada ning ka välispoliitika ümber hinnata, et saavutada võimalikult kiiresti ja võimalikult valutult eesmärk, mis pandi paika kohe pärast Tilsitit – taastada Preisimaa koht Euroopa riikide süsteemis. Edaspidi tuli selleks leida aga teistsuguseid variante.

Napoleon tegeles 1808. aasta vältel sellega, et tugevdada oma positsiooni suhtes Preisimaa ja Venemaaga. Seda näitab kõigepealt Pariisi konventsioon Preisimaaga septembris, teiselt poolt aga Erfurdi kongress septembris-oktoobris Venemaaga. Selleks hetkeks oli üheks suureks murekohaks saanud Austria, mida võib pidada tõenäoliseks põhjuseks, miks Napoleon mõlema riigiga jõu-vahekordasid korrigeeris. Et Napoleon valmistub sõjaks Austriaga, oli ilmne juba 1808. aasta suvel. Ühelt poolt oli Preisimaa aladel ja Sileesias veel suur hulk Prantsuse vägesid, teiselt poolt annab sellele kinnitust Napoleoni jäik hoiak Preisimaa suhtes, kes taheti iga hinna eest põlvili suruda. Juba 1808. aasta suve alguses teavitas Stackelberg Kurakinilt Viinis, et vaadates Prantsuse vägede paigutust ja liikumisi, olevat Prantsusmaa ja Austria vaheline konflikt tõenäoline ning Napoleon sõjaks valmis.⁵⁶¹ Kuna Napoleon oli aga tol hetkel hõivatud sõjaga Hispaanias, siis tahtis ta saada Aleksandrilt kinnitust, et Austria rünnaku korral toetab ja aitab Venemaa Prantsusmaad. Seetõttu soovis Napoleon Aleksandriga ka kohtumist. Esialgu ei soovinud Venemaa mingisugusest kohtumisest kuuldagi, kuid Aleksander nõustus siiski Napoleoniga kohtuma 1808. aasta teises pooles, kuna nägi, et suhted muutuvad järjest pingelisemaks. Aleksander oli väga hästi teadlik, et liit Prantsusmaaga on komplitseeriud, Napoleon ei pidanud kinni Tilsiti lepingutest ning mõistis, et varem või hiljem on järjekordne sõda tõenäoline, kui mitte kindel. Aleksander nägi aga ka seda, et isegi kui liit Prantsusmaaga ei suuda ära hoida sõda, siis vähemalt andis see Venemaale rohkem aega selleks valmistuda. Sõprust Prantsusmaaga pidi edendama, et Venemaa saaks „mõnda aega vabalt hingata, kasutades seda aega vahendite ja vägede kasvatamiseks. ... Me peame töötama vaid sügavas vaikuses, avalikult oma relvastumisest või ettevalmistusest vaikides, ning mitte valjult deklareerima oma kavatsusi nendele, kellele me vastu hakkame.“⁵⁶² Just sel põhjusel nõustus ta Napoleoniga kohtuma.

Kohtumine leidis aset Erfurdis 1808. aasta septembris ning selle eesmärgiks oli tugevdada omavahelist sõprust ja liitu. Kahe keisri suhted tundusid olevat soojad ning Aleksander vaimustas Napoleoni niimoodi, et viimane kirjutas oma abikaasale Josephinele: „Ma olen Aleksandriga rahul, ta peaks ka minuga rahul olema. Kui ta oleks naine, teeksin temast oma armukese.“⁵⁶³ Tegelikult leidis Napoleon aga, et Aleksandriga ei ole kerge suhelda, ning Aleksander oli

⁵⁶¹ Stackelberg Kurakinile, 16. juuni 1808, AVPRI.133.468.722, l 9–10; Stackelberg Kurakinile, 28. juuni 1808, AVPRI.133.468.722, l 11–12; Stackelberg Kurakinile, 18. juuli 1808, AVPRI.133.468.722, l 13–14. Sama kirjutab Stackelberg ka Rumjantseville, kusjuures mainib oma läkituses, et marssal Davout lükkab kuuldused sõjalistest ettevalmistustest ümber: vt Stackelberg Rumjantseville, 23. juuli 1808, RA, EAA.1862.2.60, l 89.

⁵⁶² Aleksander Maria Feodorovnale, september 1808, Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, lk 166.

⁵⁶³ Herold, *The mind of Napoleon: a selection from his written and spoken words*, lk 173.

Napoleoni suhtes avalikult küüniline. Aleksander kirjutas oma õele Katariinale, et „Bonaparte teeskleb, et ma ei ole muud kui narr. Kes naerab viimasena, naerab paremini! Ja mina panen kogu oma usu Jumalasse.“⁵⁶⁴ Napoleon tahtis Aleksandril kinnitust, et on sõjas Austriaga tema poolel. Aleksander andis sellele oma suulise nõusoleku, kui Napoleon tunnustab Soome vallutamist ning toetab Moldaavia ja Vallahhia annekteerimist. Samuti nõustuti, et Inglismaaga ei sõlmita rahu.

Erfurdi kongressiga tõusis taas Prantsusmaa välispoliitika üheks olulisemaks tegijaks Charles Maurice de Talleyrand-Perigord⁵⁶⁵, endine välisminister, kelle Napoleon otsustas enda nõustajana Erfurti kaasa võtta. Napoleon eelistas teda välisminister Jean-Baptiste Nompere de Champagny-le⁵⁶⁶, ning seda mitmel põhjusel. Talleyrand oli detailideni kursis Euroopa diplomaatiaga, olles varasemalt olnud seotud kõikide läbirääkimistega, ning ta oli ainus mees Napoleoni lähikonnas, kes suutis vajalikul määral täita nõuandja rolli ning vastu astuda Aleksandrile. Välisminister Champagny ei olnud selleks aga suuteline, sest keegi teine ei teadnud Napoleoni mõtteid paremini kui Talleyrand, seega võetigi ta Erfurti, et võluda teisi.⁵⁶⁷ Samas sai aga varsti selgeks, et Napoleon oli teinud vale valiku, sest Talleyrand oli juba 1808. aasta alguses teinud otsuse töötada Napoleoni vastu.

Kuna Aleksander oli jätnud Talleyrandi katsed Venemaaga otse suhtlusesse asuda tähelepanuta, tundis ta, et Erfurt on parim võimalus seda uuesti katsetada. See läks lihtsalt, sest initsiatiiv tuli seekord Aleksandri enda poolt. Neil oli kongressi ajal mitu kohtumist, kus nad arutasid Aleksandri ja Napoleoni vaheliste kohtumiste sisu. Talleyrand andis Aleksandrile edasi kõik Napoleoni kavatsused, millega ta soovis saada vabu käsi Hispaanias. Ta veenis Aleksandrit, et Venemaal ei tohiks olla mingeid huve toetada Napoleoni Austria vastu, et ta saaks sellega oma võimu Euroopas suurendada.⁵⁶⁸ Selle asemel julgustas Talleyrand Aleksandrit moodustama Prantsusmaa vastast liitu hoopis Austriaga koos. Talleyrand kirjutas hiljem oma memuaarides: „ma pean tunnistama, et

⁵⁶⁴ J. M. Hartley, *Alexander I* (London, 1994), lk 106.

⁵⁶⁵ Talleyrandi roll aastatel 1808–1809 oli väga oluline Vene-Prantsuse suhete halvenemise kontekstis. Kuigi tema motiivid on ebaselged, väitis ta, et Napoleoni tegevus viib Prantsusmaa hävinguni. Kuid tema mõju Aleksandrile oli veelgi olulisem. Suures osas just Talleyrandi pärast jõudis Aleksander järelduseni, et ta peaks Napoleonile vastu astuma ning läbi suruma enda soove. Aleksandrit oli küllaltki lihtne manipuleerida, sest ta oli veel poliitiliselt kogenematu ning endiselt mõjutatud kriitikast, mis tabas teda nii õukonnast, perest ja lähiringist. Kõik see kokku mõjutas Aleksandri poliitikat ka järgnevatel aastatel.

⁵⁶⁶ Jean-Baptiste Nompere de Champagny (1756–1834) – Prantsuse admiral ja riigimees. Aastatel 1801–1804 suursaadik Viinis, misjärel nimetati Napoleoni poolt siseministriks. Pärast Tilsiti rahu nimetati välisministriks. Oli vastutav Paavstiriigi okupeerimise eest ja Hispaania kuninga Carlos IV troonist loobumise eest 1808. aastal. Osales Schönbrunni rahu-läbirääkimistel Austriaga ning Napoleoni dünastilise abielu korraldamisel.

⁵⁶⁷ P. G. Dwyer, *Talleyrand* (London, 2002), lk 116.

⁵⁶⁸ G. Lefebvre, *Napoleon: From Tilsit to Waterloo, 1807–1815* (London, 1969), lk 28.

olin järjekordse Vene-Prantsuse liidu tõttu Euroopa pärast hirmul“.⁵⁶⁹ Et tal oli tõsi taga, tõestab see, et ta informeeris Viini Napoleoni plaanidest. Napoleonil ei olnud aga Talleyrandi kahepalgelisusest aimugi, sest pärast 1809. aasta sõjakäiku Austria vastu andis ta Talleyrandile ‘petite entrée’ privileegi, mis tähendas seda, et ta võis igal ajal etteteatamata Napoleoniga kohtuda. See tegi temast Napoleonile kõige lähedalseisvama isiku. See andis Talleyrandile suurepärase võimaluse jagada Aleksandriga infot, mida ta Napoleonist ja Prantsusmaa plaanidest teadis. Napoleon aga lootis, et Talleyrand suudab teda erinevate kuhjuvate diplomaatiliste probleemidega aidata. Talleyrand seda aga ei soovinud, kritiseerisides avalikult Napoleoni, mis viis tema tagandamiseni Napoleoni lähikonnast.

Pärast Tilsitit oli Vene-Prantsuse suhetes oluliseks küsimuseks ka idaküsimus. Probleem seisnes Konstantinoopolis ning Musta merre viivates väinades. Nimelt ei olnud Napoleon nõus andma Dardanelle venelaste mõju alla, sest kui Venemaa saaks pääsu Vahemerele, ohustaks see strateegiliselt olulisi Prantsusmaa sadamaid, nagu Toulon, Napoli ja Corfu. Napoleon kirjutas oma saadikule Peterburis, Caulaincourt’le mais 1808, et

... Seega peate selgeks tegema, et Venemaa tahab liiga palju ning et Prantsusmaa ei saa sellega leppida. See on keeruline probleem, mida lahendada, mistõttu üritasin sellele leida lahendust. Lõpuks on küsimus vaid ühes: kes peaks saama Konstantinoopoli?⁵⁷⁰

Puht geograafiliselt võttes moodustanuks Osmanite arvelt võidetud alad Napoleoni hinnangul Venemaa jaoks uued provintsid, Prantsusmaa poolt vaadates oleksid need olnud vaid kaugelt valitsetud kolooniad, mis tähendas seda, et Venemaa kasud ohustanuksid Prantsusmaad, aga mitte vastupidi. Venelased nii ei arvanud. Keisri lähikondlased olid kindlal arvamusel, et Türgi väinasid ei tohi enda mõju alla saada ükski teine suurvõim peale Venemaa.⁵⁷¹ Prantslased väitsid veel hiljemgi, et kui nad saaks endale Konstantinoopoli ja Türgi väinad, ei ohustaks see Odessat, kuna need alad olid kaugel Prantsusmaast, samas kui Venemaa need alad saaks, ohustas Vene merevägi otseselt Touloni.⁵⁷²

Õhus oli ka Balkani küsimus, mis eelkõige puudutas Moldaaviat ja Vallahiat. Nagu ülalpool mainitud, oli Venemaa alates 1806. aastast Osmanite impeeriumiga Balkanil sõjas ning sai aastatel 1807–1809 mitmeid kaotusi, enne kui 1809. aastal sõjaõnn pöörduma hakkas. Venemaa ei saanud aga Prantsusmaalt mingisugust abi. Selline seljakeeramine Balkani küsimuses oli järjekordne tõestus sellest, et Aleksandrit ei koheldud iialgi Napoleoni poolt võrdse partnerina.

⁵⁶⁹ The Duc de Broglie, *The Memoirs of the Prince de Talleyrand, Vol. 1* (London, 1891), lk 337.

⁵⁷⁰ J. Christopher Herold, *The mind of Napoleon: a selection from his written and spoken words* (New York: Columbia University Press, 1955), lk 197.

⁵⁷¹ V. J. Puryear, *Napoleon and the Dardanelles* (Berkeley: University of California Press, 1951), lk 230.

⁵⁷² Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 333.

Balkani küsimus oli vaid üks paljudest, mis jättis Vene-Prantsuse suhetele oma jälje.⁵⁷³ Seega, kuna kumbki valitseja ei olnud üksmeelel ei idaküsimuses ega Balkani küsimuses, oli sel oht üle keeda. Seda küsimust tõstatati järgnevatel aastatel mitmel korral, esimest korda tuli teema tõsisemalt jutuks Erfurdi kongressil.

Nii idaküsimus kui ka Balkani küsimus olid otsapidi seotud ka Preisimaaga, sest Aleksander soovis Napoleonilt jätkuvalt järeleandmisi Preisimaa suhtes, Napoleon aga Balkanil toimuvat enda huvides ära kasutada. Näiteks kui esimesel kohtumisel Tolstoi ja Napoleoni vahel edastas Tolstoi Aleksandri soovi vabastada Preisimaa alad prantsuse vägedest, vastas Napoleon, et ka Venemaa okupeerib endiselt Moldaavia ja Valahhia alasid. Tolstoi protesti peale, et enne prantsuse vägede Preisimaalt väljaviimist ei ole Vene-Prantsuse rahu täielik, vastas Napoleon:

Te olete asjatult liiga palju Preisimaast huvitatud, Te veel näete, kui palju Preisimaa Venemaale probleeme kaasa toob. ... Pealegi tegelen ma [Preisimaalt] vägede väljaviimisega – ma olen koguni juba mõned väeosad välja tõmmanud.⁵⁷⁴

Türgi küsimuses andis Napoleon mõista, et soovib osmanite riigi ühtsust säilitada. Kui aga Aleksander Moldaaviat ja Valahhiat endale tahab, saab ta sellega nõustuda vaid siis, kui saab selle eest kompensatsiooni. Tolstoi küsimuse peale, mis see oleks, vastas Napoleon, et Preisimaa.⁵⁷⁵ Oma läkituses Rumjantsevile andis Tolstoi teada, et Napoleon nõustub Preisi aladelt evakueerimisega tingimusel, et Venemaa oma nõudmistest Moldaavia ja Valahhia suhtes taganeb – seega sidus Prantsusmaa Preisimaa küsimuse lahendamise Venemaa taotlustega Türgis.⁵⁷⁶ Veel ütles Napoleon Tolstoile:

Evakueerige Moldaaviast ja Valahhiast ning ma evakueerin Preisimaalt, Tilsiti rahu näeb Moldaavia ja Valahhia evakueerimise ette, aga Preisimaalt evakueerimise tähtaega mitte. Kui me tahame rahutingimusi täpselt jälgida, siis ainult nii, kuidas need kirja pandi. Aga krahv Rumjantsevile tunduvad need kaks vürstiriiki väga kallid olevat ning kui te nende omanduste juurde jääte, on minul kompensatsiooni vaja. Ma võiksin ehk Silcesiat nõuda, mitte endale, aga kellelegi teisele.⁵⁷⁷

⁵⁷³ C. Esdaile, *Napoleon's Wars: An International History, 1803–1815* (London: Allen Lane, 2007), lk 403–404.

⁵⁷⁴ Iskjul, 'Deutsch-russische Beziehungen', lk 181. Vt ka Tolstoi läkitust Rumjantsevile, 7. november 1807, in: *SIRIO LXXXIX*, lk 177–180.

⁵⁷⁵ Samas, lk 181.

⁵⁷⁶ Samas, lk 181. Vt ka Tolstoi läkitust Rumjantsevile, 7. november 1807, in: *SIRIO LXXXIX*, lk 177–180.

⁵⁷⁷ Arutelu ja terviklikku tsitaati selle küsimuse kohta vt Iskjul, 'Deutsch-russische Beziehungen', lk 183. Tolstoi läkitus Rumjantsevile 11. jaanuarist 1808 on leitav ka: *SIRIO LXXXIX*, lk 338–339.

Seega sidus Napoleon olid kõik territoriaalsed küsimused üksteisega. Venemaa nõudmised Preisimaa suhtes olid seotud küsimustega idas, samuti Austriaga. Napoleoni diplomaatia üks peamisi jooni pärast Tilsitit oligi teiste riikide nurkasurumine ja oma võimu kõrghetkel olid tal selleks kõik võimalused. Preisimaa küsimused ei saanud mitte kunagi olla eraldiseisvaid, sest Napoleoni jaoks oli tegemist teadliku strateegiaga, et hoida ohjes nii Venemaad kui Austriat.

Perioodil Tilsitist Erfurdini mõjutas Venemaa ja Preisimaa poliitikat ka järgnevatel aastatel. Kui sel perioodil proovisid nii Prantsusmaa kui Venemaa hoida tasakaalu, et mitte õhnestada omavahelist liitu, sest mõlemal oli ühine antipaatia Inglismaa vastu, keda sooviti nõrgestada. Kuid mõlemal riigil oli ka mitmeid erimeelsusi ning nõudmisi, mistõttu tundus kahe riigi vaheline konflikt vältimatu. Samas nähti vaeva, et seda edasi lükata ning teatud määral oli keisrite vahel ka vastastikku lugupidamist. Kuid Prantsuse-Austria sõda 1809. aastal lõi ka nende suhetesse esimese tugevama kiilu. Tegelikult tekitas Aleksandri ja Napoleoni vahel erimeelsusi ka Preisimaa küsimus, mis seni arvatust enam Prantsuse-Vene suhteid mõjutas. Seega, aastatel 1807–1808 olid Vene-Prantsuse suhetes märksõnadeks sõprus ja liit, kuid samas pandi sellega alus ka uuele ja veelgi suuremale vastuseisule.

Vene-Rootsi sõda ja Preisimaa

Stackelbergi üheks ülesandeks Preisimaal oli ette valmistada ka diplomaatiliselt valmisolekut 1808. aastal veebruaris puhkenud Vene-Rootsi sõjaks, mille põhjused ulatuvad Tilsiti rahuni. Nimelt andis Venemaa Rootsile teada, et sõbralikud suhted saavad jätkuda vaid juhul, kui ka Rootsi liitub kontinentaalblokaadiga. Rootsi aga pidas paremaks variandiks jääda Suurbritannia poolele, mis tähendas konflikti nii Prantsusmaa, Venemaa kui ka Taaniga. Selle taga oli Napoleoni ja Aleksandri salajane kokkulepe, mille järgi sunnitakse Rootsi ja Taani Suurbritannia vastasesse mereliitu.⁵⁷⁸ Napoleon avaldas Aleksandrile survet Rootsi vallutamiseks, kuid Venemaa saadik Pariisis, Tolstoi, hoiatas, et selle taga on vaid Napoleoni soov vallutada rohkem territooriume Poola ja Preisimaa arvelt.⁵⁷⁹ Vene-Rootsi sõja üheks põhjuseks oli ka Tilsitis läbiräägitud lepingute salajane punkt, mille järgi lubas Napoleon Venemaale Soome. Seda kasutas enda kasuks ka Aleksander, kes soovis parandada oma mainet Peterburis. Vene-Rootsi sõja ametlikuks ettekäändeks oli Rootsi liitmine kontinentaalblokaadiga. Paul Schroeder aga on väitnud, et Venemaal oli Soomest rohkem kasu Rootsi alana, sest see tekitaks puhvertsooni, mis kaitseks Venemaad, ning kust oleks saanud ka paremini survestada Stockholmi. Rootsi pidamine Venemaa geograafiliseks vaenlaseks oli Schroederi arvates vaid Prantsuse propaganda.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 327.

⁵⁷⁹ Samas, lk 333.

⁵⁸⁰ Samas, lk 334.

Stackelbergi roll Preisimaal oli panna sealset valitsust Venemaad sõjas moraalselt toetama.⁵⁸¹ 24. veebruari läkituses edastas Rumjantsev Stackelbergile Venemaa ultimaatumi Rootsile, mille Stackelberg pidi omakorda Preisimaal viibivatele diplomaatidele ning teistele Stackelbergi arvates olulistele isikutele edastama.⁵⁸² Kuid kui Rootsi ultimaatumile kontinentaalblokaadiga liitumiseks ei vastanud, kuulutati sõda. Juba nädal hiljem, 1. märtsil kirjutas Rumjantsev Stackelbergile, et Vene vägede pealetung Soomes on olnud edukas ning et vallutatud on nii Loviisa kui Porvoo. Samast kirjast ilmneb, et ka Gotthard Ludwig von Krüdener on veel Preisimaal tegev, sest nii talle kui Stackelbergile anti ülesanne edastada Vene keisrinna õnnitlused Preisimaa printsessi Luise (1808–1870) sünni puhul.⁵⁸³ 24. märtsil teavitas Rumjantsev Stackelbergi Rootsi-Suurbritannia jaanuaris sõlmitud liidulepingust, mille kohaselt pidid rootslaselt igakuiselt saama 100 000 naelsterlingut ning britid kohustusid neile appi saatma 16 liinilaeva ja 20 000 sõdurit. Rumjantsev kinnitas ka, et Venemaa targad ja otsustavad meetmed Soome vallutamisel olid Rootsi käitumise valguses asendamatud, et kindlustada oma välispiire.⁵⁸⁴ Rumjantsevi sellist väidet võib aga pidada mõnevõrra kahepalgeliseks, sest tegelikult oli ta teada-tuntud anglofoob, kelle arvates aitas Soome vallutamine igati täita Inglismaa-vastaseid eesmärke.⁵⁸⁵

Kuigi esialgu pidi Preisimaa roll Vene-Rootsi sõjas olema pigem passiivne, siis varsti oli õhus võimalus, et venelased soovivad ajutiselt kasutada Preisimaale kuuluvat Memeli sadamat oma baasina, et sealt rünnata Gotlandi saart.⁵⁸⁶ Rumjantsevi kirjast Stackelbergile märtsis 1808 võib välja lugeda, et keiser Aleksander soovis võimalikult kiiret vastust Preisimaa esindajatelt laevade ja väikeste väeüksuste randumise võimalikkuse kohta.⁵⁸⁷ Mõned päevad varem oli Rumjantsev Stackelbergile kirjutanud, et keiser sooviks Memelisse paigutada 1000–1200 meest, et rünnata sealt Rootsi tugipunkte. Rumjantsevi arvates poleks sellest probleemi pidanud tekkima ning Stackelberg sai käsu arutada seda võimalust Preisimaa välisministri Goltziga. Lisaks tuli tal leida ka vajalikud kaupmeestele kuuluvad laoruumid, kuhu väeosad paigutada ning laevad, millega eriüksusi transportida. Selle küsimuse olulisust Venemaale näitab selgelt asjaolu, et Stackelberg pidi tegutsema nii kiiresti ja salajaselt kui võimalik ning arengutest teada andma erikulleri vahendusel.⁵⁸⁸ Venemaa soov oli, et Memeli sadam oleks sõja ajal avatud ning venelased saavad seda vajadusel

⁵⁸¹ *Немыы России III*, lk 779.

⁵⁸² Rumjantsev Stackelbergile, 24. veebruar 1808, AVPRI.133.468.720, l 5.

⁵⁸³ Rumjantsev Stackelbergile, 1. märts 1808, AVPRI.133.468.720, l 8–9.

⁵⁸⁴ Rumjantsev Stackelbergile, 24. märts 1808, AVPRI.133.468.720, l 11–12.

⁵⁸⁵ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 336.

⁵⁸⁶ Preisi Salaaarhiivis asub säilik, mis sisaldab dokumente ja kirjavahetust Vene laevade võimalikust sildumisest Memeli sadamas: GStA PK.III. HA.MdA I.6484.

⁵⁸⁷ Krahv Rumjantsev krahv Stackelbergile. 28. märts, 1808. GStA PK.III. HA.MdA I.6484, pagineerimata.

⁵⁸⁸ Rumjantsev Stackelbergile, 25. märts 1808, AVPRI.133.468.720, l 14–15; vt *VPR IV*, lk 203–204.

kasutada oma tugipostina. Alalist Vene sõjalaevastiku baasi ei pidanud sellest saama. Rumjantsev ise nägi Vene laevastiku asetsemisel Memelis selget kasu Preisimaale, juhul kui peaks puhkema sõda Rootsi või Inglismaaga, mis tema arvates oli rohkem kui tõenäoline.⁵⁸⁹ Stackelbergi esmaseks ülesandeks oli seega venelaste plaanist Preisimaa välisminister Goltzile teada anda ja uurida, milline on preislaste üldine arvamus selliste arengute koha pealt.⁵⁹⁰

Märtsiks olid diplomaatilised suhted Venemaa ja Rootsi vahel katkenud, kuna Rootsi kuningas oli lasknud arreteerida Vene saadiku David Alopäusi koos terve saatkonnaga.⁵⁹¹ See intsident nõudis omakorda sõjategevuse laien-
damist Rootsi vastu, mis senini oli piirdunud maismaamanöövritega Soome alal. Ka Soome ametlik liitmine Venemaaga, mis kinnitati 29. märtsil Porvoos, ei teinud sõjategevusele lõppu, sest Rumjantsev andis Stackelbergile 2. aprillil teada, et Vene väeosad on kohe valmis ületama Vene-Preisi piiri, et liikuda kontradmiral Bodiska juhatusel Memelisse.⁵⁹² Kuid sellega ei olnud küsimus endiselt selge. Paar päeva varasemates, 31. märtsi salajastes raportites, mis Stackelberg Rumjantsevile esitas, oli kaks olulist küsimust. Esiteks, Preisimaa välisminister Goltz tundis muret selle üle, et Vene väeosade paigutamine Memelisse võib kaasa tuua rünnaku Rootsi-Inglismaa laevastikult, mis omakorda annaks Napoleonile ettekäände vallutada Preisimaa rannik. Kuid Stackelberg vaidles sellele vastu, väites, et hoopis Preisimaa passiivsus Rootsi ja Inglismaa suunal võib kaasa tuua Napoleoni rünnaku. Goltz ei saanud esialgu kindlat vastust anda, kuna pidi kuningaga seda teemat arutama ning kuningas tahtis seda omakorda Steiniga arutada. Teises raportis, mille Stackelberg Rumjantsevile esitas, kirjutaski Stackelberg, et Preisi kuningas on nõus venelastele vastu tulema, kuid palus arvesse võtta võimalikke tagajärgi Preisimaa julgeolekule. Sellest tulenevalt oli Preisimaa üheks tingimuseks venelaste Memelise laskmisel tugevdada Venemaa rahalisel toetusel Preisimaa kindlustusi Läänemere rannikul ja need mehitada. Venemaa panus pidi Preisimaa kuninga soovil olema 100 000 riigitaalrit, mis makstaks ära lähiaastail.⁵⁹³ Oma vastuses Stackelbergi salajastele raportitele väljendas Rumjantsev keisri imestust, et Preisimaa esitas Venemaale ootamatult rahalisi tingimusi. Rumjantsev kinnitab nii keisri kui ka enda veendumust, et väike Vene vägede kohalolek Memelis ei muudaks Preisimaa julgeolekut mingilgi moel ning seega ei peeta ka vajadust Preisimaa julgeoleku kindlustamist rahastada. Ühes nende veendumustega loobus keiser ka vägede paigutamise võimalusest Memelisse.⁵⁹⁴ 6. aprillil andis Rumjantsev

⁵⁸⁹ Rumjantsev Stackelbergile, 28. märts 1808, GStA PK.III. HA.MdA I.6484, pagineerimata.

⁵⁹⁰ Samas, pagineerimata.

⁵⁹¹ Rumjantsev Stedingkile, 26. märts 1808, *VPR IV*, lk 204.

⁵⁹² Rumjantsev Stackelbergile, 1. aprill 1808, AVPRI.133.468.720, I 17.

⁵⁹³ Kommentaar nr 126, *VPR IV*, lk 594.

⁵⁹⁴ Rumjantsev Stackelbergile, 9. aprill 1808, AVPRI.133.468.720, I 20–22, vt *VPR IV*, lk 223–224.

teada Vene armee edusammudest Soomes – vallutatud olid nii Turu kui Vaasa ning alustatud oli Suomenlinna kindluse piiramisega.⁵⁹⁵

Seega, juba aprilli keskel sai selgeks, et Vene sõdurite ja laevade Memelisse saabumise projekt pannakse esialgu ootele⁵⁹⁶ ning varuvariandina kaaluti Liibavi sadamat.⁵⁹⁷ Ka Stackelberg ise oli probleemidest juba Rumjantsevile teada andnud, pidades olulisemaks Preisimaa poolseid kartusi julgeoleku osas, aga samas kardeti ka Vene laevastiku saabumisega Memelisse olulisi rahalisi kohustusi, millega sel hetkel Preisimaal Tilsiti lepingute tõttu hea seis ei olnud. Kuigi Preisimaa oli vastu Venemaa plaanidele, siis muus osas olid nad vene-lastele toeks. Nad sulgesid oma sadamad Rootsi kaubandusele, samuti kindlustati mitmed sadamad Inglise-Rootsi ühisvägede rünnaku ennetamiseks.⁵⁹⁸ 1808. aasta maikuus oligi Läänemerele sisenenud Inglise laevastik. Samas sai juba aprillis Venemaa sellest ohust teadlikuks ning seetõttu ei hakatud laevastiku ümberpositsioneerimisega suuremaid riske võtma, kuna väidetavalt oli üks inglise laev jõudnud juba ka Tallinna lähedale.⁵⁹⁹ Juulikuus puhkes Tallinna all Vene ja Inglise-Rootsi laevastike vahel lahingutegevus, mis fookuse Preisimaa pealt ära tõi. Sellega oli lõppemas ka Stackelbergi ametiaeg Preisimaal.

Stackelbergi teenistuse lõpp Preisimaal ja hinnangud Stackelbergi tegevusele

1808. aasta oktoobris annetati Stackelbergile Vene keisririigi tähtsuselt kolmas Püha Aleksander Nevski orden (*Орден Святого Александра Невского*), mille puhul õnnitles Stackelbergi ka Rumjantsev.⁶⁰⁰ Autasuga, mida anti peamiselt sõjaväelastele ja tsiviilteenistujatele, kaasnes Gustav Ernst von Stackelbergi tõusmine teenistusastmete tabelis tõeliseks salanõunikuks⁶⁰¹, mis oli tsiviil-teenistuses tähtsuselt teine aste. Sõjaväeline vaste tõelise salanõuniku astmele oli kindral või admiral. Olgu veel mainitud, et 1834. aastal sai Stackelberg 42 aasta pikkuse diplomaaditeenistuse eest ka kõrgeima, Püha Andreas Esma-kutsutu ordeni (*Орден Святого апостола Андрея Первозванного*). Preisimaa

⁵⁹⁵ Rumjantsev Stackelbergile, 6. aprill 1808, AVPRI.133.468.720, l 18.

⁵⁹⁶ Goltz Stackelbergile, 17. aprill 1808, GStA PK.III. HA.MdA I.6484, pagineerimata.

⁵⁹⁷ Rumjantsev Stackelbergile, 5. mai 1808, AVPRI.133.468.720, l 25–26.

⁵⁹⁸ Rumjantsev Kurakinile, 24. märts 1808, AVPRI.133.468.722, l 5–6.

⁵⁹⁹ Schladen Goltzile, 24. aprill 1808, GStA PK.III. HA.MdA I.6484, pagineerimata. Juulis oli Göteborgis veel osa Inglise laevastikku, millest Stackelberg teavitas Rumjantsevit, öeldes, et nende sihtpunkt on kas Läänemeri, Norra või Hispaania. Tõenäoliselt lahkusid need laevad mujale kui Läänemere idaosa poole, kuna selleks ajaks olid Tallinna all Inglise ja Vene laevastike vahel lahingud juba puhkenud. Vt Stackelberg Rumjantsevile, 16. juuli 1808, RA, EAA.1862.2.60, l 86.

⁶⁰⁰ Rumjantsev Stackelbergile, 6. detsember 1808, AVPRI.133.468.720, l 41.

⁶⁰¹ Nesselrode oma isale, 24. jaanuar 1809, Nesselrode, *Lettres et Papiers du Chancelier Comte de Nesselrode*, lk 197.

kuningas Friedrich Wilhelm omistas Stackelbergile ka riigi kõrgeima Musta Kotka ordeni ning tänas teda sõpruse ja truuduse eest.⁶⁰²

Stackelbergi teenistus Preisimaal lõppes ametlikult 2. jaanuaril 1810. Tege-
likkuses lõppes Stackelbergi töö Preisimaal juba 1808. aasta oktoobris, kui oli
teada, et talle lubati perekondlikel ja tervislikel põhjustel puhkust.⁶⁰³ Oma kirjas
krahv Saltõkovile 23. oktoobril teavitas Stackelberg, et keiser on tal lubanud
Königsbergist lahkuda enne, kui tagasikutsumist kinnitavad kirjad kohale jõua-
vad ning palus edasised juhised saata ajutiselt asjuri kohta täitma hakkavale
riiginõunik krahv Tunkelile ning temale endale mõeldud kirjad kas Berliini või
Leipzigisse.⁶⁰⁴ Ta kirjutas Saltõkovile täpsustuse 26. oktoobril, milles palus eda-
sised läkitused saata Dresdenisse, sest Aleksander oli talle öelnud, et tema
uueks teenistuskohaks saab Viin.⁶⁰⁵ Rumjantseville kirjutas Stackelberg 24.
oktoobril, et Aleksander, kes oli Erfurdist tagasiteel Peterburi, oli andnud talle
loa Königsbergist lahkuda Berliini ja Dresdenisse, kus ta jääb ootama informat-
siooni oma tulevase teenistuse kohta Viinis. Samast kirjast tuleb ka välja, et
Stackelbergil oli Preisimaal vähemalt kaks alluvat – ülalmainitud riiginõunik
Tunkel ning kolleegiumiassessor von Moltke.⁶⁰⁶ Stackelbergi lahkumisest
teavitas Preisimaa välisministrit Goltzi Peterburi saatkonna nõunik de Mettingh
8. novembri läkituses, kus muuhulgas tõi välja Stackelbergi asendaja, kelleks
pidi saama krahv Christoph Heinrich von Lieven.⁶⁰⁷ 14. mail 1810 määrati
Stackelberg erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks Viini, et säili-
tada rahulikud suhted Venemaa ja Austria vahel Napoleoni armee tegutsemise
valguses Euroopas. Võib olla, et Stackelbergi soovitas sellele ametikohale just
Kurakin, kuid selle kohta siinkirjutajal täpsed tõendid puuduvad. Samas on
teada, et Kurakini ametiaeg Viinis sai lõpu oktoobris 1808, misjärel enne
Stackelbergi uut alalist saadikut või suursaadikut ei määratud.

Stackelbergile anti Viinis ülesandeks tagada Austria neutraalsus Prantsus-
maa sõjakäigu korral Venemaale 1812. aastal. Pärast Napoleoni lüüasaamist
Venemaal töötas Stackelberg Viinis selle nimel, et tuua Austria Napoleoni-
vastasesse liitu. Ta osales Reichenbachi konventsiooni (27. juuni 1813) ja
Töplitzi leppe (9. september 1813) ettevalmistamisel ja allkirjastamisel, millega
Venemaa, Preisimaa ja Austria nõustusid ühiselt võitlema Napoleoni vastu.⁶⁰⁸
Stackelberg võttis osa ka Viini kongressist, kus ta osales Karl von Nesselrode
juhitavas Vene delegatsioonis. On teada, et Stackelberg osales seal mitmel

⁶⁰² Stackelberg Saltõkovile, 25. oktoober 1808, AVPRI.133.468.722, l 368.

⁶⁰³ Oma terviseprobleemidest andis Stackelberg teada juba juulikuus, kui kirjutas Rumjant-
seville, et tema hetkeseisund ei luba tal olla pidevalt kasulik ning annab teada, et toetub
teatud küsimustes ja detailides konsul Faciusele (eelkõige passiküsimused, millesse ta
sekkub vaid kindlatel juhtudel). Vt Stackelberg Rumjantseville, 27. juuli 1808, RA,
EAA.1862.2.60, l 91.

⁶⁰⁴ Stackelberg Saltõkovile, 23. oktoober 1808, AVPRI.133.468.722, l 365.

⁶⁰⁵ Stackelberg Saltõkovile, 26. oktoober 1808, AVPRI.133.468.722, l 369.

⁶⁰⁶ Stackelberg Rumjantseville, 24. oktoober 1808, AVPRI.133.468.722, l 367.

⁶⁰⁷ De Mettingh Goltzile, 8. november 1808, GStA PK.III. H.MdA I.6362, l 116.

⁶⁰⁸ Vt *Немцы России III*, lk 780; *Мартенс, STK Трактаты с Австрией*, lk 91–110.

kohtumisel seoses Poola küsimusega⁶⁰⁹, kuid seni pole ajaloolased temale suurt tähelepanu pööranud ja tema roll selles küsimuses vajab kindlasti lähemat uurimist. Stackelberg võttis osa ka ühtse diplomaatilise auastmete järkude ühtlustamisest, kuuludes vastavasse komisjoni.⁶¹⁰ Vastavasisuline lõppdokument võeti vastu 19. märtsil 1815. Viini Kongressi lõppakt, mille toimetamisest ning lõplikesse paragrahvidesse ümberpanemisest võttis osa ka Stackelberg, võeti vastu 9. juunil 1815.⁶¹¹

Krahv Gustav Ernst von Stackelberg seisis oma diplomaadikarjääri jooksul silmitsi mitmete oluliste ülesannetega, kuid tema karjääri kõige pöördelisem aeg oli kindlasti Napoleoni sõdade ajajärk, mil rääkis kaasa suures Euroopa poliitikas. Tema tegevus Preisimaal (1806–1808) langes aega, mil nii Preisimaa enda sisemised vastuolud kui ka Venemaa otsustusvõimetus ei lubanud diplomaatelistest lahendustest viimast võtta. Samas suudeti Stackelbergi osalusel ära hoida Napoleoni vastase neljanda koalitsiooni lagunemine, mida ohustas Lauenburgi kriis ja Hannoveri küsimus ning kuhu pidi lõpuks sekkuma Venemaa. Olgugi, et see ei hoidnud ära sõjakaotust Napoleonile ja Tilsiti rahulepinguid, oli see oluliseks eelduseks kuuenda koalitsiooni loomisele 1812. aastal. Stackelberg näitas ennast julge diplomaadina, kes ei kartnud Vene välispoliitikat kritiseerida, kui see vajalik tundus. Venemaa mõningane jõudeolek 1806. aastal oli Stackelbergi hinnangul vale, sest Venemaa sekkumist oluaks Euroopas jõulise-malt vaja. Siin võib ka ehk spekuloida, et kui Preisimaa oleks sõjakuulutusega mõni kuu oodanud, oleks 1807. aasta sündmuste tulemus võinud olla hoopis teine. Seepärast leidiski Stackelberg, et Venemaa ise oleks pidanud kiiremini sekkuma, mitte jääma ootama Preisimaa esimest sammu, mis lõpuks ei tulnud kummalegi kasuks.

Aastad Tilsiti rahust kuni Napoleoni Venemaa sõjakäiguni pani mitmel korral proovile ka Venemaa ja Preisimaa omavahelised suhted, kuid teatav harmoonia neil ühiste eesmärkide nimel säilis. Venemaa ja Rootsi suhetega olid keerulisemad lood, ning see oligi üks oluline küsimus, millega Stackelberg pidi Preisimaal tegelema. Tilsiti rahulepingute tulemusel kohustus Venemaa liituma Napoleoni poolt kehtestatud kontinentaablokaadiga, millest Rootsi Inglismaa liitlasena keeldus. See viis Soome sõjani (1808–1809), mille üheks eesmärgiks oli sundida Rootsi liituma Inglismaa vastaste majandussanktsioonidega, kuid viis teiselt poolt Soome vallutamiseni, mille Napoleon Venemaale oli lubanud. Kuigi Stackelbergi püüdlused veenda Preisi valitsust lubama Vene laevastikku ja vägesid Memelisse ei täitunud, tuleb Stackelbergi pidada üheks kogenumaks Aleksandri diplomaadiks, kes oli täielikult pühendunud Venemaa välispoliitilise positsiooni hoidmisele ja tugevdamisele. Nii on Stackelbergi karjäär ehe näide sellest, kuidas baltisakslased olid end tugevalt Vene keisririigi valitsemisaparaa-diga sidunud ja teenisid seda lojaalselt. Diplomaatiline eneseväljendus koos varasemate kogemustega ning väärtused, mida baltisakslased endas üldisemalt

⁶⁰⁹ R. Stauber, *Der Wiener Kongress* (Viin: Böhlau, 2014), lk 61–62.

⁶¹⁰ Samas, lk 72.

⁶¹¹ Samas, lk 129–130.

kandsid, olid oluliseks põhjuseks, miks ka Stackelberg jõudis oma karjääris nii hinnatud teenistujate hulka. Kindlasti oli Stackelbergi puhul oluline ka tema isa Otto Magnus von Stackelbergi roll, kes oli samuti hinnatud diplomaat. Parun Wilhelm Wrangell on kirjutanud, et Otto Magnus von Stackelberg saavutas oma tegevusega üleeuroopalise tähtsuse, kui oli Katariina II saadikuks Varssavis, tugevdades seal Vene mõju.⁶¹²

1802. aastal, kui Stackelberg oli saadik Hollandis, lähetati tema alluvusse hilisem Vene välisminister vürst Karl von Nesselrode, kes kirjeldab oma mälestustes Stackelbergi järgnevalt:

Minu uus ülemus, krahv Stackelberg, võttis mind hoolimata oma tõsidusest väga lahkelt vastu. Enne seda, kui jõudsin end sisse elada, olid meie suhted küllaltki kohmakad. Talle meeldis oma alluvatele oma positsiooni tähtsust näidata. Kuid varsti võttis ta minu suhtes sõbralikuma hoiaku ja usaldas mulle ülesandeid. Just seda ma ootasingi. Selle tagajärjel arenesid meie suhted nii edukalt kui see meie karaktereid arvesse võttes võimalik oli. Olgugi, et nende kolme aasta jooksul, mil ma krahv Stackelbergiga veetsin, oli palju pingelisi momente, pani see aeg siiski aluse sõprusele, mis kestis tema elu lõpuni.⁶¹³

⁶¹² W. Wrangell, G. von Krusensjern, *Eestimaa Rüütelkond* (Tallinn: Argo, 2019), lk 126–127.

⁶¹³ Nesselrode, *Selbstbiographie*, lk 15–16.

CHRISTOPH HEINRICH VON LIEVEN. VENE-PREISI SUHTED (1809–1812)

Tilsiti lepingutega, millega Napoleon vormistas rahu Venemaa ja Preisimaaga, jõudis Prantsuse keiser oma võimu haripunkti, mis kinnistus järgnevatel aastatel jooksul veelgi. 1809. aasta sügiseks oli Napoleoni mõjuvõimu all lisaks Venemaale ja Preisimaale ka Austria, kes alistus Napoleonile lõplikult 14. oktoobril 1809. Schönbrunni lepingutega määrati Austriale sarnased tingimused, mis mõned aastad varem Venemaale ja Preisimaale. Selleks hetkeks olid kõik Euroopa suurvõimud, välja arvatud Suurbritannia, Napoleonile allutatud. Preisimaa poliitika oli sellele järgneval perioodil ebastabiilne, sest ühelt poolt oli soov vabaneda Napoleoni haardest, kuid teiselt poolt ei soovitud ette võtta riskantset sõjalist aktsiooni Napoleoni vastu. Kuna Friedrich Wilhelm oli sõja vastu, siis mindigi just seda teed, et diplomaatia kaudu Napoleonilt paremaid rahutingimusi välja kaubelda. See ei olnud aga lihtne ülesanne, sest Napoleoni võimu arvesse võttes jättis hetkeolukord nii Venemaale kui Preisimaale soodsa diplomaatia läbiviimiseks ja uue sõja ärahoidmiseks seotud käed.

Käesolev peatükk käsitleb baltisaksa päritolu sõjaväelase ja diplomaadi krahv Christoph Heinrich von Lieveni (1774–1839) tegevust Preisimaal aastatel 1810–1812. Need aastad oli murrangulised nii Vene-Preisi kui ka Vene-Prantsuse suhetes, kuid laiemalt ka Euroopa poliitikas, kuna see periood oli otsustav Napoleoni vastases võitluses. Peatükk annab ülevaate Lieveni tegevusest, eesmärgiga vaadelda, millist rolli mängis Lieven Vene-Preisi suhete intensiivistumises ning ametliku liidu sõlmimise võimalustes. Kuigi Preisimaa astus Napoleoni vastu Tauroggeni konventsiooniga alles 1812. aasta detsembris, oli juba varem selge, et Preisimaa kaldus üha enam Venemaa poolele ning oli vaid aja küsimus, millal see juhtub. Peamine rõhuasetus on Lieveni rollil Venemaa ja Preisimaa suhetes ning mõlema riigi püüdlustes kohaneda Napoleoni nõudmistega.

Poliitilised olud Preisimaal 1809. aastal

Juba enne Pariisi konventsiooni sõlmimist septembris 1808 oli mõjukate Preisimaa sõjaväelaste hulgas üles kerkinud rahvaülestõusu idee Napoleoni vastu, mille vajalikkust tunnistas pärast rahutingimuste leevendamise luhtaminemist ning ametist tagandamist ka Stein. Enne Hispaania ülestõusu uudiste jõudmist Königsbergi tegid Gerhard von Scharnhorst⁶¹⁴ ja August von Gneisenau⁶¹⁵

⁶¹⁴ Gerhard von Scharnhorst (1755–1813) – Hannoveris sündinud Preisi kindral, asus Preisimaa teenistusse 1801. aastal. Esimene Preisi Kindralstaabi juht ja sõjaminister aastatel 1808–1810. Sõjareformi üks eestvedajaid.

⁶¹⁵ Krahv August von Gneisenau (1760–1831) – Preisi feldmarssal. üks Preisi sõjareformide läbiviijaid ja toetajaid, kellel oli aastatel 1808–1809 suur mõju ka sõjaministeeriumis. Suur rahvaülestõusu pooldaja. Võttis osa Napoleoni sõdadest, mängides suurt rolli ka Waterloo lahingus 1815. aastal.

ettepaneku, et niipea kui Prantsusmaa ja Austria vahel puhkeb sõda (Austria oli ettevalmistusi sõjaks alustanud augustis 1808), sekkub Preisimaa oma väeosadega Austria poolel sõtta. Loodeti, et see kutsub esile üldise rahvaülestõusu kõikidel Saksa aladel, mis pidi viima Saksamaa vabastamiseni Napoleoni ikkest. Gneisenau väitis omalt poolt, et sellisel rahvasõjal peaks kahtlemata olema revolutsiooniline iseloom: “Iga kõrgem võimukandja, kes ei aita kaasa kodumaa kaitsjate koondamisele, relvastamisele ja varustamisele, peaks ametist vabastatama.”⁶¹⁶ Kui saabusid uudised Napoleoni kaotustest Hispaanias, hakkasid tugevnema ülestõusu pooldavad hääled, eesotsas Scharnhorsti, Gneisenau ja Steiniga. Kõik ettevalmistused pidid toimuma nii, et kuningal ega valitsusel poleks asjaga mingit pistmist. Kuningas oli aga äraootaval seisukohal ning ei andnud plaanile konkreetset luba ega keeldu, sest soovis ära oodata Austria ja Prantsusmaa vahelise sõja tulemust. Steinile said ülestõusuplaanid saatuslikuks, sest Napoleoni spioonid said jälile tema kirjavahetusele, kust tuli välja, et ta organiseerib suurt Prantsusmaa-vastast ülestõusu. Napoleoni tugeva surve järel kõrvaldati Stein 24. novembril 1808 ametist.⁶¹⁷

Pärast Steini lahtilaskmist muutus Friedrich Wilhelmi poliitika jälle võimalikult riskivabaks ja talle omaselt laveerivaks. Kuigi Preisimaa ametlik poliitika oli suunatud liidule Prantsusmaaga, siis tegelikult otsiti ikkagi salajast lähene- mist Venemaa või isegi Austriaga, sest nendes variantides nähti võrdsemaid partnerlussidemeid ja paremaid võimalusi Preisimaa staatuse taastamisel. Prantsusmaaga liidus olles jäänuks Preisimaa alati teisejärguliseks jõuks, kes mänginuks pidevalt Prantsusmaa pilli järgi – samas sai järjest enam selgeks, et Prantsusmaa nõudmisi on üha võimatum täita.

Välisminister Goltz kinnitaski Austriale, et hoolimata Pariisi konventsioonist on kuninga sõbralikud tunded Austria vastu säilinud ning et mõlemal riigil on Napoleoni suhtes ühised huvid. “Austrialt oodatakse liitu, Inglismaalt raha ja Venemaalt neutraliteeti” – nii sõnastas Goltz Preisimaa välispoliitilised huvid.⁶¹⁸ Kuningas läks 1809. aasta jaanuaris isiklikult Peterburi, et otsida kontakti Venemaaga, kuid keiser Aleksander soovitas Preisimaal tungivalt sõjaga oodata ja kannatust varuda. Friedrich Wilhelm jõudis veebruaris tagasi Königsbergi ja soovitas seejärel ka Austriale sõda Napoleoni vastu mitte alustada, sest Venemaalt polevat toetust veel oodata ja ilma selleta ei ole ka Preisimaa sõjaliselt valmis sekkuma.

Austria-Prantsuse sõja puhkemisega 1809. aastal oli Friedrich Wilhelm jälle välispoliitilise dilemma ees. Kui Austria 8. märtsil Preisimaale liitu pakkus, oli kuningas kõhklev. Juba 1808. aasta augustis alanud Austria ettevalmistused sõjaks tipnesidki 1809. aasta kevadel konfliktiga, milles pidi Preisimaa taaskord pooli valima. Olles 1808. aasta lepinguga kohustatud Prantsusmaad 12 000

⁶¹⁶ Gneisenau memorandum kuningas Friedrich Wilhelm III rahvusliku ülestõusu kohta (august, 1808): A. N. von Gneisenau, *Gneisenau: ausgewählte Briefe und Schriften: demokratische Profile* (Bonn, 1987), lk 99–104.

⁶¹⁷ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 289–291.

⁶¹⁸ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 147.

mehega toetama, jäi kuningas mitte viimast korda liidu juurde, milles ta oli vastumeelselt ning millest ta soovis välja astuda. Kuid nagu Friedrich Wilhelm iseloomulik, ei üritanud ta seda teha Gordioni sõlme lahti raiudes ega kindlat poolt valides, vaid hoolikalt erinevaid variante kaaludes. Veebruaris teavitas kuningas oma välisministrit Goltzi, et ta on loobunud igasugustest ründavatest meetmetest ja on täielikult otsustanud üksnes kaitsva liidu kasuks Preisimaa, Venemaa ja Austria vahel.⁶¹⁹ Selle liidu idee seisnes selles, et Austria ja Venemaa peaksid koos üle võtma Preisimaa kaitsja ja vahendaja rolli. Friedrich Wilhelm lootis samas Venemaalt, et too hakkaks Prantsusmaa ja Austria vahendajaks ning kui Aleksander I keeldus kolmikliidust, siis oli kuninga eesmärgiks nii neutraalne poliitika kui võimalik.⁶²⁰ Kuninga lootus, et Venemaa hakkaks Prantsusmaa ja Austria vahendajaks, jäigi vaid lootuseks, sest juba veebruari lõpus saabusid uudised, et Austria armee marsib Baieri poole – sõja algus oli vaid aja küsimus. Preisimaa aga näis taas jäävat Prantsusmaa poolele, sest tsiteerides Friedrich Wilhelmit, peaks Preisimaa “esialgu rahulikuks jääma”.⁶²¹

Preisimaa välispoliitikat Prantsusmaa-Austria sõja ajal mõjutas ka austerlaste palve abiks ülesaksamaalise ülestõusu jaoks. Selgus, et ülestõusu idee oli aktuaalne terve Tilsiti-järgse perioodi ajal. Üldine arvamus Berliinis viitas sellele, et see hetk on õige astumaks vastu Napoleonile. Kõrge riigiametnik Johann August Sack raporteeris Berliinist: “Üldine meeleolu on selline, et praegu või mitte kunagi on moment, mil vabastada endid sõltuvuse ja allumise alt.”⁶²² Kuid kuningas oli sellele kategooriliselt vastu ja tegi kõik, et vältida Preisimaa hukatust. Kuningas ei lubanud armeele mingisugust Prantsusmaavastast tegevust ning andis käsu säilitada rahu ja korda: “Niikaua kui mina seisan juhikohal, ei luba ma enda maal mingisugust anarhiat.”⁶²³ Maine ja au olid lubamatu luksus, ellujäämine seevastu kõik: “Igasugune poliitiline eksisteerimine, ükskõik kui piiratud, on parem kui mitte mingisugune, sest siis jääb vähemalt mingigi lootus tulevikuks, kuid kui Preisimaa kaoks täielikult riikide kogukonnast, ei jääks enam mingit lootust.”⁶²⁴ Kuningas ei saanud Preisimaa eksisteerimisega riskida, sest see oli tema jaoks liiga oluline.

Kuid hoolimata kuninga kindlast seisukohast hakkasid Preisi armees tegutsema mitmed patriootilised liikumised, mis tekitasid riigis segadust. Üheks selliseks oli major Ferdinand Baptista von Schilli⁶²⁵ väeosade ülestõusuplaan, millest pidi alguse saama üle terve Saksamaa leviv vastupanuliikumine. Kuigi Schilli aktsioon lõppes õnnetult ning ta hukati koos oma ohvitseridega, tekitas see valitsuses ikkagi piisavalt paanikat, sest näitas, et kuninga ja avalikkuse

⁶¹⁹ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 298.

⁶²⁰ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 148.

⁶²¹ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit* lk. 298–299.

⁶²² Clark, *Iron Kingdom*, lk 345.

⁶²³ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 149.

⁶²⁴ Clark, *Iron Kingdom*, lk 346.

⁶²⁵ Major Ferdinand Baptista von Schill (1776–1809) – Preisi ohvitser, kes üritas 1809. aastal ülestõusu Prantsuse vägede vastu.

suhted ei ole enam samad ning kuninga positsioon on kõikumas – esimest korda Hohenzollernite dünastia ajal nähti, et vanemametnikud ning kõrge auastmega ohvitserid kutsusid appi avalikku arvamust, et suruda kuningale oma tahet peale.⁶²⁶

Samal ajal oli Preisimaale suureks probleemiks Austria surve ja üksikute väeosade protesti kõrval ka sõjakontributsioonidest tingitud halvenev majanduslik olukord. Majanduslik surutis muutis Preisimaa elanike viha Prantsusmaa vastu veelgi suuremaks ning kuninga populaarsus hakkas vähenema ka lihtrahva hulgas. Rahulolematuse, pahuruse ja hirmu olid märksõnad, mis iseloomustasid inimeste meeleolusid kõikides provintssides olenemata seisusest. Vähemoluline polnud siinkohal ka asjaolu, et kuningas valitses ikka veel Königsbergist – riigi äärealalt – ja mitte Berliinist, mis oli tõenäolisem sattuma taaskord prantslaste võimu alla. Asi läks isegi nii kaugele, et räägiti ka kuninga asendamisest tema venna prints Wilhelmiga. Selle idee eestvedajaks oli väidetavalt Scharnhorst, kes nägi Friedrich Wilhelmis Preisimaa sõjalist stagnatsiooni. Prints Wilhelm aga toetas täielikult oma venda: “Ükskõik kumma poole sa valid”, kirjutas ta 2. mail 1809 Friedrich Wilhelmile, “mina jään Sulle alati truuks vennaks.”⁶²⁷

Üldine seisukoht, et Preisimaal on Saksamaa jaoks täita mingi eriline ülesanne, oli Friedrich Wilhelmile võõras. Saksa ajaloolane Thomas Stamm-Kuhlmann arutleb, et Friedrich Wilhelmil jaoks oli Saksamaa sama, mis Itaalia oli [Klemens von] Metternichi jaoks – geograafiline mõiste. Kuid Austria avaldustel oli siiski oma mõju – nimelt kuninga kaaskonnale, ja sellest saigi ainuke faktor, mis kuningat motiveeris, ilma, et ta süda oleks uudse üldise saksa šovinismi poole üle võidetud. Kuigi 1809. aastal ei tulnud rahvuslikust ülestõusust midagi välja, ei maetud ideed lõplikult maha ning see tõusis jälle tõsiselt päevakorda 1811. aastal, mil sai selgeks, et Prantsusmaa ja Venemaa triivivad kindlalt sõja poole.

Preisimaa tegutsemist Prantsuse-Austria sõja ajal on keeruline mõista. Ühelt poolt oldi täiesti valmis Napoleoni vastu astuma, teiselt poolt kaheldi aga tugevalt selle ettevõtmise õnnestumises. Liit Austriaga sõltus tingimustest, mille järgi pidi Preisimaa taastama oma 1806. aasta piirid. Samuti loodeti Venemaa liitumist liiduga – ilma selleta ei näinud preislased mingisugust võiduvõimalust. Austerlased saavutasid sõja esimestes suurtes lahingutes Aspernis ja Esslingus võidu, millel oli ka preislastele suur moraalne tähendus. Pärast seda hakkasid Preisi-Austria vahelised läbirääkimised elavnema, kuid kohe kui austerlased võidu saavutasid, tugevnesid ka nende poliitilised hoiakud. Kõikide Preisimaa kõrgemate ametnike hinnangul oli see hetk Napoleonile vastu astumiseks õige, kuid kuningas ootas jällegi, kuna arvas, et kasulik oleks jälgida edaspidist sõja käiku. Friedrich Wilhelm lootis veel ühte austerlaste võitu, mis oleks olnud kindel märk sellest, et on õige hetk Napoleonile sõda kuulutada. Valitsus survestas kuningat tugevalt, soovitades kõik kaardid korraga mängu panna, kuid kuningas kartis kõike kaotada. Saksa ajaloolane Rudolf Ibbeken arutleb, et

⁶²⁶ Clark, *Iron Kingdom*, lk 349.

⁶²⁷ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 307.

valitsus vaatles olukorda Saksamaa vaatevinklist, aga kuningas Preisimaa omast – selle tõttu olid neil ka erinevad arvamused.⁶²⁸

Teine lahing, mida Friedrich Wilhelm oli pikisilmi oodanud, toimus 5.–6. juulil Wagrami all. Austerlased said lüüa ning sõda oli otsustatud. Nüüd sai ka selgeks, et kartus saada Napoleoni järgmiseks ohvriks oli preislaste poolt õigustatud. Arvati, et kui Austria oleks olnud pärast esimese lahingu võitu leebem ja preislaste tingimustega leppinud, olnuks Preisimaal võimalus saada Euroopa päästjaks. Olukorras, kus üks kahest saksa võimust oli n-ö pildilt väljas, polnud enam sellist varianti, sest esiteks tekkisid Preisimaa ja Austria vahel vastuolud ja teiseks ei olnud üksi võimalik Napoleoni vastu seista. Sellegipoolest oli Friedrich Wilhelm valmis Austriale sõja jätkamise korral oma abi pakkuma, kuid kindlaid ajalisi lubadusi ei olnud ta siiski valmis andma. Samas oli kuningal valmis kirjutatud ka alandlik kiri Napoleonile – juhuks, kui Austria peaks leppima rahuga.⁶²⁹ 14. oktoobril 1809. aastal kirjutas Austria alla rahulepingule Napoleoniga. Niisiis tuli Preisimaal endiselt jääda Prantsusmaa meelevalda.

Lieveni ametiaja algus Preisimaal ja Preisimaa seisukohad

Friedrich Wilhelm III esimeseks eesmärgiks pärast Prantsuse-Austria sõda oli teada saada, mis on Napoleoni edasised plaanid Euroopas. Selleks saatis ta kindralmajori ja saadiku Friedrich Wilhelm Ludwig von Krusemarcki (1767–1822) Pariisi, et kinnitada Preisi-Prantsuse sõprust ja Napoleoni äsjalõppenud sõjakäigu võitmise eest õnnitleda. Kuningas lootis sellisel moel saavutada kontributsioonide vähendamist. 5. detsembril sai Krusemarck lõpuks Napoleoni jutule. Napoleon oli pahane Preisimaal aset leidnud sündmuste pärast (von Schilli ülestõus, Preisi-Austria sidemed, üleüldine Prantsusmaa-vastane meeleolu), kuid kinnitas siiski, et sõda ta Preisimaale kuulutada ei kavatse, kuna tal on sõja korral Venemaaga Preisi sõdureid vaja.⁶³⁰ Kuigi Prantsusmaa ja Venemaa vahel tekitas rivaliteeti Poola küsimus, kinnitas Napoleon, et Venemaaga tahetakse säilitada sõbralikke suhteid. Krusemarck suutis täita ka Friedrich Wilhelmi poolt antud peamise ülesande, milleks oli muuta kontributsioonide tasumise tingimusi (mitte summat, mida Preisimaa edaspidi vähendada üritas). Mõneti üllatuslikult nõustus Napoleon Preisimaa ettepanekutega ning andis Krusemarckile kaasa sooja kirja Friedrich Wilhelmile. Õnnestunud lähetus Pariisi oli peamiseks ajendiks, miks kuningas 23. detsembril 1809. aastal tagasi Berliini kolis.⁶³¹ 15. jaanuaril 1810. aastal toimusid kuningalossis suured pidustused, mis taastasid olukorra, kus Friedrich Wilhelm pööras hoolimata halvast olukorrast suurt rõhku pidustustele ja tseremoniaalsusele.⁶³²

⁶²⁸ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 162.

⁶²⁹ Samas, lk 163.

⁶³⁰ Ranke, *Denkwürdigkeiten IV*, lk 208.

⁶³¹ Samas, lk 209.

⁶³² Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 311.

Krahv Lieven määrati Berliini õukonda keiser Aleksander I poolt erakorraliseks saadikuks ja täievoliliseks ministriks 14. jaanuaril 1810.⁶³³ 30. jaanuaril kirjutas Preisimaa saadik Peterburis Friedrich Heinrich von Schladen välisminister August Friedrich von der Goltzile, andes teada, et Lieveni reisi algus Peterburist Berliini suunas on tema naise kerge haigestumise tõttu hilineanud ja et Lieven lahkub perega 1. veebruaril ning tema saabumist Berliini pole oodata enne 24. veebruarit.⁶³⁴ 27. veebruaril kirjutas Lieven välisminister Nikolai Rumjantseville, et jõudis eelmisel öhtul pärast 18-päevast reisi Berliini ning Preisi välisminister Goltz soovis kohe korraldada kohtumise Lieveni ja kuninga Friedrich Wilhelmi vahel, kuna viimasel oli raskusi täita Napoleoni poolt Preisimaale peale surutud rahalisi nõudmisi.⁶³⁵ Niisiis ei jäänud Lievenil palju aega, et eluga Berliinis kohaneda, vaid ta pidi kohe tööle hakkama, kirjutades oma läkituses Rumjantseville: “Ma olen kindel, et Napoleon pole teinud otsust talle tehtud viimaste ettepanekute kohta [vähendada nõudmiste summat]”.⁶³⁶ Juba samal öhtul toimuski kohtumine kuninga ja Lieveni vahel, kus arutati edasisi samme. Öhtusöögil edastas Lieven kuningale ka sooja kirja Aleksandrilt:

See on krahv Lieven, kes annab need read Teie Majesteedile. Talle on samal ajal antud ülesanne Teile kinnitada, kuidas minu kiindumus Teie isikusse on siiras ja muutumatu. [...] Teie annate tõestust, *Sire*, et sõprus, mille olen Teile pühendanud kogu eluks, on minu südame kõige püsivam soov. Ma loodan, et krahv Lieven teenib ära Teie lahkuse, selle ülesandega ta sinna saadeti. Ma kadestan teda, kuid ma ei ole kaotanud lootust osutada Teie Majesteedile vastukülastust, mille Te Peterburi ette võtsite ja mis ei kustu mu mälust iialgi. Mulle tundub, et on palju tõenäolisem näha Teid Berliinis, kui et Teie, *Sire*, tulete uuesti Peterburi...⁶³⁷

Lieven tegi oma 3. märtsi depešis Rumjantseville kohtumisest ka ülevaate, milles tõi välja, et kuningas oli tugevalt mõjutatud viimastest Pariisist saabunud uudistest [Napoleoni nõudmistest mittetaganemine ja otsusest abielluda Austria ertshtersoginna Marie Louisega], kuid ta leidis suurt lohutust keisri lähedase Lieveni saatmisest Berliini, mis kinnitavat tema jaoks Preisimaa ja Venemaa liitu. Friedrich Wilhelm kartis Preisimaa tükeldamise pärast ning kuigi ta oli Venemaa toes veendunud, oli ta siiski mures olukorra pärast, mis võib tekkida, kui Preisimaa ei suuda Napoleonile maksta. Krusemarcki arvates oli õhus võimalus, et Napoleon võtab endale Sileesia, kuid kuigi Goltzi arvates ei olnud selliseks hirmuks põhjust, peab tõdema, et Prantsuse-Austria liidu valguses oli sellisest võimalusest rääkimine Prantsusmaa välisministri poolt halvasti ajastatud. Lõpetuseks kinnitas Lieven, et teeb kõik selleks, et asjaosalisi rahustada, sest

⁶³³ Lieveni akrediteerimise ja ametist lahkumise toimik on säilinud Preisi Salaarhiivis, vt GStA PK.III. HA.MdA I.6330, l 1–2.

⁶³⁴ Schladen Goltzile, 30. jaanuar 1810, GStA PK.III. HA.MdA I.6365, l 31.

⁶³⁵ Lieven Rumjantseville, 27. veebruar 1810, AVPRI.133.468.729, l 5.

⁶³⁶ Samas, l 5.

⁶³⁷ Aleksander I Friedrich Wilhelmile, 3. veebruar 1810, in: Bailieu (toim.), *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms*, lk 200.

tema arvates ei oleks Prantsusmaa tahtnud sel hetkel selliseid samme ette võtta. Sellele lisas kindlust asjaolu, et Austria oli omaltpoolt teinud samme, et Austria ja Preisimaa vahelist sõprust kinnitada ning et Napoleoni abielu Austria printsessi Marie Louisega ei too nende suhetesse mingit muutust.⁶³⁸ Preisimaa eesmärgiks sel hetkel oli kindlasti muuta veelgi reparatsioonide tasumise struktuuri ning samas saada kinnitust, et Sileesia, mis mängis vahekoridorina Varssavi hertsogiriigi ja Reini Konföderatsiooni vahel olulist rolli, jääks puutumata. See eeldas aga Preisimaa poolset reparatsioonide tasumist, millega oldi 1810. aasta alguseks raskustesse satunud. Seetõttu oli Friedrich Wilhelm Pariisi uue missiooni saatnud, millega sooviti Lieveni kinnitusel saavutada uus maksegraafik ning kinnitus Sileesia kohta.⁶³⁹ Preisimaa esindaja Peterburis, parun Schladen, kirjutas Friedrich Wilhelmile aprillis, kinnitades Venemaa ja ka Austria poolset rahulikku tooni Preisimaa tuleviku suhtes, lisades et Lievenile on antud ülesanne vältida Preisimaa tükeldamist igal moel.⁶⁴⁰ Kuu varem oli Schladen teatanud, et Venemaa ei osanud omalt poolt hetkel rohkem soovitada, kui tasuda Napoleonile nii palju rahas kui võimalik, sest see on kindlasti parem variant, kui territoriaalsed hüved; samas ütles ka Schladen, et Rumjantsev ei usu Preisimaa missioonide edusse Pariisis (õnnitlemine abielu puhul), kui nendega ei kaasne Preisimaa poolt positiivsemaid samme tingimuste täitmiseks, sest poolikud teod võivad ohtu seada Preisimaa kui riigi eksisteerimise. Sama sõnumit pidi Berliinis edastama ka Lieven.⁶⁴¹ Et mitte jääda veel rohkem hätta reparatsioonide tasumisega, uuris Preisimaa võimalust raha laenata Hollandist⁶⁴², millega tundus nõustuvat ka Napoleon. Lieven kirjutas Rumjantseville 12. mail: "Keiser Napoleon küsib endiselt makseid samadel tingimustel, tegemata uusi kokkuleppeid, kuigi ta on väga huvitatud raha saamisest ning seetõttu ka Hollandist laenamisest. Ta on käskinud oma saadikul Amsterdamis, härra Le Rochefoucauld'l, ametlikult tagasi lükata kõik kuulujutud, mis võiksid ohtu seada Preisimaa tuleviku."⁶⁴³

Kogu perioodi vältel pärast Tilsiti rahu oli Friedrich Wilhelm olnud kategooriliselt sõja vastu Prantsusmaaga, mis oleks olnud alternatiiviks kontributsioonide tasumisele. Kuninga vastuseis sõjalisele aktsioonile muutus veelgi tugevaks pärast seda, kui tema abikaasa, kuninganna Luise, 19. juulil 1810 suri.⁶⁴⁴

⁶³⁸ Lieven Rumjantseville, 3. märts 1810, AVPRI.133.468.729, l 9–11.

⁶³⁹ Lieven Rumjantseville, 6. ja 9. märts 1810, AVPRI.133.468.729, l 14–16, 18–19.

⁶⁴⁰ Schladen Friedrich Wilhelmile, 20. aprill 1810, GStA PK.III. HA.MdA I.6365, l 117–119.

⁶⁴¹ Schladen Goltzile, 16. märts 1810, GStA PK.III. HA.MdA I 6365, l 63–64.

⁶⁴² See võimalus oli üleval juba aasta alguses: Lieven Rumjantseville, 27. veebruar 1810, AVPRI.133.468.729, l 5–6.

⁶⁴³ Lieven Rumjantseville, 12. mai 1810, AVPRI.133.468.729, l 135–136.

⁶⁴⁴ Lieven teavitas sellest uudisest Rumjantsevit 20. juulil: Lieven Rumjantseville, 20. juuli 1810, AVPRI.133.468.730, l 19–20. Luise haigestus juuni lõpus, Lieven andis 16. juulil teada, et Luise haiguse algusest on möödunud 21 päeva: Lieven Rumjantseville, 16. juuli 1810, AVPRI.133.468.730, l 6–7. Luise suri südamepuudulikkuse tagajärjel, mis oli põhjustatud kopsupõletikust. Vt Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 322. Pärast matuseid kuulutati välja kuue nädala pikkune leinaperiood, vt Lieven Rumjantseville, 24. juuli 1810, AVPRI.133.468.730, l 40.

Kuningas langes sügavasse depressiooni ja hakkas abi otsima ainult üksindusest ja palvetamisest. Selle tagajärjel jäi ka poliitika tagaplaanile. Kuninganna Luise mõju Preisimaa poliitikas ei saa kuidagi alahinnata – nad olid kuningaga väga lähedased ning erinevalt varasemastest monarhidest oli kuningal oma naisega tugev side ja armastus. Kuningas usaldas teda ning Luise oli kursis kõigega, mis riigis toimumas oli. Kui Karl August von Hardenberg 1810. aasta juunis taas ametisse kutsuti, oli selle taga suures osa just Luise. Ta keelitas Friedrich Wilhelmit, et too sondeeriks pinda, millised võimalused on Hardenbergi ametisse tagasitulemiseks. Kuninganna Luise 1810. aasta märtsis kirjutatud memorandumis kantsler Karl Ferdinand Friedrich von Naglerile paistab selgelt läbi kuninganna poliitiline hoiak:

Ühe tõelise riigiteenri vaated peavad lähtuma eelkõige asjaolust, et rahvuse päästmine on ülesanne, mille peab asetama teistest kohustustest kõrgemale. Rahvus peab jääma ühtseks voorusliku kuninga valitsuskepi all, kes on valmis tooma suuri ohvreid, et rahvas saaks nautida õnne.⁶⁴⁵

Kuninganna seisukohtadel oli tugev mõju ka kuninga seisukohtadele ning kuningas jagas oma naise vaateid. Ka Lieven oli suutnud lühikese ajaga võita nii Friedrich Wilhelmi kui ka Luise poolehoidu, teenides ära talle Aleksander I poolt antud usalduse.

Niisiis, 1810. aasta juunis oli Preisimaa etteotsa tõusnud taas Hardenberg, kes oli 1807. aastal Napoleoni käsul välisministri ametist kõrvaldatud. 4. juunil määras Friedrich Wilhelm Napoleoni nõusolekul riigikantsleri ametisse Hardenbergi, kuid seda tingimusel, et sõjaminister Gerhard von Scharnhorst lastakse lahti⁶⁴⁶ ja armee suurendamine peatatakse.⁶⁴⁷ Vastasel riigikantsleril, keda Thomas Stamm-Kuhlmann on nimetanud ka asenduskuningaks⁶⁴⁸, seisid ees ülitähtsad ülesanded: kontributsioonide vähendamine, Preisi riikluse kaitsmine, riigisisised ümberkorraldused ning lõpuks Preisimaa vabastamise ettevalmistamine.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 318.

⁶⁴⁶ Scharnhorst sai tegelikult salajase käsu sõjaministeeriumi edasijuhitumiseks. Scharnhorst Hardenbergile, 4. juuni 1810, K. Linnenbach (toim.), *Scharnhorsts Briefe: Privatbriefe* (München & Leipzig: Georg Müller, 1914), lk 391.

⁶⁴⁷ Tegelikult oli ka Hardenberg ise 1810. aasta kevadel teinud ettevalmistusi oma ametisse tagasiastumiseks, andes prantslastele mõista, et pooldab Napoleoni ja kontributsioonide tagasimaksmist. Prantsuse saadikule Saint-Marsanile ütles ta lausa, et Preisimaa tuleviku heaolu saab oodata vaid Napoleonilt. Vt Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 329.

⁶⁴⁸ Selline hinnang tuleneb asjaolust, et riigikantsler oli tegelikkuses ainus Preisimaa valitsuskabineti liige. Kui mõni minister soovis kuninga audientsi, oli Hardenbergil õigus sellest osa võtta ning näiteks välisministri puhul oli tähtsamates küsimustes Hardenbergi kohalolek lausa ette kirjutatud. Hardenberg ise kohtus kuningaga vähemalt kord nädalas ning kirjalik suhtlus oli keskmiselt iga päeva tagant. Stamm-Kuhlmanni hinnangul annab Hardenbergi kirjastiil märku tema suures mõjuvõimust kuningale. Vt Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 323–324.

⁶⁴⁹ P. G. Thielen, *Karl August von Hardenberg, 1750–1822* (Köln: Grote, 1967), lk 250.

Lievenil oli oluline roll Rumjantsevi ja keisri informeerimisel muutustest Saksa poliitmaastikul 1810. aastal. Nii teatas ta Rumjantseville 5. juunil, et Hardenberg oli viimaste päevade jooksul mitmel korral kuningaga Potsdamis ja Charlottenburgis einestanud ning näis, et ta pöördub teenistusse tagasi.⁶⁵⁰ 9. juunil teataski Lieven, et Hardenberg nimetati riigikantsleriks, millega kuningas andis talle võimu kõikide riigiasjade üle.⁶⁵¹ Siin oli üheks olulisemaks küsimuseks Preisimaa välispoliitika, mis elas üle järjekordset eksistentsiaalset kriisi. Kumb kujutab endast suuremat ohtu – kas Prantsusmaa või Venemaa? See oli küsimus, millele Hardenberg üritaski vastust leida ning sellega lahendada dilemmat, mille ees Preisimaa jälle – sarnaselt Tilsiti-eelse ajaga – seisis. Variante oli kaks: esiteks, kas üritada kindlustada Preisimaale koht Euroopas Prantsusmaa juhtimise all või teiseks, üritada vabastada nii Preisimaa kui ka kogu Kesk-Euroopa Napoleoni mõjuvõimu alt. Esimest varianti olid järginud kõik valitsused alates 1807. aastast.⁶⁵² Algul eelistas ka Hardenberg esimest varianti, kuid alates 1811. aasta lõpust hakkas ta mõtetes järjest rohkem mängima teise variandiga. Veel 1810. aasta mais oli ta täielikult veendunud, et Preisimaa jaoks oli eluliselt tähtis säilitada häid suhteid Prantsusmaaga, kuid 1811. aasta novembriks olid ta seisukohad muutunud, sest Napoleoni ei saanud usaldada.⁶⁵³ Selles mängis oma rolli ka Lieven.

Hardenbergi uue ametiaja algusaastad olid Preisimaa jaoks murdepunktiks, mida kujundasid esijoones Prantsuse-Vene suhted. Kindlamini kui varem seisis Napoleon oma tingimuste juures ning käskis Preisimaal oma armeed vähendada 6000 meheni. Kuid suurimaks küsimuseks olid üle jõu käivad kontributsioonid. Samas andis Napoleon mõista, et selle küsimuse saaks alatiseks lahendada Sileesiaga: “Kui kuningas mulle maksta ei suuda, ei jää tal muud üle, kui mulle Sileesia loovutada.”⁶⁵⁴ Napoleon teadis seejuures väga hästi, et Friedrich Wilhelmil polnud talle võimalik maksta – seega olid Preisimaad kerge survestada. Lieveni 21. juuli kirjast tuligi välja, et Hardenbergi arvates polnud Preisimaal absoluutselt mängimisruumi, mida näitab ka see, et Napoleon ei lubanud Preisimaa sadamatesse siseneda Ameerika laevadel, teades ise väga hästi, et nii kaotab Preisimaa oma viimasegi kaubanduse, mis võtab Preisimaalt ära väärtuslikke ressursse, millega Prantsusmaale võlg tasuda.⁶⁵⁵ Samal ajal taotles Preisimaa endiselt Glogau kindluse vabastamist, makstes kuue kuu jooksul 18 miljonit

⁶⁵⁰ Lieven Rumjantseville, 5. juuni 1810, AVPRI.133.468.729, l 189–190.

⁶⁵¹ Lieven Rumjantseville, 9. juuni 1810, AVPRI.133.468.729, l 192–194.

⁶⁵² Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 410.

⁶⁵³ Dwyer, ‘Karl August von Hardenberg as Foreign Minister’, lk 84.

⁶⁵⁴ Ranke, *Denkwürdigkeiten IV*, lk 212–213.

⁶⁵⁵ Lieven Rumjantseville, 21. juuli 1810, AVPRI.133.468.730, l 31. Samal päeval, 21. juulil, avaldas ajaleht *Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen* ka kuninga edikti, millega suleti Preisimaa sadamad Ameerika Ühendriikide laevadele. Eksemplari ajalehest edastas Lieven ka Rumjantseville. Vt Lieven Rumjantseville, 21. juuli 1810, AVPRI.133.468.730, l 22–25.

franki – selle jaoks taheti võtta laenu Pariisi pangast Tourton Ravel, mille Napoleon põhimõtteliselt heaks kiitis.⁶⁵⁶

Selline survepoliitika oli Napoleonile omane ja sügisel oli tal Berliinile veel kaks nõudmist. Esiteks, kõik alates 1804. aastast Preisimaa sõjalisest teenistusest astunud isikud, kes olid sündinud Prantsusmaal või riikides, mis olid ühendatud Prantsusmaaga, pidid lahkuma kuninga teenistusest ning pöörduma oma kodumaale enne 1. jaanuari 1811, vastasel juhul peetakse nende üle kohut *in absentia* ning neid karistatakse Prantsusmaa vastase võitluse eest. Teiseks tuli Preisimaal koloniaalkaupadele kehtestada Reini Liiduga sarnased tollitariifid, mis olid kõrgemad kui seni Preisimaal kehtivad tariifid.⁶⁵⁷ Hardenbergi eesmärgiks oli aga eelkõige parandada Preisimaa rahvusvahelist positsiooni, mida enim mõjutasid Prantsusmaa ja Venemaa. Seega oli Hardenbergi esmaseks ülesandeks liit Prantsusmaaga Preisimaale soodsate tingimustega. Samas pidas Hardenberg endiselt vajalikuks riigi reformimist ning Venemaaga suhete hoidmist. Venemaa poolt oli Hardenbergi usaldusväärseimaks kontaktiks just Lieven, kes hoidis muuseas silma peal ka sõjalistel küsimustel. Alates 1810. aasta kevadest lähetati mitmed nooremad Vene sõjaväehvitserid Venemaa esindustesse Saksa riikides, et seal Prantsuse armee kohta sõjalist infot koguda. Peamiseks sõlmpunktiks sai selles osas just Vene saatkond Berliinis.⁶⁵⁸ Esimese sellekohase informatsiooni läkitas Lieven Peterburi teele 1810. aasta kevadel, kui andis ülevaate Prantsuse vägede manöövrimest ja paigutustest Varssavi hertsogi-riigis, Preisimaa piiridel Saksamaal ja Hollandis. See kätkes endas täpseid numbrilisi andmeid, vägede asukohti ja nimekirju isikkoosseisudest ning oli esitatud põhjaliku tabeli kujul koos kommentaaride, täpsustuste ja selgitustega.⁶⁵⁹ Samuti edastas Lieven infot näiteks Prantsuse vägede suuruse kohta Preisimaal⁶⁶⁰ ja Saksamaal⁶⁶¹ ning Varssavi hertsogiriigi armee suuruse⁶⁶² ja kolme

⁶⁵⁶ Lieven Rumjantseville, 15. juuli 1819, AVPRI.133.468.730, I 14–15; Lieven Rumjantseville, 24. juuli 1810, AVPRI.133.468.730, I 41. 18. augusti läkituses on juttu 15 miljoni frangist 6% intressiga, mis pidi Preisimaale välja makstama 1. jaanuariks 1811. Sellest tulenevalt oli Friedrich Wilhelm lootusrikas, et Napoleon ei tee takistusi Glogau kindluse vabastamiseks. Vt Lieven Rumjantseville, 18. august 1810, AVPRI.133.468.730, I 84.

⁶⁵⁷ Lieven Rumjantseville, 6. oktoober 1810, AVPRI.133.468.730, I 211.

⁶⁵⁸ Dominic Lieven, *Russland gegen Napoleon. Die Schlacht um Europa* (München, 2011), lk 101.

⁶⁵⁹ Lieven Rumjantseville, 5. mai 1810, AVPRI.133.468.729, I 124–128.

⁶⁶⁰ 4. augusti andmetest selgus, et Preisimaal on kokku 50 000 Prantsuse sõdurit. Vt Lieven Rumjantseville, 4. august 1810, AVPRI.133.468.730, I 68–71.

⁶⁶¹ 1811. aasta 7. veebruari andmete järgi oli Põhja-Saksamaal Bremenis, Oldenburgis, Hamburgis, Lübeckis, Frankfurdis ja Magdeburgis kokku 40 800 jalaväelast. Vt Lieven Rumjantseville, 7. veebruar 1811, AVPRI.133.468.734, I 41–43. 24. augusti andmete järgi oli Elbe ja Reini vahel 26 800 meest ja 8400 hobust, Elbe ja Oderi vahel 36 272 meest ja 4700 hobust ning Oderi ja Visla jõe vahel 15 573 meest ja 4700 hobust. Vt Lieven Rumjantseville, 24. august 1811 AVPRI.133.468.735, I 37–39. 1812. aasta 12. veebruari seisuga oli Saksa ja Poola aladel kokku 237 800 Prantsuse sõdurit. Vt Lieven Rumjantseville, 12. veebruar 1812, AVPRI.133.468.737, I 79–81. 23. juulil Lieven läkituse järgi, mis sisaldab Prantsuse vägede numbreid ja paigutust Põhja-Saksamaal võib üpris kindlalt väita, et selliste paigutuste ees-

Oderi-äärse kindluse, Glogau, Stettini ja Küstrini, mehitatuse kohta. Sellise informatsiooni edastamine kestis kuni Prantsuse-Vene sõja alguseni.

Tabel 3. Prantsuse vägede arv Preisimaa Oderi-äärsetes Glogau, Stettini ja Küstrini kindlustes, 1810–1811⁶⁶³

Kuu	Ohvitserid	Sõdurid
Mai 1810	250	5754
Juuni 1810	238	5584
Juuli 1810	236	5518
August 1810	237	5462
September 1810	231	5675
November 1810	244	5856
Detsember 1810	243	5363
Jaanuar 1811	254	5599 (+255 hobust)
Veebruar 1811	250	5592 (+378 hobust)
Märts 1811	250	5592

märgiks sai olla vaid sõda. Vt Lieven Rumjantseville, 23. juuli 1811, AVPRI.133.468.734, l 440–453.

⁶⁶² 1811. aasta 6. märtsi andmete järgi oli Varssavi hertsogiriigis 18 ratsaväerügementi à 2000 meest, 17 jalaväerügementi à 1000 meest, 18 suurtükiväekompaniid à 180 meest, lisaks 10 muud kompaniid. Vt Lieven Rumjantseville, 6. märts 1811, AVPRI.133.468.734, l 98. 29. märtsil oli see arv kokku 52 000 meest, lisaks edastas Lieven Varssavi hertsogiriigi juhtivate sõjaväelaste (kolonelide, majorite, pataljoniülemate) täpsed nimekirjad ja asetused ning Varssavi hertsogiriigi juhtimise struktuuri koos nimekirjadega, kes kuskil teenis, mis ametikohtadel või üksustes. Vt Lieven Rumjantseville, 29. märts 1811, AVPRI.133.468.734, l 144–156. Huvitaval kombel sisaldavad Lieveni 1811. aasta kevadsuvised läkitused väga palju detailset informatsiooni Varssavi hertsogiriigi kohta, näiteks 24. mail teeb Lieven järjekordse detailse ülevaate ametnike nimekirjadest, sõjaväeasetustest erinevates linnades koos numbritega, riigivalitsemise struktuurist, elanikkonna meelestatusest ning jooksvatest päevauudistest. Vt Lieven Rumjantseville, 24. mai 1811, AVPRI.133.468.734, l 295–313. Sellisest infoedastamisest võib järeldada, et Venemaa oli 1811. aastaks jõudnud kindlale otsusele sõjaks valmistuda ning pööras oma tähelepanu Poolale, sest just Varssavi hertsogiriigist kardeti, et sellest saab Napoleoni sõjakäigu peamine tugipunkt. Juulis 1811 oli sealse armee suurus juba 64 560 meest. Vt Lieven Rumjantseville, 2. juuli 1811, AVPRI.133.468.734, l 393. 25. juunil ütles Lieven, et enamus Poola elanikkonnast kaldub pigem Venemaa kui Prantsusmaa poolele ning osa elanikkonnast, kes varasemalt oli Napoleoni truudust vandunud, on nüüd järjest häälekamalt oma riigi lämmatamise vastu. Vt Lieven Rumjantseville, 25. juuni 1811, AVPRI.133.468.734, l 366.

⁶⁶³ Tabel koostatud: Lieven läkitused Rumjantseville, mai 1810 – märts 1811, AVPRI.133.468.730 ja AVPRI.133.469.734.

Ekskurss: Poola küsimus⁶⁶⁴

Poola küsimus oli aastatel 1807–1812 kontinentaalblokaadi kõrval oluliseks tüliõunaks Vene-Prantsuse suhetes. Üldiselt on ajalookirjutuses peetud 1812. aasta sõja peamiseks põhjuseks kontinentaalblokaadi ning Poola küsimus ning ka eelpool analüüsitud Preisimaa küsimus on jäänud tagaplaanile. Tegelikult ei saa aga Poola küsimusest mööda vaadata. Briti ajaloolane R. B. Mowat on juba 1920. aastatel väitnud, et Poola küsimus oleks olenemata teistest tuliküsimustest muutnud pikemas perspektiivis Napoleoni ja Aleksandri liidu ajutiseks.⁶⁶⁵

Poola on läbi ajaloo olnud Euroopa suurvõimude suhetes oluliseks teemaks. Kolmanda Poola jagamisega 1795. aastal jagasid Venemaa, Preisimaa ja Austria omavahel ära, lõpetades sellega Rzeczpospolita eksistentsi. Teisalt oli Napoleon kogu oma võimuloleku ajal olnud Poola toetaja. 1796. aasta Itaalia sõjakäigu ajal sai ta abi Poola vabatahtlikelt, kes nägid Napoleonis enda riigi võimalikku taastajat. Napoleon lausus 1796. aastal Veronas prohvetlikud sõnad:

Mulle meeldivad poolakad. Poola jagamine oli ülekohtune tegu, mis ei saa püsima jääda. Kui ma olen sõja Itaalias lõpetanud, juhin ma prantslasi ise ja sunnin Venemaad Poola riikluse taastama.⁶⁶⁶

Siiski oli Napoleon seotud mujal, mille tõttu kaotasid poolakad temasse usu ning pöördusid oma lootustes idasse. 1806. aasta Preisimaa sõjakäik andis neile lootust Prantsuse-Poola liiduks, mis võinuks päädida iseseisvusega. 1806. aasta lõpus organiseeris Napoleon suured Poola väed ning lasi üles seada ajutise valitsuse. Mõned aastad varem, täpsemalt 1804. aastal, hakkas Napoleon mõistma, et Poola küsimust uuesti päevakorda tõstes võib sellest saada relv Venemaa vastu.⁶⁶⁷ Tõenäoliselt ei olnud tal 1807. aastaks see mõte ununenud ning ta moodustas Varssavi hertsogiriigi just seetõttu, et Venemaad kontrolli all hoida.

Varssavi hertsogiriik loodi 1807. aastal peamisel Preisimaalt vallutatud Poola aladest. Kuid veel enne seda oli Napoleon seda võimalust pakkunud Aleksandrile, kes oleks võinud Poola personaalunioonis Venemaaga taastada. Aleksander aga keeldus, sest selline taastamine oleks tulnud Preisimaa arvelt. Ühelt poolt takistas seda Aleksandri lähedane suhe Friedrich Wilhelmiga, teiselt

⁶⁶⁴ Heaks sissejuhatuseks Poola küsimuse kohta on: C. Morley, 'Alexander I and Czartoryski: the Polish Question from 1801–1813', *Slavonic and East European Review*, Vol. XXV, Nr. 65 (Aprill 1947), lk. 405–427; W. H. Zawadzki, 'Russia and the Re-opening of the Polish question, 1801–1814', *International History Review*, Vol. 7, Nr.1 (Veebruar 1985), lk 19–44; ja W. H. Zawadzki, *A Man of Honour: Adam Czartoryski as a Statesman of Russia and Poland, 1795–1831* (Oxford: Clarendon Press, 1993). Vaadata tasuks ka: N. Davies, *God's Playground: A History of Poland Vol. 2* (Oxford, 2005)

⁶⁶⁵ R. B. Mowat, *The Diplomacy of Napoleon* (London, 1924), lk 251.

⁶⁶⁶ W. F. Reddaway, *The Cambridge History of Poland from Augustus II to Pilsudski, 1697–1935* (Cambridge: University Press, 1941), lk 210.

⁶⁶⁷ W. H. Zawadzki, 'Russia and the Re-opening of the Polish Question, 1801–1814', *International History Review*, Vol. 7, No. 1 (February 1985), lk 26.

poolt aga Napoleoni soov anda Sileesia oma vennal Jerome-ile.⁶⁶⁸ Seda ei saanud Aleksander aga tolereerida. Seega sai uuest hertsogiriigist Prantsusmaa satelliitriik Saksimaa kuninga juhtimisel põhimõttega „kindlustada hertsogiriigi alamatele vabadus ja privileegid“.⁶⁶⁹ Nagu kõik teisedki Napoleoni satelliitriigid, oli ka Varssavi hertsogiriik sunnitud liituma kontinentaalblokaadiga. Hertsogiriigi loomisega kasvas ka Poola armee, kuid Varssavi hertsogi, Friedrich August I, võim vähendati pea olematuks, mis tähendas tegelikkuses seda, et viimane sõna Poola asjades jäi Napoleonile.⁶⁷⁰ Varsti viidi Varssavi hertsogiriigis sisse ka Napoleoni tsiviilkoodeks. Sellest hoolimata valitsesid Poola võimud oma rahvast vähemalt kohalikul tasandil juriidikast lähtudes vanade traditsioonide järgi.⁶⁷¹ Venemaa ei saanud aga sellist Poola organiseerimist tolereerida, mistõttu olid nad sunnitud Poola küsimuse tõstatama. Hoolimata Czartoryski püüdlustest, ei suutnud Aleksander seda enne 1807. aastat teha, kuid võttis seda küsimust aastatel 1809–1811 Prantsusmaalt tuleneva ohu tõttu tõsiselt.⁶⁷² Venemaale ei meeldinud Varssavi hertsogiriigi moodustamine mitmel põhjusel. Esiteks, Venemaa kartis, et see põhjustab Poola natsionalismi tõusu; teiseks, Aleksander ei tahtnud Poola riiki, mille nimes oleks „Poola“ või „poolakad“ (ta kartis, et Napoleon võib seda teha); kolmandaks, prantsuse vägede kohalolek Poola aladel tekitas Venemaas suurt hirmu, sest Poola aladelt oli võimalik Venemaa vastu uut rünnakut lihtsalt alustada. Lisaks teenis taastatud Poola prints Aleksander Kurakini järgi Napoleoni eesmäärke Venemaa Euroopa poliitikast välja jätta.⁶⁷³

1809. aastal tõusid pinged veelgi, sest Schönbrunni rahuga liitis Napoleon Austriale kuuluvad Lääne-Galiitsia provintsid samuti Varssavi hertsogiriigiga. Poolakad olid sõjas Austriaga mänginud olulist rolli – umbes 52 000 meest mobiliseeriti sõjaks – ning nendele ei saanud keelata Galiitsia alasid.⁶⁷⁴ Aleksander oli aga lootnud need provintsid koos Krakowiga Napoleoni liitlasena Venemaale saada ning oli sellest sammust tugevalt häiritud, sest saadi vaid Tarnopili piirkond Ida-Galiitsias. Varssavi hertsogiriik ei olnud nüüd enam see, mida Aleksander sellest lootnud oli ehk siis puhtalt Saksimaa provints. Seetõttu ei ole üllatav, et Rumjantsev kurtis Prantsuse saadikule Caulaincourt-le, et Poola küsimusest oli saanud kõige segavam element Vene-Prantsuse suhetes.⁶⁷⁵ Venemaa tundis end Poola laienemisest ohustatuna ning see põhjustas õukonnas parajat peavalu. Seega tuldi lagedale ideega diskrediteerida poolakate silmis

⁶⁶⁸ M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity, 1770–1861* (Westport: Greenwood Press, 1981), lk 85.

⁶⁶⁹ Reddaway, *The Cambridge History of Poland*, lk 216.

⁶⁷⁰ Samas, lk 217.

⁶⁷¹ Reddaway, *The Cambridge History of Poland*, lk 240.

⁶⁷² Zawadzki, 'Russia and the Re-opening of the Polish Question, 1801–1814', lk 20.

⁶⁷³ Samas, lk 30.

⁶⁷⁴ P. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918* (Seattle: University of Washington Press, 1974), lk 53.

⁶⁷⁵ Zawadzki, 'Russia and the Re-opening of the Polish Question, 1801–1814', lk 34.

Napoleoni ning võita Poola sõjavägi ja valitsusringkonnad Venemaa poolele üle.

Poola küsimuses oli oluline roll Adam Czartoryskil. Olgugi, et ta ei olnud otseselt seotud Vene-Prantsuse suhetega, oli tal suur mõju Aleksandrile ja Venemaa Poola poliitikale. Poola patrioodina oli ta seisukohal, et Varssavi hertsogiriik tähendas poolakatele midagi erilist. Hoolimata sellest, et ta kritiseeris Aleksandri Poola-vastast hoiakut ning ütles talle, et keiser on „Poola peavaenlane ning poola rahvuse ja Poola nime tagakiusaja“, oli ta ikkagi Venemaa poolel ning uskus Poola taastamisse iseseiva riigina. Aleksander nõustuski Czartoryski poolt visandatud Poola taastamise tingimustega: Poola pidi taas ühendatama jagamistele eelnenud piirides ning 1791. aastal vastu võetud konstitutsiooniga. Kuid Aleksandril oli kaks lisatingimust: esiteks, Poola kuningriik pidi igaveseks Venemaaga seotud olema ning keiser pidi tulevikus kandma Venemaa keisri ja Poola kuninga tiitlit; ning teiseks, et antakse ametlik ja positiivne kinnitus selle kohta, et hertsogiriigi elanike seas on üksmeelsus ja tunne sellise tulemuse kasuks, tagades see nende seas kõige silmapaistvamate isikute allkirjadega.⁶⁷⁶

1810. aastal küsis Aleksander Czartoryski arvamust selle kohta, kuidas võita poolakaid Venemaa poole üle, kuid Czartoryski ei jõudnud konkreetse lahen-duseni. Aleksander oli aga rahul ning ütles: „see aitab mul peegeldada teemat, mis on pikalt minu tähelepanu endale saanud“ ning lisas, et „suurim raskus on leida hüvitis Saksimaa kuningale“. ⁶⁷⁷ Czartoryski väitis, et suurimaks takistu-seks on saada Prantsusmaa nõusolek, millega Aleksander nõustus ning lisas, et Napoleon hoolib Poola heaolust oluliselt vähem kui Poola kasutamisest relvana Venemaa vastu.⁶⁷⁸

Aleksander lootis, et Poola armeed on võimalik Napoleoni vastu kasutada. Oma kirjas Czartoryskile 25. detsembril 1810 ütles ta: „on rohkem kui võima-lik, et poolakate näidet järgivad ka sakslased, mis tähendab, et järgi jääks vaid 60 000 prantslast.“⁶⁷⁹ Aleksander oli selles osas küllaltki optimistlik. Ta saatis Czartoryski Varssavisse, kus talle tehti ülesandeks läbi rääkida sõjaminister prints Poniatowskiga, et saada enda poolele Poola armee, mida Aleksander ihkas kasutada sõjas prantslaste vastu. Poniatowski lükkas selle pakkumise aga tagasi ning rääkis Alesandri kavatsustest ka Napoleonile.⁶⁸⁰ See tagasilööki pani Aleksandrit oma rünnakuplaani edasi lükkama, kuid alates 1811. aasta septembrist hakkasid Aleksander ja Czartoryski oma jõupingutusi suurendama. Aleksander väitis, et Napoleon ei ole igavene, tema kukutamine ei tähendaks Poolale midagi katastroofilist. Seetõttu peaks Poola eksisteerimise kindlustama

⁶⁷⁶ Gielgud, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski II*, lk 223.

⁶⁷⁷ Samas, lk 202.

⁶⁷⁸ Samas, lk 203.

⁶⁷⁹ Samas, lk 218.

⁶⁸⁰ Reddaway, *The Cambridge History of Poland*, lk 251.

tema käekäigu sidumisega Venemaaga. Sellega ei taastataks ainult Poolat, vaid sellega vabastataks kogu Euroopa Napoleon ikkest.⁶⁸¹

Aleksander ja Czartoryski olid Napoleoni Varssavi hertsogiriigi kontseptsioonile vastu, sest see hoidis ära Poola ühendamise Venemaa trooni kaitse all. Seega prooviti anda teatav autonoomia kaheksale Venemaa läänepoolsele Poola provintsile, millega sooviti alles hoida talupoegade sõltuvust mõisatest ning moodustada Poola sõjaväeosasid, kuid seda edutult.⁶⁸² Pärast neid tagasilööke keelitas Czartoryski keisrit Napoleoniga läbi rääkima tingimustel, et Venemaa nõustub jääma kontinentaalblokaadi, kuid saama ühendatud taastatud Poolaga, sest ta oli üdini mures väljavaatest, et Poola aladel puhkeks laiaulatuslik sõda. 1811. juulis tegi ta seega veel ühe meeleheitliku katse hoida ära konflikti, keelitades Aleksandrit otsima läbirääkimiste tulemusel saavutatud lahendust Poola küsimusele.⁶⁸³ Seega tegutses Czartoryski sinult Poola riikluse taastamise huvides. Ta ei pooldanud konflikti Venemaa ja Prantsusmaa vahel, vaid julgustas Aleksandrit rahu tegema ning leidma Poola küsimuses rahumeelne lahendus ja Poola küsimuses oli Czartoryski ettepanekutel Aleksandri pea alati mõju. Samas Czartoryski enda jaoks jäi Napoleon endiselt ebamoraalsuse ja ebaõigluse kehastuseks – ta oli „hävitusangel“ ja „maailma nuhtlus“.⁶⁸⁴ See tõttu mõistis ka Czartoryski, et Aleksandrit on keeruline nõustada, kui ta on Napoleonist nii tugevalt mõjutatud.

1812. aastal, kui sõda Venemaa ja Prantsusmaa vahel oli juba vältimatu, proovis Napoleon endiselt Poolat kasutada, et Venemaa Prantsusmaaga Inglismaa vastasesse liitu tagasi sundida. Ta ei soovinud Venemaad hävitada – Napoleoni mõtteviisi võttis selgelt kokku ka Napoleoni lähikondlane, Prantsuse välisminister Bassano hertsog Hugues-Bernard Maret (1763–1839), öeldes, et „Poola täielik taastamine oleks üks võimalikke viise ära hoida kindel konflikt“.⁶⁸⁵ See näitab aga omakorda, kui oluline oli Poola Vene-Prantsuse suhetes ning alates Tilsitist olid mõlemad pooled kasutanud Poolat relvana, et üksteist manipuleerida. Kõnekas on ka asjaolu, et Napoleon viitas 1812. aasta Venemaa sõjakäigule kui „Teisele Poola sõjale“.⁶⁸⁶ Niisiis oli Poola küsimus üheks peamiseks Vene-Prantsuse konflikti põhjustajaks.

Prantsuse-Vene suhete halvenemine

Prantsuse-Vene suhted hakkasid halvenema 1810. aasta teisel poolel. Kontinentaalblokaadi tingimused ja Oldenburgi hertsogiriigi okupeerimine Napoleoni poolt viisid lõpuks avaliku vastasseisuni. Keiser Aleksander I allkirjastas

⁶⁸¹ C. Morley, 'Alexander I and Czartoryski: The Polish Question from 1801 to 1813', *Slavonic and East European Review*, Vol. 25, No. 65 (April 1947), lk 416.

⁶⁸² Reddaway, *The Cambridge History of Poland*, lk 252.

⁶⁸³ Zawadzki, *A Man of Honour*, lk 202.

⁶⁸⁴ Samas, lk 197.

⁶⁸⁵ Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland*, lk 56–57.

⁶⁸⁶ Davies, *God's Playground*, lk 222.

31. detsembril 1810. aastal ukaasi, millega sulges Venemaa turu ja sadamad prantsuse kaupadele (v.a veinid ja siid). Kuigi kumbki riik üksteisele sõda veel ei kuulutanud, oli siiski selge, et senistel suhetel on lõpp. Õli lisas tulle ka varasema dünastilise abielu küsimus Napoleoni ja Aleksandri õe vahel ning Poola küsimus.⁶⁸⁷ Suhete halvenemisel suurendas Napoleon 1811. aasta alguses väeosasid Saksamaa ida- ja keskosas, okupeeris Rootsi võimu all olnud Pommeri ning viis Hispaaniast Saksamaale üle 36 pataljoni.⁶⁸⁸ Sõda Prantsusmaa ja Venemaa vahel oli üha tõenäolisem. Preisimaa jaoks tõusis taas päevakorda täiesti põhjendatud oht, et Preisimaa jääb üksinda Prantsusmaa ja Venemaa vahelise konflikti keskmesse. Rudolf Ibbekeni arvamuse kohaselt oli Preisimaal toona kolm võimalust: rünnata Prantsusmaad, nõustuda Prantsusmaa nõudmistega või jääda saatuse meelevalla.⁶⁸⁹ Need arengud suurendasid Venemaa tähelepanu Preisimaale.

Alustagem aga Austriast. Pärast Erfurti sai Prantsuse-Austria sõjast esimene proovikivi Aleksandri ja Napoleoni vahelistes suhetes, sest Aleksander oli lubanud, et Venemaa toetab Prantsusmaad sõjas, kuid Napoleoni silmis oli teda petetud. Schroeder aga väidab, et Prantsusmaa süüdistused, nagu ei olnud Venemaa sõjas midagi teinud ning et Venemaa hoidis salaja Austria poole, olid ülepingutatud ning ebatõesed.⁶⁹⁰ Samas, kui vaadata asjaolu, et Venemaa kaotas sõjas Austriaga vaid kaks sõdurit ning venitas sõtta astumisega, võib Napoleoni mõista. Hoolimata Venemaa rollist Prantsuse-Austria sõjas, võib selle sõja edukat tulemit Napoleonile ning Venemaa edukat sõjakäiku Rootsi vastu pidada Aleksandri ja Napoleoni vahelisi suhteid parandavateks asjaoludeks. Hetkeks olid mõlemad valitsejad rahul, kuid see muutus kiiresti. Napoleon oli Venemaale lubanud, et ei taasta Poolat, kuid see tundus ajutisena, sest Schönbrunni rahuga sai Venemaa vaid viiendiku Galiitsiast. See tekitas Aleksandris pettumust, sest ta oli lootnud saada kogu Galiitsia ning Varssavi hertsogiriigi veel lisaks. Venelaste silmis toetas Napoleon Varssavi hertsogiriiki tugevdades Poola natsionalismi, mistõttu soovisid nad meelegeitlikult saada Poola mitte-taastamise kohta paberil kinnitust. Rumjantsev ja Caulaincourt koostasid ning leppisid kokku isegi konventsiooni mustandi, millega keelati ära Poola kuningriigi taastamine, kuid Napoleon lükkas selle tagasi. See suurendas Venemaa rahulolematust aga veelgi ning tugevdas veendumust, et Napoleonil olid Poola suhtes salajased kavatsused. Pärast Schönbrunni rahu raporteeris Caulaincourt Peterburist Pariisi, et „pole mingisugust vaoshoitust süüdistustes Aleksandri vastu, tema atentaadist räägitakse avalikult“.⁶⁹¹ See näitab, kui rahulolematud oldi Peterburis, sest Aleksander oli leppinud rahulepingutega, mis Venemaale mingisugust kasu ei toonud. Mis tegi 1809. aasta sõjast murdehetke Aleksandri ja Napoleoni vahelistes suhetes, oli asjaolu, et Austria oli 17 aastat olnud ainus

⁶⁸⁷ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 416.

⁶⁸⁸ Üks pataljon koosnes 550–1000 sõdurist, seega maksimaalselt saatis Napoleon Preisimaale 36 000 sõdurit.

⁶⁸⁹ Ibbeken, *Preussen*, lk 235.

⁶⁹⁰ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 368.

⁶⁹¹ Zamoyiski, *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow*, lk 59.

püsi Prantsusmaa vaenlane Mandri-Euroopas ning tema eemaldamisega seisis Venemaa ja Inglismaa Napoleoni imperialismiga üksinda silmitsi.⁶⁹²

Pärast sõda Austriaga oli Napoleoni esimeseks käiguks lahutada oma abikaasast Josephine-st ning abielluda kellegagi Euroopa valitsevatest perekondadest, eelistatult Romanovitest. Napoleon luhtunud abielukatsete tähtsuse üle toonases poliitikas on palju vaieldud, kuid võib öelda, et kindlasti mängis see rolli Vene-Prantsuse suhete halvenemises. Napoleon soovis end iga hinnaga siduda mõne Euroopa kuningakojaga, et saada Prantsusmaa troonile legitiimne pärija. Pärast Erfurdis tehtud tagasilükatud ettepanekut abielluda Aleksandri vanema õe Katariinaga (kes kiirustades abiellus Oldenburgi hertsogi Georgiga), pööras Napoleon oma tähelepanu Aleksandri nooremale õele Anna Pavlovnale. Ta andis pärast oma lahutust Caulaincourt-le ülesande esitada sooviavaldus Annaga abiellumiseks. Kui Aleksander edastas selle oma perekonnale, lükati see tagasi, sest Paul I kehtestatud määrusega oli oma laste abieluasjades viimane sõna Aleksandri emal Maria Feodorovnal, kes ütles, et Napoleon olevat põlastusväärne, olles veendunud, et sõda Prantsusmaaga tuleb igal juhul – abieluga või abieluta. Viimaks, 1810. aasta veebruari viimasel nädalal, kutsus Aleksander Caulaincourt' audientsile, kus selgitas keeldumise põhjuseid.

Suursaadik pidi Napoleoni informeerima, et Maria Feodorovna on sellisest pakkumisest abielluda hiilgava Prantsuse keisriga meelitatud, kuid hoolimata sellest, et „tema figuur on viimase viie kuuga hakanud vormuma“, tähistas suurhertsoginna Anna alles hiljuti oma 15. sünnipäeva ning kuna Maria Feodorovna „oli juba sunnitud leinama kahte tütart, kelle ta kaotas liiga varajase abielu tõttu, ei saa kuidagi tulla kõne alla riskida suurhertsoginna eluga, mille seavad ohtu abielulised kohustused nii noores eas“. Seetõttu avaldati lootust, et Napoleon on sellistest asjaoludest teadlik ning on nõus abielu kaks aastat edasi lükkama.⁶⁹³

Briti ohvitser Sir Robert Wilson, kes vaatles hiljem lähedalt ka Prantsusmaa sõjakäiku Venemaale, on oma memuaarides väitnud, et Napoleoni pakkumise tagasilükkamine, et „kindlustada kahe keisri liitu“, lisas poliitilistele pingetele ka isiklikud pinged, mistõttu hakkas Napoleon kahtlusega jälgima igat Venemaa sammu.⁶⁹⁴ Nagu hiljem ka näha, oli Napoleon alates sellest hetkest Venemaa poliitika ja tegude osas järjest umbusklikum.

Kui sai selgeks, et Napoleoni abielu Venemaa suunal kukkus läbi, pööras ta oma naiseotsingutel tähelepanu Viinile. Austria välisminister Klemens von Metternich nägi seda kui taeva õnnistust, sest see teinuks lõpu Prantsuse-Vene liidule. 6. jaanuaril palus Napoleon Austria printsessi Marie Louise kätt ning sai juba järgmisel päeval jaatava vastuse. Aleksander võttis seda solvanguna, hoolimata asjaolust, et ta oli enda perekonna Napoleoniga mittesidumise pärast õnnelik. Ta nägi aga Napoleoni ja Marie Louise abielus ohtu Venemaa jaoks,

⁶⁹² Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 370.

⁶⁹³ A. Palmer, *Alexander I: Tsar of War and Peace* (London, 1974), lk 187.

⁶⁹⁴ Sir R. T. Wilson, *Narrative of Events during the Invasion of Russia by Napoleon Bonaparte and the Retreat of the French Army, 1812* (London, 1860), lk 3.

sest see tugevdas Prantsuse-Austria suhteid. Tal oli õigus. Metternich kirjutas 27. jaanuaril 1810 prints Schwarzenbergile: „Teie Kõrgeausus on varasematest instruksioonidest, mis mul on olnud au edastada, näinud, et Tema Keiserlik Kõrgeausus, kellele tema rahva heaolu on alati ülimalt seaduseks, ei kahtle teha oma tütest garantiid suhetele, mis kindlustavad tema monarhia õitsengu.“⁶⁹⁵ Aleksander tundis end isoleerituna, sest kahtlustas Austriat abielu sõlmimises diplomaatilistel eesmärkidel, leides, et peab nii varem või hiljem võitlema Prantsuse-Austria liiduga. Samuti ei saanud Venemaa lasta juhtuda sellel, et Austria saab Balkanil Prantsusmaa toetuse. Seega oli Metternichil õigus, kui uskus peatsesse Vene-Prantsuse liidu lõppu. Briti ajaloolase F. Markhami järgi põhjustas võimaliku abielusõlmimise läbikukkumine Tilsitis sõlmitud liidu kokkuvarisemise.⁶⁹⁶

Abielu küsimus oli seotud ka Poola küsimusega. Napoleon oli oma abieluettepanekule oodanud vastust kuu aega, mistõttu otsustas ta konventsiooni Poola küsimuses tagasi lükata. Seda kuuldes oli Aleksander pettunud, kuid sai lõpuks aru, miks Napoleon tahtis end Venemaa valitseva perekonnaga siduda. On väidetud, et Napoleoni eesmärk oli algusest peale abielluda Austria kuningakoja liikmega, kasutades ettepanekut Venemaale ära oma poliitilistes huvides, et omada suuremat kaalukaussi muudes küsimustes; seda kasutas omakorda ära prantsuse propaganda, mis edastas nii kõhklusi kui solvangut oma valitseja suunas, mis andis Napoleonile aluse keelduda eelnimetatud Poola konventsioonist.⁶⁹⁷ Aleksander aga ei jätnud jonnist ja jätkas Napoleoni survestamist konventsiooni allakirjutamiseks, mis pidi ametlikult korrespondentsist kaotama sõnad ‘Poola’ ja ‘poolakad’, keelama Poola autasude kandmise ning Poola embleemide kasutamise Varssavi hertsogiriigis. Napoleon oleks nõustunud üldisema konventsiooniga, kuid kui Aleksander jätkas survestamist, kaotas Napoleon enesevalitsuse ning kutsus Vene suursaadiku vürst Kurakini välja:

Mida mõtleb Venemaa sellise keelega? Kas ta tahab sõda? Milleks kõik need kaebused? Milleks need solvavad kahtlustused? Kui ma oleksin tahtnud Poola taastada, oleksin ma nii öelnud ning ei oleks oma vägesid Saksamaalt välja viinud. Kas Venemaa üritab mind ette valmistada hülgamiseks? Ma astun temaga sõtta päeval, mil tema teeb rahu Inglismaaga.⁶⁹⁸

Võib ka arvata, et Napoleonil ei olnudki Poola suhtes salajasi kavatsusi ning et ta keeldus konventsiooni allkirjastamisest puhtalt seetõttu, et ei pidanud seda vajalikuks. Ta tundis, et Aleksander otsib ise Prantsusmaaga sõda ja head läbisaamist Inglismaaga ning kui abielu ja konventsioon kukkusid läbi, kasutas Aleksander seda vaid ettekäändena. Tegelikult survestati Aleksandrit väljas-

⁶⁹⁵ Prince R. Metternich (toim.), *The Memoirs of Prince Metternich, 1773–1815* (London: Richard Bentley & Son, 1880), lk 377.

⁶⁹⁶ F. M. H. Markham, *Napoleon and the Awakening of Europe* (London: The English Universities Press Ltd, 1954), lk 124.

⁶⁹⁷ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, lk 744.

⁶⁹⁸ Zamoyski, *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow*, lk 61.

poolt, sest aadelkond oli olnud algusest peale Vene-Prantsuse liidu vastu ning see süvenes aastatega. Pärast Napoleoni abielu otsustas Aleksander Peterburi tagasi kutsuda Czartoryski, et taaselustada oma plaanid Poolaga seoses. Taaskord näitab see seda, et Aleksander ei olnud nõus oma nõudmistest loobuma, riskides samas sõjaga.

1810. aastal tabas Vene-Prantsuse liitu veel üks tagasilöökk, kui marssal Jean Baptiste Bernadotte-ile pakuti pärast Gustav IV Adolphi troonilt tagandamist Rootsi trooni, millega Napoleon kõhklevalt nõustus.⁶⁹⁹ Olemata teadlik asjaolust, et Napoleon umbusaldas värsket kroonprintsit, nägi Aleksander sellises vangerduses järjekordset tõestust selles, et Napoleon on võtnud eesmärgiks ümbritseda Venemaa vaenlastega – Austriaga Balkanil, Türgi ja Pärsiaga idas, Poolaga Ida-Euroopas ning nüüd Läänemereäärsete riikidega – ning see tõi tema arvates päevavalgele laialdase vandenõu, mis oli suunatud Venemaa vastu.⁷⁰⁰ Rootsi tundus Aleksandri suureks meelehärmiks olevat nüüd frankofiilne, liitudes kontinentaalkokaadiga ning kuulutades Inglismaale sõja. Soov Venemaale kätte maksta Soome eest kujundas Rootsi poliitikat ning loodeti, et kuningas alustab uut sõda Venemaa vastu, et Soome tagasi võita.⁷⁰¹ Kuid Napoleon ei teadnud, et Bernadotte oli samal ajal kõnelustes nii tema kui ka Venemaaga, kinnitades Aleksandrile, et ta mitte ainult ei ole „tema [Aleksandri] mees“, vaid ei üritaks iialgi Soomet tagasi võita. Seega tuli välja, et Bernadotte oli Venemaa pigem positiivselt meelestatud. Napoleon otsustas seda mõistes 1812. aasta alguses okupeerida Rootsi valdused Pommeris, et hävitada rootslaste kaubandus Inglismaaga. 1812. aasta aprillis sõlmisid aga Rootsi ja Venemaa esimese liidulepingu. Seega oli 1812. aastaks Venemaa ja Prantsusmaa vahel veel üks teema, mis liitu õõnestas. Sedapuhku oli võitjaks aga Venemaa, sest Napoleon jäi loodetud Rootsi liidust ilma.

Veel üks faktor, mis Venemaa ja Prantsusmaa vahel pingeid tekitas, oli Preisimaa ja Saksa riikide kohtlemine Napoleoni poolt. 1810. aasta lõpus ja 1811. aasta alguses arvas Napoleon, et peaks kindlustama kontinentaalkokaadi, okupeerides Oldenburgi ja Hansalinnad.⁷⁰² Tema idee seisnes sealsete sadamate

⁶⁹⁹ Gustav IV Adolf tagandati riigipöörde tagajärjel kogu pärimisliiniga Rootsi troonilt juba 29. märtsil 1809. Ta lahkus varsti läbi Kopenhaageni Saksamaale ja sealt Šveitsi, kus elas oma surmani 1837. aastal. Huvitav on märkida, et Lieven andis ühes oma läkituses teada, et Gustav IV Adolf käis 1810. aasta augustis ka Berliinis, kuid täpsemaid põhjuseid ta ei edastanud. Vt Lieven Rumjantsevile, 7. august 1810, AVPRI.133.468.730, l 72–73. Siinsel autoril ei õnnestunud ka Lieveni informatsiooni täpsustada.

⁷⁰⁰ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, lk 745.

⁷⁰¹ I. Andersson, *A History of Sweden* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1956), lk 316–317.

⁷⁰² Lieven andis Hansalinnade Prantsusmaaga liitmisest Rumjantsevile teada 22. detsembril 1810: „Cadore'i hertsog andis teada Hansalinnade liitmisest Prantsuse keisririigiga, vastavasisuline määruss tehti avalikuks 13. detsembril. 19. detsembril sai senat ametliku kinnituse nii selle kui ka Oldenburgi ja Lauenburgi hertsogiriikide kohta. Ühendatud riigid moodustavad departemendid Weseri ja Elbe jõgede suudmetes ning laiendavad Prantsuse keisririigi piire Trave jõeni.“ Vt Lieven Rumjantsevile, 22. detsember 1810, AVPRI.133.468.730, l 423–424.

sulgemises neutraalsetele alustele, sest laiaulatuslik salakaubandus nõrgestas blokaadi eesmäärke, mistõttu oli Napoleonil vaja Läänemeri täielikult enda kontrolli alla saada. Oldenburgi okupeerimine oli jällegi isiklik löök Aleksandri pihta, sest Oldenburgi hertsog oli Aleksandri õe Katariina, kellega Napoleon soovis varem abielluda, abikaasa isa. Aleksander oli vihane ning võttis seda personaalse solvanguna – tema väidetav liitlane kukutas tema pereliikmeid troonilt, mis süvendas juba juurdunud arvamust Venemaal, et Tilsit ei olnud mitte liit, vaid allutamine.⁷⁰³ Kuid nagu teistegi tüliasjadega, olid Aleksandri käed seotud. Oldenburgi hõivamine prantslaste poolt sai aga sel hetkel oluliseks teemaks hoopis Venemaa ja Preisimaa vahelises diplomaatias ning Lieven sai ülesande sellel teemal silm peal hoida.⁷⁰⁴ Preisimaa välisministrile Goltzile andis Lieven mõista, et Venemaa ei soovi Oldenburgi hõivamise suhtes teha ühtegi liigutust, mis seaks Vene-Prantsuse suhted ohtu, mille peale Goltz omakorda vastas, et Preisimaa kuningal on selle üle hea meel, sest Vene-Prantsuse suhete täielik halvenemine oleks ohtu seadnud ka Preisimaa eksisteerimise.⁷⁰⁵ Preisimaa nägi Oldenburgi ja Hansalinnade hõivamises siiski järjekordset ohu suurenemist oma eksistentsile, kuid oli veel seisukohal, et kõige hullem, mis saaks juhtuda, oleks Vene-Prantsuse suhete täielik halvenemine.

31. detsember 1810 oli Vene-Prantsuse suhetes siiski murdepunktiks, kui Aleksander allkirjastas ukaasi, millega Venemaa astus kontinentaalblokaadist välja. See oli vastuseks Napoleoni annekteerimistele Saksamaal, kuid oli ka selge, et kontinentaalblokaadil oli Venemaa kaubanduse jaoks negatiivne mõju. Ukaasi sisu seisnes selles, et Venemaa avas oma sadamad neutraalsetele alustele, mis, nagu kõik teadsid, vahendasid valdavalt briti kaupasad. Sama ukaasiga suleti oma sadamad prantsuse laevadele, välja arvatud prantsuse veinid ja kangad. Lühidalt öeldes oli tegemist Prantsusmaa vastase, mitte Inglismaad pooldava ukaasiga – keeldumine lubada Napoleonil Venemaale peale suruda oma majanduslikku kolonialismi.⁷⁰⁶ See ukaas viis mõlemad pooled lõpuks sõjaks valmistumiseni, kuigi nii Napoleon kui ka Aleksander üritasid veel viimase hetkeni leida lahendust, et sõda vältida.

⁷⁰³ Zamoyski, *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow*, lk 70.

⁷⁰⁴ Oldenburgi küsimust on esimeste Vene ajaloolastena põhjalikumalt käsitlenud М. И. Богданович, *История Отечественной войны 1812 года, Том 1* (Peterburi, 1859) ja А. Н. Попов, *Сношения России с европейскими державами перед отечественной войной 1812 г.* (Peterburi, 1876)

⁷⁰⁵ Lieven Rumjantseville, 2. märts 1811, AVPRI.133.468.734, 1 76–77.

⁷⁰⁶ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 420.

Kontinentaalblokaadi mõju Vene-Prantsuse suhetele⁷⁰⁷

Siinkohal on ka oluline vaadelda kontinentaalblokaadi mõju Vene-Prantsuse suhetele. Nagu eelpool nägime, kuulutas Venemaa Tilsitiga Inglismaale sõja ning idee Inglismaast ja Venemaast kui loomulikest liitlastest sai tugeva hoobi. Juba sama aasta novembris olid riigid omavahel sõjas. Kahe riigi vahelised suhted olid aga kannatada saanud juba 1806. aasta teisest poolest alates, kuna Venemaa süüdistas Inglismaad väikeses panuses Prantsusmaa vastases sõjas. Kuigi Venemaa ja Inglismaa vahel olid aastatel 1807–1812 diplomaatilised suhted katkenud, mängis kontinentaalblokaad kahe riigi suhtes siiski kandvat rolli.

1808. aastal hakkasid kontinentaalblokaadi mõjud Venemaal tunda andma, kuid sellest hoolimata jätkati brittidega kaubavahetust, tõsi küll, suurte raskustega ning oluliselt väiksemas mahu kui varasematel aastatel.⁷⁰⁸ Sadamates nagu Riia, kus valitsuse mõju ning prantslaste jälgimine oli lõdvem, kaubavahetus jätkus, sest briti laevad sõitsid Ameerika Ühendriikide ja Hansalinnade lippude all. Tallinna kaubandus muutus kontinentaalblokaadi ajal pea olematuks.⁷⁰⁹ Kuid kaubavahetust mõjutas enim hinnatõus – näiteks kanepi hind tõusis 1808. aastaks 118 naelani tonni kohta võrreldes 66 naelaga 1807. aastal.⁷¹⁰ 1809. aasta nägi Briti kaubanduse mõningast kasvu neutraalsete laevadega kauplemise tõttu, kuid see tõi endaga kaasa ulatusliku dokumentide võltsimise. Hoolimata Venemaal 1809. aasta mais välja antud ukaasist, mille järgi pidi sadamasse sissetulevate laevade paberid saadetama läbivaatuseks Peterburi, aktsepteerisid kohalikud võimud võltsitud dokumente õigete pähe. Teine põhjus, miks 1809. aastal kaubavahetus kasvas, oli kanepihinna normaliseerumine (118 naelalt tonni kohta 72 naelani).⁷¹¹ 1810. aasta kaubavahetus taas langes, seda Napoleoni uute määruste tõttu.

⁷⁰⁷ Kontinentaalblokaadi mõjudest Venemaale on põhjalikult kirjutanud vene ajaloolased eesotsas Jevgeni Tarlega. Vt näiteks E. B. Тарле, *Континентальная блокада: Исследование по истории промышленности и внешней торговли Франции в эпоху Наполеона I* (Moskva: Задруга, 1913); В. Г. Сироткин, 'Континентальная блокада и русская экономика', in: *Вопросы военной истории России XVIII и первой половины XIX века* (Moskva, 1969), lk 54–77; М. Ф. Злотников, *Континентальная блокада и Россия* (Moskva, Leningrad: Наука, 1966). Uuemast ajalookirjutusest võiks välja tõsta K. Aaslestad, J. Joor (toim.), *Revisiting Napoleon's continental system: local, regional and European experiences* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), mis keskendub kontinentaalblokaadi regionaalsetele mõjudele, sh Baltikumis.

⁷⁰⁸ M. S. Anderson, 'The Continental System and Russo-British Relations during the Napoleonic Wars', in K. Bourne, D. C. Watt (toim.), *Studies in International History* (London, 1967), lk 71.

⁷⁰⁹ Kontinentaalblokaadi aastatel saabus Tallinna sadamasse aastas keskmiselt alla 10 laeva. Veel mõned aastad varem oli see number olnud ligi 30 laeva aastas. <http://dietrich.soundtoll.nl/public/advanced.php> (viimati vaadatud 05.03.2019).

⁷¹⁰ Anderson, 'The Continental System and Russo-British Relations', lk 71.

⁷¹¹ Samas, lk 72.

Tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et kontinentaalblokaad kahjustas Venemaad oluliselt rohkem kui Inglismaad, sest Venemaa oli Inglismaa jaoks teisejärguline eksportturg, Inglismaa oli Venemaa jaoks aga kõige olulisem eksportturg. Mõned hästi informeeritud kaasaegsed väitsid, et kaubavahetuse katkemine tõi kaasa tõsisemad raskusi eelkõige nendele, kelle sissetulekud sõltusid laevaehitusmaterjali tootmisest ja ekspordist, samuti põhjustas suuri kaotusi tollitulude vähenemine.⁷¹² Seega oli Inglise-Vene kaubanduse muutmisest Venemaale tõsisemad tagajärjed kui Inglismaale. Osaliselt oli see põhjustatud sellest, et briti kaupmehed mängisid enne 1807. aastat Venemaa väliskaubanduses märkimisväärset rolli – 1804. aastal käis koguni 35% impordist ja 63% ekspordist Peterburis läbi Briti kaubamajade. Osaliselt oli põhjuseks ka brittide monopol troopiliste ja koloniaalkaupadega (suhkur, tubakas, kohv) varustamisel, mille tulemusel nende hinnad Venemaal hüppeliselt kasvasid. Veelgi enam, viljaeksport Venemaalt langes pärast 1807. aastat järsult (aastatel 1806–1810 langes viljaeksport viis kuuendikku võrreldes aastatega 1801–1805) ning äsjasündinud Vene puuvillatööstuse kasv, mis oli saavutanud juba teatava tähtsuse, kannatas tugevalt Inglismaalt imporditava lõnga hinnatõusu ja varustamisraskuste tõttu (toorpuuvilla sai endiselt raskusteta Lähis-Idast, Pärsiast ja isegi Kesk-Aasiast muretseda).⁷¹³ Põhjapoolsed piirkonnad kannatasid kõige rohkem koloniaalkaupade puuduse tõttu. See omakorda põhjustas veel suuremat vimma Napoleoni vastu. Kontinentaalblokaad oli juba väga kahjulik Venemaa kaubandusele Inglismaaga – toormaterjalide eksport katkes, kaubanduse tasakaal pöördus Venemaa vastu, mistõttu vähenes oluliselt paberrubla väärtus.⁷¹⁴

Üks tuntumaid Napoleoni ajastu majandusele keskendunud ajaloolasi Francois Crouzet on väitnud, et kontinentaalblokaadi ajal kannatasid kõige enam eksporttööstused, sest tööstuskeskuste õitseng oli pöördvõrdeline nende sõltuvusega rahvusvahelist kaubandusest.⁷¹⁵ Nii juhtuski, sest traditsioonilised Vene eksportartiklid nagu kanep, puit ja raud jäid lihtsalt Läänemereäärsetesse sadamatesse seisma ning neid ei saanud Inglismaaga kaubavahetuses kasutada. Seetõttu kaotas Venemaa oma toormaterjalide suurima importija. Samas ei saa Vene-Inglise suhete halvenemises süüdistada vaid kontinentaalblokaadi. Napoleoni sõdade ajal kaotasid kahe riigi vahelised majanduslikud sidemed, kui need üldse varem olid eksisteerinud, võime domineerida kahe riigi vahelisi suhteid – seetõttu oli kontinentaalblokaad oma majandusliku nihkega vaid episood, mitte murdepunkt, nendes suhetes.⁷¹⁶ Kindlasti mõjutas aga kaubanduse halvenemine Venemaa ja Inglismaa vahel Vene-Prantsuse suhteid. Just seetõttu mõistis Venemaa, et kontinentaalblokaad kahjustab tema majandust

⁷¹² Samas, lk 74.

⁷¹³ Samas, lk 76.

⁷¹⁴ A. W. Ward, *The Cambridge Modern History: Volume IX, Napoleon* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), lk 487.

⁷¹⁵ F. Crouzet, 'Wars, Blockade and Economic Change in Europe, 1792–1815', in: *Journal of Economic History*, Vol. 24 (1964), lk 587.

⁷¹⁶ Anderson, 'The Continental System and Russo-British Relations', lk 79.

ning asus ette võtma samme, et kaitsta end pankrotist ning majanduslikust kokkukukkumisest.

On ilmne, et Vene-Prantsuse suhted halvenesid kontinentaalblokaadi tõttu. Venemaa kaubandus kiratses, Prantsusmaa aga tundis, et Venemaa ei täida oma kohustusi. Kahe keisri vaheline vastasseis tuli ilmsiks, kui Aleksander keeldus 1810. aasta sügisel Napoleoni nõudmisest konfiskeerida suur flotill kaubalaevu, mis tegelesid Läänemerel kaubandusega neutraalsete lippude all.⁷¹⁷ Enne 1810. aastat polnud kontinentaalblokaadi mõju Vene-Prantsuse suhetele niivõrd tugev. Just 1810. aasta jooksul hakkas Aleksander aru saama, et kontinentaalblokaad kahjustab Venemaa kaubavahetust ning et kaupmehed on hakanud nurisema. On tõsi, et 1810. aasta lõpuks näitas Venemaa, et ei ole enam nõus järgi andma majanduslikele piirangutele, mida Napoleon üritas läbi suruda. Ei Trianoni määrus augustis 1810, mis kehtestas ülikõrged tollid kõikidele koloniaalkaupadele, mis imporditi Prantsusmaa kontrolli all olevasse Euroopasse, ega ka Fontainebleau määrus oktoobris 1810, mille järgi pidi põletama kõik briti tooted, mis konfiskeeriti Prantsusmaal või tema satelliitriikides, polnud Venemaa valitsusele vastuvõetavad.⁷¹⁸

Kontinentaalblokaad oli kahjustanud Venemaa kaubandust juba mõnda aega ja 1810. aasta lõpuks oli majandus niivõrd kehvas seisus, et Aleksander kaotas neutraalsete kaupade keelu ning pani kallitele prantsuse kaupadele peale kõrged maksud. „Aleksandri suhtumine kõiges on muutunud“, kaebas Napoleon oma lähikondlasele, lisades, et Venemaa uus majanduspoliitika oli „Inglismaale sõbralik ning Prantsusmaale vaenulik, samal ajal kui Aleksander oli varem olnud ainus inimene Venemaal, kes toetas minu [Napoleoni] Inglismaa-vastast liitu.“⁷¹⁹ Niisiis avas Venemaa oma sadamad brittidele ja neutraalsetele laevadele, pannes samas prantsuse luksuskaupadele, nagu vein ja siid, peale kõrged maksud. Mõned olulisemad importkaubad, nagu veinid, pidi saabuma Venemaale meritsi, et säilitada legaalsus – see andis aga hoobi Prantsusmaale, sest prantsuse kaubad saabusid Venemaale peamiselt mööda maismaad.⁷²⁰ 1811. aastaks põletati kõikjal Venemaal prantsuse kaupasid. Kui need oleksid olnud briti kaubad, oleks see Napoleoni väga rõõmustanud, aga nüüd töötasid tema enda nõudmised vastupidises suunas.⁷²¹ 31. detsembri ukaas ei taastanud aga otsest kaubavahetust Inglismaaga, sest printsiibis oli see endiselt keelatud. Kui Napoleon protesteeris, vastas Aleksander, et Napoleon oli ise enda süsteemi rikkunud, lubades mõningast prantsuse eksporti Inglismaale ning neutraalseid laevu enda sadamatesse: „Teie Majesteet“, kirjutas Aleksander, „ei saa Venemaale, samamoodi nagu näiteks ka Hamburgi kodanikele, peale suruda puudusekannatamist, mida te ise endalt enam ei nõua.“⁷²² Asjaolud olid pärast

⁷¹⁷ Heckscher, *The Continental System*, lk 152.

⁷¹⁸ Anderson, ‘The Continental System and Russo-British Relations’, lk 72.

⁷¹⁹ S. Englund, *Napoleon: A Political Life* (Cambridge: Harvard University Press, 2004), lk 373.

⁷²⁰ Heckscher, *The Continental System*, lk 152.

⁷²¹ Samas, lk 152.

⁷²² N. Nicolson, *Napoleon 1812* (New York: Harper & Row, 1985), lk 11.

Aleksandri ukaasi kurjakuulutavad ning mõlema valitseja vimm aina kasvas – vahetult enne Venemaale sissetungi kuulutas Napoleon oma sõduritele: „1810. aasta lõpus muutis Venemaa oma poliitilist süsteemi; Inglismaa vaim sai võitu ning taastas oma mõju – majanduslik ukaas oli esimeseks sammuks.“⁷²³

Venemaa põhimõtete hülgamisega kaotas kontinentaalblokaad ühe oma alustaladest ning 1811. aasta jooksul nõrgenes see veelgi Aleksandri soosiva suhtumise tõttu briti laevadesse.⁷²⁴ Selleks ajaks oli ka Prantsusmaa sattunud majanduslikku kriisi, mille põhjustas just kontinentaalblokaad. Venemaa seljakeeramisega muutusid Napoleoni lootused Inglismaa hävitada viljatuks. Ta oli lootnud, et Inglismaale, kes kannatas samuti kriisi all, on vaja anda veel vaid paar lööki, et ta põlvili suruda, kuid Venemaa käikudega said need lootused lõpu. Niisiis kukkus Napoleoni peamine eesmärk – hävitada majanduslikult Inglismaa – läbi. Proovides kontinentaalblokaadi oma liitlastele peale suruda, sai ta hoopis vaenlasi juurde. Kibestumine Peterburis, mis oli põhjustatud Prantsusmaa sekkumisest Venemaa kaubandusse, oli seega üheks oluliseks Vene-Prantsuse sõja põhjuseks.⁷²⁵ Napoleoni ainsaks lootuseks taastada Tilsiti järgne võimutasakaal oli sõjakuulutamine Venemaale.

Lieven ja võimalused Vene-Preisi liiduks

Eelnevalt analüüsitud arengud ning eriti just Preisimaa poliitilised eesmärgid said 1811. aasta alguses Venemaa poolt suurema tähelepanu osaliseks. 1810. aasta detsembris astusid kontakti Gerhard von Scharnhorst ja Lieven, mis päädis järgmisel aastal Scharnhorsti salamissioonidega Peterburi ja Viini. Aastavahetuse paiku hakkas Scharnhorst mõista andma, et kuna mitmed Preisi riigitegelased, k.a välisminister Goltz, töötavad Prantsusmaaga liidu nimel, siis peaksid nemad koos Lieveniga kuningat järjest rohkem julgustama hoopis liidule Venemaaga.⁷²⁶ 5. jaanuaril kirjutas Lieven kohtumisest Scharnhorstiga ka Rumjantseville:

Kindral Scharnhorst rääkis minuga taas põhjalikult Preisimaa positsioonist ning ohtudest, millele avatud ollakse. Ta kordas mulle mõnede erinevustega samasid tähelepanekuid, millest olen Teid ka teavitanud. Sellegipoolest olen ma tema jutus märganud teemasid, millest ta on rääkinud põhjalikumalt ja kindla arvamusega, kuid ta arvab siiski, et targem oleks sellest mitte rääkida. Ta kinnitab ja usub end olevat veendunud, et Prantsusmaal on plaan valmistuda Venemaa vastu, et Prantsusmaa püüdleb selle poole visadusega ning et ta on ootel, kuniks selleks võimalus avaneb. Selle plaani juurde kuulub Preisimaa ärakasutamine ning keiser Napoleon teab kuidas nad omastada kas vabatahtlikult või

⁷²³ F. E. Melvin, *Napoleon's Navigation System: A Study of Trade Control during the Continental Blockade* (New York: D. Appleton and Company, 1919), lk 233.

⁷²⁴ Heckscher, *The Continental System*, lk 153.

⁷²⁵ Anderson, 'The Continental System and Russo-British Relations', lk 77.

⁷²⁶ Мартенс, *STK VII. Тракаты с Германией*, lk 14–18;

jõuga. See on just see halb eelaimdus, mis paneb teda [Scharnhorsti] ihkama positiivsete andmete järgi, kuidas Venemaa käituks sarnases olukorras ning mida oleks temalt oodata. Ta kirjeldas mulle elavalt oma valitseja piinlikku positsiooni ning kui temas oleks kadunud kogu lootus Venemaale, võiks ta ehk teed anda nende inimeste sisendustele, kes annaksid kas hirmust või isiklikest huvidest enda ja oma riigi ressursid Prantsusmaa käsutusse.⁷²⁷

Selle kirjaga annab Lieven mõista, et Preisimaal oli siiski veel mõni kõrgema positsiooniga isik, kes nägi olukorda teistmoodi. Venemaa jaoks oli see oluline teadmine, et kaaluda edasisi välispoliitilisi samme. Lieven nägi selles head võimalust, et Prantsusmaaga halvenevate suhete valguses Venemaa diplomaatiat jõulisemalt Preisimaale suunata. Lieveni depeššidest tulenevalt, mis kirjeldasid Preisimaa sisemisi vastuolusid, sai ta Rumjantsevilt järgnevad juhised:

Mul on põhjust arvata, et Goltzi valmistatakse Venemaa ja Prantsusmaa suhete katkemise valguses ette kuningat omaks võtma viimase [Prantsusmaa] huve. Kui see oletus osutub õigeks, on mind väga oluline täpselt informeerida praegusest ministri mõjust Tema Preisi Majesteedile. Oluline on teada, kas tema mõju on kabinetis valdav, või on ta, nagu on mul eelnevate depeššide põhjal alust arvata, täielikult alluv parun Hardenbergile, kellel on riigikantslerina kohene ja täielik mõjuvõim välisasjade üle Berliinis. Sellest tulenevalt on sama oluline teada, kas Hardenberg naudib jätkuvalt kuninga usaldust või on seda mõjutanud mingil määral administratsiooni sisemised ebakõlad. Viimaseks on oluline teada, kelle poolt peaks Preisimaa eeldatavas konfliktis tema [Hardenbergi] arvates olema. Te teete mulle suure teene, härra Krahv, kui edastate mulle esimesel võimalusel täpse ja detailse arvamuse, mida olete nendes küsimustes kogunud.⁷²⁸

Seda oli oluline teada ka õhus oleva Oldenburgi kriisi valguses, mis mõjutas 1811. aasta esimesel poolel Venemaa ja Preisimaa diplomaatiat. 6. aprillil saadeti sel puhul Peterburist Berliini ja teistesse saksakeelsetesse pealinnadesse Vene välisministeeriumi tsirkulaar, mis kätkes endas ka keisri arvamust, et tekkinud olukorra eest on vastutav üksnes Prantsusmaa. Teisisõnu võis seda ringkirja nimetada ka protestinoodiks.⁷²⁹ Lieven edastas selle informatsiooni Goltzile aprilli alguses, andes edasi Venemaa kriitilised hoiakud Tilsiti lepingu rikkumise kohta, kuid kinnitas samas, et Venemaa peamine eesmärk on endiselt rahumeelne liit Prantsusmaaga.⁷³⁰ Goltz kinnitas omalt poolt, et ka Preisimaa kuningal on samad prioriteedid.⁷³¹ Goltz teatas Preisi saadikule Peterburis Schladenile 13. aprillil, et sellekohane protest on Venemaa poolt saabunud.⁷³²

⁷²⁷ Lieven Rumjantsevile, 5. jaanuar 1811, AVPRI.133.468.730, l 446.

⁷²⁸ Rumjantsev Lievenile, 13. veebruar 1811, AVPRI.133.468.732, l 9–10.

⁷²⁹ Sergei Iskjul, 'Russland und die Oldenburger Krise 1810–1811', in: Oldenburger Jahrbuch 85 (1985), lk 101. Искюль, *Внешняя политика России и германские союдапрства*, lk 230.

⁷³⁰ Lieven Goltzile, 6. aprill 1811, GStA PK.III. HA.MdA I.6492, l 1–2.

⁷³¹ Goltz Lievenile, 10. aprill 1811, GStA PK.III. HA.MdA I.6492, l 3.

⁷³² Goltz Schladenile, 13. aprill 1811, GStA PK.III. HA.MdA I.6369, l 94.

Protesti, mille Lieven edastas 6. aprillil Friedrich Wilhemile, seisneb aga järgnevas:

Tema Keiserlik Kõrgeausus on üllatunud, et Prantsusmaa keiser on enda uutesse piiridesse kaasanud Oldenburgi hertsogiriigi. Tema Kõrgeausus on keisri tähelepanu juhtinud, et Tilsiti rahulepingud peaksid kindlustama rahumeelselt selle hertsogiriigi valdused selle legitiimsele valitsejale.⁷³³

Tema Kõrgeausus tuletas sellele valitsejale ja ka teistele riikidele meelde, et Venemaa loobus 1766. aasta eellepingu ja 1773. aasta lepinguga⁷³⁴ Holsteini hertsogiriigist, saades Taanilt vastu Oldenburgi ja Delmenhorsti, millest moodustati iseseisev hertsogiriik, mis liitis selle Tema Keiserliku Kõrgeaususega otsese vereliini kaudu.

Keiser hindab, et seda riiki, mis moodustati tema suuremeelsusest, ei saa annuleerida ilma õigust ja õiglust riivamata. Seega on ta kohustatud kasutama enda õigust, et seista enda ja enda pärijate eluaegsete troonilejäämistest eest, mis tulenevad eelnimetatud lepingutest. Mis hinnaga jäävad liidud püsima, kui liidulepingutest ei peeta kinni? Kuid Tema Majesteet deklareerib siinkohal, et mitte anda põhjust arusaamatusteks, et tema ja Prantsuse keisri vahelise liidu taga oli suur poliitiline huvi ning et see huvi kehtib siiani, ning seega teeb ta ettepaneku seda liitu hoida, oodates vastastikust hoolivust ka valitsejalt, kelle sõprusele tal õigus on. Huvide liidust, mille kavandas Peeter Suur ja mis hiljem pidi silmitsi seisma mitme takistusega, on Tema Majesteet juba saanud mitmet pidi kasu, samuti on see kasulik olnud Prantsusmaale. Seega on mõistlik töötada selle liidu säilimise nimel ning Tema Majesteet teeb kõik, mis tema võimuses, et seda hoida. Siia allakirjutanud erakorraline saadik ja täievoliline minister kuuletub oma keisri käskudele.⁷³⁵

Lieven kinnitab samuti 6. aprilli läkituses Rumjantsevile, et Preisimaa on rahul, et sõjategevust proovitakse Venemaa poolt iga hinna eest vältida. Hardenbergil olid aga seoses Venemaa protestinoodiga omad reservatsioonid, uskudes, et Napoleon ei võta seda arvesse ning et Oldenburgi olukorda ei olnud tol hetkel võimalik kuidagi muuta – selle küsimuse lahendamine pidi jääma tulevikku.⁷³⁶

⁷³³ Tilsiti rahulepingute 12. punktina kinnitati Oldenburgi hertsogi suveräänsus, kuid samuti ka prantsuse sõdurite jäämine Oldenburgi sadamatesse, kuniks rahu Prantsusmaa ja Inglismaa vahel on sõlmitud. Tuleb aga ära märkida, et Oldenburg liitus 1808. aastal Reini Liiduga (detailid kinnitati Erfurdi kongressil), suurendades oma territooriumit ning kohustudes samas andma Napoleoni käsutusse 800 sõdurit. Vt Iskjul, 'Russland und die Oldenburger Krise', lk 90–91.

⁷³⁴ 1. juunil 1773. aastal, troonipärija Pauli täisealiseks saamisel Holstein-Gottorpi hertsogina, kirjutasid Venemaa ja Taani alla territoriaalsele ja dünastilisele Tsarskoje Selo lepingule, mille järgi loobus Venemaa kõikidest taotlustest Schleswigis, millega Holsteini hertsogiriigi alad läksid Taani kuningale, Venemaa sai vastu Oldenburgi ja Delmenhorsti. Vt. H. Bagger, 'The role of the Baltics in Russian foreign policy, 1721–1773', in: H. Ragsdale (toim.), *Imperial Russian Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), lk 56–58. 1773. aasta leping on ka trükitud, vt *Danske Tractater, 1751–1800* (Kopenhaagen: J. Jørgensen & Co., 1882), lk 322–372.

⁷³⁵ Lieven Goltzile, 6. aprill 1811, GStA PK.III. HA.MdA I.6492, I 1–2.

⁷³⁶ Lieven Rumjantsevile, 6. aprill 1811, AVPRI.133.468.734, I 171.

Lieveni roll Oldenburgi kriisis oli saata Berliinist Peterburi detailset informatsiooni⁷³⁷, kuid mis puudutas kriisi ennast, oli selle raskuskese ikkagi Pariisis ja Peterburis. Oma 2. märtsi läkituses välisministrile tuleb välja, et Kurakinil oli olnud Pariisis Napoleoniga kohtumine seoses Oldenburgi küsimusega. Lieven kinnitas Goltzile, et Aleksander ei saanud mööda vaadata küsimusest, mis oli paika pandud Tilsiti lepingutega, kuid ei olnud valmis ette võtma ka samme, mis pannuks kahe keisri vahelised suhted ohtu. Taaskord kinnitas Goltz, et kuningale selline asjade seis sobib, hoolimata Oldenburgi küsimuse keerukusest. Prantsusmaa erakorraline saadik ja täievoliline ministrer Berliinis, krahv Antoine de Saint-Marsaniga (1761–1828), aga ei olnud Prantsusmaa poolt edastatud ka uusi nõudmisi või kaebusi.⁷³⁸ Aprilli alguses oli Lievenil kohtumine Goltziga, mille käigus küsis ta Lievenilt, kas Kurakin oli Oldenburgi hertsogiriigi okupeerimise üle protesteerinud või oli ta lihtsalt Napoleonile teatavaks teinud, et Venemaa poolt on selline tsirkulaar välja läinud: „ma vastasin talle, et teadsin, et Kurakinile anti ülesanne see noot edasi anda, kuid vastus sellele tuli Cadore'i hertsogi poolt, kes ütles, et see sai Napoleoni pahameele osaks.“⁷³⁹

Mõned Vene riigitegelased nägid Oldenburgi kriisis võimalust nõuda Napoleonilt hoiakute muutmist Preisimaa suhtes. Tuliseimaks Napoleonile nõudmiste esitamise pooldajaks oli Pariisi Vene saadiku vürst Aleksander Kurakini (1752–1818) sekretär krahv Karl von Nesselrode. Ta kirjutas Oldenburgi kriisi valguses riigisekretär Mihhail Speranskile, et „kui keiser Napoleon tahab teha kõike, et meid rahustada, miks ei peaks me siis Preisimaa kindluste vabastamist nõudma, mis annaks tegeliku rahugarantii? ... Selle baasil võime me läbi rääkida meie õiguste lahtiütlemisest seoses Oldenburgiga.“⁷⁴⁰ Aleksandrile rõhutas Nesselrode samuti Preisimaa olulisust: „Kui Prantsusmaa ütleb, et Varsavi hertsogiriigi okupeerimine Venemaa poolt tähendaks sõda, miks siis meie ei ütle, et igasugune agressioon Preisimaa suhtes, see tähendab sõdurite saatmine Oderi-äärsetesse kindlustesse, tähendaks sõda?“⁷⁴¹ Olgugi, et Venemaal polnud plaanis Oldenburgi okupeerimise tõttu teha sarnast vastusammu Poola suunal, näitab selline suhtumine, et Preisimaal oli Vene diplomaatias täita tõesti oluline roll.

Märtsi lõpus tabas aga Friedrich Wilhelmit ebameeldiv üllatus, kui Napoleon viis 4000 meest üle Elbe jõe.⁷⁴² Sellele reageeris koheselt Scharnhorst, kes hoiatas Lievenit, et peaks ette hakkama võtma kaitsvaid samme, sest on väga tõenäoline, et Napoleoni kavatsused on vaenulikud.⁷⁴³ Scharnhorst suhtles Lieveniga nagu sõjaväelane sõjaväelasega, mistõttu on alust arvata, et Lieven

⁷³⁷ Lieven Rumjantseville, 7. veebruar 1811, AVPRI.133.468.734, l 37–40.

⁷³⁸ Lieven Rumjantseville, 2. märts 1811, AVPRI.133.468.734, l 76–77.

⁷³⁹ Lieven Rumjantseville, 6. aprill 1811, AVPRI.133.468.734, l 171–173.

⁷⁴⁰ Nesselrode Speranskile, 21. aprill 1811, Nesselrode, *Lettres et papiers du chancelier Comte de Nesselrode*, lk 340–342.

⁷⁴¹ Nesselrode memo Aleksandrile, oktoober 1811, samas, lk 419–424.

⁷⁴² Lieven Rumjantseville, 23. märts 1811, AVPRI.133.468.734, l 123–125.

⁷⁴³ Lieven Rumjantseville, 28. märts 1811, AVPRI.133.468.734, l 132–135.

usaldas Scharnhorsti informatsiooni täielikult, seda enam, et Scharnhorst oli üks vähestest, kes mõistis varakult, et Preisi-Prantsuse liidust ei ole kasu ei Preisi-
maale ega Venemaale. Seetõttu on 1811. aasta algus Lieveni töös oluliseks
tähtsuseks, sest ta oli leidnud endale liitlase, kellega Vene-Preisi suhete edenda-
misel edasi töötada. Scharnhorstiga oli Lieven tihedas suhtluses.⁷⁴⁴ Ta hoiatas
Lievenit 1811. aasta alguses Prantsusmaa sõjaplaanidest Venemaa vastu ning
väitis, et kindral Karl Leopold von Köckritz, kindralfeldmarssal krahv Friedrich
Adolf von Kalckreuth, diplomaat Wilhelm Ludwig Georg Wittgenstein ning
välisminister Goltz töötavad sihikindlalt Preisi-Prantsuse liidu süvendamise
nimel. Samas lootis Scharnhorst, et ta suudab kuningas Friedrich Wilhelmi
mõjutada Vene-Preisi liidu kasuks.⁷⁴⁵

Aprilli alguseks oligi märgata, et Friedrich Wilhelm kaldub järjest rohkem
Venemaa poole. Lieven kirjutas 6. aprillil šifreeritud kirjas Rumjantsevile:
“Kuningas kinnitas vestluses Tšerniševile⁷⁴⁶, et on täielikult pühendunud Vene
keisrile, kuid on hirmul algava sündmuste keerise pärast. [...] Mu konkreetne
arvamus on, et siin on kõik valmis Prantsusmaale vastuastumiseks [...] kuid ta
ei saa anda kindlaid vastuseid, kuna kardab anda otsustaval hetkel lubadusi.”⁷⁴⁷
Seda kinnitab ka Friedrich Wilhelmi ja Aleksandri kirjavahetus, millest ei olnud
teadlikud kummagi riigi välisministrid ega saadikud. 20. mail kirjutas Rum-
jantsev Lievenile, et Preisi välisminister Goltz oli oma saadikul Peterburis,
Schladenil, palunud Rumjantsevile edasi anda info, et Friedrich Wilhelm ja
Aleksander on olnud kirjavahetuses, millest riikide välisteenistused teadlikud ei
olnud. Friedrich Wilhelm oli Aleksandrile kirjutanud oma hirmudest seoses
võimaliku sõjaga Venemaa ja Prantsusmaa vahel ning keelitanud Aleksandrit
hoidma rahumeelsust. Kui Schladen Rumjantsevile selle info edastas, ütles
Rumjantsev, et tundes väga hästi keisri rahumeelseid kavatsusi, pole võima-
lustki, et Aleksander mandrile uue sõja tooks, väites, et Venemaa läänepiiril
aset leidvad sõjalised manöövrid on vaid kaitsva iseloomuga. Samuti kinnitas ta
Schladenile, et kahe keisri vahelised suhted on endiselt väga head, nagu
kuningas seda soovib. Kui Rumjantsev Aleksandrile oma vastusest Schladenile
rääkis, tunnistas keiser, et oli tõepoolest Friedrich Wilhelmilt kirja saanud,
millele ta otsustas iseseisvalt vastata, kuid palus siiski Rumjantsevil sellest
Lievenit teavitada.⁷⁴⁸ Aprilli lõpus nõudis aga Napoleon Preisimaalt selgitusi

⁷⁴⁴ Tundub, et märtsi lõpus oli Lievenil Hardenbergiga raske ühist kohtumise aega leida, kuna Hardenberg andis mõista, et on väga hõivatud. Pärast mitmeid kirju leidis Hardenberg siiski 23. märtsil kohtumiseks aja. Vt Lieveni ja Hardenbergi kirjavahetus, 22.–23. märts 1811, GStA PK.VI Hardenberg.F 1 2/3.Vol I, 129–32.

⁷⁴⁵ Мартенс, *STK VII. Тракаты с Германией*, lk 14–18.

⁷⁴⁶ Aleksandr Tšernišov (1786–1857) – Vene sõjaväelane ja diplomaat, teenis 1811. aastal Pariisis Vene sõjaväeatašena, kus tema peamiseks ülesandeks oli Oldenburgi kriisi asjus Kurakiniga koostööd teha. „Me teame, kuidas Kurakini enesega rahulolu Peterburis nähakse ning ta on valmis selleks, mida Tšernišov suhtlusesse toob“, vt Lieven Rumjantsevile, 6. aprill 1811, AVPRI.133.468.734, 1 172.

⁷⁴⁷ Lieven Rumjantsevile, 6. aprill 1811, AVPRI.133.468.734, 1 183–184.

⁷⁴⁸ Rumjantsev Lievenile, 20. mai 1811, AVPRI.133.468.732, 1 35–37. Rumjantsevi läkitusest ei tule välja, millal Friedrich Wilhelm Aleksandrile kirjutas, kuid on võimalik, et

poliitiliste hoiakute suhtes tulevikus, sest preislased olid otsustanud relvastuda, viidates ohule Inglismaalt. Kuna Venemaa ja Austria hoidsid eemale, tundis Hardenberg ohtu. Ta kirjutas 10. mail Friedrich Wilhelmile: “Mul ei jää muud üle, kui oma tugevale südametunnistusele vastu seista ja soovitada otsustavat liitu Prantsusmaaga, kui see mingilgi määral Preisimaa sõltumatuse tagab.”⁷⁴⁹ Seega lootis Hardenberg alamlikult Prantsusmaale truudust vanduda, pakkudes Napoleonile 14. mail liidulepingut.⁷⁵⁰ Kuid Napoleon lükkas selle tagasi, väites, et ta peab igasugust relvastumist käsitlema kui tema vastu suunatud tegevust ning et Preisimaaga ei saa enne lepingut sõlmida, kui erimeelsused Venemaaga on lahendatud. Samas kinnitas Napoleon, et Preisimaa positsioon on kindel ning et Prantsuse sõdurite liikumine Preisi aladel ei ohusta Preisimaad kuidagi.⁷⁵¹ Friedrich Wilhelm mõistis nüüd lõplikult Preisimaa olukorra ohtlikkust ja saatis 16. juulil Aleksandrile kirja, milles kinnitas Preisimaa ja Venemaa ühiseid huvisid ja soovitas alustada läbirääkimisi Austria, Rootsi ja Inglismaaga. Samas kirjas andis Friedrich Wilhelm Aleksandrile teada, et saadab Scharnhorsti Peterburi volitustega jõuda kokkuleppele sõjalise liidu osas.⁷⁵² Samas kirjas palus Friedrich Wilhelm andestust topeltmängu pärast, millest olid teadlikud vaid Hardenberg, erisaadik Peterburis Schöler ja Scharnhorst, kes saadeti Peterburi septembris.⁷⁵³ Lieven soovitas Scharnhorsti salajastele läbirääkimistele Peterburis kaasata kindrali ja endise Vene sõjaministri krahv Aleksei Araktšejevi (1769–1834), kellel oli Lieveni arvates suur mõjuvõim, aga ka sümpaatiat Preisimaa ja tema kuninga vastu.⁷⁵⁴

Rumjantsev andis selles osas juhiseid ka Lievenile, edastades tema kaudu Aleksandri kirja Friedrich Wilhelmile. Dateerimata läkituses juulist või augustist palub Rumjantsev Lievenit anda edasi kiri, milles Aleksander annab

silmas on peetud kolme kirja 7., 12., ja 16. aprillist, milles Friedrich Wilhelm kirjutab Aleksandri kavatsustest, Preisimaa raskest olukorrast, soovitades sõja korral astuda liitu Austria ja Rootsiga ning taastada Poola. Ta küsis ka, kuivõrd võib Preisimaa Prantsusmaa rünnaku korral Venemaa abiga arvestada (see oli ajendatud Prantsuse vägede liikumisest Saksa aladel) ning rõhub eriti just diplomaatilisele ettevalmistusele sõjas. Vt. Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 7.–16. aprill 1811, in: Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms*, lk 210–214.

⁷⁴⁹ Thielen, *Karl August von Hardenberg*, lk 274.

⁷⁵⁰ Veel 20. aprillil oli Lieven Rumjantseville teatanud, et kuuldustel, nagu oleks Preisimaa ja Prantsusmaa liidu sõlminud, pole mingit alust, sest kuningale pole sellist pakkumist tehtud. Samas arvas Lieven, et sellise liidu peale kuskil kindlasti mõeldakse, kuid ei uskunud, et Hardenberg sellega nõustuks. Tema arvates oli selliste kuulujuttude aluseks leping, millega fikseeriti Prantsuse vägede liikumine läbi Preisimaa. Vt Lieven Rumjantseville, 20. aprill 1811, AVPRI.133.468.734, l 224–225. Ka Hardenberg ise oli Lievenile kinnitanud, et sellekohast ettepanekut pole tehtud. Vt Lieven Rumjantseville, 23. aprill 1811, AVPRI.133.468.734, l 229–230.

⁷⁵¹ Ranke, *Denkwürdigkeiten IV*, lk 270–271.

⁷⁵² Friedrich Wilhelm Aleksandrile, 16. juuli 1811, Bailleu, *Briefwechsel König Friedrich Wilhelms*, lk 225–229.

⁷⁵³ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 331.

⁷⁵⁴ Scharnhorst Hardenbergile. 19. juuli 1811, GStA PK.III. HA.MdA I.6306, pagineerimata.

mõista, et Preisimaa koostöö Venemaaga sõjas Prantsusmaa vastu on väga kasulik ja aitab paremini Venemaal oma eesmäärke täita. Rumjantsev kirjutas Lievenile:

Selleks aga, et sinnani jõuda, peavad Teie sammud olema väga ettevaatlikud. Juhul, kui kuningas usaldab keisri kirja sisu oma ministritele, näiteks riigikantslerile, on Teil mõistlik oodata selles küsimuses nendepoolset initsiatiivi. Kui Hardenberg või Goltz peaks Teie poole selles küsimuses pöörduma, tehke neile selgeks, kui oluline on seda saladuses hoida. Selgitage neile, et me teeme kõik, et konflikti Prantsusmaaga vältida. Ühisvägede edust sõltub see, kas Euroopa vajub merepõhja või ei. Meie jaoks on kõige olulisem saada teada Preisimaa kabineti selged eesmärgid, ilma milleta me ei saa enda eesmäärke ellu viia.⁷⁵⁵

Kuid kui senini oli Hardenberg pooldanud liitu Prantsusmaaga, siis pärast Scharnhorsti teateid edukatest läbirääkimistest Venemaaga muutis ta oma seisukohti ja kaldus samuti Venemaa poole. Oktoobris kirjutatigi alla sõjalisele konventsioonile Venemaaga. Paul Schroederi arvates sai sellega hoopis selgeks, et Venemaalt ei ole abi oodata. Nimelt nägi konventsioon ette, et Preisi ja Vene armeed pidid ühinema ainult juhul, kui Prantsuse väed jõuavad Wisla jõeni.⁷⁵⁶ See tähendas seda, et venelased olid valmis sekkuma ainult juhul, kui prantslased ületavad Venemaa piiri. Samuti ei saanud suuri lootusi panna Suurbritanniale, sest nende tegutsemisruum oli rangelt piiratud. Hardenberg soovitas Friedrich Wilhelmile lõpetada Napoleoni käskude täitmine ja alustada läbirääkimisi Austria ja Inglismaaga. Siin oli aga taaskord Preisimaal kaks rauda tules. Olgugi, et veel 17. oktoobril rõhutas Lieven Rumjantseville, et üldisel arvamusel Berliinis, nagu oleks Preisimaa ja Prantsusmaa juba liidule allakirjutanud, polevat sel momendil alust⁷⁵⁷, kinnitas Lieveni depešš 2. novembril, et kuuldused Preisimaa liidust Prantsusmaaga vastasid siiski tõele ning lisas, et preislased nõuavad Prantsusmaalt vastutasuks liidu eest oma kindluste tagastamist ning kontributsioonide nõude peatamist.⁷⁵⁸ Friedrich Wilhelm võttiski 4. novembril vastu otsuse sõjalise liidu kasuks Prantsusmaaga, öeldes, et "kõik see meenutab mulle aastaid 1805 ja 1806, mil keisri õukonda valdas sarnane õhin; ma kardan, et lõpptulemus on taas halvasti lõppev sõda, mis toob kaasa ebaõnne Venemaa sõpradele, selle asemel et vabastada nad ikkest, mis neid rõhub."⁷⁵⁹ Taaskord oli kuninga otsuse taga soov tagada Preisimaa ellujäämine, kuna üksinda Prantsusmaa vastu polnud lootust saada. Lieven kirjutas mõned päevad hiljem, 8. novembril, Hardenbergile oma ebamugavast positsioonist seoses teadmatusega Preisimaa poolelt:

⁷⁵⁵ Rumjantsev Lievenile, juuli-august 1811, AVPRI.133.468.732, l 48–49.

⁷⁵⁶ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 410–411.

⁷⁵⁷ Lieven Rumjantseville, 17. oktoober 1811, AVPRI.133.468.735, l 168.

⁷⁵⁸ Lieven Rumjantseville, 2. november 1811, AVPRI.133.468.735, l 198–199.

⁷⁵⁹ M. V. Leggiere, *Napoleon and Berlin: The Franco-Prussian War in North Germany, 1813* (Norman: University of Oklahoma Press, 2002), lk 24.

Keiser on täielikult teadlik kuninga sõprusest ning jäigast otsusekindlusest mitte astuda kohustustesse Prantsusmaaga, sest Preisimaa huvid on selgelt sõltuvad Venemaast. Kuid oleks huvitav teada, kuidas suhestuvad Prantsusmaa pakkumised Vene-Prantsuse suhetesse, sest keiser ei usu, et kuningas ta selle koha pealt teadmatusse jätkaks. Seega olen mina see, keda keiser süüdistaks pahahtlikus hooletuses ning ma sooviksin end vabastada sellest olukorrast. Ma palun Teid, härra parun, et te annaksite mulle informatsiooni, mida saaksin oma õukonnale edastada ja õigustada end neile, kuna pole viimastele instruksioonidele vastuseid saatnud.⁷⁶⁰

Venemaa arvas, et oli saanud selge signaali, et Scharnhorsti lähetused olid piisavad, et Berliin enda poolele võita, kuid mõnenädalane vaikus muutis Peterburi närviliseks ning oli ka põhjust, sest suhted Prantsusmaaga muutusid järjest kriitilisemaks. Venemaa kartused said põhjendatuks, kui Lieven andis Rumjantsevile 1811. aasta viimasel päeval šifreeritud lülituses teada, et Preisimaa läbirääkimised Prantsusmaa saadiku Saint-Marsaniga jätkuvad 1812. aasta jaanuari alguses ning et kuningas on nõus kuulama uusi Prantsusmaa poolseid pakkumisi liidulepinguks.⁷⁶¹

Kuid Scharnhorst, kes oli 13. novembril kirjutanud kuningale kriitilise tooni-ga memorandumi, milles seadis kahtluse alla Preisi-Prantsuse liidu eesmärgi ning andis edasi Lieveni sõnad, et igasugune rünnak Preisimaa suunas tähendab sõjakuulutust ka Venemaale, lootis ka veel viimasel hetkel Austriale.⁷⁶² Jõudnud Peterburist tagasi Berliini, läks Scharnhorst detsembris edasi Viini, kuid sai seal välisminister Metternichi viisaka keeldumise osaliseks, kes oli juba otsustanud liidu kasuks Prantsusmaaga, sest ei soovinud Venemaa hegemoonia tõusu Euroopas.⁷⁶³ Vahepeal oli aga Preisimaa andnud vastupidiselt asjade käigule järgi Napoleoni survele ja septembris lõpetati armee taasrelvastamine ja kaitseehitiste rajamine – kõike seda tehti samal ajal, kui Peterburis leidsid aset läbirääkimised Venemaaga. Sellisest salajasest topeltmängust oli saamas ülimalt ohtlik ja ettenägematu tegevus, mis ebaõnnestumise korral oleks preislastele kurjalt kätte maksnud. Pärast terve sügise jooksul Viinist saadud keerutavaid vastuseid sai nüüd selgus majja: Preisimaa saadik Viinis, Wihelm von Humboldt (1767–1835), andis teada, et sõja korral võtab Austria positsiooni Prantsusmaa poolel.⁷⁶⁴ Mõned kuud varem oli Gneisenau kritiseerinud Preisi-maa olukorda, kirjutades Steinile: “Kõik igatsevad taga liitu Prantsusmaaga, aga keegi ei küsi, kas sellist liitu üldse soovitakse. Kui soovitakse, oleks see juba ammu otsustatud. Prantsusmaa keiser soovib meid vaid ära kasutada, andmata

⁷⁶⁰ Lieven Hardenbergile, 8. november 1811, GStA PK.III. HA.MdA I.6493, l 5–6.

⁷⁶¹ Lieven Rumjantsevile, 31. detsember 1811, AVPRI.133.468.735, l 363–364.

⁷⁶² Scharnhorst Friedrich Wilhelmile, 13. november 1811, in: J. Kunisch, M. Sikora (toim.), *Gerhard von Scharnhorst, Private und dienstliche Schriften, Bd. 7: Organisator, Ingenieur, Geheimdiplomats: Preußen 1811–1812* (Köln, 2014), lk 394–395.

⁷⁶³ H. W. Koch, *History of Prussia* (London, 2014), lk 193.

⁷⁶⁴ Lieven Rumjantsevile, 24. detsember 1811, AVPRI.133.468.735, l 353–354.

poliitilisi kinnitusi.”⁷⁶⁵ Gneisenaul oli täiesti õigus, sest Napoleon kasutas Preisimaad enda suva järgi ära, Preisimaa otsis aga endale sobivamaid variante, mille tagajärjel oli riigi poliitika muutunud kahepalgeliseks.

1812. aasta jaanuaris otsustati Berliinis lõplikult liidu kasuks Prantsusmaaga ja 24. veebruaril kirjutati suuresti Napoleoni surve all ründavale lepingule Venemaa vastu, millega Preisimaa kohustus majutama ja varustama Napoleoni Suurt Armeed, avama neile oma moonalaod ja kindlused ning tagatipuks pidi Preisimaa andma Napoleoni käsutusse 20 000 sõdurit. Friedrich Wilhelm ratifitseeris lepingu 5. märtsil. Põhimõtteliselt saavutas Napoleon sellise lepingu ähvarduse teel, pakkudes välja kaks varianti – kas prantslased sisenevad Preisimaale vaenlase või sõbrana. Kõik see tekitas Preisimaa rahva seas suurt meelepaha ning sellest sai üks emotsionaalne eeldus ülestõusuks, mis vallandus 1813. aastal.⁷⁶⁶ Friedrich Wilhelm pidas seda otsust, mis tehti vastupidiselt asjade käigule aga parimaks võimaluseks Preisimaa omariiklus mingilgi moel säilitada, kuna pidas sel hetkel Napoleoni vastu sõtta astumist liiga suureks riskiks. Ta valis kahest halvast variandist parima ning nagu oli näha Napoleoni Venemaa sõjakäigust, siis ei kannatanud preislased suuri kahjusid. Samuti ei seadnud see oluliselt ohtu suhteid Venemaaga, kuna isiklik sõprus kahe valitseja vahel andis endiselt lootust selleks, et ühine liit Napoleoni vastu varem või hiljem sünnib. Paul Schroederi arvates oli truualamlik liitu astumine Prantsusmaaga Preisimaale õige otsuseks, sest see oli edasilükatud ja aeglasem surm, kuna Prantsusmaa vastu opositsiooni astudes oleks Preisimaa kiirelt hävitatud.⁷⁶⁷

Juuniks, kui Napoleon kuulutas Venemaale sõja, oli ka selge, et Lieveni teenistus Berliinis on lõppenud. Veel enne, kui Lievenile ja kahele saatkonna sekretärile väljastati tagasipöördumiseks Venemaale 29. juunil 1812 passid⁷⁶⁸, jõudis Lieven Rumjantseville saata Napoleoni proklamatsiooni oma armeele: „Sõdurid! Teine Poola sõda on alanud! Esimene lõppes Friedlandis ja Tilsitis.”⁷⁶⁹ Prantsuse saadikud Antoine de Saint-Marsani luba Lievenile puutumalt Venemaale reisida anti välja samal päeval kui passid.⁷⁷⁰

Lieveni ametiaja lõpp ja Balti kubermangude küsimus

Christoph Heinrich von Lieveni ametiaeg Preisimaal oli poliitiliselt keeruline nii Preisimaa kui Venemaa jaoks. Napoleoni poolt pealesunnitud nõudmised nõrgestasid oluliselt mõlema riigi positsioone ning Preisimaal puudusid vahendid Napoleoni ikkest vabanemiseks. Venemaa, eesotsas keiser Aleksandriga,

⁷⁶⁵ K. Griewank (toim.), *Gneisenau. Ein Leben in Briefen* (Leipzig: Koehler & Amelang, 1939), lk 161–165.

⁷⁶⁶ Dwyer, *The Rise of Prussia*, lk 254.

⁷⁶⁷ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 411.

⁷⁶⁸ Lieveni, Ubri ja Strandmani passid, 29. juuni 1812, AVPRI.133.484.737, l 478–480.

⁷⁶⁹ Lieven Rumjantseville, 22. juuni 1812, AVPRI.133.484.737, l 447.

⁷⁷⁰ Prantsuse saadiku Saint-Marsani luba Lievenile puutumalt Venemaale reisida, AVPRI.133.484.737, l 482.

nägi Preisimaa olukorra kergendamisel endal suurt rolli, mistõttu saadeti Berliini Lieven, kes oli Aleksandri silmis hetkeolukorda silmas pidades võimekaim ja usaldusväärsem mees seda ametit pidama. Kuigi tegemist oli Lieveni esimese diplomaatilise positsiooniga, oli ta keisri lähikonnas olnud juba mitu aastat.

Alates 1810. aastast, mil Venemaa ja Prantsusmaa suhete halvenemine mõjutas järjest rohkem ka Preisimaad, võitis Lieven kiiresti Preisimaa kuninga Friedrich Wilhelmi ja riigikantsler Hardenbergi poolehoidu, luues usaldusväärse pinnase edasiseks koostööks, mille sihiks oli mõjutada Preisimaad otsustama liidu kasuks Venemaaga. Lieven oli tuline Vene-Preisi liidu toetaja, püüdes mitmete Preisimaa sõjategelaste ja riigimeeste kaudu, kes liitu Venemaaga toetasid, Friedrich Wilhelmi mõjutada. Lieven leidis endale Berliinis ühe mõjuka mõttekaaslase – Preisi kindrali Gerhard von Scharnhorsti – kellega võeti ette konkreetseid samme Vene-Preisi liidu sõlmimiseks. Kahe sõjaväelase ettevalmistatud salamissioonid Peterburi ja Viini 1811. aasta lõpus tõid küll mõningast edu ja viisid isegi sõjalise konventsiooni allkirjastamiseni, kuid Preisi kuninga järjekindlusetus kustutas igasugused lootused selle liidu tegelikuks elluviimiseks, kuniks kannapööre Preisimaa poliitikas 1812. aasta veebruaris viis ametliku liidu sõlmimiseni Prantsusmaaga. Oma osa selles oli Austria jäigal hoiakul hoiduda mistahes konflikti korral Prantsusmaa poolele. Vene poole pealt oli just Lieven üks salamissioonide pooldajaid Scharnhorsti Viini missiooni ajal, mille eesmärgiks oli Napoleoni-vastasesse liitu kaasata ka Austria. Scharnhorstiga oli Lieven kontaktis aga juba varem, näiteks hoiatas Scharnhorst Lievenit 1811. aasta alguses Prantsusmaa sõjaplaanidest Venemaa vastu, kuid samas lootis Scharnhorst alati, et suudab kuningas Friedrich Wilhelmi mõjutada Vene-Preisi liidule. Samuti soovitas Lieven Scharnhorsti salajastele läbirääkimistele Peterburis kaasata ka kindrali ja endise Vene sõjaministri krahv Araktšejevi, kellel oli Lieveni arvates suur mõjuvõim ning head asjade läbiviimisoskused, aga ka sümpaatia Preisimaa ja tema kuninga vastu.

Seega oli oskus iseseisvalt tegutseda Lieveni üheks tugevamaks omaduseks. Üldiste juhiste valguses julges ta võtta ohjad enda kätte, organiseerides läbirääkimisi Venemaa ja Preisimaa vahel, kinnitades Venemaa ja Preisimaa ühiseid huve Euroopa kaitsmisel. Olgugi, et 1811. ja 1812. aastal ei õnnestunud tal Preisimaa kuningat ümber veenda liidu kasuks Venemaaga, ei tasu alahinnata Lieveni tööd Tauroggeni konventsiooni valguses. See viis 1813. aasta alguses lõpuks Vene-Preisi liiduni, sest Lieven suutis 1812. aasta jooksul elus hoida Venemaa ja Preisimaa lähedasi suhteid, isegi siis kui viimane oli Prantsusmaa poolele üle läinud, sest mõlemad riigid teadvustasid hoolimata erinevast poliitilisest ja sõjalisest positsioonist ühist nägemust Euroopa tulevikust. Tema tegutsemise juures Preisimaal polnud väheoluline ka asjaolu, et ta teavitas Aleksandrit juba varakult Preisi tõusvast rahvuslusest, mis lõi soodsad tingimused Vene-Preisi liidule Napoleoni vastu.⁷⁷¹

⁷⁷¹ *Русский биографический словарь 10*, (Peterburi, 1914), lk 424–425.

Kui vaadata, kuidas oli Balti kubermangud seotud tollase Euroopa sõjaliste ja poliitiliste arengutega, siis on väidetud, nagu lubanuks Napoleon Balti kubermangud või vähemalt Kuramaa Preisimaale anda, kui too teda 1812. aasta sõjas Venemaaga toetab.⁷⁷² Selleks oli aga vaja täita kaks väga olulist tingimust: esiteks pidi Preisimaa osalema sõjas Prantsusmaa poolel, mida tehtigi ning teiseks pidi Napoleon venelasi võitma, mida aga ei juhtunud. Küll aga sai detsembris 1812 selgeks, et preislased ei taha enam Napoleoni poolel sõdida ning astusid Tauroggeni konventsiooniga üle Venemaa poolele.⁷⁷³ On võimalik, et Balti kubermangude küsimus tõstatati Prantsuse-Preisi liidulepingu arutelude käigus 1811. aasta lõpus ja 1812. aasta alguses, enne kui veebruaris leping allkirjastati. Lieveni 1811. aasta 22. novembri kirjas Rumjantseville selgub, et ta kohtus üle pika aja Hardenbergiga, kes andis talle põhjaliku ülevaate senistest läbirääkimistest Prantsusmaaga, eelkõige lepingu mustandist, mille koopia edastati ka Lievenile.⁷⁷⁴ Selle 12. artikkel sätestas eduka sõja korral Preisimaale õiguse territoriaalsetele liidendustele, mille all Nõukogude ajaloolased on silmas pidanud Balti kubermange.⁷⁷⁵ Ei ole siiski selge, kas jutt käis kõikidest kubermangudest või ainult Kuramaast Sileesia vastu nagu andis 20. aprillil 1812 Rumjantseville mõista Vene saadik Dresdenis Vassili Hanõkov.⁷⁷⁶ Samas on ebatõenäoline, et Preisimaa ise Balti kubermangude alasad endale nõudis, sest sellisel juhul oleks läbirääkimisi Vene poole eest kivalt saladuses hoitud. Küll aga võis sellist lahendust välja pakkuda Napoleon ise. 1. veebruaril andis Lieven Rumjantseville teada, et Prantsuse välisminister, Bassano hertsog, oli andnud käsu toimetada talle kõiksugust informatsiooni statistika, kaartide ja uurimuste näol Balti kubermangude kohta.⁷⁷⁷ Suure tõenäosusega oli see informatsioon mõeldud sõjalisteks ettevalmistusteks. Just Bassano hertsog oli Prantsusmaa poolelt see, kes töötas välja ja sõlmis Prantsuse-Preisi lepingu. See omakorda annab võimaluse oletada, et detailne informatsioon Balti alade kohta võis olla Prantsuse-Preisi lepinguga tõesti seotud, seda enam, et sõjalise informatsiooni hankimine oleks nuginii toimunud salaja, ilma Lieveni kõrvu jõudmata. See aspekt vajaks kindlasti põhjalikumat edasiuurimist, isegi kui Lievenil endal selles enam otsest rolli ei olnud.

Kuid Lieveni roll ei Napoleoni sõdade poliitikas ei kahanenud ka pärast tema ametiaja lõppu Berliinis. Alates 1812. aasta teisest pooles teenis Lieven Londonis, kus suutis võita mitme diplomaadi ja poliitiku usalduse, mis lõi

⁷⁷² Helme, 1812. aasta Eestis ja Lätis, lk 18; VPR VI, lk 717; Harold Nicolson, *The Congress of Vienna. A Study in Allied Unity, 1812–1822* (New York, 1974), lk 8.

⁷⁷³ Vt. Feliks Gornischeff, 'Tauroggeni konventsiooni diplomaatiline eellugu ja tulemused ning tähtsus Euroopa ja Baltimaade ajaloos', in: T. Hiio (toim.), *200 aastat Napoleoni sõjakäigust Venemaale ja selle mõju Läänemere maadele*, Eesti Sõjaloo Aastaraamat, 3 [9] (Tallinn und Viimsi, 2013), lk 27–58.

⁷⁷⁴ Lieven Rumjantseville 22. november 1811, AVPRI.133.468.735, l 239–253.

⁷⁷⁵ VPR VI, lk 717.

⁷⁷⁶ Samas, lk 717.

⁷⁷⁷ Lieven Rumjantseville, 1. veebruar 1812, AVPRI.133.468.737, l 44–46.

soodsa pinnase edasisteks Vene-Inglise suhete tihendamiseks. Lieveni ja Vene-Inglise suhete kohta on kirjutatud järgmist:

Krahv Lieven valiti Vene aadli hulgast välja kui kõige sobilikum suursaadik esindamaks põhjariikide suurimat keisrit ühel olulisimal ajajärgul, mis ial on ilmnenud. Vene suursaadik on rohkem Briti kabineti liige, kui välissaadik. Ta esindab juhti, kelle vaated on nii õiglased ja nii üllad, ning mis on ideaalselt kooskõlas inimkonna headuse ja Briti õukonna vaadetega – seetõttu pole diplomaatia kunsti vajagi. Me näeme diplomaatilist karakterit, kes ei ole kahepalgeline – uudsus, mis võlgneb tänu keiser Aleksandri eeskujulikele vaadetele, suursaadiku enda auväärsetele printsiipidele ning Briti valitsuse siiratele kavatsustele tagada Euroopa turvalisus koostöös nende võimsate riikidega, keda julgustab Vene keiser koos oma võimsa armee abiga. On jõutud sinnani, et panna lõpp ebaõnnele, mille all on kontinent kannatanud pea veerand sajandit.⁷⁷⁸

Lieven oli otsapidi seotud ka Viini Kongressi ja Poola küsimusega. Nimelt proovis Aleksander I õõnestada Briti välisministri lord Castlereagh (1769–1822) rolli Venemaa vastastes püüdlustes, üritades Lieveni kaudu mõjutada Briti peaministrit lord Liverpooli (1770–1828) ja Suurbritannia regenti ja tulevast kuningat George IV (1762–1830), kuid edutult.⁷⁷⁹ Oma roll oli selles mängida ka Christoph Heinrich von Lieveni abikaasal Dorotheal.

Tauroggeni konventsioon ja selle mõju Preisimaa välispoliitikale, Napoleoni allakäigule ning rahvusvahelistele suhetele Euroopas

1812. aasta Prantsusmaa sõjakäigu eel Venemaale oli Preisimaal taas elustunud rahvaülestõusu plaan. Et idee kogus populaarsust kuninga lähikondlaste seas, oli sellel mõju ka Preisimaa välispoliitikale. Nagu Prantsuse-Austria sõja ajal, oli ka nüüd, Prantsuse-Vene sõja eelõhtul, selle plaani suurimaks eestvedajaks August von Gneisenau, kes tegeles juba aktiivselt ülestõusu ettevalmistamise praktilise poolega.⁷⁸⁰ Kuid 1812. aasta liiduleping Prantsusmaaga tekitas Preisimaal väga suure pahameeletorni ja pani idee esialgu kalevi alla. Paljudel mõjukatel Prantsusmaa vastu meelestatud ametnikel ja ohvitseridel sai seepeale mõõt täis ning nad lahkusid massiliselt teenistusest. Sajad ohvitserid lahkusid lihtsalt selleks, et mitte Napoleoni poolel võidelda. Valitsust kritiseeriti halastamatult. Gneisenau nägi selles Napoleoni kurja plaani, et terve Preisimaa Friedrich Wilhelmi vastu pöörata.⁷⁸¹

⁷⁷⁸ Vt W. Playfair, *Political Portraits in this New Era* 2 (London, 1814), lk 161–162.

⁷⁷⁹ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 531.

⁷⁸⁰ Gneisenau plaani kohta rahvusliku ülestõusu (8. august 1811) ettevalmistamiseks vt Gneisenau, *Gneisenau: ausgewählte Briefe und Schriften*, lk 99–104.

⁷⁸¹ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 249.

Nimekamad lahkujad olid Carl von Clausewitz ja endine minister Friedrich Ferdinand Alexander zu Dohna, kes astusid Venemaa teenistusse. Otsustavaks sai asjaolu, et nad olid olnud ustavad kuningale ja riigile, kuid tundsid end nüüd petetuna, sest kogu Preisimaa võõrvallutajast vabastamise nimel tehtud töö oli läinud luhta. Lahkunud patrioodid mitte ainult ei katkestanud sidemeid kuningaga, vaid rääkisid kõrgemast kohustusest saksa rahva ees ning keeldusid alistumast kuninga passiivsusele ja ebalevatele otsustele. Kuningas ei olnud ei mõistev ega andestav ning lasi Venemaa teenistusse läinud ohvitseride varad külmutada. Venemaa teenistusse läinutest andestas Friedrich Wilhelm ainult Clausewitzile. Gneisenau ei jäänud aga oma plaanidega siiski üksi, sest tema kõrvale jäid väejuht Gebhard von Blücher, vabahärra Friedrich Wilhelm von Bülow, Gerhard von Scharnhorst, Hermann von Boyen ja hiljem ka Ludwig Yorck von Wartenburg. Nad olid sõjaliselt ja poliitiliselt väga mõjukad mehed, kes oluks võimelised midagi muutma, kuid neid hoidis tagasi truudusvanne kuningale. 1812. aasta algus oli saksa patriootidele suurim pettumus, mis sai neile osaks pärast 1807. aastat.

Preisimaa välispoliitilist seisu ohvitseride lahkumine teenistusest esialgu ei muutnud. Nii kaua kui Napoleoni saatis Venemaal edu, tegid preislased, mida kästi. Kui sai aga selgeks, et Napoleoni sõjaretk Venemaale on läbi kukkunud, võttis jällegi võimust üleüldine surve valitsusele, et vahetataks pooli. Veel 1812. aasta detsembris jäi Preisimaa aga Prantsusmaale truuks ning kui Napoleon küsis kuu keskel lisavägesid, nõustus valitsus alandlikult. Surve Friedrich Wilhelmile ütlemaks lahti liidust Prantsusmaaga siiski üha tugevnes. Sellegipoolest pidas kuningas targemaks oodata Austria täielikku sekkumist, sest ta uskus, et Austria peab Euroopa rahu tagamisel kaasa rääkima. Ka arvas Friedrich Wilhelm, et Aleksander ja Napoleon peavad jõudma rahumeelsele kokkuleppele ning Napoleonil tuleks taganeda Prantsusmaa endistesse piiridesse, säilitades ühtlasi Saksa alad Reini jõe vasakkaldal. Ainult juhul, kui Napoleon poleks nõustunud sündmuste sellise käiguga, astunuks Preisimaa sõtta ning ka siis ainult koos Austriaga. Kuningas uskus, et see võib juhtuda 1813. aasta aprillis.⁷⁸² Sündmused hakkasid aga hargnema kiiremini, kui Preisi kindral Ludwig Yorck von Wartenburg otsustas oma üksused detsembris 1812 Venemaa survele neutraliseerida. Konventsioon, millega Vene armeele lubati vaba liikumine läbi Preisimaa idapoolsete alade, kirjutati alla 30. detsembril 1812. aastal Taurogenis.

Meenutagem, et Pariisi liidulepinguga (sõlmitud 24. veebruaril 1812) oli Preisimaa kohustunud andma Prantsusmaale Venemaa-sõjaretkeks 20 000 sõdurit, millest kolm ratsaväerügementi läks prantslaste otsealluvusse ning ülejäänutest moodustati Suure Armee 27. diviis, mis liideti X korpusega, mida juhtis marssal MacDonald.⁷⁸³ Et Yorcki diviis oli liiga nõrk, piirdus selle

⁷⁸² Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 362–364.

⁷⁸³ Étienne Jacques Joseph Alexandre MacDonald (1765–1840) – Tarento hertsog, Prantsusmaa marssal, revolutsiooni ja keisririigi sõdade kangelane. 1812. aastal Suure Armee X korpuse juhataja.

lahingutegevus väiksemate kokkupõrgetega Riia lähedal.⁷⁸⁴ Vene väejuhatuse oli juba 1812. aasta suvel ja sügisel üritanud saavutada diplomaatilist kontakti Kuramaal asunud Preisi abikorpusega (s.o kindral Yorcki 27. diviisiga), et Preisimaad Prantsuse liitlaste leerist välja meelitada. Keiser Aleksander I soovis preislaste neutraalseks jäämist või Venemaa poole ületulekut. Yorck suhtus sellisesse survestamisse äärmiselt ettevaatlikult ning vastas, et ei saa tegutseda enne, kui valitsus on andnud talle konkreetset korraldust.

Novembri keskpaigaks oli Leedust saanud strateegiliselt oluline piirkond ja kuna venelased soovisid lõigata Napoleoni ees läbi Vilniusesse viivad varustusteed, muutus nende surve Yorckile veelgi tugevamaks. Pärast Vilniuse ja Kaunase vabastamist hakkas Vene väejuhatuse üha rohkem mängima mõttega meelitada Yorcki preislaste diviisi iga hinna eest venelaste poolele üle. Siiski jäeti alles ka võimalus sekkuda sõjaliselt, millega oleks katkestatud ühendus taganeva Suure Armee MacDonaldi korpuse ja Yorcki diviisi vahel. Samuti taheti tõkestada prantslaste teekond Königsbergi. Vene vägede ülemjuhataja Mihhail Kutuzov kirjutas marssal Wittgensteinile: „Keisrihärja soovib, et Preisi vägesid veendaks niipalju kui võimalik, tehes neile selgeks, et me läheme purustama prantslasi kui meie ühiseid vaenlasi.”⁷⁸⁵

Juba alates novembri lõpust pidas vastne Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Filippo Paulucci⁷⁸⁶ keiser Aleksandriga tihedat kirjavahetust, mille läbivaks teemaks oli Preisi väeosade meelitamine venelaste poolele. Samuti kirjutas Paulucci aktiivselt Yorckile, pakkudes talle mitmesuguseid võimalusi tulla venelaste poolele üle. Yorck esialgu keeldus, sest pidades lojaalsust riigile ja kuningale tähtsamaks.⁷⁸⁷ Paulucci aga ei taganenud, vaid kirjutas Yorckile veel korduvalt, sest just tema tahtis olla see mees, kes preislased venelaste poolele üle meelitab. 8. detsembril kirjutas Yorck Pauluccile, et on saatnud oma adjutandi major Anton Friedrich von Seydlitzi (1777–1832) Berliini kuninga käskude järele. Paulucci edastas need kirjad ka keiser Aleksandrile, kes vastas Pauluccile 18. detsembril, et on nõus kinnitama lepingut, mis kirjutatakse alla Yorcki ja Vene vägede vahel. Samuti ütles ta, et Venemaa ei pane enne relvi maha, kui Preisimaa on saanud tagasi oma 1806. aasta territooriumid. Seega olid Venemaa eesmärgid selged ja need taheti iga hinna eest ellu viia.

Suure Armee X korpus marssal MacDonaldi juhtimisel hakkas 20. detsembril Miitavist (Jelgava) Tilsiti poole taganema. Ühe päevatee kaugusel olid preislaste peajõud Yorcki juhtimisel. Rein Helme on arutlenud selle üle, kas Macdonald tegi vea, kui jättis prantslaste ja preislaste põhiväed eraldatuks. Helme hinnangul oli see objektiivne otsus kaitsmaks oma vägesid. Pealegi ei usaldanud Macdonald enam preislasi – võttes neilt ratsaväe ja jättes Preisi peaväed oma selja taha, välistas ta võimaluse, et Yorck relvad tema vastu

⁷⁸⁴ Helme, *1812. aasta*, lk 24–25.

⁷⁸⁵ Samas, lk 170.

⁷⁸⁶ Markii Filippo Paulucci (1779–1849) – Itaalia päritolu Vene kindralleitnant, Aleksander I kindraladjutant; 1812–1829 algul Liivi- ja Kuramaa, hiljem Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner.

⁷⁸⁷ Eckardt, *York und Paulucci*, lk 66–67.

pööraks.⁷⁸⁸ Siiski andis MacDonaldi otsus Yorckile küllaltki vabad käed, mida näitab ilmekalt ka asjaolu, et detsembris, kui Vene kindral Hans von Diebitsch⁷⁸⁹ ja Yorck pidasid esimesi läbirääkimisi, olid preislaste ja pealetungivate venelaste vahel tekkinud esimene kontakt. Detsembri lõpus kohtusid preislaste ja venelaste väed uuesti ning siis oli meeoleolu juba rõõmus, sõdurite seas toimus isegi teatud „vennastumine”.⁷⁹⁰ Krahv Dohna, kes oli Preisimaa teenistusest lahkunud ning oli nüüd Preisi korpuse ja Paulucci vahemeheks, kirjutas 28. detsembril Pauluccile: „Alates 26. detsembrist pole preislaste ja venelaste vahel olnud ühtegi konflikti.”⁷⁹¹

Selleks ajaks oli Yorck otsustanud, et ei taha enam prantslaste poolel võidelda, ent ei olnud samas valmis kuninga volitustest üle astuma. Selle tõttu lükkas ta konventsiooni sõlmimist pidevalt edasi, oodates Berliinist nõusolekut. Kuna aga Yorck ei saanud valitsuselt kuni 29. detsembrini mingisuguseid juhtnööre, otsustas ta osalt Carl von Clausewitzi õhutusel tegutseda iseseisvalt. Selleks ajaks oli Yorcki ja MacDonaldi vaheline ühendustee ära lõigatud, kuid liikumist jätkati siiski ja 29. detsembriks jõuti Tauroggeni alla. Vahepeal oli Vene väejuhatuse andnud käsu mitte lasta Yorckini ühtegi kullerit, kuid üks lipsas siiski läbi ja andis talle üle MacDonaldi kirja, milles seisis: „Kindral Yorcki oodatakse kannatamatult Tilsitis. M.”⁷⁹²

See oli Yorcki viimane kõhklusehetk. Ta oli valmis läbirääkimisi venelastega katkestama, kuid otsustavaks said kaks kirja, mis Clausewitz Yorckile üle andis. Ühes neist, MacDonaldi kirjas Prantsuse välisministrile Bassano hertsogile oli muu hulgas öeldud: „Pomm kindral Yorckiga plahvatas. Mulle näis, et selliste asjaolude juures, mida tunnustavad Preisi staabi ohvitserid ilma neid parandamata, tulnuks mul näidata rohkem kindlust. Korpus on hea, kuid seda rikutakse. Vaim korpuses on tublisti muutunud, kuid mõned heateod, autasud – ja ma parandan selle kergesti. Kui vaid neid ohvitseri, keda ma silmas pean, saaks kiiresti eemaldada. Haletsema ei hakka neid keegi, sest kaks kolmandikku armeest vihkab neid.”⁷⁹³ Lugenud kirjad läbi, lausus Yorck Clausewitzile: „Olen teie oma. Öelge kindral Diebitschile, et me peame temaga homme varahommikul läbi rääkima ja et nüüd olen ma kindlalt otsustanud katkestada suhted prantslaste ja nende üritusega.”⁷⁹⁴ 30. detsembri hommikul kirjutati alla Tauroggeni konventsioonile, mis garanteeris Preisi korpuse neutraliteedi. Yorck teatas sündmustest marssal MacDonaldile ja kuningale. Algas uus järk Preisimaa välispoliitikas.

⁷⁸⁸ Helme, 1812. aasta, lk 170.

⁷⁸⁹ Hans von Diebitsch (1785–1831) – parun, hiljem vürst Diebitsch-Zabakanski; Vene kindralfeldmarssal; 1812. aastast kindralmajor, Wittgensteini korpuse avangardi ülem, sõlmis Tauroggeni konventsiooni Preisi vägedega.

⁷⁹⁰ Stulz, *Fremdherrschaft und Befreiungskampf*, lk 181.

⁷⁹¹ Samas, lk 181.

⁷⁹² Helme, 1812. aasta, lk 176.

⁷⁹³ Samas, lk 176.

⁷⁹⁴ Samas, lk 176.

Saksa historiograafias on aastakümneid vaieldud selle üle, kelle käsul, kui üldse, Yorck tegutses. Levinuim on seisukoht, et kuningas Friedrich Wilhelm ei andnud talle mingeid juhiseid ja ta tegutses üksi, kuid on püütud tõestada ka vastupidist, et tõsta kuningas Napoleoni-vastase vabastussõja juhiks. Siinkohal tuleb mainida Droyseni oletusi, et kuningas Friedrich Wilhelm võis saata Yorckile suulisi korraldusi Yorcki adjutandi Seydlitziga või et kuningas ise oli Yorckile juba 1812. aasta suvel andnud käsu teha Napoleoni kaotuse korral kõik, et venelaste poole üle minna. Otseseid tõendeid nende oletuste kinnituseks ei ole leitud.⁷⁹⁵ Yorcki tegutsemine mõjutas vahetult eelkõige sõjalisi operatsioone Napoleoni kahjuks, sest konventsiooni tagajärjel olid prantslased sunnitud taganema, mis omakorda lubas venelastel ületada piir ning asuda prantslasi jälitama. Poliitilised tagajärjed aga ei tulnud nii kiiresti, sest Friedrich Wilhelm ei pidanud Napoleoni vastu astumist targaks mõtteks, tühistas kokkuleppe ning andis käsu Yorck välja vahetada. See näitab, et Euroopas kardeti Napoleoni isegi pärast tema üllaskeid kaotusi. Friedrich Wilhelm pelgas, et Napoleon annab hävitava vastulöögi, niisamuti nagu ta oli teinud Egiptuses 1799. aastal ja 1809. aasta juulis Wagramis pärast rasket lüüasaamist Austrialt Asperni lahingus.

Ka Hardenberg mõistis Yorcki hukka, kuid teistel põhjustel: ta vajas nimelt aega, et mobiliseerida Preisi väed ning leppida kokku liidud Venemaa, Austria ja Suurbritanniaga. Nendel põhjustel jätkas ta Napoleoniga topeltmängu mängimist, pidades salaläbirääkimisi venelaste ja austerlastega, samal ajal Napoleonile kinnitades, et Preisimaa on Prantsusmaale ikka truu liitlane ja nõustub uute mobilisatsiooni nõudmistega.⁷⁹⁶ Yorck aga eiras kuninga käske ja astus Venemaa poolel sõtta, sest lootis, et see ning Ida-Preisimaa mobiliseerimine sunniks võitlusse kogu Preisimaa. Aega läks aga veel mitu nädalat, enne kui Tauroggeni konventsioon oli saavutanud oma tegeliku eesmärgi.

Palju on vaieldud selle üle, kui suur mõju oli Yorcki tegutsemisel edasistele sündmustele. Preisimaa sõjaminister Hermann von Boyen oli veendunud, et ilma Tauroggeni konventsioonita poleks suudetud seljatada prantsusesõbralikku osapoolt Preisi õukonnas ega leevendada kuninga otsustusvõimetuse tagajärgi.⁷⁹⁷ Clausewitz väljendus tagasihoidlikumalt, öeldes, et järgnenud sündmused olid võimalikud ainult tänu mitme asjaolu kokkulangemisele, kuid lisas, et Yorcki tegutsemine kindlasti kiirendas sündmuste kulgu.⁷⁹⁸ Rein Helme on sedastanud, et Tauroggeni konventsiooni tulemusel ei suutnud Napoleon enam avaldada mõju saksa rahvale, kelle tahte pidi alluma ka kuningas Friedrich Wilhelm III.⁷⁹⁹ Saksa historiograafias peetakse Tauroggeni konventsiooni

⁷⁹⁵ Samas, lk 177.

⁷⁹⁶ Dwyer, *The Rise of Prussia*, lk 254.

⁷⁹⁷ Hermann von Boyen, *Erinnerungen, 1771–1813* (Berlin, 1953), lk 469–474.

⁷⁹⁸ Paret, *Yorck and the Era of Prussian Reform*, lk 191–196.

⁷⁹⁹ Helme, *1812. aasta*, lk 177–178.

kohati isegi sõjakäigu tähtsaimaks sündmuseks.⁸⁰⁰ Samuti pole ükski kaasaegne ega hilisem uurija kahelnud toimunu olulisuses või lausa revolutsioonilisuses.⁸⁰¹

Napoleoni allakäik: Venemaa ja Preisimaa pärast Taurogeni konventsiooni

1813. aasta alguses oli Preisimaa välispoliitiline seis äärmiselt keeruline, sest järjest lähemale jõudis lõppvaatus vastasseisus Napoleoniga. Jaanuaris kolis valitsus Berliinist Sileesiasse Breslausse (Wrocław), kuid jäi endiselt äraootavale seisukohale. Läbirääkimisi peeti nii Pariisi, Viini kui ka Peterburiga. Prantsusmaa poolele oli võimatu jääda sündmuste tõttu idas, kuid avalik vastuhakk toonuks omakorda kaasa täieliku sõltuvuse Venemaast. Selline tegevusetus kestis terve 1813. aasta jaanuari, kuni Ida-Preisimaal moodustati kuninga loata maakaitsevägi (*Landwehr*), mis põhines üldisel sõjaväekohustusel. Jaanuari lõpus korraldas Stein, kes oli alates 1812. aasta juunist olnud Aleksander I nõunik Saksa asjades, kohtumise Königsbergis, kus kinnitati 20 000-mehelise *Landwehr*'i formeerimine. Samuti toodi relvade alla 13 000 reservväelast ja anti välja *Landsturm*'i (17–60-aastaste meeste üldine riigikaitsekohustus) seadus – kõike seda tehti kuninga nimel.⁸⁰²

Tänu nendele sündmustele suutis Hardenberg veenda kuningat oma rahvast järgima. Friedrich Wilhelm võttiski teda kuulda ja lasi pensionilt tagasi kutsuda Gerhard von Scharnhorsti, et too hakkaks ette valmistama armeed võimalikuks sõjaks. Veel 4. veebruaril 1813 tegi Friedrich Wilhelmi nõuandja Johann Friedrich Ancillon Prantsusmaale ettepaneku, et Preisimaa võiks olla Vene-Prantsuse rahuläbirääkimiste vahendaja ning Preisimaast peaks saama keskmise suurusega riik Elbe ja Wisła vahel, Venemaa saaks alasid idas ning Prantsusmaa säilitaks võimu ülejäänud Saksa alade üle.⁸⁰³ Selle ettepaneku lükkas Prantsusmaa tagasi. Hardenberg kirjutas 4. veebruaril oma päevikusse, et „kuningas ei tea, mida ta tegelikult tahab”.⁸⁰⁴

Lõplik otsus astuda Venemaaga liitu sündis veebruari lõpus, kui juba kaks kolmandikku Preisi armeest oli prantslaste vastu üles tõusnud. 27.–28. veebruaril 1813 kirjutati alla Kaliszi lepingule, millega Venemaa nõustus taastama Preisimaa 1806. aasta piirid. Lepingu järgi pidi Preisimaa loovutama Vene-Prantsusele kõik Poola teise ja kolmanda jagamisega saadud alad, kuid säilitama Ida-Preisimaad ja Sileesiat ühendava maariba. Samuti nõustus Venemaa andma Preisimaale kõik Saksa alad, mille Kuuenda koalitsiooni väed, kuhu kuulusid Preisimaa, Venemaa, Austria ja Rootsi, sõja käigus vallutavad. Ametlik teadaanne tuli 17. märtsil ning 25. märtsil andsid Aleksander ja Friedrich Wilhelm

⁸⁰⁰ Samas, lk 177.

⁸⁰¹ Samas, lk 177.

⁸⁰² Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 453.

⁸⁰³ Ibbeken, *Preussen 1807–1813*, lk 389.

⁸⁰⁴ Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, lk 369.

välja ühise Kaliszi avalduse, milles kutsuti üles toetama ühendatud Saksamaad. Oma kuulsas 17. märtsi kõnes „Minu rahvale” („*An mein Volk*”) õigustas Friedrich Wilhelm valitsuse senist äraootavat käitumist ja kutsus kõiki oma inimesi Prantsusmaa vastu üles tõusma.⁸⁰⁵ Preisimaa oli kuulutanud Prantsusmaale sõja.

Vabastussõjad (*Befreiungskriege*), nagu neid hakati kutsuma, ei olnud algul koalitsioonivägedele edukad. Lützeni lahingus 2. mail 1813 saadi lüüa, kuid ka Napoleon kandis suuri kaotusi: 20 000 meest liitlaste 11 500 vastu.⁸⁰⁶ Bautzeni lahingus 20.–21. mail surus Napoleon liitlased jälle tagasi, kuid kaotas veel 20 000 meest – niisama palju kui liitlased.⁸⁰⁷ Kuigi Napoleonil oli sõjategevuse alguses saavutatud väike edu, lepiti siiski kokku relvarahu, mis kirjutati alla 4. juunil. See andis mõlemale poolele aega kaaluda oma edasist tegevust. Koalitsiooniväed allkirjastasid 14.–15. juunil Suurbritanniaga Reichenbachi lepingud, millega Suurbritannia toetas koalitsioonivägesid kahe miljoni naela väärtuses subsiidiumidega. Lisaks lubas Suurbritannia anda viie miljoni naela väärtuses n-ö föderaalpabereid – spetsiaalsed võlakirju, mida käendati Londonist ainult sõjakulutuste tarbeks ja mille koalitsiooni osalised pidid pärast sõda välja ostma.⁸⁰⁸

Relvarahu ajal oli Venemaa ja Preisimaa põhieesmärk meelitada Austria koalitsiooni ning see õnnestus 11. augustil – päev pärast relvarahu lõppu. Sellega oli jõudude vahekord muutunud selgelt liitlaste kasuks. 1813. aasta oktoobris saabuski hetk, mida oli kaua oodatud – 16.–19. oktoobrini peetud Rahvastelahingus Leipzigi all võitsid koalitsiooniväed Napoleoni vägesid. Lahing, millest võttis osa üle 600 000 sõduri, oli liitlaste, eriti aga Preisimaa suurim võit Napoleoni üle. Seda hetke võib pidada Saksamaa vabastamise alguseks, sest pärast seda lahingut Napoleon Saksamaale tagasi ei pöördunud.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Saksa rahvusliku ajalookoolkonna esindajad (eelkõige Heinrich von Treitschke ja Friedrich Meinecke) on kirjutanud, et võit Napoleoni üle sai võimalikuks tänu laialdasele rahvusluspuhangule.⁸⁰⁹ Charles Esdaile aga lükkab selle arvamuse ümber, väites, et rahva toetus sõjale oli piiratud ning võidu töid hoopis sõjaväereformid.⁸¹⁰ Ka Paul Schroeder on seisukohal, et rahvusluse puhang ei olnud oluline tegur sõja võitmisel, vaid isegi kahjulik ja seda protsessi takistav.⁸¹¹ Kuigi rahvusluse puhang ei mänginud otseselt Preisimaa välispoliitilistes otsustes ja sõjasündmustes 1813. aastal suurt rolli, tuli üldine rahvuslik meeleolu armee moraalile siiski kasuks,

⁸⁰⁵ *Aufruf Friedrich Wilhelms III. zur nationalen Erhebung*, „*An mein Volk*”, 17. märts 1813, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3556&language=german. (vaadatud 27.04.2018)

⁸⁰⁶ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, lk 887.

⁸⁰⁷ Samas, lk 897.

⁸⁰⁸ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 457.

⁸⁰⁹ H. von Treitschke, *Napoleons Sturz* (Berlin, 1942), lk 203–266; Friedrich Meinecke, *Das Zeitalter der deutschen Erhebung* (Göttingen, 1957), lk 110–136.

⁸¹⁰ Esdaile, *The Wars of Napoleon*, lk 273–276.

⁸¹¹ Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 450–452.

sest ilma rahva toetuseta poleks olnud võimalik sisse viia üldmobilisatsiooni. Teisalt on selge, et võit Napoleoni üle saavutati ainult tänu Venemaa, Preisimaa ja Austria koostööle Napoleoni vastu, sest näiteks sellist sissisõda, nagu oli olnud Hispaanias, Preisimaal ei puhkenud.

Tauroggeni konventsioon mängis Preisimaa välispoliitikas ja Euroopa jõudude vahekorra kujunemises Napoleoni sõdade lõpuaastatel tähtsat osa. Võib vaid oletada, kuidas oleksid sündmused arenenud siis, kui Ludwig Yorck von Wartenburg poleks astunud üle Friedrich Wilhelmi käsust ega sõlminud iseisvalt Napoleoni-vastast lepingut. Üldiselt on ajaloolased seisukohal, et Napoleoni allakäik sai alguse juba Moskvast taganemisega ja et Tauroggeni konventsioon oli asjade loomulik käik, sest preislased oleksid varem või hiljem Napoleonile vastu astunud.

Ei saa väita, et Tauroggeni konventsioon oli Napoleoni allakäigu peapõhjus, kuid ei saa ka öelda, et konventsioon ei mänginud Napoleoni kaotustes üldse mingit rolli. Kindlasti aga muutis Tauroggeni konventsioon Preisimaa välispoliitilisi hoiakuid, mille tagajärjel kaotas Napoleon ühe oma liitlase. Samuti andis see võimaluse moodustada uus, veel võimsam Napoleoni-vastane koalitsioon, mille vastu Napoleonil enam jõudu ei jätkunud ja päädis Rahvastelahinguga Leipzigi all 1813. aasta oktoobris. Rahvastelahing pani omakorda aluse järgmistele sõjakäikudele Napoleoni vastu, mis lõppesid kõigepealt Prantsusmaa vallutamisega liitlaste poolt ja Napoleoni pagendamisega Elba saarele 1814. aastal ning lõpuks Waterloo lahinguga 1815. aastal, mis tähistas lõplikku võitu Napoleoni üle. Oma osa oli nendes sündmustes ka baltisaksa päritolu diplomaatidel Vene teenistuses.

KOKKUVÕTE

Venemaa välispoliitika Preisimaa suunal oli aastatel 1806–1812 üks võtmetegureid Napoleoni-vastases võitluses. Selles osalesid aktiivselt ka mitmed baltisaksa päritolu diplomaadid. Et neid sündmusi adekvaatselt analüüsida, pidi siinses uurimistöös lähtuma mitmetest erinevatest faktoritest ja teoreetilistest lähtepunktidest. Et üldse mõista, mis kujundas Venemaa välispoliitikat, tuli vaatluse alla võtta ka välispoliitika 18. sajandi teisel poolel adumaks võimsaima idapoolse suurriigi positsiooni rahvusvahelistes suhetes. Selleks tuli analüüsida ka pisut laiemalt Venemaa kui riigi toimimist, et mõista Napoleoni sõdade aegset Vene välispoliitikat varjundit. Seepärast võtsin vaatluse alla ka Venemaa administratiivreformid ning välisministeeriumi ja välisesinduste struktuur 19. sajandi alguses. Et uurimuse pearõhk oli baltisaksa päritolu diplomaatide Gustav Ernst von Stackelbergi ja Christoph Heinrich von Lieveni tegevusel Preisimaal Vene välispoliitika esindajatena, oli vajalik esitada ka diplomaatiliste sündmuste tervikpilt, milles neil oli oma kindel ja sugugi mitte tähtsusetu roll. Siinkohal mängis rolli põhjaliku narratiivi loomine, mida tuli teha läbi kõrgpoliitilise ja välispoliitika primaarsuse prisma.

Venemaa välispoliitika lähtus 18. sajandil puhtalt geopolitiilistest faktoritest, püüdes kinnistada oma positsiooni nii Läänemerel kui ka Mustal merel. Pea kõik sõjad, milles Venemaa sel perioodil osales, olid vajalikud, et riigist kujuneks arvestatav suurvõim Euroopas. Kõige paremini näitasid seda Balti kubermangude vallutamine, läbipääsu saavutamine Mustale merele ning Kesk-Euroopa puhul suhted Preisimaa ja Austriaga Poola jagamist silmas pidades. Aleksandri võimuletulekuga hakati tähelepanu pöörama ka riigi administratiivsele arendamisele, mis siinkirjutaja hinnangul oli seotud ohuga Napoleoni poolt, nagu ka mõned aastad hiljem Preisimaa puhul täheldada võis. Riigivalitsemisreform, mis kajastus eelkõige uue ministeeriumide süsteemi loomises, pani aluse riigi moderniseerimisele. Samas nägime, et valdkonnad, mida mõjutasid väljastpoolt tulenevad arengud rohkem, moderniseeriti järk-järgult. Nii oli ka välisministeeriumiga. See tulenes sellest, et keerulises rahvusvahelises olukorras oleks välispoliitika senise juhtimise kardinaalne ümberkorraldamine halvanud selle läbiviimist. Seetõttu ei arenenud Venemaal välja ka välisesinduste kindlat struktuuri, vaid see jäi endiselt riikidevahelistest suhetest ning välisesinduste juhtidest sõltuvaks. Nii võib arvata, et välisesindustesse personali värbamist mõjutasid enim saadikud, kes oskasid kõige paremini hinnata saatkondade efektiivset tööd.

Venemaa välispoliitika eripärad 19. sajandi alguses võib kokku võtta kolme märksõnaga: keisri isevalitsus, salastatus avalikkuse eest ja üksikisikute suur mõjuvõim. Napoleoni sõdade ajal oli Euroopa diplomaatia mõnede eranditega õukonnakeskne, mis tulenes absoluutsest monarhiast, kus viimane sõna kuulus alati valitsejale. Venemaa diplomaatia rakendamise süsteem oli sarnane Preisimaale ja Austriale, ainuke erinevus seisnes selles, et Aleksandril oli rohkem võimu, sest ükski teine valitseja, v.a Napoleon, ei huvitunud sellel perioodil nii

ulatuslikult oma riigi välispoliitilistest küsimustest ja ei mänginud selle kujundamises nii suurt rolli. Välispoliitikast oli avalikkus kehvasti informeeritud, kuna uudised, mis jõudsid Venemaale väljastpoolt, olid tugevalt tsenseeritud või aegunud. Ainuke avalik arvamus, kui seda nii saab nimetada, tuli õukonnalt ja aristokraatilt, kuid ka nende kriitika ei mõjutanud oluliselt diplomaatiliste otsuste tegemist. Seega – Venemaa välispoliitika oli suures osas salastatud ning aktuaalsetest arengutest teadis väga väike ringkond inimesi. Siit tuleneb ka üksikisikute suur roll diplomaatiliste otsuste tegemisel. Riiginõukogu oli vaevalt diplomaatias tegev ja Senat ei mänginud välispoliitilistes küsimustes mingisugust rolli. Vaid Salanõukogu Aleksander I valitsemisaja alguses oli sarnane valitsuskabinetile, kuid see käis koos ebaregulaarselt ning ei muutunud alaliseks institutsiooniks. Sarnane süsteem oli enne reforme ka Preisimaal, kus kabineti poliitika oli olulisemal kohal, kuid see oli tingitud vaid sellest, et Preisimaa kuningas Friedrich Wilhelm III ei olnud nii autokraatlik kui Aleksander ning andis oma ministritele vabamad käed.

Baltisakslaste teenistuse puhul Vene keisririigis on selge, et kuni 18. sajandi lõpuni ja 19. sajandi alguseni olid Venemaa Läänemere-äärsetest provintsidest pärit aadel oluliselt paremas positsioonis kui vene rahvusest aadel. See tulenes mitmetest asjaoludest, kuid eelkõige Balti kubermangude sotsiaalsest, kultuurilisest ja majanduslikust arengust, aga ka selle ühiskonna sidemetest Lääne-Euroopaga, eelkõige saksakeelse maailmaga. Siinse aadli haridus, perekondlikud sidemed, keeleoskus ning valmidus erinevate privileegide eest Vene keisrit teenida, viisid arvukalt mehi teenima Peterburi erinevatesse valdkondadesse riigivalitsemise, välispoliitika ja sõjanduse alal. Nii võib öelda, et baltisakslaste fenomen seisnes nende keelelises ja sotsiaalses taustas, mis oli Vene välispoliitikas Lääne-Euroopa suunal ülitähtis.

Venemaa suhted Preisimaaga olid Napoleoni sõdade puhul tähtsad, sest Kesk-Euroopas pidi säilima puhvertsoon, kaitsmaks Venemaad rünnaku eest. Seetõttu keskendus Venemaa välispoliitika perioodil 1806–1812 suurel määral sellele, et säiliks Preisimaa omariiklus. Doktoritöö kirjutamise käigus tekkis aga küsimus, miks olid just baltisaksa päritolu diplomaadid nii tugevasti esindatud Preisimaal. Siin tuleb aga appi baltisakslaste tausta laiem analüüs, millest näeme, et Balti kubermangude ja baltisakslaste sotsiaalne taust sarnanes enim just Preisimaaga. Baltisaksa päritolu diplomaadid olid otseselt seotud eelkõige Inglismaa, Rootsi, Preisimaa, Austria ja Venemaa vahelise poliitikaga, kuid seda kõike tehti Prantsusmaalt tuleneva ohu valguses ning Venemaa oli selle vastu võitlemisel esirinnas, proovides vahendada teisi riike, et saavutada üksmeel uue Napoleoni-vastase koalitsiooni moodustamiseks.

Tulles siinses uurimistöös vaadeldud diplomaatide juurde, nägime, et Gustav Ernst von Stackelberg oli kõige tegusam 1806. aastal, mil Venemaa pidi vahendama Preisimaa suhteid nii Rootsi kui Inglismaaga. Lauenburgi kriis Preisimaa ja Rootsi vahel sai lõpu juunis, juulis kirjutati alla ka Vene-Preisi salalepingutele, millega Stackelberg samuti otsapidi seotud oli. Samas ei suudetud ära hoida Preisimaa ennetavat sõjakuulutust Prantsusmaa vastu, mis viis kaotuse tagajärjel Tilsiti liidulepinguteni, millega Napoleon saavutas ülemvõimu kogu

Euroopas. Vahetult enne seda olid Vene-Preisi suhetes aktiivsed ka Gotthard Ludwig von Krüdener ja Andreas Eberhard von Budberg, kes tegelesid ka Bartensteini konventsiooni ettevalmistamisel ja koostamisel Venemaa ja Preisimaa vahel. Krüdener, kes teenis alates 1807. aasta algusest Preisimaal asjurina, proovis Venemaa teenistusse meelitada ka Preisi üht silmapaistvamat riigimeest, Karl vom und zum Steini. 1808. aastal oli Stackelberg jälle seotud suhetega Vene-Preisi-Rootsi teljel, kui Venemaa palus Preisimaalt luba kasutada Memeli sadamat oma sõjalaevastiku baasina, et sealt rünnata Rootsit. Kuigi läbirääkimistel jõuti juba lõppfaasi, ei saanud sellest siiski asja. Stackelbergi tegevust kokku võttes nägime, et tegemist oli kogenud ja hinnatud diplomaadiga, kellel olid tugevad sidemed nii Vene kui ka Euroopa diplomaatilise korpusega. Ta pidas Venemaad oluliseks riigiks Euroopa ühtluse säilitamisel ning viis seda põhimõtet ka järjekindlalt ellu.

Christoph Heinrich von Lieveni ametiaeg Preisimaal sattus kokku Vene-Prantsuse suhete halvenemise perioodi. Sellest tulenevalt püüti Preisimaaga saavutada liidulepe, et astuda koos Napoleoni vastu. Oldenburgi kriis ja kontinentaalblokaad olid vaid mõned põhjused, miks Vene-Prantsuse suhted allamäge läksid ning ka Preisimaa seisu poliitilisel malelaua mõjutasid. Et Preisimaa ei olnud veel endiselt toibunud varasematest kaotustest ning hädas oldi ka Napoleoni poolt pealesurutud kontributsioonide tasumisega, ei julgetud otsustavat sammu Venemaaga liitu astumiseks teha. Küll aga suutis Lieven korraldada salajased läbirääkimised kindral Scharnhorstiga, mis kallutas Preisi kuninga Friedrich Wilhelmi lõpuks Venemaa poolele, kuid lõplikku liitu ei suudetud siiski sõlmida. Prantsusmaa survele järgi andes otsustas Friedrich Wilhelm 1812. aasta alguses hoopis liidu kasuks Napoleoniga, mis tähendas ühtlasi seda, et lähenevas Vene-Prantsuse sõjas oli Preisimaa hoopis Prantsusmaa liitlane. Napoleoni sissetungiga Venemaale lõppes ka Lieveni ametiaeg Berliinis. Lieveni töö aga ei olnud vett vedama läinud, sest Vene-Preisi suhteid suudeti hoida endiselt soojana, mis tähendas seda, et olukorra muutumisel astuks Preisimaa endiselt Venemaa poolele. See võimalus tuli juba 1812. aasta lõpus, mis Tauroggeni konventsiooniga astuski Preisimaa sõjast Venemaaga välja. Need sündmused panid aluse uuele üleeuroopalisele koalitsioonile, millega suudeti juba 1813. aasta oktoobris Napoleoni Leipzigi all toimunud Rahvastelahingus võita. Austriaga liidulepingu saavutamisel mängis 1813. aastal suurt rolli ka Stackelberg. Napoleoni sõjad olid oluliseks muutuste ajaks Euroopa diplomaatialle, mille ümberkorraldamisest ei jäänud kõrvale ka baltisakslased. Napoleoni sõdade lõpptulemusena peetud Viini Kongressil panid suurriigid paika ühtsed Euroopa diplomaatiat käsitlevad reeglid, mis järgneva kümnendi jooksul mitmel tippkohtumisel kivistusid. Need sündmused tähistavad kaasaegse diplomaatia ja uue rahvusvahelise süsteemi algust. Lieveni puhul võib öelda, et tema pani diplomaatia kõrval rõhku ka sõjalisele poolele. See tulenes tema sõjaväelisest taustast ning veendumusest, et Vene-Preisi tugev ja stabiilne sõjaline liit on suurimaks eelduseks Napoleoni-vastases võitluses.

Baltisaksa päritolu diplomaatide roll oli rohkem vahendav ja ülesandeid täitev, otsuste tegemistel oldi enamjaolt nõuandvas rollis, kuid osati tegutseda

ka iseseisvalt. Nii Stackelberg kui Lieven olid Aleksandri silmis väga hinnatud ning just Stackelbergi on peetud üheks Aleksandri parimaks diplomaadiks, kelle iseseisvus ja initsiatiiv, mis tavaliselt tulenes keisri usaldusest anda oma diplomaatidele suurt vastutust, jättis nii mõnelgi korral varju välisministri. Samas nägime, et Stackelberg ei hoidnud tagasi ka kriitikat Venemaa suunas, mis sarnanes üldisema kriitikaga riigi eliidi hulgas. Lieveni roll oli mõnevõrra teistsugune, ta oli oma perekondlike sidemete tõttu Aleksandri lähikondlane, tegutsedes seda arvesse võttes ka mõnevõrra iseseisvamalt ja pretensioonitumalt ning osates hinnata Aleksandri eelistusi Venemaa välispoliitikas. Ehk seetõttu aktsepteeris Lieven Vene välispoliitikat kriitikata. Siin tulevad mängu ka keisri isikuomadused, sest on üldteada, et Aleksandri üheks halvimaks omaduseks oli kangekaelsus. Kui võtta arvesse, et enamik diplomaatide karjääre kestsid aastakümneid, siis ei ole alust arvata, et nad oleksid oma positsiooni keisrile vastu hakkamisega õõnestanud. See ei oleks olnud võimalik kummastki vaatevinklist vaadatuna ning seda ei lubanud enamasti ka baltisakslaste sotsiaalne positsioon ja lojaalsus keisrile.

Samas tekkis baltisaksa päritolu diplomaatide tegevust uurides uusi küsimusi, puudutades eelkõige baltisakslaste enda kitsamaid huvisid. Tuleb küsida, kas baltisakslased kasutasid kõrgeid diplomaatilisi ja ministeriaalseid ametikohti mingil määral ka isikliku karjääri kujundamisel? Nägime, et nii Stackelberg kui ka Budberg ei olnud alati nõus Aleksandri tehtud otsuste või nende läbiviimise laadiga, kuid kas valitsejat kritiseerides olid nende huvid puhtalt Euroopa julgeolekust või millestki muust lähtuvad? Teisest küljest tuleb küsida, kas baltisakslaste tööd mõjutas ka nende päritolu, st kas nad viisid diplomaatiat ellu ka Balti kubermangude huvidest lähtuvalt nii nagu nägime näiteks Adam Czartoryski ja Poola puhul? Siinkohal on oluliseks faktoriks asjaolu, et baltisakslased olid terve Vene riigi koosseisus oldud aja n-ö kahevahel – ühelt poolt kultuuriliselt iseseisvad ja rahvuselt sakslased, kuid teiselt poolt ustavad teenrid Vene keisririigile ja selle valitsejale. Need küsimused väärivad kindlasti edasiuurimist.

SUMMARY

Russo-Prussian relations during the Napoleonic Wars between 1806–1812: the example of Baltic German diplomats

This dissertation analyses the role of the Baltic German diplomats in Russo-Prussian relations between 1806–1812. The danger that derived from the Napoleonic Wars was immense, and European powers had to adapt their foreign policy according to that. The period of Napoleonic Wars marked great changes in Europe, Russia and the Baltic provinces. The doctoral dissertation is divided in to three sections.

In the first chapter, Russian administrative reforms when the ministerial system was created in 1802, will be analysed. These changes will be mainly analysed from the foreign political point of view where the main emphasis is on the ministry of foreign affairs. The structure of the ministry of foreign affairs differed from other ministries and the reform of it was only fully completed by 1832. It can be argued that the ministerial reform, and the restructuring of the foreign ministry in particular was not as successful as hoped, but nonetheless, it was important in regards of modernising the state and to keep up with the great western powers, such as France. Also, in Prussia, significant administrative and military reforms were carried out. Prussia acted under the principle of ‘the primacy of foreign policy’ which can also be said in part about the Russian reforms. The idea of the reform movement was to rebuild Prussia so that she could rise against Napoleon and finally free herself from the chains of ‘The Corsican’. Although this was clearly not the only aim of the reforms, the idea of freeing herself from France was the driving force for Prussia.

The Baltic Germans played a significant role in the Baltic Provinces and Russian Empire during the 19th century. Important were local developments, mainly in education and economy but also military and politics. It is widely known that the Baltic Germans were worthy military men during the existence of the Russian Empire and that is why many of them are widely mentioned in the historiography of the Baltic Germans. The diplomats of Baltic German origin also played a significant role in their own field, representing Russian Empire in the most important diplomatic events, but there is no special study about them. It is very interesting to see which role they played in the European events, especially during the Napoleonic Wars, when the whole continent was in disarray. In this study, the reign of Alexander I will be taken under a closer look, because this period was important in the European, Russian but also Baltic history. The dissertation will also concentrate on the Baltic Germans in the Russian foreign political structure. It is important to analyse the statistics concerning the Baltic German diplomats where the focus will be on the diplomats of higher rank and short biographies will also be given. In the end, a further research question about the standpoints and interests of the Baltic German diplomats will be posed. The aim of this study is to bring new viewpoints and information to historiography which would help better understand

the role of the Baltic Germans in the service of the Russian Empire in the context of Russo-Prussian relations between 1806 and 1812.

The Baltic German diplomats during the reign of Alexander I were highly represented if one compares the number of Germans with the number of Russians. The Baltic German diplomats had an important place to fill in the Russian diplomatic service in the first quarter of the 19th century when in the consequence of the Napoleonic Wars and the different congresses which brought this period to an end, great changes were made in the foreign political structures of the empire. The Napoleonic Wars were also important in the reorganising of European diplomacy where Baltic Germans also played their role. At the Congress of Vienna, which ended the Napoleonic Wars, the great powers agreed on a diplomatic system and rules which were consolidated during the following congresses. Tens of Baltic German diplomats represented Russia in Europe during the Napoleonic Wars performing many different tasks. The actions of the Baltic German diplomats show that they were involved in many different diplomatic events and many were witnessed with their own eyes. Comparing the number of Baltic German diplomats to the number of Baltic German military men the latter was definitely higher, but the military structure was bigger in essence and the change of the personnel was also higher, because many officers had to leave their life on the battlefield. The diplomatic service was more sustained and less dangerous, and the positions were steadier. But as in the army, Baltic Germans also served in all diplomatic ranks including the foreign minister and they were very valued servants until the end of the Russian Empire.

The second part of this dissertation will focus on the period between 1806–1810. In this part, an overview of Russian and Prussian foreign policy leading to the Napoleonic Wars will also be given. It can be seen that when Russia fulfilled their goals in the north and south, her focus turned to the west. During the 18th century, Russia became one of the great powers of Europe. Between 1795–1805 was the period of Prussian neutrality. After the Peace of Basel, Prussia decided to stay neutral in European politics. The North German neutrality zone was established and protecting its neutrality became Prussia's main interest during these years. However, violations by Napoleon forced Prussia to step back into the stage of European politics. The Hannover crisis and the Rumbold affair were the main reasons, why Prussia started approaching Russia asking her to wage war against Napoleon. Russia, however, remained idle saying it is not the right time to step up against Napoleon because of his military power. Prussia, becoming more and more frustrated about Napoleon's arrogance, finally declared war on France. It ended with the twin battle of Jena-Auerstedt, where the French crushed the Prussian army and left Prussia in shatters.

Count Gustav Ernst von Stackelberg faced many different tasks during his diplomatic career but the pivotal period was without a doubt the Napoleonic Wars, when Russia took on a role as the defender of Europe. The three-year period in Prussia was one of the toughest for Stackelberg because Prussia's

internal controversies and Russia's inactivity did not let him to use all diplomatic measures. However, it was possible to avoid the disintegration of the Fourth Coalition against Napoleon that was threatened by the deterioration of Prusso-Swedish and Anglo-Prussian relations. It did not avoid the defeat to Napoleon in 1807 but it was important in forming the Sixth Coalition in 1812. One could see from Stackelberg's actions that he was not afraid to criticise Russia's foreign policy if deemed necessary. Russia's inactivity in 1806 caused some distress in Stackelberg because Russia had to involve itself more forcefully in European affairs. It can be speculated that if Prussia had waited a few more months with beginning the war against Napoleon, the events of 1807 would have had a different outcome. However, Stackelberg argued that Russia should have intervened more rapidly and not stay idle by waiting Prussia's first step that had no positive outcome for neither power.

In July 1807, the fate of Prussia was decided in Tilsit, where Napoleon, Alexander and Friedrich Wilhelm met to redraw the European map after the defeats of Prussia and Russia. It was only thanks to Alexander that Prussia survived as an independent state, because Alexander would not let Napoleon have Prussia when French satellite the Grand Duchy of Warsaw was to be established. Prussia, however, lost half of its population and all the territories west of river Elbe and east of river Oder. A huge sum of war indemnities was also forced upon Prussia. After Tilsit, Prussia had to learn how to live under Napoleonic hegemony.

The years between the Treaty of Tilsit and the Franco-Russian war put the relations between Russia and Prussia to the test on several occasions, but certain harmony prevailed because of the common foreign political goals. The relations between Russia and Sweden were more complicated and this was the main question Stackelberg had to deal with in Prussia. As the result of the Treaty of Tilsit, Russia had to join the Continental Blockade. As Sweden refused to act in the same way because of the alliance with Great Britain, it led to the Finnish War in 1808. One of the main reasons for this war was to make Sweden join the economic sanctions against Great Britain but Napoleon allowed Russia to conquer Finland with the Treaty of Tilsit. Stackelberg's task to mediate Russo-Prussian relations was not easy because Prussia did not comply with Russia's wishes because of the military threat coming from Sweden, Great Britain but also France. Count Gustav Ernst von Stackelberg was one of Alexander's most experienced diplomats and it can be said that he was dedicated to maintaining Russia's foreign political position. Stackelberg's career, however, is a great example of how the Baltic German noblemen tied themselves to the Russian state apparatus to preserve their position and privileges in the Baltic provinces and Russia. Diplomatic self-expression and values that Baltic Germans carried were the main reasons why Stackelberg too was highly valued amongst the imperial officials and the European diplomatic corps.

The third part of this dissertation focuses on the period of 1810–1812, when count Christoph Heinrich von Lieven served as a Russian envoy in Berlin. By 1810, Napoleon had reached the peak of his influence in continental Europe. At

the same time, Russia and Prussia realised that this situation could not last since the Continental Blockade and war contributions enforced by Napoleon continuously destroyed the economy of Russia and Prussia. Therefore, Russian and Prussian leaders were planning a new alliance against Napoleon, which required more well-advised and sensitive preparation than ever. The Polish question and the question of dynastic marriage between courts of France and Russia added salt on the wounds. In this conflict, Prussia's sympathy laid on the Russian side, but because of the fear of Napoleon, Prussia remained in camp with France. Since Russian leader Alexander I and Frederick William III of Prussia held a close friendship, the czar sent his confrere Christopher Heinrich von Lieven as a Russian envoy to Berlin. His task was to aid Prussia in the question of contributions and then create favourable ground for a Russian-Prussian alliance that would support the political status of both countries. Other major topics during Lieven's term were the issue of the Duchy of Oldenburg occupied by the French, Prussian General Gerhard von Scharnhorst's secret missions to St Petersburg and Vienna and forwarding military information to St Petersburg. The year of 1812 presented the possibility that in return for the union and in case of a successful Russian campaign, Napoleon may grant the Baltic Provinces to Prussia. Lieven had an important role in all these topics, as he was communicating closely not only with Prussian statesmen, but also with King Frederick William III of Prussia himself, gaining a reputable position in the Prussian governing district. Although the Russo-Prussian alliance was not immediately created as a result of Lieven's work, his role was imperative considering the Convention of Tauroggen and the new coalition against Napoleon in 1813, when the Prussians went over to the Russian side after Napoleon's Russian campaign had failed. Lieven's work largely ensured that Russo-Prussian relations did not weaken even during complicated political conditions. Although Prussia and Russia were close to signing an offensive treaty against Napoleon in the end of 1811, Prussia gave ground to Napoleon's pressure and signed a new treaty on 24th of February 1812. It meant that Prussia had to give Napoleon 20 000 soldiers for his Russian campaign. In December the same year, Prussia agreed to give Napoleon more soldiers, but everything changed after the 30th of December when the Prussian general Ludwig Yorck von Wartenburg signed the Convention of Tauroggen with the Russians. It meant that Prussian forces that fought in Grande Armée against Russia now turned against Napoleon. General Yorck acted on his own and without king's permission. However, in the end it seemed to be the right thing to do, because from this point onwards, Prussia turned against Napoleon for good. It all culminated in October 1813 with the Battle of Nations near Leipzig, where the coalition forces crushed Napoleon's Grande Armée. After this, Napoleon never returned to Germany.

It can be seen, and what this dissertation also suggests, that Russia's and Prussia's foreign policy during the reign of Napoleon was not an easy affair. Having to deal with many different factors, which came from outside as well as inside, shaped their foreign political actions and preferences. It is, however,

clear that during the years 1806–1812 Russia and Prussia had one foreign political objective that never changed – to defeat Napoleon. This objective was finally accomplished in 1813, when Prussia was finally freed from the grip of Napoleon. It took two more years and more than one military encounter before Napoleon was finally defeated with the help of the Prussians and the British in the battle of Waterloo in 1815. The age of Napoleon became to an end and Europe was freed from the French hegemony.

But many further questions arose during the research of this topic. What were the personal interest of Baltic German diplomats during the reign of Alexander I? It must be asked if they used their positions for their own personal and national interests or were they totally loyal to their Emperor. We saw that neither Stackelberg nor Budberg did not always agree with the Emperor and the implementation of Russian foreign policy. But did they criticise Russia only because of the good will of Europe and Russia, or did they have other interests? Important, however, is that the Baltic Germans were always in between being culturally independent and loyal to their background but on the other side loyal servants to the Russian Empire and its Emperor. It has been argued that the Baltic German attitudes were most definitely anti-Napoleon and patriotic towards Russia, but this question deserves further research based on the actions of other Baltic German diplomats as well.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv

Fond 1862 – Perekond Stackelbergi fond

Архив внешней политики Российской империи

Fond 133 – Канцелярия Министерства иностранных дел

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz

I. HA GR, Rep. 11 – Auswärtige Beziehungen, Akten

III. HA.MdA I – Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten

Publitseeritud allikad

Bailieu, P., *Briefwechsel König Friedrich Wilhelm's III und Königin Luise mit Kaiser Alexander I* (Leipzig: S. Hirzel, 1900)

Bailieu, P., *Preussen und Frankreich von 1795 bis 1807: Diplomatische Correspondenzen* (Leipzig, 1881–1887)

Bienemann, F., *1812: Baltische Erinnerungsblätter* (Riga: Jonck & Poliewsky, 1912)

Bourgogne, F., *Sõjamälestused 1812.–1813. a.* (Tartu: Postimees, 1912)

Boyen, H. von, *Erinnerungen, 1771–1813* (Berlin, 1953)

Clausewitz, C. von, *Der Feldzug von 1812 in Russland, der Feldzug von 1813 bis zum Waffenstillstand und der Feldzug von 1814 in Frankreich* (Berlin: Ferdinand Dümmler, 1835)

Danske Tractater, 1751–1800 (Kopenhagen: J. Jørgensen & Co., 1882)

Eckardt, J. (toim.), *York und Paulucci: Aktenstücke und Beiträge zur Geschichte der Convention von Tauroggen* (Leipzig: Veit, 1865)

Gielgud, A. (toim.), *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and his Correspondance with Alexander* (London, 1888)

Gneisenau, A. N. von, *Gneisenau: ausgewählte Briefe und Schriften: demokratische Profile* (Bonn, 1987)

Griewank, K. (toim.), *Gneisenau. Ein Leben in Briefen* (Leipzig: Koehler & Amelang, 1939)

Herold, J. C., *The mind of Napoleon: a selection from his written and spoken words* (New York: Columbia University Press, 1955)

Kunisch, J., Sikora, M. (toim.), *Gerhard von Scharnhorst, Private und dienstliche Schriften, Bd. 7: Organisator, Ingenieur, Geheimdiplomat: Preußen 1811–1812* (Köln, 2014)

Linnenbach, K., (toim.), *Scharnhorsts Briefe: Privatbriefe* (München & Leipzig: Georg Müller, 1914)

Löwenstern, W. von, *Ühe liivimaalase mälestused aastatest 1790–1815* (Tallinn: Varrak, 2017)

Metternich, P. R. (toim.), *The Memoirs of Prince Metternich, 1773–1815* (London: Richard Bentley & Son, 1880)

Nesselrode, A. de (toim.), *Lettres et Papiers du Chancelier Comte de Nesselrode (1760–1850). Tome III, 1805–1811* (Pariis, 1904)

Ompfeda, F. von (toim.), *Politische Nachlass des hannoverschen Staats- und Cabinetts-ministers, Ludwig von Ompfeda aus den Jahren 1804 bis 1813. Abtheilung I. Aus den Jahren 1804 bis 1809* (Jena, 1869)

- Quennell, P. (toim.), *Vertrauliche Briefe der Fürstin Lieven* (Berlin: Stauben-Verlag, 1939)
- Ranke L. von (toim.), *Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von Hardenberg*, 5 Bände (Leipzig: Duncker & Humblot, 1877)
- Schladen, F. von, *Preussen in den Jahren 1806 und 1807. Ein Tagebuch* (Mainz: Victor von Zabern, 1845)
- Seydlitz, A. F. F. von, *Tagebuch des Königlich Preußischen Armeekorps unter Befehl des General-Lieutenants von York im Feldzuge von 1812* (Berlin und Posen: Mittler, 1823)
- Temperley, H. (toim.), *Das Tagebuch der Fürstin Lieven: mit politischen Skizzen und einigen Briefen* (Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1926)
- The Duc de Broglie, *The Memoirs of the Prince de Talleyrand, Vol. 1* (London, 1891)
- Thompson J. M. (toim.), *Letters of Napoleon* (Oxford: Basil Blackwell, 1934)
- Uexküll, J.-D. von, *Sõjas ja armastuses. Boris Uxkulli päevaraamat Napoleoni ajastust* (Tallinn: Varrak, 2015)
- Wilson, R. T., *Narrative of Events during the Invasion of Russia by Napoleon Bonaparte and the Retreat of the French Army, 1812* (London, 1860)
- Wohlwill, A., *Actestücke zur Rumbold'schen Angelegenheit* (Hamburg, 1881)
- Императорское Русское историческое общество (väljaandja), *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, 148 том. (Peterburi, 1867–1916)
- Мартенс, Ф. Ф. (toim.), *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*, 15 том. (Peterburi: Типография Министерства Путей Сообщения, 1874–1909)
- Нарочницкий, А. Л. (toim.), *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел. Серия первая 1801–1815 гг.* (Moskva: Издательство Политической Литературы, 1960–1972)
- Остерман, А. И., ‘Записка о политических отношениях России к европейским государствам, Турции, Персии и Китаю, поданная в верховный тайный совет вице-канцлером бароном Остерманом, в 1726 году’, in: *Русский вестник*, Том 2 (Peterburi, 1841)
- Павлович, Н. (toim.), *Полное собрание законов Российской империи*, 48 том. (Peterburi: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830)

Kirjandus

- Aaslestad, K., Joor, J. (toim.), *Revisiting Napoleon's continental system: local, regional and European experiences* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015)
- Amburger, E., *Geschichte de Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917* (Leiden: E. J. Brill, 1966)
- Anderson, M. S., ‘The Continental System and Russo-British Relations during the Napoleonic Wars’, in K. Bourne, D. C. Watt (toim.), *Studies in International History* (London: Longmans, 1967), lk 68–80.
- Anderson, M. S., *The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919* (London, 1993)
- Andersson, I., *A History of Sweden* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1956)
- Anon., ‘Johann Gustav Magnus von Strandman, russisch kaiserlicher Collegienrath und Ritter’, in: F. C. A. Hasse (toim.), *Zeitgenossen. Ein biographisches Magazin für die Geschichte unserer Zeit. Dritte Reihe, 5. kd, nr XXXV–XXXVI* (Lepizig, 1836), lk 185–192.

- Armstrong, J. A., 'Mobilized Diaspora in Tsarist Russia: The Case of the Baltic Germans', in: J. R. Azrael (toim.), *Soviet Nationality Policies and Practice* (New York, 1978), lk 63–104
- Armstrong, J. A., 'Acculturation to the Russian Bureaucratic elite: The Case of the Baltic Germans', in: *Journal of Baltic Studies* 15 (1984), lk 119–129.
- Azrael, J. Z. (toim.), *Soviet Nationality Policies and Practices* (New York: Praeger, 1978)
- Bartlett, R., *Human Capital: The Settlement of Foreigners in Russia, 1762–1804* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979)
- Bienemann sen., Fr., *Die Statthalterchaftszeit in Liv- und Estland. Ein Capitel aus der Regentenpraxis Katharinas II.* (Leipzig, 1886);
- Bingham, M., *Princess Lieven: Russian intriguer* (London: Hamish Hamilton, 1982)
- Black, J., 'Essay and Reflection: On the 'Old System' and the Diplomatic Revolution' of the Eighteenth Century', in: *International History Review* Vol 12, nr 2 (1990), lk 301–323.
- Braubach, M., *Versailles und Wien von Ludwig XIV bis Kaunitz: die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert* (Bonn: Röhrscheid, 1952)
- Bray, F.-G. de, 'La Russie sous Paul I', in: *Revue d'histoire diplomatique*, 23 (1909)
- Broers, M., *Europe under Napoleon 1799–1815* (London: Arnold, 1996).
- Broers, M., *Napoleon. Soldier of Destiny, 1769–1805* (London: Faber and Faber, 2014)
- Broers, M., *Napoleon. The Spirit of Age, 1805–1810* (London: Faber and Faber, 2018)
- Bruiningk, H. von, 'Zur Geschichte der livländischen Privilegien', in: *Baltische Monatsschrift* 49 (1900), lk 236–248, 311–319, 391–401.
- Brunnow, E. P. von, 'Aperçu des principales transactions du Cabinet de Russie sous le regnes de Catherine II, Paul I et Alexander I', in: *Сборник Императорского Русского Исторического Общества* 31 (Peterburi: 1880), lk 197–416.
- Bruun, G., *Europe and the French Imperium, 1799–1814* (New York: 1938)
- Brückner, A., *Die Europäisierung Russlands. Land und Volk* (Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1888)
- Brüggemann, K., Laur, M., Piirimäe, P. (toim.), *Die baltischen Kapitulationen von 1710. Kontext – Wirkungen – Interpretationen* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2014)
- Bushkovitch, P., *Lühike Venemaa ajalugu* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017)
- Cate, C., *The War of the Two Emperors. The Duel between Napoleon and Alexander: Russia, 1812* (New York, 1985)
- Cerpinska, A., *Rīgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā* (Riia, 2010)
- Chandler, D., *The Campaigns of Napoleon* (London: Weidenfeld & Nicolson Ltd, 1966)
- Charmley, J., *The princess and the politicians: sex, intrigue and diplomacy, 1812–40* (London: Viking, 2005)
- Citino, R. M., *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich* (Lawrence: University Press of Kansas, 2005)
- Clark, C., *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947* (London: Penguin, 2007)
- Cochenhausen, F. von, *Gneisenau, der Überwinder Napoleons* (Hamburg: Hanseatische Verlaganstalt, 1943)
- Craig, G. A., 'Stein, Scharnhorst und die preussischen Reformen', in: O. Büsch, W. Neugebauer (koost.), *Moderne Preussische Geschichte, 1648–1947. Eine Anthologie* (Berlin, New York: de Gruyter, 1981), lk 810–826.

- Craig, G. A., *The Politics of the Prussian Army, 1640–1945* (Oxford: Clarendon Press, 1964)
- Cromwell, J. L., *Dorothea Lieven: a Russian princess in London and Paris: 1785–1857* (London: McFarland & Co, 2007)
- Crouzet, F., 'Wars, Blockade and Economic Change in Europe, 1792–1815', in: *Journal of Economic History*, Vol. 24 (1964), lk 567–590.
- Danilevski, N., *Venemaa ja Euroopa* (Tartu: Ilmamaa, 2013)
- Davies, N., *God's Playground: A History of Poland. Volume 1: The Origins to 1795* (New York: Columbia University Press, 2005)
- Dilthey, W., *Studien zur Geschichte des deutschen Geistes. Gesammelte Werke, Band III* (Göttingen: B. G. Teubner, 1959)
- Droysen, J. G., *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Yorck von Wartenburg* (Berlin: Veit und Comp., 1851).
- Duadet, E., *Une vie d'ambassadrice au siècle dernier: la princesse de Lieven* (Paris: Plon, 1904)
- Dwyer P. G., *Talleyrand* (London, 2002)
- Dwyer, P. G., 'The Politics of Prussian Neutrality, 1795–1805', *German History*, Vol. 12, Nr. 3 (Oktoober 1994), lk 351–373.
- Dwyer, P. G., 'The Two Faces of Prussian Foreign Policy: Karl August von Hardenberg as Foreign Minister, 1804–1815', in: Stamm-Kuhlmann, T. (toim.), *Freier Gebrauch der Kräfte* (München: Oldenbourg Verlag, 2002), lk 75–92.
- Dwyer, P. (toim.), *The Rise of Prussia, 1700–1830* (Harlow: Pearson Education, 2006)
- E. B., 'Zur Lage', in: *Baltische Monatsschrift* 19 (Riia, 1870), lk 1–19.
- Eckardt, J., 'Die Einführung der Statthalterschaftsverfassung in Livland im Jahre 1783', *Baltische Monatsschrift* 16 (1867), lk 386–417.
- Elias, O.-H., *Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterschaftszeit 1783–1796* (Bonn, 1978)
- Ellis, G., *The Napoleonic Empire* (London, 1991)
- Englund S., *Napoleon: A Political Life* (Cambridge: Harvard University Press, 2004)
- Englund, P., *Poltaava. Ühe armee häving* (Tallinn: Argo, 2006)
- Esdaile, C. J., *The Wars of Napoleon* (London, 1995)
- Esdaile, C., *Napoleon's Wars: An International History, 1803–1815* (London: Allen Lane, 2007)
- Evans R. J., *In Defense of History* (New York: W. W. Norton & Company, 1999)
- Feldbaek, O., 'The Foreign Policy of Tsar Paul I, 1800–1801: An Interpretation', in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 30 (1982), lk 16–36.
- Fleischhauer, I., 'The Nationalities Policy of the Tsars reconsidered: The Case of the Russian Germans', in: *The Journal of Modern History*, Vol. 53, No. 1 (Märts, 1981), lk D1065–D1090.
- Fleischhauer, I., *Die Deutschen im Zarenreich: Zwei Jahrhunderte deutsch-russische Kulturgemeinschaft* (Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 1986)
- Gates, D., *The Napoleonic Wars, 1803–1815* (London: Arnold, 1997)
- Gernet, A. von (koost.), *Archiv der Familie von Stackelberg. I. Band. Quellen aus dem Majoratsarchiv zu Isenhof nebst einem Anhang* (Peterburi, 1898)
- Gornischeff, F., 'Baltisakslaste roll Vene keisririigi välisteenistuses ja Euroopa poliitikas Aleksander I valitsemisajal', in: *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 4 (2016), lk 40–59.

- Gornischeff, F., 'Graf Christoph Heinrich von Lieven als russländischer Diplomat in Preußen, 1810–1812', in: *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 13 (2018), lk 105–120.
- Gornischeff, F., 'Tauroggeni konventsiooni diplomaatiline eellugu ja tulemused ning tähtsus Euroopa ja Baltimaade ajaloos', in: Hiio, T. (toim.), *200 aastat Napoleoni sõjakäigust Venemaale ja selle mõju Läänemere maadele. Eesti sõjaajaloo aastaraamat*, 3 (9) (Tallinn-Viimsi: Tallinna Ülikooli Kirjastus ja Eesti Sõjamuuseum, 2013), lk 27–58.
- Grimberg C. G., 'De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen, 1804–1808', in: *Göteborgs Hogskolas Årsskrift, Band 9* (Göteborg, 1903), lk 1–145.
- Grimsted, P. K. (toim.), *Archives of Russia. A Directory and Bibliographic Guide to Holdings in Moscow and St. Petersburg* (Armonk ja London: M. E. Sharpe, 2000)
- Grimsted, P. K., *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825* (Berkeley: University of California Press, 1969)
- Grobbe T., *Die Konvention von Tauroggen* (Diss., Universität Marburg, 1893)
- Grossen Generalstabe, Abtheilung für Kriegsgeschichte (väljaandja), 'Die Theilnahme des Preussisches Hülfskorps an dem Feldzuge gegen Russland im Jahre 1812', in: *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften* Vol. 4, Nr. 24 (Berlin: Mittler & Sohn, 1898), lk 433–566.
- Hartley, J. M., *Alexander I* (London, 1994)
- Hartley, J., Lieven, D. (toim.), *Russia and the Napoleonic Wars. Wars, Culture and Society, 1750–1850* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015)
- Hartwich, J. von, *1812: Der Feldzug in Kurland* (Berlin: Eisenschmidt, 1910)
- Hassel, P., *Geschichte der preussischen Politik 1807 bis 1815. Erster Theil (1807, 1808)* (Leipzig, 1881)
- Hausherr, H., *Erfüllung und Befreiung. Der Kampf um die Durchführung des Tilsiter Friedens 1807/1808* (Hamburg, 1935)
- Heckscher, E., *The Continental System: an economic interpretation* (Oxford, 1922)
- Helme, R., *1812. aasta Eestis ja Lätis* (Tallinn: Olion, 1990)
- Helme, R., *Kindralfeldmarssal Barclay de Tolly* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006)
- Hiio, T. (toim.), *200 aastat Napoleoni sõjakäigust Venemaale ja selle mõju Läänemere maadele. Eesti sõjaajaloo aastaraamat*, 3 (9) (Tallinn-Viimsi: Tallinna Ülikooli Kirjastus ja Eesti Sõjamuuseum, 2013)
- Hiio, T., Piirimäe, H. (toim.), *Universitas Tartuensis, 1632–2007* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007)
- Hintze, O., 'Machtpolitik und Regierungsverfassung', in: O. Hintze (toim.), *Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungne zur allgemeinen Verfassungsgeschichte* (Göttingen, 1962), lk 424–456.
- Hintze, O., 'Military Organization and the Organization of the State', in: F. Gilbert (toim.), *The Historical Essays of Otto Hintze* (New York: Oxford University Press, 1975), lk 178–215.
- Holland J. R., *The Revolutionary and Napoleonic Era, 1789–1815* (Cambridge, 2013)
- Horn, D. B., 'The Diplomatic Revolution', in: J. O. Lindsay (toim.), *The New Cambridge Modern History, Vol. 7. The Old Regime: 1713–63* (Cambridge: Cambridge University Press, 1957), lk 449–464.
- Hornung, K., *Scharnhorst: Soldat-Reformer-Staatsman: die Biographie* (München: Bechtle 1997)

- Huber, E. H., *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band I: Reform und Restauration, 1789 bis 1830* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1957)
- Hyde, H. M., *Fürstin Lieven: Die diplomatische Sibylle Europas* (Berlin, 1939)
- Ibbeken, R., *Preussen 1807–1813: Staat und Volk als Idee und in Wirklichkeit. Darstellung und Dokumentation* (Köln/Berlin: Grote, 1970)
- Iskjul, S., 'Deutsch-russische Beziehungen und das französisch-russische Bündnis (1807–1808)', in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 40, Heft 2 (1992), lk 178–196.
- Jürjo, I., 'Prantsuse revolutsiooni retseptioon Baltimaadel', in: I. Pöltsam-Jürjo, T. Tannberg (koost.), *Ideed ja ühiskond. Balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011), lk 97–117.
- Kaplan, H., *The First Partition of Poland* (New York: Columbia University Press, 1962)
- Klessmann, K. (toim.), *Deutschland unter Napoleon in Augenzeugenberichten* (München, 1976)
- Klibanski, H. O., 'Die rechtliche Stellung der Ausländer in Russland', in: H. O. Klibanski (toim.), *Handbuch des gesamten russischen Zivilrechts* (Berlin: Gustav Braunbeck & Gutenberg, 1911), lk 419–472.
- Koch, H. W., *History of Prussia* (London, 2014),
- Koselleck, R., *Preussen zwischen Reform und Revolution: allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Stuttgart: Klett, 1975)
- Kukiel, M., *Czartoryski and European Unity, 1770–1861* (Westport: Greenwood Press, 1981)
- Laidre, M., *Sõnumitooja või salakuulaja? Nüüdisaegse diplomaatia lätited 1454–1725* (Tallinn: Varrak, 2003)
- Laur, M., *Eesti ala valitsemine 18. sajandil, 1710–1783* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000).
- Laur, M., Tannberg, T., Piirimäe, H., Vahtre, S., *Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni* (Tartu: Ilmamaa, 2003)
- Lefebvre, G., *Napoleon* (London & New York: Routledge, 2010)
- Lefebvre, G., *Napoleon: From Tilsit to Waterloo, 1807–1815* (London, 1969)
- Leggiere, M. V., *Napoleon and Berlin: The Franco-Prussian War in North Germany, 1813* (Norman: University of Oklahoma Press, 2002)
- Leppik, L., 'The provincial reforms of Catherine the Great and the Baltic common identity', in: *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (139/140) (2012), lk 55–78.
- Lieven, D. (toim.), *The Cambridge History of Russia. Volume II: Imperial Russia, 1689–1917* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015)
- Lieven, D., *Empire. The Russian Empire and its Rivals* (New Haven ja London: Yale University Press, 2000)
- Lieven, D., *Russia against Napoleon* (London: Penguin, 2016)
- Lieven, D., *Russland gegen Napoleon. Die Schlacht um Europa* (München, 2011)
- Lobanov-Rostovsky, A. A., *Russia and Europe, 1789–1825* (Durham: Duke University Press, 1947)
- Lord Eversley, *The Partitions of Poland* (London: T. F. Unwin Ltd, 1915)
- Lord, R. H., *The Second Partition of Poland* (Cambridge: Harvard University Press, 1915).
- Madariaga, I. de, *Russia in the Age of Catherine the Great* (London: Phoenix Press, 2002)

- Madariaga, I. de, *Russia, Britain, and the Armed Neutrality of 1780* (New Haven: Yale University Press, 1962)
- Markham, F. M. H., *Napoleon and the Awakening of Europe* (London: The English Universities Press Ltd, 1954)
- McGrew, R. E., *Paul I of Russia, 1754–1801* (Oxford: Clarendon Press, 1992)
- McLynn, F., *Napoleon* (Tallinn: Varrak, 2002)
- Meinecke, F., *Das Zeitalter der deutschen Erhebung* (Göttingen, 1957)
- Meissner, B., Eisfeld, A. (toim.), *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Russlanddeutschen zur Modernisierung und Europäisierung des Russischen Reiches* (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1966)
- Meissner, B., 'Verwaltungs- und Rechtsreformen sowie Verfassungspläne im Russischen Reich unter Beteiligung deutscher Akteure und Reformer', in: B. Meissner, A. Eisfeld (toim.), *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Russlanddeutschen zur Modernisierung und Europäisierung des Russischen Reiches* (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1966), lk 53–76
- Melvin, F. E., *Napoleon's Navigation System: A Study of Trade Control during the Continental Blockade* (New York: D. Appleton and Company, 1919)
- Mikhaïlovitch, Nicolas, le Grand-Duc de Russie, *Le comte Paul Stroganov* (Paris, 1905)
- Morley, C., 'Alexander I and Czartoryski: the Polish Question from 1801–1813', *Slavonic and East European Review*, Vol. XXV, Nr. 65 (Aprill 1947), lk 405–426.
- Mowat, R. B., *The Diplomacy of Napoleon* (London, 1924)
- Müller, M. G., *Die Teilungen Polens: 1772, 1793, 1795* (München: C. H. Beck, 1984)
- Nafziger, G., *Napoleon's Invasion of Russia* (Novato, 1988)
- Narkiewicz, O. A., 'Alexander I and the Senate Reform', *The Slavonic and East European Review*, Vol 47, Nr 108 (Jaanuvar, 1969), lk 115–136
- Nesselrode K. R. von, *Des russischen Reichskanzlers Grafen Nesselrode Selbstbiographie* (Berlin, 1866)
- Nicolson N., *Napoleon 1812* (New York: Harper & Row, 1985)
- Nicolson, H., *The Congress of Vienna. A Study in Allied Unity, 1812–1822* (New York, 1974)
- Nipperdey, T., *Deutsche Geschichte, 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat* (München: C. H. Beck, 1998)
- Nölle, A., *Zur Wirksamkeit des baltischen Adels in Russland unter Alexander I. und Nikolaus I.* München, 1940
- Oncken, H., 'Über die Zusammenhänge zwischen äusserer und innerer Politik', in: *Vorträge der Gehe Stiftung zu Dresden* (Dresden ja Leipzig, 1918), lk 7–40.
- Osten-Sacken, P., *Zur Kapitulation der Estländischen Ritter- und Landschaft 1710* (Tallinn, 1910)
- Palmer A., *Alexander I: Tsar of War and Peace* (London, 1974)
- Paret, P., *Yorck and the Era of Prussian Reform, 1807–1815* (Princeton: Princeton University Press, 1966)
- Peterson, C., *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception* (Stockholm: A.-B. Nordiska Bokhandeln, 1979)
- Petre, F. L., *Napoleon's Campaign in Poland, 1806–1807* (London, 2001)
- Pistohlkors, G. von, *Die Geschichte der Deutschen in den baltischen Ländern und die westdeutsche Historiographie nach 1945* (Marburg, 2000)
- Pistohlkors, G. von., *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder* (Berlin, 1994)
- Playfair, W., *Political Portraits in this New Era 2* (London, 1814)

- Plew, J., *Der Bartensteiner Vertrag zwischen Preussen und Russland vom 26. April 1807* (Bartenstein, 1894)
- Price, M., *Napoleon. The End of Glory* (Oxford: Oxford University Press, 2014)
- Puryear, V. J., *Napoleon and the Dardanelles* (Berkeley: University of California Press, 1951)
- Raeff, M., *Michael Speransky. Statesman of Imperial Russia, 1772–1839* (Haag: Martinus Nijhoff, 1957)
- Raeff, M., *Plans for Political Reform in Imperial Russia, 1730–1905* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1966)
- Raeff, M., *Understanding Imperial Russia. State and Society in the Old Regime* (New York: Columbia University Press, 1984)
- Ragsdale, H. (toim.), *Imperial Russian foreign policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993)
- Ragsdale, H., 'Russia, Prussia, and Europe in the Policy of Paul I, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 31 (1983), lk 81–118.
- Ranke L. von, *Das politische Gespräch und andere Schriften zu Wissenschaftslehre* (Halle: N. Niemeyer, 1925)
- Reddaway, W. F., *The Cambridge History of Poland from Augustus II to Pilsudski, 1697–1935* (Cambridge: University Press, 1941)
- Riasanovsky, N., *A History of Russia* (Oxford, 2000)
- Ritter, G., *Die Dämonie der Macht: Betrachtungen über Geschichte und Wesen des Machtproblems im politischen Denken der Neuzeit* (München, 1948)
- Ritter, G., *Stein: Eine Politische Biographie* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1958)
- Rose, J. H., 'A Document Relating to the Continental System', *English Historical Review*, Vol. XVIII, nr 69 (1903), lk 122–124.
- Rose, J. H., 'Canning and the Secret Intelligence from Tilsit. (July 16–23, 1807), *Transactions of the Royal Historical Society, New Series*, Vol. 20 (1906), lk 61–77.
- Rothe, H. (toim.), *Deutsche im Nordosten Europas* (Köln: Böhlau, 1991)
- Rothfels, H., *Reich, Staat und Nation im deutsch-baltischen Denken* (Halle, 1930)
- Ryan, A. N., 'The Defence of British Trade with the Baltic, 1808–1813', *English Historical Review*, Vol. LXXIV (1959), lk 443–466.
- Ryan, A. N., 'Trade with the Enemy in the Scandinavian and Baltic Ports during the Napoleonic War: For and against', *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th series, Vol. 12 (1962), 123–140.
- S. Iskjul, 'Russland und die Oldenburger Krise, 1810–1811', in: *Oldenburger Jahrbuch*, Band 85 (1985), lk 89–110.
- Schiemann, T., *Geschichte Russlands Unter Kaiser Nikolaus I. Band 1: Kaiser Alexander I. und die Ergebnisse seiner Lebensarbeit* (Berlin, 1904)
- Schirren, C., (toim.), *Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga com 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen* (Tartu, 1865)
- Schlau, W. (toim.), *Die Deutschbalten* (München, 1995)
- Schlau, W., *Sozialgeschichte der baltischen Deutschen* (Köln, 2000)
- Schmitt H. A., '1812: Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon', *Journal of Modern History*, Vol. 31, No. 4 (Detsember 1959), lk 325–328.
- Schmitt, C., *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum* (Berlin, 1988)
- Schroeder, P. W., *The Transformation of European Politics, 1763–1848* (Oxford: Clarendon Press, 1994)

- Schulze, H., *Saksa Ajalugu* (Tallinn: Valgus, 2005)
- Scott, H. M., *The Emergence of the Eastern Powers, 1756–1775* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001)
- Scott, J. B. (toim.), *The Armed Neutralities of 1780 and 1800: A Collection of Official Documents* (Oxford: Oxford University Press, 1918)
- Seeley, J. R., *Life and Times of Stein* (Boston: Roberts Brothers, 1879)
- Seraphim, E., *Führende Deutsche im Zarenreich* (Berlin, 1942)
- Shakibi, Z. P., 'Central government', in: D. Lieven (toim.), *Cambridge History of Russia: Volume 2, Imperial Russia, 1689–1917* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)
- Sheehan, J. J., *German History, 1770–1866* (Oxford: Clarendon Press, 1994)
- Simms, B., 'Reform in Britain and Prussia, 1797–1815: (Confessional) Fiscal-Military State and Military-Agrarian Complex', *Proceedings of the British Academy*, Vol. 100 (1999), lk 79–100.
- Simms, B., 'The Return of the Primacy of Foreign Policy', *German History*, Vol. 21, Nr. 3 (2003), lk 275–291.
- Simms, B., 'The Road to Jena: Prussian High Politics 1804–06', *German History*, Vol. 12, Nr. 3 (Oktoober 1994), lk 374–394.
- Simms, B., *The Impact of Napoleon: Prussian high politics, foreign policy and the crisis of the executive, 1797–1806* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002)
- Simms, B., *The Struggle for Mastery in Germany, 1779–1850* (London: Palgrave Macmillan, 1998)
- Sloane, W. M., 'The Continental System of Napoleon', *Political Science Quarterly*, Vol. 13 (1898), lk 213–231.
- Stael von Holstein, R., 'Zur Geschichte der livländischen Privilegien', in: *Baltische Monatsschrift* 51 (1901), lk 1–30, 81–98
- Stamm-Kuhlmann, T., *König in Preussens grosser Zeit. Friedrich Wilhelm III, der Melancholiker auf dem Thron* (Berlin: Siedler, 1992)
- Stauber, R., *Der Wiener Kongress* (Viin: Böhlau, 2014)
- Stulz, P., *Fremdherrschaft und Befreiungskampf: die preussische Kabinettspolitik und die Rolle der Volksmassen in den Jahren 1811 bis 1813* (Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1960)
- Stübig, H., *Scharnhorst: die Reform des preussischen Heeres* (Göttingen: Muster-Schmidt, 1988)
- Sutton, J. L., *The King's Honor and the King's Cardinal: The War of the Polish Succession* (Lexington: University Press of Kentucky, 1980)
- Zamoyski, A., *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow* (London, 2004)
- Zamoyski, A., *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (London: Harper Perennial, 2007)
- Zawadzki W. H., 'Russia and the Re-opening of the Polish Question, 1801–1814', *International History Review*, Vol. 7, No. 1 (February 1985), lk 19–44.
- Zawadzki, W. H., *A Man of Honour: Adam Czartoryski as a Statesman of Russia and Poland, 1795–1831* (Oxford: Clarendon Press, 1993)
- Zonova, T., 'The Consular Service in Russia: Past Problems, New Challenges', in: J. Melissen, A. M. Fernandez (toim.), *Consular Affairs and Diplomacy* (Leiden: Martinus Nijhoff, 2011), lk 173–198.
- Tannberg, T., 'Sõjateaduse õpetamisest Tartu ülikoolis aastatel 1802–1830', in: *Ajalooline Ajakiri* 1/2 (2002), lk 33–48.

- Tannberg, T., 'Sõjatee Tartust Pariisi alla. K. Von Nierothi vabakorpus aastatel 1812–1814', in: H. Piirimäe, C. Sommerhage (koost.), *Tartu, baltisakslased ja Saksamaa* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998), lk 119–139.
- Tannberg, T., *Maakaitseväekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi 1. poolel, 1806–1856* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1996)
- Tarle, E., *Napoleon's Invasion of Russia, 1812* (London: George Allen and Unwin, 1942)
- Tarle, J., *Napoleon* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964)
- Tarle, J., *Talleyrand* (Tallinn: Olion, 1993)
- Tatishchev, S., *Alexandre I et Napoleon* (Pariis, 1894)
- Taube, A. von (toim.), *Deutsche Männer des baltischen Ostens* (Berlin, 1943)
- Taube, A. von, *Die Deutschbalten. Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft* (Lüneburg: Nordland-Druck, 1991)
- Taube, A. von., Thomson, E., *Baltisakslased Eestis ja Lätis. Baltisakslaste ajaloo lühi-ülevaade* (Tartu, 1996)
- Taylor, A. J. P., *The Course of German History* (London, New York: Routledge, 2001)
- Thaden, E., *Russia's Western Borderlands, 1710–1870* (Princeton: Princeton University Press, 1984)
- Thielen, P. G., *Karl August von Hardenberg, 1750–1822* (Köln: Grote, 1967)
- Thomson, G. S., *Catherine the Great and the Expansion of Russia* (London: English Universities Press, 1947)
- Traat, A., Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710⁴, in: A. Vassar (toim.), *Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), lk 103–145.
- Treitschke, H. von, *Napoleons Sturz* (Berlin, 1942)
- Troyat, H., *Aleksander I: Põhjala sfinks* (Tallinn: Kunst, 2000)
- Tulard J., *Napoleon: the Myth of the Saviour* (London: Methuen & Co. Ltd, 1985)
- Wandycz, P., *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918* (Seattle: University of Washington Press, 1974)
- Ward, A. W., *The Cambridge Modern History: Volume IX, Napoleon* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969)
- Welding, O., Amburger, E., Krusenstjern, G. von., Lenz W. (toim.), *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon, 1710–1960* (Köln, Wien, 1970)
- Vernadsky, G., *Political and Diplomatic History of Russia* (London: William and Norgate Ltd., 1935)
- Voss, W., *Die Konvention von Tauroggen* (Diss., Albertus-Universität in Königsberg, 1910)
- Whelan, H. W., *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility* (Köln: Böhlau, 1999)
- Winkelmann, E., (toim.), *Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen* (Tallinn, 1865)
- Wittram, R., *Baltische Geschichte. Die Ostseelände, Livland, Estland, Kurland 1180–1918: Grundzüge und Durchblicke* (München, 1954)
- Wittram, R., *Drei Generationen, Deutschland-Livland-Russland, 1830–1914: Gesinnungen und Lebensformen baltisch-deutscher Familien* (Göttingen: Deuer, 1949)
- Wittram, R., *Geschichte der baltischen Deutschen* (Stuttgart und Berlin, 1939)
- Wittram, R., *Peter der Grosse. Czar und Kaiser* (Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1964)

- Wrangel, M. von, 'Biographie des Ministers Andreas Eberhard von Budberg', in: *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's* (Riia, 1845), lk 25–35.
- Wrangell, W., Krusensjern, G. von, *Eestimaa Rüütelkond* (Tallinn: Argo, 2019)
- Айрапетов, О., *История внешней политики Российской империи, 1801–1914. Т. 1: Внешняя политика императора Александра I, 1801–1825* (Москва: Кучково поле, 2017)
- Безотосный, В. М., *Закаленные эпохой. Российский генералитет Александра I* (Москва, 2015),
- Безотосный, В. М., *Отечественная война 1812 года. Энциклопедия* (Москва: РОССПЭН, 2004)
- Безотосный, В. М., *Россия в наполеоновских войнах, 1805–1815 гг.* (Москва: Rosspen, 2014)
- Бильбасов, В. А., *История Екатерины Второй в 2 томов* (Berlin: Friedrich Gottgeiner, 1896–1900)
- Богданович, М. И., *История Отечественной войны 1812 года, Том 1* (Peterburi, 1859)
- Будник, И. В. (toim.), *Архив внешней политики Российской Империи. Путеводитель* (Minneapolis: East View Publications, 1995)
- Виноградов, В.Н., 'Дипломатия Екатерины Великой: Екатерины II и Французская революция', in: *Новая и новейшая история*, No 6 (2001), lk 109–136.
- Гайнуллин, М., Ильяшевич, В., *Прибалтийцы на российской дипломатической службе* (Tallinn: Tarbeinfo, 2005)
- Гайнуллин, М., *Галерея остзейских героев эпохи наполеоновских войн: исторические портреты* (Tallinn: KPD Kirjastus, 2013)
- Герье, В. И., *Борьба за польский престол в 1733 году* (Москва: В типографии В. Грачева и Ко, 1862)
- Злобин, К. К., 'Дипломатические сношения между Россией и Швецией в первые годы царствования Императора Александра I до присоединения Финляндии к России', in: *Сборник Императорского Русского Исторического Общества, II* (Peterburi, 1868), lk 1–95.
- Злотников, М. Ф., *Континентальная блокада и Россия* (Москва, Leningrad: Наука, 1966)
- Зутис, Я., *Остзейский вопрос в XVIII веке* (Riia: Книгоиздательство, 1946)
- Иванова, Н. И., (toim.), *Немцы в государственности России* (Peterburi, 2004)
- Ильяшевич, В., *Прибалтийцы на российской государственной службе* (Tallinn: Tarbeinfo: Эстонское отделение Союза писателей России, 2009)
- Искюль, С. Н., *Внешняя политика России и германские государства, 1801–1812* (Москва: Indrik, 2007)
- Карев, В., Кубицкая, О. (toim.), *Немцы России: энциклопедия* (Москва: Общественная Академия наук российских немцев, 1999–2006)
- Копелев, Д., *На службе империи. Немцы и Российский флот в первой половине XIX века* (Peterburi: Европейский университет, 2010)
- Милютин, Д. А., *История войны 1799 года между Россией и Францией в царствование императора Павла I, 3 т.* (Peterburi: Тип. Имп. Акад. наук, 1857)
- Н. П. Таньшина, *Княгиня Ливен: любовь, политика, дипломатия* (Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2009)

- Орлик, О., *История внешней политики России: первая половина XIX века : от войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.* (Moskva: Международные отношения, 1995)
- Очерк истории Министерства иностранных дел, 1802–1902* (Peterburi, 1902)
- Полиевктов, М. А., *Балтийский вопрос в русской политике после Ништадтского мира, 1721–1725* (Peterburi: Тип. М.А. Александрова, 1907)
- Половцов, А. А., (toim.), *Русский биографический словарь* (Peterburi: Тип. И.Н. Скороходова, 1896–1918)
- Попов, А. Н., *Сношения России с европейскими державами перед отечественной войной 1812 г.* (Peterburi, 1876)
- Приходько, М. А., 'Историко-правовые особенности структурной организации министерства иностранных дел', in: *Lex Russica*, No 1 (2010), lk 75–95.
- Раскин, Д. И., *Министерская система в Российской империи: К 200-летию министерств в России* (Moskva: Rosspen, 2007)
- Сироткин, В. Г., 'Континентальная блокада и русская экономика', in: *Вопросы военной истории России XVIII и первой половины XIX века* (Moskva, 1969), lk 54–77.
- Соловьёв, С. М., *История падения Польши* (Moskva: Тип. Грачева и комп, 1863)
- Тарле, Е. В., *Континентальная блокада: Исследование по истории промышленности и внешней торговли Франции в эпоху Наполеона I* (Moskva: Задруга, 1913)
- Чечулин, Н. Д., *Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II, 1762–1774* (Peterburi: Тип. Главного Управления Уделов, 1896)

Internetiallikad

<http://ais.ra.ee/>
<http://archivdatenbank.gsta.spk-berlin.de>
<https://bbld.de>
<http://dietrich.soundtoll.nl>
<http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/?mode=0>
<http://germanhistorydocs.ghi-dc.org>
<https://idd.mid.ru>
<https://sok.riksarkivet.se>
<http://www.napoleon-series.org>
<http://www.rusdiplomats.narod.ru>
<http://www.staatskanzler-hardenberg.de>

LISAD

LISA 1. Baltisaksa diplomaadid Aleksander I valitsemisajal

Gotthard Emanuel von Aderkas (1773–1861)⁸¹² – Sündis Pöides, Saaremaal. Alates 1791. aastast teenistuses Vene Välisasjade Kolleegiumis, 1795. aastal vabastati riigiteaduste õpinguteks Göttingeni Ülikoolis. Pärast õpinguid taas Välisasjade Kollegiumis Õukondade osakonnas, seejärel lähetati Stuttgarti ja Karlsruhe. 1808. aastal liitus saatkonnaga Preisimaal ning 1809. aastal määrati konsulaaragendiks Kristiansandi, Norrasse. Aastatel 1810–1820 oli konsul Lüübekis, seejärel Peterburis haridusametite liige. Töötas kuni 1859. aastani haridusvaldkonnas. 1851. aastal sai salanõunikuks, misjärel tõmbus tagasi oma valdustesse Pöides. Suri Kuressaares.

Konstantin Friedrich von Benckendorff (1784–1828)⁸¹³ – Sündis Peterburis Liivimaa sõjakuberner Christoph von Benckendorffi pojana, kes soovis temast teha diplomaadi. Konstantin sai hariduse Peterburis Abbé Nicolle-i erakoolis. Astus 1799. aastal diplomaatilisse teenistusse (teistel andmetel juba 13-aastasena), ülendati 1803. aastal kammerjunkruks ja määrati Berliini Vene keisririigi saatkonda, kus teenis 1806. aastani. Seejärel oli alates 1809. aastast Napolis saatkonnasekretär. 1812. aastal ülendati kammerhäraks. Samal aastal määrati ta omal soovil sõjaväkke, võttis osa Smolenski lahingust ja Vilniuse vallutamisest ning Euroopa sõjakäigust Saksamaal ja Prantsusmaal (1813–1815). Teenis oobersti ja tiibadjutandina, 1814. aastal ülendati kindralmajoriks ja 1815. nimetati tragunipolgu komandöriks (teenis ka Püha Georgi ordeni III klassi). Pärast aastatel 1816–1819 kehva tervise tõttu võetud puhkust välismaal asus ta 1820. aastal saadikuna tööle Karlsruhe ja Stuttgartis, kus viibis kuni 1825. aastani. Aastatel 1826–1827 võttis osa Vene-Pärsia sõjast, ülendati 1826. aastal kindraladjutandiks ja 1827. aastal kindralleitnandiks. Suri 1828. aastal sõjas Türgi vastu suri tüüfusesse pärast edukat rünnakut Varnale. Maetud Heslachisse Stuttgarti lähistel.

Ernst Phillip von Brunnow (1797–1875)⁸¹⁴ – Sündis Dresdenis, lõpetas 1818. aastal Leipzigi Ülikooli õigusteaduskonna ning astus samal aastal Vene välis-teenistusse. Saatis aastatel 1818–1821 krahv Sturdzat Euroopa kongressidel, seejärel oli krahv Christoph Heinrich von Lieveni saatjaks. 1823. aastal oli diplomaatiline ametnik krahv Vorontsovi juures Odessas, see järel sai 1828. aastal Peter von der Pahleni (1777–1864) kantseleiülemaks Doonau-ääresetel aladel. Seejärel teenistus Konstantinoopolis. Alates 1832. aastast välisminister

⁸¹² Vt <https://bbld.de/GND1144426472> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸¹³ Vt <https://bbld.de/0000000009790396> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/benkendorff-kh.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸¹⁴ Vt <https://bbld.de/0000000010267893> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/brunnov-fi.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

krahv Nesselrode kaastöötaja, redigeeris olulisi tekste ning sai 1835. aastal ministri nõunikuks. 1839. aastal määrati saadikuks Stuttgarti (1840 sai salanõunikuks), seejärel aastatel 1840–1854 suursaadik Londonis, kus tegeles idaküsimusega, kuid ei suutnud ära hoida Suurbritannia astumist sõtta Venemaaga Krimmi sõjas. Oli aastatel 1855–1856 saadik Saksa Liidus Frankfurtis, osales Venemaa esindajana Pariisi rahukongressil 1856. aastal. Määrati 1856. aastal saadikuks Berliini, kuid jäi Pariisi kuni 1857. aastani. 1858. aastal määrati saadikuks Londonisse, uuesti suursaadikuks Londonis aastatel 1860–1870 ja 1870–1874. Vahepeal oli 1870. aastal väga lühikest aega suursaadik Pariisis kuni Napoleon III tagasiastumiseni. Londonis olles tegeles Poola küsimusega ning suutis venevaenulikkude meelestatust Inglismaal siluda. 1871. aastal saavutas brittidega kokkuleppe Musta Mere neutraliteedi lõpetamiseks. Sai 1871. aastal krahvitiitli. Läks erru 1875. aastal, suri Dresdenis.

Andreas Eberhard von Budberg (1750–1812)⁸¹⁵ – Sündis Riias, astus noorena Vene keisririigi sõjaväeteenistusse, võttes osa Vene-Türgi sõjast aastatel 1768–1774 ja teenides välja kapteni auastme. Hiljem ka brigadir (1789), kindralmajor (1791) ning 1802. aastast jalaväekindral. Nautis 1784. aastast Katariina II soosingut, teda soovitas diplomaadiks Liivimaa kindralkuberner George Browne. Oli seotud troonipärijate Aleksandri ja Konstantini õpetamisega. 1795. aastal saatis Konstantini tulevast abikaasat Koburgist Venemaale. Nimetati 1796. aastal suursaadikuks Rootsi, seda ametit pidas ta vahelduva eduga (1796–1797, 1799–1800, 1801–1802) 1802. aastani, mil lahkus halva tervise tõttu. 1801. aastal ülendati salanõunikuks. 1803. aastal nimetas Aleksander I ta Peterburi kindralkuberneriks, kuid loobus sellest ametkohast kehva tervise tõttu. 1804. aastal kutsus keiser Aleksander I ta Riiginõukogusse, kuid pidi järgmisel aastal taas tervise tõttu lahkuma. 1806. aastal sai ta Vene keisririigi välisministriks, pidades seda ametit 1807. aastani, mil lahkus riigiteenistusest täielikult. Selle põhjuseks on toodud nii kehva tervist kui ka vastumeelsust Venemaa välispoliitika vastu. Suri Peterburis.

Gotthard Wilhelm von Budberg (1766–1832)⁸¹⁶ – Sündis Riias, asus õppima Strasbourgi. Teenis välja ohvitseri auastme, kui asus 1789. aastal ratsaväkke Narva rügementi. Alates 1790. aastast Välisasjade Kolleegiumis. Määrati 1792. aastal saatkonnasekretäriks Stockholmi. Aastatel 1795–1796 teenis sealsamas asjurina, kus tema ülesandeks oli ette valmistada Rootsi kuninga Gustav IV Adolfi ja Vene suurvürstinna Aleksandra Pavlovna abielu. 1796. aastal sai kammerjunkruks, 1801. aastal kammerhäraks, misjärel vabastati teenistusest. 1812. aastal määrati asjuri Vene saatkonda Naapolis, kuid kutsuti peagi Vene-Prantsuse sõja tõttu tagasi. Alates 1818. aastast oli Eestimaa tsiviilkuberner,

⁸¹⁵ Vt <https://bbld.de/GND1168853737> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/budberg-aya.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸¹⁶ Vt <https://bbld.de/GND1173062343> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/budberg-bv.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

kuhu määrati oma sidemete ja teadmiste mõjul Balti kubermangudes. 1826. aastal sai salanõunikuks (1828. aastal omistati talle Püha Vladimiri II klassi orden. Astus sellest ametist enne oma surma haiguse tõttu tagasi. Suri Riia lähedal.

Paul Schilling von Canstadt (1786–1837)⁸¹⁷ – Sündis Tallinnas. 1795. aastal asus kadetina jalaväkke, 1797. aastal Peterburi kadetikorpusesse. Asus 1803. aastal ametisse välisministeeriumisse ning määrati kohe tõlgiks Vene keisririigi esindusse Münchenis. Seal kujunesid tal välja teised huvid ning hakkas tegelema leiutamise ja võitlusega. Võttis 1812–1814 osa Napoleoni-vastasest sõjast ning määrati 1814. aastal taas välisministeeriumisse, kus sai 1818. aastal ka trükikoja direktoriks. 1823. määrati seaduste toimetamisega tegeleva ametkonna presidendiks. 1828. aastal tõeline riiginõunik. Reisis aastatel 1830–1832 Mongoolias ja Hiinas. 1835. aastal sai ministri nõunikuks. Tegeles ka füüsikaga, konstrueerides elektromagneetilise telegraafi, mida ta 1835. aastal Bonnis esitles. Alates 1827. aastast Peterburi Teaduste Akadeemia liige. Suri Peterburis.

Burchard Alexius Konstantin von Krüdener (1746–1802)⁸¹⁸ – Sündis Miitavis (Jelgava), astus 1764. aastal Leipzigi ülikooli õigusteaduskonda, pärast mida asus tööle Vene keisririigi Välisasjade Kolleegiumisse. 1771. aastal asus tõlkijana Madriidi (teistel andmetel atšeenal), seejärel 1772. aastal Varssavisse saatkonna sekretäriks ja 1775. aastal saatkonnasõunikuks. Aastatel 1779–1784 oli minister-resident Miitavis, seejärel aastatel 1784–1785 Veneetsias. 1785. aastal nimetati saadikuks Münchenis, aastatel 1787–1794 teenis saadikuna Kopenhaagenis ning aastatel 1794–1797 saadikuna Madriidis. 1796. aastal nimetati tõeliseks riiginõunikuks, 1800. aastal salanõunikuks. Aastatel 1800–1802 oli saadik Berliinis kuni oma surmani. Preisimaal oli tema ülesandeks sealset õukonda teavitada keisri vahetusest tulenevast poliitikamuutusest ning kinnitada, et Venemaal ja Preisimaal peaksid olema nüüdsest ühised huvid. Oli ju Paul I poliitikaks liit Prantsusmaaga ning sõda Inglismaaga, mida taheti peale sundida ka Preisimaale. Kuid samas kinnitas Krüdener uuele keisrile Aleksandrile, et Prantsusmaad ei ole võimalik ilma Euroopa ühtsuseta ohjata, vihjates eelkõige Austria ja Preisimaa vahelise rivaalitseamise lõpetamisele. Kuid Aleksander nägi seda rivaliteeti positiivsest küljest, kuna see kindlustas Venemaa rolli Kesk- ja Ida-Euroopa vahekohtunikuna, andes samal ajal hingamisruumi riigisest reformide läbiviimiseks. Suri Berliinis.

Gotthard Ludwig von Krüdener (1772–1845)⁸¹⁹ – Sündis Tartu lähedal Aru mõisas, õppis Academia Petrinas Miitavis ja Tallinna Toomkoolis. 1788. aastal alustas diplomaatilist teenistust Kopenhaagenis, pärast mitmeid sõite Berliini

⁸¹⁷ Vt <https://bbld.de/0000000010683643> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸¹⁸ Vt Schroeder, *The Transformation of European Politics*, lk 223; <https://bbld.de/000000037420747X>; <http://www.rusdiplomats.narod.ru/kridener-ai.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸¹⁹ Vt <https://bbld.de/0000000056655445> (viimati vaadatud 16.05.2019)

taas Kopenhaagenis ja Lissabonis. Aastatel 1806–1808 asjur Berliinis Preisi kuninga õukonnas, Stackelbergi alluvuses. Järgnes Friedrich Wilhelm III ka Königsbergi ja Memelisse. 1807 sai kammerjunkruks. Teenis ka Lõuna-Saksamaal, Šveitsis ja taas Taanis. 1816–1817 asjur Saksimaal. Lahkus tõelise salanõunikuna ametist ja elas välismaal. Suri oletatavasti Holsteinis.

Paul von Krüdener (1784–1858)⁸²⁰ – Sündis Miitavis Burchard Alexius Konstantin von Krüdeneri pojana, astus 1793. aastal Leipzigi ülikooli. Alates 1797. aastast Välisasjade Kollegiumi teenistuses Peterburis. 1802–1805 saatkonna sekretär Preisimaal, Berliinis, kuhu sattus oma isa vana sõbra ja uue Vene saadiku Berliinis Maximilian von Alopäuse kaudu. Elas kolme aasta jooksul pillavat elu, kaardimängu tagajärjel tekkisid võlad ning armuafääri tagajärjel kutsuti duellile, kus tema vastane surmavalt haavata sai. Selle tulemusena lahkus läbi Dresdeni Peterburi, kus ta 1805. aastal nimetati välisministeeriumi kantselei nõunikuks. 1806. aastal väidetavalt taas Berliinis (tegelikkuses on teda segamini aetud Gotthard Ludwig von Krüdeneriga, kes on teisest Krüdeneride liinist), teistel andmetel ka Karlsruhe. 1809. aastal saatkonna nõunik Pariisis, arreteeriti 1813. aasta juulis Napoleoni käsul, kuid põgenes sama aasta detsembris. Paul von Krüdeneri diplomaadikarjäär sai seejärel tuule tiibadesse (langes kokku ajaga, mil tema emal Barbara Juliane von Krüdeneril oli keiser Aleksandrile suur mõju). Pärast Napoleoni sõdade lõppu teenis Bernis saatkonna sekretärina, aastatel 1815–1826 oli sealsamas asjur. Seejärel aastatel 1826–1837 saadik Washingtonis (1834. sai salanõunikuks) ning aastatel 1837–1858 saadik Bernis kuni surmani.

Christoph Heinrich von Lieven (1774–1839)⁸²¹ – Sündis 1774. aastal Kiievis Vene kindralmajori Otto Heinrich von Lieveni ja Charlotte von Gaugrebeni pojana. Tema karjäär oli märkimisväärselt kiire: 1794. aastal sõjaväeteenistusse asunud Lievenist sai 1797. aastal keiser Paul I tiibadjutant. 1798. aastal ülendati ta kindralmajoriks, aastatel 1798–1808 oli ta Paul I ja Aleksander I kindraladjutant, sealjuures aastatel 1806–1808 kindralleitnandiks ülendatuna keisri sõjakantselei juhataja. Kindraladjutandina saatis Lieven keiser Aleksander I ka Tilsitis, kus 1807. aasta suvel kirjutati alla rahule Prantsusmaa ja Venemaa vahel.⁸²² Ta oli Aleksandri kaaskonna noorim kindral, keda on iseloomustatud kui rahulikku, taktitundelist, tagasihoidlikku ja töökat meest, kes teenis Tilsiti ajal keisri isikliku sõjasekretariaadi juhina, millega tegelikkuses kaasnes suur võim. Kuna Aleksander ei olnud ise sõjaasjades niivõrd kogenud, siis oli kindraladjutant Lieveni roll ürpis suur ning teda on osade vene ajaloolaste poolt peetud isegi keisri esimeseks asetäitjaks sõjaasjade alal.⁸²³ Kiirele tõusule karjääriredelil aitasid kaasa perekondlikud sidemed – Lieveni ema oli Paul I

⁸²⁰ Vt <https://bbld.de/0000000042044918> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/kridener-pa.html> (viimati vaadatud 16.05.2019)

⁸²¹ Vt <https://bbld.de/0000000013590987> (viimati vaadatud 08.07.2019)

⁸²² F. L. Petre, *Napoleon's Campaign in Poland, 1806–1807* (London, 2001), lk 345.

⁸²³ Lieven, *Russia Against Napoleon*, lk 49.

nooremate laste, Aleksandri ja Nikolai õpetaja ning Lieven ise mõlema tulevase keisriga sõbrasuhetes. Diplomaadikarjääri alustas Christoph Heinrich von Lieven 1810. aastal saadikuna Berliinis, jätkates seda 1812. aastal suursaadikuna Londonis, kuhu ta jäi 1834. aastani. Samal aastal määrati Lieven Riiginõukogu liikmeks ja 1836. aastal ülemtseremooniameistriks (õukonnateenistuse kolmas aste, vastas salanõunikule ja kindralleitnandile). Ta oli Bukaiši (Fockenhof) mõisnik Kuramaal. Lieven suri 1839. aastal Roomas, saates tulevast keisrit Aleksander Nikolajevitši (Aleksander II) tema suurel Euroopa reisil. Ta on maetud Mežotne mõisa Lõuna-Lätis. 1800. aastal abiellus Lieven Eestimaa kubermangust pärit Dorothea von Benckendorffiga (1785–1857), kellest kujunes hiljem Euroopa poliitika ja seltskonnaelu mõjukamaid naisi. Dorothea vennad, Alexander ja Konstantin, olid samuti hinnatud sõjaväelased ja diplomaadid ning figureerisid Napoleoni-vastases võitluses. Christoph Heinrichi ja Dorothea abielust sündis üks tütar ja viis poega. Dorothea von Lieven elas kuni aastani 1857 Pariisis, surres 71-aastasena.

Heinrich Carl Ludwig von Löwenstern (1783–1843)⁸²⁴ – Sündis Kuigatsi (Kuikatz) külas Liivimaal (tänapäeval Puka vald). Asus noorena Peterburi kaardiväejunkruks, 1800. aastal juba välisministeeriumisse. Aastatel 1801–1810 teenis väidetavalt tõlgina Vene saatkonnas Pariisis, kuigi ametlikes dokumentides see ei kajastu (Pariisis puudus ka esindus). 1804. aastal ülendati kolleegiumiassessoriks, 1808. aastal õuenõunikuks. Seejärel teenis aastatel 1810–1816 riigikassas ja rahandusministeeriumi kantseleis. Aastatel 1816–1842 töötas Eestimaa asekuubernerina. 1818. aastal ülendati kolleegiuminõunikuks, 1820. aastal riiginõunikuks ja 1826. aasta tõeliseks riiginõunikuks koos Püha Anna I klassi ordeniga. Suri Tallinnas.

Peter Friedrich von Maltitz (1753–1826)⁸²⁵ – Sündis Liivimaal Lennewardenis (Lielvärde). Alustas sõjaväeteenistust 1771, kui nimetati Semjonovi kaardiväerügemendi ohvitseriks, 1778. aastal ülendati kaardiväes kaptenleitnandiks. Enne välisteenistusse astumist oli aastatel 1784–1789 Peterburi Kunstide Akadeemia direktor, misjärel astus välisteenistusse, kuid ei ole teada, mis ametikohale. 1796. aastal ülendati kammerhärnaks ja tõeliseks riiginõunikuks. 1797. aastal nimetati saadikuks Stuttgarti, 1799. aastal Lissaboni, aastatel 1803–1807 esindas Venemaad Karlsruhe ja aastatel 1803–1808 Stuttgartis. 1804. aastal ülendati salanõunikuks. 1810–11 taas saadik Stuttgartis ning 1811–17 Karlsruhe. Suri Karlsruhe.

Peter Leonhard Suidigerius von Meyendorff (1796–1863)⁸²⁶ – Sündis Riias, astus 1812. aastal riigiteenistusse, 1817. aastal alustas karjääri välisministeeriumis.

⁸²⁴ Vt <https://bbld.de/GND1182861342> (viimati vaadatud 16.05.2019)

⁸²⁵ Vt <https://bbld.de/GND137914989> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/maltic-pf.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸²⁶ Vt <https://bbld.de/0000000110431160> (viimati vaadatud 06.04.2019)

1820. aastal sai saatkonna sekretäriks Haagis, aastatel 1821–1824 oli asjur seal-samas. Aastatel 1824–1827 oli saatkonnasõunik Madriidis ja 1827–1832 suur-saatkonna sõunik Viinis. 1832. aastal sai tõeliseks riiginõunikuks. Oli aastatel 1832–1839 saadik Stuttgartis, aastatel 1839–1850 Berliinis ja aastatel 1850–1854 Viinis. 1840. aastal sai salanõunikuks, alates 1854. aastast Riiginõukogu liige ja tõeline salanõunik. 1857. aastal nimetati ta ülemõuemeistriks ning kuni 1863. aastani oli ta Keiserliku kabineti eesistuja. Teaduste Akadeemia auliige aastast 1856. Suri Peterburis.

Friedrich Alexander von der Pahlen (1780–1863)⁸²⁷ – Sündis Miitavis krahv Peter Ludwig von der Pahleni pojana, kes saadeti 1801. aastal Aleksandri ema Maria Feodorovna survele Paul I mõrvas osalemise tõttu eksili. Osati võib arvata, et see sündmus pani halba valgusesse terve von der Pahlenite perekonna, kuid tegelikkuses ei takistanud see Peter von der Pahleni poegadel Vene riigiteenistuses karjääri tegemast. Friedrich Alexander alustas 1795. aastal sõjaväelist karjääri, saades kaardiväe kornetiks. 1799. ülendati kaardiväe rittmeistriks. 1800. aastal sai suurvürstinna Katariina Pavlovna kammerhäraks ja ülendati tõeliseks riiginõunikuks, kuid siirdus 1801. aastal diplomaatilisse teenistusse. Sama aasta märtsis saadeti Stockholmi, et teavitada sealset kuningakoda Aleksander I troonileasumisest. On huvitav, et sellise ülesande sai endale diplomaatiliselt kogenematu von der Pahlen, sest tuli luua head Vene-Rootsi suhted Napoleoni ohu valguses. 1802. aastal saadeti ta teenistusse Pariisi, 1805. aastal erimissiooniga Londonisse ja seejärel USA-sse, kus ta aastatel 1809–1811 saadikukohustusi täitis. Seejärel oli aastatel 1811–1815 saadik Portugali kuninga juures Rio de Janeiros ning aastatel 1815–1822 Münchenis, Baieri Kuningriigis. Lahkus ametist ning määrati 1826. aastal Odessa linnapeaks ja Novorossia kindralkuberneri kohusetäitjaks. Mais 1828 määrati ajutise Moldaavia keskvalitsuse juhiks ning esindas 1829. aastal Venemaal Adrianoopoli rahuläbirääkimistel Türgiga. Seejärel oli kuni 1832. aastani tegev sisepoliitikas, mil ta määrati Riiginõukogu liikmeks, kus ta oli tegev elu lõpuni. 1834. aastal ülendati tõeliseks salanõunikuks. Suri Peterburis. Tema vend Peter Johann Christoph von der Pahlen (1777–1864) oli hinnatud sõjaväelane ning suursaadik Pariisis aastatel 1835–1851.

Gustav Ernst von Stackelberg (1766–1850)⁸²⁸ – Sündis Tallinnas diplomaadi krahv Otto Magnus von Stackelbergi ja Sophia Gerdruta von Völckersahmi pojana. Ta oli pärit Stackelbergide Kambja liinist, kes olid tuntud sõjaväelaste ja diplomaatidena. Gustav Ernst von Stackelbergi isa oli saadik olnud nii Poolas kui ka Hispaanias ning ka Gustav Ernsti ühest pojast sai hiljem diplomaat, kes teenis saadikuna nii Madriidis, Viinis kui Pariisis. Gustav Ernst von Stackelberg sai hariduse Strasbourgis, lõpetades õigusteaduste eriala, nagu ka Austria

⁸²⁷ Vt <https://bbld.de/GND1168854113> ja <http://www.rusdiplomats.narod.ru/palen-fp.html> (viimati vaadatud 06.04.2019)

⁸²⁸ Vt <https://bbld.de/0000000013853126> (viimati vaadatud 08.07.2019)

välisminister ja kantsler Klemens von Metternich mõned aastad hiljem. Pärast seda võttis ta ette Grand Touri läbi Saksamaa, Prantsusmaa ja Itaalia. Alates 1786. aastast oli ta ratsaväes ja võttis osa Vene-Rootsi sõjast, kuid lahkus armeest 1789. aastal, sai keisrinna Katariina II kammerjunkru tiitli ja alustas diplomaadikarjääri atašeenä Varssavi suursaatkonnas, mida juhtis tema isa, kes mängis olulist rolli Poola jagamistes. 1791. aastal asus Stackelberg atašeenä tööle Stockholmis, taas oma isa juhitud saatkonnas, kus oldi noil aastail tegevad Vene-Rootsi lepingute koostamisega. Stackelbergi karjääri algust vaadates võib arvata, et tema kujunemisel diplomaadiks mängis suurt rolli isalt saadud kogemused, kuid kindlasti ka nimi ning päritolu, mis aitas nõudlikus ametis edasi jõuda. 1794. aasta 7. jaanuaril, pärast oma isa erruminekut (ametlikult aastal 1796, kuid viimane saadikupositsioon oli 1793. aastani), sai Stackelbergist juba täievoliline saadik ja erakorraline minister Sardiinia Kuningriigis (Torinos), 1799. aastal saadik Helveetsia Vabariigis, 1802. aastal Bataavia Vabariigis, 1807. aastal Preisimaal, 1810. aastal Austrias ja 1818. aastal Mõlema Sitsiilia Kuningriigis. Ta läks erru 1835. aastal ning elas oma viimastel eluaastatel Pariisis, kus suri 1850. aastal.

LISA 2. Venemaa esindajad Euroopa suurriikides 1805–1815 Venemaa diplomaatilised esindajad 1805. aastal⁸²⁹

Viin 1805			Pariis 1805 (esindus puudus)			London 1805			1805 Berliin		
amet	nimi	teenistuste	amet	nimi	teenistuste	amet	nimi	teenistuste	amet	nimi	teenistuste
suursaadik	Andrej Razumovski	tõeline salanõunik				erakorraline saadik ja täitevõlline sekretär	Maximilian Akopäus	salanõunik			
nõunik	Johann von Anstett	rügnõunik	nõunik	Simon Voronstov	jalaväekindral		Ivan Tunkel	rügnõunik			
?	Aleksei Vasilitskov	tõeline kammerhärra	?	Ivan Borjatinski	salanõunik/tõeline kammerhärra		Konstantin Benckendorff	kammerjunkur			
?	Jean Baptiste de Mailh	rügnõunik	sekretär	Ivan Sminov	õuenõunik		Prints Ljubomirski	kammerjunkur			
?	Mihhailo Otto	rügnõunik	?	Aleksander Tšekarskoi	kolleegiumiassessor		Aleksander Frolov-Barejev	õuenõunik			
kantseleiteenija	Vassili Volbnski	õuenõunik					kantseleiteenija Sergei Loškarev	kolleegiumiassessor			
kantseleiteenija	Emeljan Kudrjvskoi	kolleegiumiassessor					kantseleiteenija Fjodor Faznus	kolleegiumiassessor			
?	Konstantin Bulgakov	kolleegiumiassessor									
?	Fjodor Skrõpitsõn	kolleegiumiassessor									
?	Grigori Garagin	kolleegiumiassessor									
?	Aleksandr Zvantsov	kolleegiumiassessor									

⁸²⁹ Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи (Petersburgi: Имп. Академия наук, 1805)

Venemaa diplomaatilised esindajad 1806. aastal⁸³⁰

Viin 1806			London 1806			Paris 1806 (esindus puudus)			1806 Berliin		
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste				amet	nimi	teenistusaste
suursaadik	Andrei Razumovski	töeline salanõunik	suursaadik	Simon Voronstov	jalaväekindral				erakorraline saadik ja täievoliline minister	Maximilian Alopäus	salanõunik
?	Aleksei Vasilšikov	töeline kammerhärira	?	Ivan Borjatinski	salanõunik/töeline kammerhärira						
nõunik	Johann von Anstett	nõunik	nõunik	Pavel Nikolai	kolleegiuminõunik				sekretär	Ivan Tunkel	nõunik
?	Jean Baptiste de Mallia	nõunik	sekretär	Ivan Smirnov	nõunik				kantsleirühmatäja	Aleksander Frokuv-	nõunik
?	Mihhailo Otto	nõunik							kantsleirühmatäja	Sergei Loskarev	nõunik
?	Ljubomirski	kammerjunkur							kantsleirühmatäja	Karl Holland	kolleegiumassessor
kantsleirühmatäja	Vassili Volonski	nõunik									
kantsleirühmatäja	Konstantin Bulgakov	nõunik									
kantsleirühmatäja	Fjodor Skripitsõn	nõunik									
kantsleirühmatäja	Aleksandr Zvantsov	nõunik									
kantsleirühmatäja	Emeljan Kudrjvskot	kolleegiumassessor									

830

Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи (Peterburgi: Имп. Академия наук, 1806)

Venemaa diplomaatilised esindajad 1807. aastal⁸³¹

Viin 1807		Paris 1807 (esindus puudus)		1807 Berliin	
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste
suursaadik	Aleksander Kurakin	tõeline salanõunik		erakorraline saadik ja täievoliline minister	Maximilian Alopäus (lahkunud)
?	Aleksei Vasilšikov	tõeline	asjuri	asjuri	Gotthard Ludwig von Kridener
nõunik	Johann von Anstett	kammerherra	?	sekretär	Ivan Tunkel
?	Jean Baptiste de Malli	nõunik	sekretär	?	Ivan Musin-Nuškina
?	Milhaile Otto	nõunik	kantsleeritõõtaja	?	Aleksander Apraksin
?	Sergei Uvarov	kammerjunker		?	Vassili Novosiljev
?	Ossip Ljubomirski	kammerjunker		?	Aleksander Frolov
kantsleeritõõtaja	Varfolomei			?	Barejev
kantsleeritõõtaja	Bogoljubov	õuenõunik		?	Aleksander Mensikov
kantsleeritõõtaja	Andreï Kraft	õuenõunik		kantsleeritõõtaja	Sergei Loskarev
kantsleeritõõtaja	Konstantin Bulgakov	õuenõunik		kantsleeritõõtaja	Karl Holland
kantsleeritõõtaja	Fjodor Skripitsõn	õuenõunik			
kantsleeritõõtaja	Aleksandr Zvantsov	õuenõunik			
kantsleeritõõtaja	Emelian Kudrinski	õuenõunik			

831 *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общій штат Российской империи (Петербург: Имп. Академия наук, 1807)*

Venemaa diplomaatilised esindajad 1809. aastal⁸³²

Viin 1809			London 1809 (esindus puudus)		Pariis 1809		1809 Königsberg	
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste
asjuri	Johann von Anstett	riginõunik				erakorraline saadik ja täitevõimeline minister	Gustav Ernst von Stackelberg	tööline salanõunik
?	Aleksei Vasilšikov	tööline kammerherra		Aleksandr Kurakin	esimese klassi tööline salanõunik			
?	Jean Baptiste de Mallia	riginõunik		Karl von Nesse	tööline kammerherra		Ivan Tunkel	riginõunik
?	Mihhailo Otto	riginõunik		Grigori Gagarin	kolleegiuminõunik		Ivan Musin-Puškin	kammerjunker
?	Sergei Uvarov	kammerjunker		Paul von Krüdener	õuenõunik		Aleksander Apraksin	kammerjunker
?	Ossip Ljubomirski	kammerjunker		Pavel Bunjagin	kolleegiumiassessor		Pavel Molke	kolleegiumiassessor
kantseleitaja	Aleksandr Balmen	kolleegiuminõunik		Franz Ožarovski	tööline			
	Varfolomei Bogoljubov			Stepan Sankovski	riginõunik			
kantseleitaja	Andrei Kraft	kolleegiuminõunik						
kantseleitaja	Konstantin Bulgakov	õuenõunik		Dmitri Kologrirov	kammerjunker			
kantseleitaja	Vassili Frejgang	õuenõunik		Aleksandr Gurjev	kammerjunker			
kantseleitaja	Pjotr Divov	kolleegiumiassessor						

⁸³² Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий иштат Российской империи (Петербург: Имп. Академия наук, 1809)

Venemaa diplomaatilised esindajad 1810. aastal⁸³³

Viin 1810		London 1810 (esindus puudus)		Pariis 1810		1810 Berliin	
amet	nimi	amet	nimi	amet	nimi	amet	teenistusaste
erimissiooni juht	Pavel Šuvalov						
?	Mihhailo Otto	suursaadik	Aleksandr Kurakin	erakortaline saadik ja täievoliline minister	Christoph Heinrich von Lieven		kindralleitnant
?	Nikolai Dolgoruki	nõunik	Karl von Nesselrode	toelise kammerherra	Pjotr Ubri		riiginõunik
?	Ivan Vorontsov	sekretär	Sergei Uvarov	sekretär	Aleksander Apraksin		kammerjunker
?	Lev Ponomatski	sekretär	Paul von Kriidener	kammerjunker	Mihhailo Peterson		kammerjunker
?	Jean Baptiste de Mallia	sekretär	Pavel Bumpagin	toendõunik	Pavel Molke		kollegiumiassessor
		?	Stepan Sankovski	kollegiumiassessor			
		?	Dmitri Kokošnikov	riiginõunik			
		?	Pjotr Divov	kammerjunker			
		?	Boris Poljakov	kollegiumiassessor			

⁸³³ *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий иштат Российской империи (Петербург: Имп. Академия наук, 1810)*

Venemaa diplomaatilised esindajad 1811. aastal⁸³⁴

Viin 1811			London 1811 (esindus puudus)		Pariis 1811		1811 Berliin	
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste
erakorraline saadik ja täievoliline minister	Gustav Ernst von Stackelberg	tõeline salandunik/tõeline kammerherra		Aleksander Kurakin	esimese klassi tõeline salandunik	erakorraline saadik ja täievoliline minister	Christoph Heinrich von Lieven	kindralleitnant
?	Jean Baptiste de Malia	tõeline riigindunik	nõunik	Karl von Nessebrode	kammerherra	sekretär	Pjotr Ulbr	tõeline riigindunik
nõunik	Milhaalo Otto	tõeline riigindunik	sekretär	Andrei Kraft	kolleegiumindunik	?	Milhaalo Peterson	kammerjunker
?	Nikolai Dolgoruki	kammerjunker	sekretär	Paul von Krüdener	ülenõunik	kanseleeritõõtaja	Johann Gustav von Strandmann	kolleegiumiasessor
?	Ivan Vorontsov	kammerjunker	sekretär	Pavel Bumjagin	ülenõunik			
?	Lev Pomotski	kammerjunker	?	Pjotr Divov	kolleegiumiasessor			
sekretär	Aleksandr Balnen	kolleegiumindunik	?	Boris Poljakov	kolleegiumiasessor			
kanseleeritõõtaja	Pavel Froman	kolleegiumiasessor						

Venemaa diplomaatilised esindajad 1812. aastal⁸³⁵

Viin 1812			London 1812 (esindus puudus)		Pariis 1812		1812 Berliin	
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste
erakorraline saadik ja täievoliline minister	Gustav Ernst von Stackelberg	tõeline salandunik/tõeline kammerherra	suursaadik	Aleksander Kurakin	esimese klassi tõeline salandunik	erakorraline saadik ja täievoliline minister	Christoph Heinrich von Lieven	kindralleitnant
?	Jean Baptiste de Malia	tõeline riigindunik	nõunik	Karl von Nessebrode	tõeline kammerherra	sekretär	Pjotr Ulbr	tõeline riigindunik
nõunik	Milhaalo Otto	tõeline riigindunik	sekretär	Andrei Kraft	kolleegiumindunik	?	Milhaalo Peterson	kammerjunker
?	Nikolai Dolgoruki	kammerjunker	sekretär	Paul von Krüdener	ülenõunik	kanseleeritõõtaja	Johann Gustav von Strandmann	kolleegiumiasessor
?	Ivan Vorontsov	kammerjunker	sekretär	Pavel Bumjagin	ülenõunik			
?	Lev Pomotski	kammerjunker	?	Dmitri Kolobrivov	kammerjunker			
sekretär	Ioannis Kapodistrias	riigindunik	?	Pjotr Divov	kolleegiumiasessor			
sekretär	Aleksandr Balnen	kolleegiumindunik	?	Boris Poljakov	kolleegiumiasessor			
kanseleeritõõtaja	Pavel Froman	kolleegiumiasessor						

834 *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи* (Peterburgi: Имп. Академия наук, 1811)

835 *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи* (Peterburgi: Имп. Академия наук, 1812)

Venemaa diplomaatilised esindajad 1813. aastal⁸³⁶

Viin 1813 (esindus puudus)			London 1813		Pariis 1813 (esindus puudus)	1813 (esindus puudus)
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	
			suursaadik	Christoph Heinrich von Lieven	kindralleitnant	
			nõunik	Pavel Nikolai	kammerjunker	
			kantseleitõtõtaja	Aleksandr Bahnen	kollegiuminõunik	
			kantseleitõtõtaja	Johann Gustav von Strandmann	kollegiumiassessor	
			?	Anton de la Mezonfor	rõiginõunik	
			?	Ivan Vorontsov-Daškov	kammerjunker	
			?	Lev Pomotski	kammerjunker	
			?	Fjodor Zas	õuenõunik	

Venemaa diplomaatilised esindajad 1814. aastal⁸³⁷

Viin 1814			London 1814		Pariis 1814 (esindus puudus)	1814 Berlin		
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste
erakorraline saadik ja täievoliline minister	Gustav Ernst von Stackelberg	tõeline saanõunik/tõeline kammerhõrra	suursaadik	Christoph Heinrich von Lieven	kindralleitnant	erakorraline saadik ja täievoliline minister		saanõunik/tõeline kammerhõrra
nõunik	Mihhailo Otto	tõeline rõiginõunik	nõunik	Pavel Nikolai	kammerjunker	sekretõär	David Alopõus Andrei Kraft	kollegiuminõunik
?	Nikolai Dolgoruki	kammerjunker	kantseleitõtõtaja	Johann Gustav von Strandmann	kollegiumiassessor			
kantseleitõtõtaja	Pavel Froman	kollegiumiassessor	?	Ivan Vorontsov-Daškov	kammerjunker			
kantseleitõtõtaja	Ivan Pakasovski	kollegiumiassessor	?	Lev Pomotski	kammerjunker			
			?	Anton de la Mezonfor	rõiginõunik			
			?	Fjodor Zas	õuenõunik			

⁸³⁶ *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи* (Peterburgi: Имп. Академия наук, 1813)

⁸³⁷ *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи* (Peterburgi: Имп. Академия наук, 1814)

Venemaa diplomaatilised esindajad 1815. aastal⁸³⁸

Viin 1815			London 1815			Pariis 1815 (esindus puudus)			1815 Berliin		
amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste	amet	nimi	teenistusaste
erakorralne saadik ja täievoliline minister nõunik	Gustav Ernst von Stackelberg	tõeline saanõunik/tõeline kammerherra				era korralne saadik ja täievoliline minister sekretär					
	Mihhailo Otto	tõeline riig nõunik	suursaadik nõunik	Pavel Nikolai	kandralleitnant		David Alopäus	saanõunik			
?	Nikolai Dolgoruki			Johann Gustav von Strandmann	tõeline riig nõunik		Andrei Kraft	kolleegiuminõunik			
kantseleitõtaja	Ivan Pakasovski	kammerjunker õuerõunik	kantseleitõtaja	Pjotr Pogenpol	kolleegiumiassessor		Andrei Königsfels	kolleegiumiassessor			
kantseleitõtaja	Pavel Froman	õuerõunik	?	Ivan Vorontsov-Daškov	kolleegiumiassessor		Otto von Richter	kammerjunker			
			?	Lev Pomotski	kammerjunker						
			?	Fjodor Zas	kammerjunker						
			?	Nikolai Kokoskin	kolleegiuminõunik						
					kolleegiumiassessor						

838 Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий итаг Российской империи (Peterburgi: Имп. Академия наук, 1815)

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Feliks Gornischeff
Sünniaeg: 10. veebruar 1988
Kontakt: feliks.gornischeff@gmail.com
Roo 3–5, 10611 Tallinn, Eesti

Hariduskäik:

2013–2020 Tartu Ülikool, doktoriõpe, ajalugu
2010–2011 Albert Ludwigu Freiburgi Ülikool, Erasmuse üliõpilasvahetus
2009–2012 Tartu Ülikool, magistriõpe, ajalugu
2006–2009 Bradfordi Ülikool, bakalaureuseõpe, ajalugu
2003–2006 Tartu Forseliuse Gümnaasium

Teenistuskäik:

2018–... SA Eesti Meremuuseum, teadur
2017–2019 Tartu Ülikool, Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, ajaloo ja arheoloogia instituut, ajaloo nooremteadur
2014–2017 SA Eesti Meremuuseum, teadur-koguhoidja
2013–2014 SA Eesti Meremuuseum, digiteerija

Uurimisvaldkonnad:

Euroopa poliitilised suhted Napoleoni sõdade ajal keskendumisega Vene-Preisi-Prantsuse suhetele; Vene keisririigi diplomaatia ja selle struktuur 19. saj alguses; baltisakslased Vene keisririigi teenistuses (diplomaadid ja maadeavastajad); Eesti merendusajalugu 17.–20. sajandil

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid:

Gornischeff, F., 'Count Gustav Ernst von Stackelberg (1766–1850) in Prussia', in: *Adelskulturen im Baltikum konverentsikogumik* (ilmumas).
Gornischeff, F., 'Graf Christoph Heinrich von Lieven als russländischer Diplomat in Preußen (1810–1812)', in: *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 13 (2018), lk 105–120.
Gornischeff, F., 'Baltisakslaste roll Vene keisririigi välisteenistuses ja Euroopa poliitikas Aleksander I valitsemisajal', in: *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 4 (2016), lk 40–59.
Gornischeff, F., 'Tauroggeni konventsiooni diplomaatiline eellugu ja tulemused ning tähtsus Euroopa ja Baltimaade ajaloos: Preisimaa välispoliitikast aastail 1807–1813', in: *Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History* (2013), lk 27–58.

CURRICULUM VITAE

Name: Feliks Gornischeff
Date of birth: February 10, 1988
Contact: feliks.gornischeff@gmail.com
Roo 3–5, 10611 Tallinn, Estonia

Education:

2013–2020 University of Tartu, doctoral studies, history
2010–2011 Albert Ludwig University of Freiburg, Erasmus student exchange
2009–2012 University of Tartu, master studies, history
2006–2009 University of Bradford, bachelor studies, history
2003–2006 Tartu Forselius Gymnasium

Career:

2018–... Estonian Maritime Museum Foundation, researcher
2017–2019 University of Tartu, Faculty of Arts and Humanities, Institute of History and Archaeology, Junior Research Fellow
2014–2017 Estonian Maritime Museum Foundation, collection manager
2013–2014 Estonian Maritime Museum Foundation, digitizer

Field of research:

International relations in Europe during the Napoleonic Wars with the focus on diplomatic relations between Russia, Prussia and France; Russian diplomacy and its structure in the beginning of 19th century; Baltic Germans in the service of the Russian Empire in the beginning of 19th century (diplomats and maritime explorers); Estonian maritime history (17th–20th century)

Publications connected to the thesis:

Gornischeff, F., ‘Count Gustav Ernst von Stackelberg (1766–1850) in Prussia’, in: *Adelskulturen im Baltikum conference proceedings* (to be published).

Gornischeff, F., ‘Graf Christoph Heinrich von Lieven als russländischer Diplomat in Preußen (1810–1812)’, in: *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 13 (2018), pp. 105–120.

Gornischeff, F., ‘Baltisakslaste roll Vene keisririigi välisteenistuses ja Euroopa poliitikas Aleksander I valitsemisajal’, in: *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 4 (2016), pp. 40–59.

Gornischeff, F., ‘Tauroggeni konventsiooni diplomaatiline eellugu ja tulemused ning tähtsus Euroopa ja Baltimaade ajaloos: Preisimaa välispoliitikast aastail 1807–1813’, in: *Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History* (2013), pp. 27–58.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutatsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaḍḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamõlder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmetts-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.
34. **Olev Liivik.** Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953. Tartu, 2014, 349 lk.
35. **Reigo Lokk.** Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnoliitilised konfliktid. Tartu, 2015, 465 lk.
36. **Tõnis Tatar.** Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Tartu, 2015, 295 lk.
37. **Madis Maasing.** The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Tartu, 2016, 318 p.
38. **Liisi Esse.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Tartu, 2016, 210 lk.
39. **Tarvo Kärberg.** Digital Preservation of Knowledge – a theoretical-practical research at the National Archives of Estonia. Tartu, 2016, 183 p.

40. **Algo Rämmer.** Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. Tartu, 2016, 203 lk.
41. **Kristjan Luts.** Eestlastest ajateenijad ja ohvitserid Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–1991. Tartu, 2017, 246 lk.
42. **Mihkel Mäesalu.** Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. Tartu, 2017, 363 lk.
43. **Karl Stern.** Mittetariifsete kaubandusmeetmete rakendamine 1930. aastatel Eesti Vabariigi näitel. Tartu, 2017, 182 lk.
44. **Janet Laidla.** Ajalookirjutust mõjutanud tegurid varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Tartu, 2017, 311 lk.
45. **Mari-Leen Tammela.** Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940. Tartu, 2017, 417 lk.
46. **Kadi Polli.** Valgustuskunst. Balti kunstiharrastusest ja joonistuspraktikatest 18. ja 19. sajandi vahetusel. Tartu, 2019, 369 lk.
47. **Hannes Vinnal.** Turusidemed. Kaubandus, kommunikatsioon ja lõimumine Lääne- ja Põhjamere regioonis, c. 1730–1830. Tartu, 2019, 190 lk.
48. **Holger Rajavee.** Moodsa kunstnik-geeniuse idee süünd ja kujunemine Prantsuse ja Briti traditsioonide põhjal 17.–18. sajandil ning selle reflektsioonid 20. sajandil. Tartu, 2019, 164 lk.